

A VÉRTANÚK

**IRTA
CHATEAUBRIAND F.**

**FRANCZIA EREDETIBŐL FORDÍTOTTA
Dr. RADA ISTVÁN**

**BUDAPEST.
FRANKLIN - TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA
1888.**

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2015
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5531-51-4 (online)
MEK-14506

ELSŐ KÖTET.

SZERZŐ ELŐSZAVA.

Egy korábbi művemben¹ oda nyilatkoztam, hogy a keresztény vallást kedvezőbbnek tartom a pogányságnál a jellemek alakítására és a szenvedélyek játékaire a hőskölteményben. Azt is mondtam, hogy e vallásnak *csodálatosa* megmérkőzhetik a mythológiából kölcsönzött csodálatossal. E többé-kevésbé megtámadott véleményeket iparkodom egy példával támogatni.

Hogy az olvasó pártatlan bíró lehessen e nagy irodalmi perben, úgy véltem, hogy oly tárgyat kell keresnem, a mely ugyanazon keretbe foglalja a két vallás képét, a két vallás erkölcsanát, áldozatait, pompáit; olyant, amelyben az *Odysea* nyelve után meg lehet szólaltatni a *Genesis* nyelvét; a melyben Homér *Jupitere* Milton *Jehovája* mellett megfér a nélkül, hogy sértené a kegyeletet, az ízlést s az erkölcsök valószínűségét.

Ez eszme megfogalmazása után könnyű volt megtalálnom a két vallást összekötő történeti korszakot.

A függöny a Diocletian által elrendelt üldöztetés idejében, a harmadik század vége felé gördül fel. A kereszténység még nem volt uralkodó vallás a római birodalomban; de oltárai már emelkedtek a bálványok oltárai mellett.

A személyek a két vallásból vannak véve: először megismertetem e személyeket; az elbeszélés azután bemutatja a kereszténység állapotát az ismert világban, a cselekvény korszakában; a munka többi része kifejti a cselekvényt, a mely a keresztények általános mézáróztatásához fűződik.

Meglehet, hogy a tárgy által el engedtem magamat ragadtatni; nagyon termékenynek tűnt fel előttem. S az első pillanatra mindenki csakugyan beláthatja, hogy az egész profán és szent őskort rendelkezésére bocsátja az embernek. Ezenfelül az elbeszélés és az események folyamán alkalmam nyílt lefesteni a római birodalom különböző tartományait; elvezettem az olvasót a frankokhoz és gallokhöz, őseink bölcsőjéhez. Görögország, Italia, Judea, Egyiptom, Sparta, Athéne, Róma, Nápoly, Jeruzsálem, Memphis, Arkádia völgyei, Thebais pusztái a többi látképek vagy a festmény hátterei.

A személyek majdnem mind történetiek. Tudjuk, mily szörnyeteg volt Galerius. Diocletiant kissé jobbá és kissé nagyobbá tettem, mint a milyennek a korabeli szerzők tartották; ezzel csak pártatlanságomat bizonyítom. Az üldöztetés egész ódiáját Galeriusra és Hieroklesre hárítottam.

Lactantius maga mondja:

Deinde... in Hieroclem, ex vicario praesidem, qui auctor et consiliarius ad faciendam persecutionem fuit.

«...Hierokles... ki szerzője és tanácsolója volt az üldöztetésnek.»

Tillemont, miután beszélt a tanácsról, a melyben a keresztények haláláról értekeztek, így folytatja:

«Diocletian beleegyezett, hogy a tanács elé terjeszti a dolgot, hogy így a határozat gyűlöleteségét azokra hárítsa, a kik azt tanácsolták. A tárgyalásra meghívtak néhány rendőr- és katonatisztet, a kik, akár önszántukból, akár tetszvágyból, Galerius véleményét támogatták. Hierokles egyike volt az üldöztetés legbuzgóbb tanácsadóinak.»

¹ «A kereszténység szelleme», II. R. II., III. IV. k.-ben. A Gubicza István által fordított első magyar kiadásban 1. a II. k. 42-236. ll. - A ford.

Alexandria e kormányzója, az egész történelem tanúsága szerint borzasztó gyötrelmeket okozott az egyháznak. Hierokles sophista volt, s a keresztényeket gyilkolva, ellenük könyvet is írt *Philalethes* vagy *az igazság barátja* címmel. Özséb megczáfolta egy részét egy még most is fenlevő értekezésében; erre írta Lactantius is czáfolatul *Institutióit*. Pearson azt hitte, hogy a keresztényeket üldöző Hierokles ugyanaz volt a Pythagoras arany verseihez írt *Commentarius* szerzőjével. Tillemont osztozni látszik a tudós chesteri püspök nézetében; Jonsius pedig, a ki Photius *Bibliothecájának* Hieroklesében akarja feltalálni az Özséb által megczáfolt Hieroklest,² inkább megerősítésére, mint megdöntésére szolgál Pearson véleményének. Dacier, a ki, miként Boileau mondja, mindig bölcslet akar csinálni az íróból, a kit fordít, megtámadja a tudós Pearson nézetét; de Dacier érvei gyengék, s valószínű, hogy az üldöző Hierokles és a *Philalethes* szerzője a *Commentarius*nak is.

A kezdetben prefektus-helyettes Hierokles később Bithynia kormányzója lesz. A Menæák, szent Epiphanius, és szent Edesius vértanúsági története bizonyítják, hogy Hierokles Egyiptomnak is kormányzója volt, a hol nagy kegyetlenségeket gyakorolt.

Fleury, a ki itt Lactantiust követi, Hieroklesről beszélve, beszél még egy más sophistáról is, a ki ugyanazon időben a keresztények ellen írt. Ime, miként festi le az ismeretlen sophistát:

«Abban az időben, mikor a nicomediai egyházat ostromolták, élt két író, a kik a keresztény vallás ellen iratokat tettek közzé. Az egyik hivatásánál fogva bölcselő volt, de erkölcsi ellenkeztek tanaival; nyilvánosan mérsékletet, józanságot, szegénységet hirdetett; de szerette a pénzt, az élvezetet és az élestárt, s ez jobban fel volt szerelve nála, mint a palotában: mind-ezen bűneit hajának és köpenyének külsejével palástolta.... Három könyvet tett közzé a keresztény vallás ellen. Azzal kezdte, hogy a bölcselőnek kötelessége orvosolni az emberek tévedéseit...; hogy meg akarja mutatni a bölcsesség világosságát azoknak, a kik nem látják, s kigyógyítani őket abból a makacsságból, a mely miatt oly sok gyötrelmet szenvednek hiába. Hogy ne kételkedjenek az őt mozgató indító okról, dicsérte a fejedelmeket, magasztalta jámborságukat és bölcsességüket, a melyek még a vallás védelmezésében is nyilvánultak az által, hogy elnyomták az istentelen és gyermekes babonát.»

E sophista gyávasága, a ki megtámadta a hóhér bárdja alatt álló keresztényeket, fellázította még a pogányokat is, s a császároktól nem kapta meg a remélt jutalmat.

A Lactantius által ecsetelt eme jellem bizonyítja, hogy Hieroklest csak korának erkölcsibe öltöztettem. Hierokles maga is sophista, író, szónok és üldöző volt.

«A másik író, - ugymond Fleury, - a bírák közül való volt, és egyike azoknak, akik az üldöztetést tanácsolták. Az a hit, hogy ez Hierokles volt, a ki Caria egyik kis városában született s később Alexandria kormányzója volt. Írt két könyvet, a melyeket *Philaltes*nek vagy *az igazság barátjának* címezte, és bennök magokhoz a keresztényekhez fordult, hogy ne látszassék őket megtámadni, hanem nekik üdvös oktatásokat adni. Igyekezett ellenmondásokat kimutatni a szentírásban, s ebben oly jártasnak mutatkozott, hogy úgy tűnt fel, mintha valaha keresztény lett volna.»

Tehát nem rágalmaztam Hieroklest. Tisztelem és becsülöm az igazi bölcséletet. Sőt azt is tapasztalni lehet, hogy a bölcselő és bölcsélet szavak egyetlen egyszer sincsenek rossz értelmükben véve művemben. Minden embert, a kinek magaviselete nemes, érzelmei emelkedtek és nagylelkűek, a ki soha sem sülyed aljasságokba, a ki szíve mélyén megőriz bizonyos törvényes függetlenséget, én tiszteletre méltónak tartok, bármilyenek legyenek is különben véleményei. De minden ország és minden kor sophistái, álbölcsői, méltók a megvetésre, mert visszaélve a legjobb dolgokkal, megutáltatják azt, a mi legszentebb az emberek között.

² Jonsius, e véleménye támogatására, kénytelen azt mondani, hogy ez Özséb nem a cäsariai.

Áttérek az anachronismusokra. A legnagyobb emberek, a kiket az egyház szült, majdnem mind a harmadik század vége és a negyedik kezdete között jelentek meg. Hogy e jeles egyéneket bemutatthassam az olvasónak, kénytelen voltam az időket kissé összeszorítani; de e személyek, legtöbbször csak odaállítva vagy éppen csak megnevezve lévén az elbeszélésben, nem játszanak jelentékeny szerepet; tisztán mellékszempélyek és majdnem semmit sem folynak be a cselekvénybe; csak azért vannak itt, hogy szép nevekre emlékeztessenek és nemes emlékeket idézzenek fel. Azt hiszem, hogy az olvasók nem fognak haragudni, ha Rómában szent Jeromossal és szent Ágostonnal találkoznak, ha látják, mint esnek az ifjukor heve által ragadtatva, ama hibákba, a melyeket oly sokáig sirattak, s melyeket oly ékesszó-lással ecseteltek. Végére is, Diocletian halála és Jeromos születése között csak húsz év van. Különbösen szent Jeromost és szent Ágostont beszélgetve és cselekedtetve, mindig híven festettem a történeti erkölcsöket. E két nagy ember *A vértanukban* úgy beszél és cselekszik, a mint néhány évvel később, ugyanazon helyeken és hasonló körülmények között beszéltek és cselekedtek.

Nem tudom, kell-e itt figyelmeztetnem Pharamond és fiainak anachronismusára. Sidoni Apollinarisból, toursi Gergelyből, a Fredegarnak tulajdonított *A frankok rövid története* cz. műből, Montfaucon *Antiquitates* cz. munkájából kitűnik, hogy több Pharamond, több Clodion, több Meroveus volt. A frank királyok tehát, a kikről beszéltem, ha úgy tetszik, nem lesznek azok, a kiket e nevek alatt ismerünk, hanem más királyok, őseik.

A történet színhelyévé Rómát tettem, s nem Nicomédiát, Diocletian rendes lakhelyét. A modern olvasó nem igen tud képzelni római császárt másutt, mint Rómában. Vannak dolgok, melyektől a képzelet nem tud megválni. Racine joggal jegyzi meg az *Andromache* előszavában, hogy az ember nem tud idegen fiút adni Hector özvegyének. Különbösen Virgil, Fenolon és Voltaire példája elég mentségemül fog szolgálni, és ezek tekintélyével védem magamat azok ellen, a kik szemrehányásokat tennének ez anachronismusokért.

Biztattak, hogy kísérem jegyzetekkel művem: valóban kevés könyvnél kelnének azok el jobban. A forrásul használt szerzőknél általánosan ismeretlen dolgokra találtam, s ezeket föl is használtam. Az olvasó, ki nem ismeri e forrásokat, e rendkívüli dolgokat a szerző agyrémeinek tarthatja: ez meg is történt már velem az *Atala* tárgyára nézve.

Ime néhány példa e különös tényekről.

A vértanuk hatodik fejezetét fölnyitva, ezt lehet olvasni:

«Franciaország vadon és erdőkkel fedett tartomány, a mely a Rajnán túl kezdődik,» stb.

Itt szent Jeromos *Szent Hilárion élete* című művére támaszkodom. Van több térképem Peutinger-től, s azt hiszem, maga Ammián Marcellin is Franciaország nevet ad a frankok hazájának.

A két Decius a frankok elleni küzdelemben hal meg: ez nem általános vélemény; de én az *Alexandriai krónikát* követem.

Egy másik helyen Nemausus (Nimes) kikötőjéről beszélek. Ekkor egy pillanatra elfogadtam azok nézetét, a kik azt hiszik, hogy a nagy torony pharos volt.

Sándor koporsóját illetőleg meg lehet kérdezni Quintus Curtiust, Strabót, Diodorus Siculust stb. A frankok szemeinek színe, a zöld festés, mellyel a lombárdok fedték arcukat, a Sidoni leveleiből és költeményeiből merített tények.

A római ünnepek leírására, a nyilvános bujálkodásra, a színpompájára, az ötszáz oroszlánra, a sáfrános vizre stb. vonatkozólag lehet olvasni Cicerót, Suetoniust, Tacitust, Florust; a római történet írói telvék e részletekkel.

A Galliára, Görögországra, Syriára, Egyiptomra vonatkozó földrajzi ritkaságok Julius Caesarból, Diodorus Siculusból, Pliniusból, Strabóból, Pausaniasból, a ravennai *Anonymus*ból, Pomponius Mélából, a dícsbeszédgyűjteményéből, Libaniusnak Konstantinhoz intézett beszédéből s *Basilicus* című művéből, Sidoni Apollinarisból, végre saját műveimből vannak véve.

A frankok, gallok és más barbárok erkölceit illetőleg, a már idézett szerzőkön kívül, figyelemmel átolvastam Idacus *Krónikáját*, Priscust, Panitest (*Töredékek a követségekről*), Juliánt (első *beszédjét* és a *Caesarokról* írt könyvét), Agathiaszt, Procopust a frankok fegyvereit illetőleg, toursi Gergelyt és a *Krónikákat*, Salviánt, Orosiust, tisztelendő Bédát, sevillei Izidort, Saxo Grammaticust, az *Eddát*, a bevezetést V. Károly történetéhez, Blair jegyzeteit Ossianhoz, Peloutiert, a *Kelták történetét*, Du Cange különböző cikkeit, Joinville-t és Froissard-t.

Az első keresztények erkölcei, a vértanúi akták formulái, a különböző szertartások, az egyházak leírása Özsébből, Sozomenusból, Socratesből, Lactantiusból, az apologétákból, az *Acta Martyrumból*, az összes szent atyákból, Tillemontból és Fleuryből merítvük.

Kérem tehát az olvasót, hogy, ha olyasmire akad, a miben megütközik, legyen szives föl-tételezni, hogy az nem az én találmányom, s hogy nem volt más törekvésem, mint bemutatni a szokatlan erkölcsök egy vonását, egy nevezetes emléket, egy ismeretlen tényt. Az általam választott korszak valamely személyét festve, vázlatomba néha belevettem egy-egy szót, egy-egy gondolatot ugyanazon személy irataiból: nem mintha e szó és e gondolat méltó volna arra, hogy a szépség és ízlés példányképeül idéztessék, hanem mivel a kort és a személyeket jellemzik. Mindez kétségkívül elég anyagot szolgáltatott volna jegyzetekhez. De mielőtt művemet megnagyobbítanám, tudnom kell, hogy olvassák-e, s hogy a közönség nem találja-e már is nagyon hosszúnak.

A *vértanúkat* Rómában kezdtem meg 1802-ben, néhány hónappal később a *Kereszténység szelleme* közzététele után. Azóta folyton dolgoztam rajta.³ A kivonatokat, melyeket a különböző szerzőkből készítettem, oly jelentékenyek, hogy csupán a frankokról és gallokról szóló fejezetekhez két nagy kötetre menő anyagot gyűjtöttem. Tanácsot kértem különböző izléssel bíró barátaimtól és az irodalom különböző fejedelmeitől. Végre nem elégedve meg mindezen tanulmányokkal, mindezen áldozatokkal, mindezen lelkiismeretességgel, hajóra szálltam s meglátogattam a helyeket, a melyeket festeni akartam. Ha művemnek nem lenne egyéb érdeme, annyi érdeket mindenesetre fog kelteni, mint a történet legnevezetesebb helyein tett utazás. Útamat Sparta romjainál kezdtem, és Argost, Korinthust, Athént, Konstantinápolyt, Jérusálemet és Memphist érintve, csak Carthago maradványainál végeztem. És így az olvasó, midőn *A vértanúkban* előforduló leírásokat olvassa, talán meg lesz győződve, hogy azok találó képek, s nem bizonytalan és képes leírások. E leírások egynémelyike teljesen új: tudtommal⁴ egy modern utazó sem adta Messenia, Arkádia egy részének és Laconia völgyének képét. Chandler, Wheler, Spon, Le Roy, Choiseul nem látogatták meg Spartát; Tauvel és néhány angol az utóbbi időben eljutottak ugyan e híres városba, de munkáik eredményét még nem tették közzé. Jérusálem és a Holttenger leírása szintén hű. A szent sir temploma, a fájdalmas út (*via dolorosa*) olyanok, a milyeneknek festem. A gyümölcs, melyet hősnőm a Holttenger partján szed, s a melynek létezését tagadták, mindenütt található Jerikótól délre két

³ Megjelent először 1809-ben. - A ford.

⁴ Coronelli, Pellegrini, La Guilletière és több más velencei, beszéltek Lacedæmonról, de a leghatározottanabb s a legkevésbé kielégítő módon. Pouqueville, a ki különben mindenben kiváló, úgy látszik, csalódott Misitrat illetőleg, mert ez nem Sparta. Misitra az Eurotastól két mérföldnyire, a Taygetos egyik ormán épült. Sparta romjai egy Magula nevezetű város mellett találhatók.

vagy három mérföldnyire; a fa, melyen terem, egyik faja a citromfának. Magam is hoztam több ily gyümölcsöt Franciaországba.⁵

Ime, a mit tettem a célból, hogy *A vértanúk* kevésbé legyen méltatlan a közönség figyelmére. Boldog én, ha az athéni és jeruzsálemi romok közt élő költői fuvallat lengedez munkámban! Tanulmányaimról és utazásaimról nem hiú kérdésből beszéltem, hanem hogy megmutassam, mennyi bizalmat táplálok tehetségem iránt, s mennyire iparkodtam ezeket minden rendelkezésemre álló eszközzel pótolni. E munkákban tehát a közönség iránti tiszteletemet s ama fontosságot kell figyelemre méltatni, a melyet mindannak tulajdonítok, a mi közelről vagy távolról a vallás érdekeit illeti.

Még csak az van hátra, hogy e mű fájáról beszéljek. Nem foglalkozok pártállást egy oly régóta vitatott kérdésben, beérem azzal, hogy elősorolom a tekintélyeket.

A kérdés az, hogy lehetnek-e költemények prózában, a mely kérdés alapján véve csak szóvita.

Aristoteles, kinek ítéletei törvények, határozottan azt mondja, hogy a hősköltemény lehet írva *prózában vagy versben*.

Ἡ δὲ ἐποποιία μόνον τοῖς λόποις ψιλοῖς, ἢ τοῖς μέτροις.

És, a mi megjegyzendő, a homéri, vagy egyszerű versnek oly nevet ad, mely közel áll a prózához: ψίλομετρία, miként a költői prózát ψιλοὶ λόγοι-nak mondja.

Dionysius Halicarnasseus, kinek tekintélye szintén nagy, ezt mondja:

«Lehetséges, hogy a prózában irt beszéd hasonló valamely szép költeményhez vagy kellemes versekhez; valamely költemény és lyrai versek pedig hasonlíthatnak valamely szónoki prózához.»

Πὼς γράφεται λέξις ἄμετρος ὁμοία καὶ ποιήματι ἢ μέλει, καὶ πὼς ποίημα γε ἢ μέλος περὶ λέξει καλῇ παραπλήσιον.

Ugyanazon szerző idézi Simonides gyönyörű verseit Danaéről, és hozzáteszi:

«E versek teljesen hasonlítanak valamely szép prózához.»

Strabo épen így összekeveri a verseket és a prózát.

XIV. Lajos százada, a mely az őskorból táplálkozott, úgy látszik, szintén e véleményt fogadta el a prózában írt hőskölteményről. Midőn a *Telemacque* megjelent, minden nehézség nélkül megadták neki a költemény nevet. Eleinte ily czímen ismerték: *Telemachos kalandjai*, vagy az *Odyseea* IV. könyvének folytatása. Egy költeménynek folytatása pedig csak költemény lehet. Boileau, a ki különben a *Télémaque*-ot oly szigorral ítéli meg, a melyet az utókor nem szentesített, az *Odyseeához* hasonlítja azt és Fenelont költőnek nevezi.

«Van e könyvben bizonyos kellem, - ugymond, - s az *Odyseeának* bizonyos utánzata, a melyet nagyon helyeslek. A mohóság, melylyel az ember olvassa, eléggé bizonyítja, hogy ha Homért szép prózában fordítanók le, megtenné azt a hatást, a melyet tennie kell, és a melyet mindig

⁵ Ez utazás, melyre egyedül azért vállalkoztam, hogy lássam és leírjam a helyeket, a hova *A vértanúk* színterét helyezni akartam, szükségkép sok ritka tapasztalatot szerzett nekem tárgyamattal illetőleg: jelentékeny tényeket gyűjtöttem össze Görögország földrajzárol, Sparta fekvéséről, Argosról, Micenáról, Korinthusról, Athénról stb. Mysiai Pergamos, Jeruzsálem, a Holttenger, Egyiptom, Carthago, a melyeknek romjai sokkal érdekesebbek, mint általában hiszik, jelentékeny részét képezik naplómnak. A napló, megfosztva *A vértanúkban* olvasható leírásoktól, még bírhatna némi érdeklődéssel. Egyszer talán kiadom ily cím alatt: *Itinéraire de Paris à Jérusalem et de Jérusalem à Paris, en passant par la Grèce et revenant par l'Égypte, la Barbarie et l'Espagne*. (Szerző e munkája 1811-ben csakugyan megjelent. - A ford.)

tett. *Telemaque* Mentora nagyon jó, habár kissé merész dolgokat mond; s végül a cambrai-i püspököt inkább tartom *költőnek*, mint *theologusnak*.»

Fenelon halála után másfél évre, Louis de Sacy, helybenhagyását adva *Telemaque* egy kiadásához, e művet *epikus, habár prózában írt költeménynek* nevezi.

Ramsay ugyane nevet adja neki.

Chanterac abbé, Fenelon e benső barátja, Gabrieli bibornoknak írva, imígyen fejezi ki magát:

«Főpapunk, midőn e művet (*Telemaqueot*) alkotta, ugyanazon tervet követte, mint Homér *Iliasában* és *Odysszejában*, vagy Virgil *Aeneisében*. E könyvet majdnem költeménynek lehet tekinteni: csak a *rythmus* hiányzik belőle. A szerző iparkodott neki megadni *a költői irány báját és harmóniáját*.»

Végre halljuk magát Fenelont:

«A *Telemaque* mesés elbeszélés hősköltemény alakjában, mint Homéré és Virgilé.»

Ez elég világos.⁶

Faydit és Gueudeville voltak az első kritikusok, a kik Aristoteles és századuk tekintélye ellenére, megtagadták a *Telemaquetól* a költemény címét: nagyon furcsa. E korszak óta Voltaire és La Harpe jelentették ki, hogy nincs költemény prózában: megunták és megutálták a *Telemaque* utánzatait. De igazságos-e ez? Mivel minden nap csinálunk rossz verseket, azért el kell ítélni minden verset! s nincsenek-e halálra untató verses hősköltemények?

Ha a *Telemaque* nem költemény, akkor micsoda? Regény? Bizonyára a *Telemaque* még jobban különbözik a regénytől, mint a költeménytől, oly érdemében, mint mi veszszük ma e szavakat.

Ime, ez a kérdés állapota: eldöntését az avatottakra bízom. El fogom tünni, ha úgy akarják, művem fájának kárhoztatását; szívesen fogom ismételni azt, a mit az *Atala* előszavában mondtam: Homér, Virgil vagy Racine hús szép verse mindig hasonlíthatatlanul fölötte áll a világ legszebb prózájának. Ezek után kérem a költőket, bocsássák meg nekem, hogy *A vértanúk* megéneklésére segélyül hívtam az Emlékezet leányát. Plató, Plutarch által idézve, azt mondja, hogy numerust kölcsönöz a költészetnek, hogy azon mint kocsin az égbe repüljön. Én is jobban szerettem volna kocsin felszállani, de félttem, hogy az istenség mely nekem ihletést ad, egyike a Helikonon ismeretlen múzsáknak, a kiknek nincsenek szárnyaik, s a kik gyalog járnak, miként Horác mondja, *Musa pedestris*.

⁶ E tekintélyekhez csatolom még Blairét: az övé nem döntő ugyan a francziák előtt, de feltünteti, mily véleménynyel vannak az idegenek a *Telemaqueról*; igen nagy súlylyal bír a régi irodalmat illetőleg; s végre Blair doktor az angol kritikusok közül az, ki leginkább megközelíti ízlésünket és irodalmi ítéleteinket.

«In reviewing the epic poets, it were unjust to make no mention of the amiable author of the *Adventures of Telemachus*. His work, though not composed in verse, is justly entitled to be held a proem. The measured poetical prose in which it is written, is remarkably harmonious; and gives the style nearly as much elevation as the french language is capable of supporting, even in regular verses.

«Az epikus költők felett szemlét tartva, igazságtalanság volna a *Telemachos kalandjai* szeretetre-méltó szerzőjét meg nem említeni. Habár műve nincs versekben írva, jogosan lehet azt költeménynek tekinteni. A *Telemaque* költői és méretes prózája rendkívül zengzetes, s az irányban majdnem annyi az emelkedettség, a mennyit a franczia nyelv, még a versben is megbírhat.»

I.

Segélyhívás. Előterjesztés. Diocletian tartja kezében a római birodalom gyeplőit. E fejedelem uralkodása alatt az igaz Isten templomai kezdik elvitatni a tömjént a bálványok templomaitól. A pokol utolsó harcra készül, hogy felforgassa az ember Fiának oltárait. Az örökkévaló megengedi az ördögöknek az egyház üldözését, hogy próbára tegye a híveket; de a hívek diadalmasan fogják kiállani e megpróbáltatást; az üdv zászlója ki fog tüzetni a világ trónja fölé; a világ e győzelmet két áldozatnak fogja köszönni, a kiket az Isten választott ki. Kik ez áldozatok? Kérelem a múzsához, a ki őket megismerteti. Homér családja. Demodocus, a Homeridák utolsó ivadéka, Homér papja, a költő templomában, Ithome hegyén, Messeniában. Messenia leírása. Demodocus a múzsák tiszteletére szenteli egyetlen leányát, Cymodoceát, hogy megmentse őt Hieroklesnak, Achaja prokonzulának és Galerius kegyencének üldözéseitől. Cymodocea dajkájával egyedül megy Diána Limnatis (tólakó) ünnepélyére; eltéved; találkozik egy forrás szélén elaludt fiatal emberrel. Eudor visszavezeti Cymodoceát Demodocushoz. Demodocus elmegy leányával, hogy ajándékot adjon Eudornak és köszönetet mondjon Lasthenes családjának.

A keresztények küzdelmeit fogom elbeszélni s a győzelmet, melyet a hívek, egy vértanú mátkapár dicső harcai folytán, a pokol szellemei fölött kivívtak.

Égi múzsa, a ki Sorrento költőjét és Albion vak fiát megihletted; te, ki Thabor hegyére helyezted magános trónodat; te, ki kedvedet leled a sötét gondolatokban, a komoly és magasztos elmélkedésekben, most én kérem segélyedet. Taníts meg Dávid hárfáján zengeni az énekeket, a melyeket elő kell adnom; különösen pedig adj szemeimnek néhány cseppet azokból a könyekből, melyeket Jeremiás hullatott Sion balsorsa fölött: az üldözött egyház keserveit akarom elmondani.

És te is, Pindus szüze, Görögország szellemes leánya, szállj le Helikon ormáról: nem fogom megvetni virágfüzériedet, melyekkel a sírokat díszítetted, oh mosolygó istensége a Mesének, te, a ki még a halált és balsorsot sem tudtad komolylyá tenni! Jövel, hazugság muzsája, jövel, s küzdj meg az igazság múzsájával. Egykor a te nevedben kegyetlen kínokat okoztak ennek: díszítsd most diadalát bukásoddal és valld meg, hogy méltóbb volt, mint te, arra, hogy a lant fölött uralkodjék.

Jézus Krisztus egyháza ellen kilencszer esküdtek össze az alvilág szellemei; kilencszer került ki a törést a hajó, mely nem veszhet el. A föld békét élvezett. Diocletian tartotta ügyes kezeiben a világ kormánypálcáját. E nagy fejedelem pártfogása alatt a keresztények oly nyugalomnak örvendettek, a milyent eddig még nem ismertek. Az igaz Isten oltárai kezdtek elvitatni a tömjént a bálványok oltáraitól; a hívek nyája naponként gyarapodott; a tisztelet, gazdagság és dicsőség nem volt már kizárólagos tulajdona Jupiter imádóinak; a pokol, veszélyben látva uralmát, el akarja szakítani ez égi győzelmek fonalát. Az örökkévaló, a ki látta, hogy a keresztények erényei a jó sorsban hanyatlanak, megengedte az ördögöknek, hogy új üldözést támaszsanak; de ez utolsó és rettenetes megpróbáltatás által a kereszt végre a világ trónjára fog helyezettetni, s a hamis istenek templomai porba fognak omlani.

Hogyan használta fel az emberiség ősi ellensége tervei kivitelére az emberi szenvedélyeket, különösen a nagyravágyást és a szerelmet? Múzsa, taníts meg rá. De mindenek előtt ismertesd meg velem az ártatlan szüzet és a jeles bűnbánót, a kik a diadal és gyász e napjaiban tündökölték; az ég az egyiket a bálványimádók, a másikat a hívő nép közül választá ki, hogy engesztelő áldozat legyen az egyik a keresztények, a másik a pogányok részéről.

Demodocus utolsó ivadéka volt a Homeridák ama családjai egyikének, a melyek egykor Chios szigetén laktak, s melyek azt vitatták, hogy Homértól származtak. Szülei összeadták őt ifjúkorában a krétai Kleobolus leányával, Epicharisszal, ama szüzek legszebbikével, a kik Merkur kedvelt hegyének, a Taleosnak tövében, a virágzó pázsitokon táncoltak. Nejét követte Gortynába, mely várost Radamanthos fia építette a Lethe partján, nem messze a

platántól, mely Európa és Jupiter szerelmeskedéseit eltakará. Midőn a hold már kilencszer megvilágította a Dactylok barlangjait, Epicharis meglátogatta nyájait Ida hegyén. Hirtelen szülési fájdalmak fogván el, világra hozta Cymodoceát a szent erdőben, a hol Plátó három öregje ült, a törvényekről értekezve: a jósök kijelentették, hogy Demodocus leánya híressé lesz bölcsesége által.

Epicharis nemsokára rá lehunyta szemeit. Demodocus ekkor már csak fájdalommal nézte a Lethe habjait; egyedüli vigasza volt, ha térdére tette szerelmének egyetlen gyümölcsét, s könnyek közt mosolyogva szemlélte azt a kedves csillagot, a mely Epicharis szépségére emlékezteté.

Ez időtájtban Messenia lakói templomot emeltettek Homérnak; Demodocusnak ajánlották föl a főpapságot. Demodocus örömmel fogadta ajánlatukat, mert szívesen távozott ama helyről, melyet az ég haragja kiállhatatlanná tőn rá nézve. Áldozatot mutatott be neje lelkének, a Jupitertől született folyóknak, Ida vendégszerető nympháinak, Gortyna védisteneinek, s magához véve házi isteneit és Homér kis szobrát, leányával útra kelt.

Kedvező szél szárnyain hajója nemsokára eléri Tænaros hegyfokot, Oetylos, Thalame és Leuctra partjai mentében elhaladva, Chærius erdejének árnyában horgonyt vet. A szerencsétlenségeken okúlt messeniaiak Demodocust úgy fogadták, mint egy isten ivadékát. Diadallal vezették be őt az isteni ősenek szentelt templomba.

A költőt itt egy nagy folyó jelképezte, melyhez más folyók jöttek, hogy megtöltsék urnáikat. A templom kiemelkedett Epaminondas városából; a régi olajfa-erdőben épült, Ithome hegyén, mely, mint azur edény, magánosan állt Messenia mezőin. A jóslat azt parancsolta, hogy az épület alapjait ugyanazon a helyen kell megásni, a hol Aristomenes azt az ércz urnát eltemette, a melyhez hazájának sorsa volt kötve. A szem messze ellátott a magas cziprusokkal beültetett mezőkön, melyeket halmok szakítottak meg és Amphisos, Pamysos és Balyra hajjai öntöztek, a melybe a vak Tamyris lantját dobta. Borostyán és Junó kedvencz cserjéje szegélyezte minden oldalról a hegyi patakok ágyát és a források medrét; gyakran, midőn a vizek kiapadtak, az illatos bokrok a völgyekben virág-patakokként rajzolódtak le, s a vizek üdeségét árnyékuk üdeségével pótolták. Itt-ott városok, műemlékek, romok mutatkoztak szétszórva e mezőségen: Andania, Merope keserveinek tanúja, Tricca, hol Aesculap született, Gerania, mely Machaon sírját őrzi, Pheræ, hol a bölcs Ulysses Iphitustól amaz íjat kapta, mely oly végzetes lön Penelope kőrőire és Stenyclarus, mely Tyrtæus énekeitől viszhangzott. E szép vidék, mely egykor az ős Neleust uralta, az Ithome magaslatáról és Homér templomának oszlopos csarnokából nézve, több mint nyolczszáz stádiumnyi kerülettel bíró virág-kosarat képezett. Nyugat és dél között a messeniai tenger csillogó korlátot alkotott; keleten és éjszakon a Taygetos hegláncz, a Lycæus ormai és az Elis hegyei szabtak határt a szemnek. E láthatár, mely egyetlen a földön, hármas emlékét idézte föl ama nép harczias életének, pásztori szokásainak és ünnepeinek, a mely történetének szenvedéseit örömeinek időszakai szerint számítja.

Tizenöt év múlt el a templom felszentelése óta. Demodocus békés visszavonultságban élt Homér oltáránál. Leánya, Cymodocea szemei előtt nőtt, mint fiatal olajfa, melyet a kertész gonddal ápol egy forrás partján, s a mely a földnek és az égnek kedveltje. Mi sem zavarta volna Demodocus örömét, ha leánya számára oly férjet talált volna, a ki gazdag házba vezetve őt, teljes tisztelettel bánt volna vele; de senki sem mert kérőként megjelenni, mert Cymodocea oly szerencsétlen volt, hogy Hierokles, Achaja prokonzula és Galerius kegyencze szerelemre lobbant iránta. Hierokles megkérte Cymodocea kezét; a fiatal messeniai nő kérte atyját, hogy ne adja őt az istentelen rómainak, a kinek csupán látása is borzalmat kelt benne. Demodocus szívesen engedett leánya könyörgéseinek: nem bízhatta Cymodocea sorsát egy barbárra, a kit több bűntényről gyanúsítottak, s a ki embertelen bánásmódja által első nejét sírba vitte.

E visszautasítás sértette ugyan a prokonzul kevélységét, de csak annál jobban szította szenvedélyét: el volt tökéelve, hogy zsákmánya megszerzésére fölhasznál minden eszközt, a mit a gonosszággal párosult hatalom nyújt. Demodocus, hogy leányát Hierokles szerelmétől megmentse, a múzsáknak szentelte őt. Megtanította őt minden áldozati szertartásra: megmutatta neki, miként kell kiválasztani a hibátlan üszőt, lemetszeni a bikák homlokáról a szőrt, ezt a tűzbe dobni, a szentelt árpát elhinteni; különösen megtanította őt a lanton, a boldogtalan halandó gyönyörűségén, játszani. E kedves leánynyal egy emelkedett sziklán ülve, gyakran énekeltek néhány kiválasztott darabot az *Iliasból* és az *Odysseából*; Andromache gyengédségét, Penelope okosságát, Nausicaa szerénységét; elbeszélték a bajokat, melyek a föld gyermekeinek osztályrészét képezik: a neje által feláldozott Agamemnon, a saját palotájában kolduló Ulysses; elérzékenyültek annak sorsa fölött, a ki hazájától távol, atyai otthonának viszontlátása nélkül hal meg; és sajnálkoztak rajtuk is, fiatal emberek, a kik királyi atyáiknak nyájait őrizték, s a kiket ily ártatlan foglalkozás sem menthetett meg Achilles rettenetes kezeitől!

Cymodocea, a múzsák tudós társaságában az elmúlt idők legszebb emlékeivel táplálkozva, minden nap több és több bájjal bírt. Demodocus, tökéletes lévén bölcseségben, mérsékelni igyekezett az egészen isteni nevelést az által, hogy szeretetre méltó egyszerűsége tanította leányát. Örült, midőn letéve lantját, egy korsóval a forráshoz ment vizet meríteni, vagy egy patakban a templomi ruhákat mosta. A téli napokon, midőn egy oszlophoz támaszkodva, lobogó láng világánál orsóit pergeté, így szólt hozzá:

- Cymodocea, gyermekséged óta igyekeztem téged erényekkel és a múzsák minden ajándékával gazdagítani: mert lelkünkkel, testünkbe jöttétől kezdve, úgy kell bánni, mint valami égi idegennel, a kit az ember illatokkal és koszorúkkal fogad. De, oh Epicharis leánya! óvakodjunk a túlzástól, mely megrontja a jó érzéket; kérjük Minervát, hogy adjon nekünk okosságot, a mely természetünkben létre hozza a mérsékletet, az igazság nővérét, a mely nélkül minden hazugság.

Ily szép képletek és bölcs beszédek gyönyörködtették és oktatták Cymodoceát. Arczán, hangjában és szívében volt valami a múzsákból, a kiknek szentelve volt. Midőn lesütötte hosszú szempilláit, melyeknek árnyéka lerajzolódott hófehér arczára, azt hitte volna az ember, hogy a komoly Melpomenét látja; de midőn felemelte szemeit, a mosolygó Thaliának vélte volna őt. Fekete haja hasonló volt a jáczint-virághoz, s termete a delosi pálmához. Egy nap messze elment atyjával ezerjófűvet szedni. Hogy megtalálják e becses növényt, egy aechaliai ijász által megsebzett szarvastehén nyomában jártak; észrevették őket a hegyek ormain, s azonnal híre futott, hogy Nestor és a leányok legifjabbika, a szép Polycaste, megjelentek a vadászoknak Ira erdőiben.

Diana Limnatis ünnepe közelgett, s Messenia és Laconia határán készülődtek a szokásos pompa kifejtésére. E pompa, mely gyászos oka volt Lacedaemon és Messenia régi harczainak, most már csak békés nézőket vonzott. A vének Cymodoceát választották ki a fiatal leányok karának vezetésére, a kik az áldozatokat voltak bemutatandók Apollo szűz nővérének. Gyermeteg örömeiben tapsolt e megtiszteltetésnek, mert ez atyjára háramlott át, a ki, ha hallotta a leányára halmozott dicséreteket, ha érintette az általa nyert koszorúkat, nem óhajtott más dicsőséget, más boldogságot.

Demodocus, egy idegen által, ki áldozatot jött bemutatni Homérnek, visszatartatván, nem mehetett leányával Limnébe. Egyedül ment ez az ünnepélyre dajkájával, Eurymedusával, naxosi Alcimedon leányával. Az öreg nyugodt volt, mert Achaja prokonzula ekkor Rómában volt Galerius császárnál. Diána temploma a messeniai tengeröböllel szemközt, Taygetos egyik ormán, fenyőerdő közepén állt, a hol a fenyőfák ágaira a vadászok vadállatok bőreit akasztották. Ez épület falai idő folytán a hervadt levelek ama színét ölték föl, a melyet az útas még

ma is láthat Róma és Athén romjain. Diána szobra, mely a templom közepén egy oltáron állt, egy hírneves szobrász remekműve volt. Latona leányát állva ábrázolta, egyik lábát előbbre téve, jobb kezével nyilat véve ki a vállán függő tegezből, míg az arany szarvú és ércz lábú szarvas az íj alá menekült, melyet az istennő leeresztett bal kezében tartott.

Midőn a hold futása közben a templomra veté sugarait, Cymodocea, társai élén, a kik annyian voltak, mint az Oceanidák, elkezdé a Fehér Szűz dicsőnekét. Egy vadászcsapat felelt a fiatal leányok énekére.

«Rajta, rajta, lenge tánczra! Újra, újra a kart, szent kart!

«Erdők királynője, Diána, fogadd el az ajándékokat, melyeket kiválasztott szűzek, tiszta gyermekek ajánlanak föl neked, a kiket Sybilla versei oktattak. Pálma alatt születted, az ingó Deloson. A hatyúk, hogy enyhítsék Latona fájdalmait, hétszer kerülték meg énekelve a bájos szigetet. Az ő énekeik emlékére találta fel isteni fivéred a hét húrú lantot.

«Rajta, rajta, lenge tánczra! Újra, újra a kart, szent kart!

«Szereted a folyók partjait, a ligetek árnyát, a zöldelő Cragus, az üde Algidos és sötét Erymanthos erdőit. Diána, ki a rettentő íjat hordod; Luna, kinek fejét a félhold díszíti; kigyóval és karddal fegyverzett Hekate, adj az ifjúságnak tiszta erkölcsöket, az öregségnek nyugalmat, és Nestor nemzedékének fiakat, gazdagságot és dicsőséget!

«Rajta, rajta, lenge tánczra! Újra, újra a kart, szent kart!»

A leánykák, miután e dicsőneket elzengték, leszedték borostyán-koszorúikat és a vadászok íjaival együtt Diána oltárára akasztották. Fehér szarvast áldoztak a csend királynőjének. A tömeg szétoszlott és Cymodocea dajkája kíséretében visszaindult atyjához.

Egyike volt amaz éjeknek, melyeknek átlátszó árnyai mintegy félnek eltakarni Görögország szép egét: nem volt sötétség, csak a nappal hiánya. A lég kellemes volt, mint a tej és a méz, s belélegzése kimondhatatlan élvezetet nyújtott. A Taygetos ormai, Colonis és Acritas ellen-tétes hegyfokai, a messeniai tenger a legszelidebb fényben ragyogtak: egy jóniai flotta, hogy Corone kikötőjébe juthasson, leereszté vitorláit, mint vándor galamb-csapat, a mely összeteszi szárnyait, hogy egy vendégszerető parton magát kipihenje; Alcyon halkan nyögdcisélt fész-kén, az éji szél szárnyain Cymodoceához szállt az ezerjófű illata és Neptun távoli hangja: a völgyben ülő pásztor a csillagok tündöklő kíséretében a holdat nézte, s szive örömtől repesett.

A múzsák fiatal papnője csendesen haladt a hegyek mentében. Szemeit elragadtatással legelteté a bájos magányokon, a hova a régiek Lykurg és Jupiter bölcsőjét helyezték, mintegy jelezve, hogy a vallásnak és törvényeknek együtt kell haladniok, s hogy eredetük egy. Vallásos borzalommal lévén telve, minden mozdulat, minden zaj csodának tünt fel előtte; a tenger távoli moráját az Oechalia erdeiből lejött Cybele oroszlánjai tompa ordításának, s a vadgalamb bugását a Thuria magaslatain vadászó Diána kürtje szózatának tartotta.

Tova halad és kedves emlékek merülnek fel lelkében, elűzve rettegéseit; eszébe jutnak ama híres sziget régi hagyományai, a hol megpillantotta a napvilágot; a labirint, melynek kanyarulatait még most is utánozta a fiatal krétai nők táncza; a szellemes Dedalus, az oktan Icarus, Idomeneus és fia, s különösen a két szerencsétlen nővér, Phædra és Ariadne. Egyszer csak azt veszi észre, hogy eltévesztette a hegyi ösvényt, s hogy dajkája nem követi: kiált, de kiáltása elvész a légben; könyörög az erdők isteneinek, a napeáknak, a driádoknak; nem felelnek szavára, s azt hiszi, hogy a távollevő istenségek Mænalus völgyeiben gyültek össze, a hol az arkádiaiak ünnepélyes áldozatokat mutatnak be nekik. Cymodocea a távolból vizek zaját hallja, azonnal futásnak ered, hogy a hajnal hasadtáig a najád védelmére bízza magát.

Magas jegenyefáktól környezve, élő vízforrás hullt alá nagy hullámokban emelkedett egy szikláról; a szikla fölött a nympháknak szentelt oltár volt látható, a melyen az utasok ajándékokat és áldozatokat szoktak bemutatni. Cymodocea az oltárt épen átölelni s a hely istenségét kérni akarta, hogy csillapítsa atyja aggodalmait, midőn észrevette, hogy egy sziklához támaszkodva egy fiatal ember alszik. Keblére hajlott és bal vállán csüggő fejét némileg támogatta egy lándzsanyél; keze, mely hanyagul pihent e lándzsán, alig tartá egy kutya pórázát, mely valami zajra látszott ügyelni; az éj csillagának fénye, áthatolva a két ciprus ágai között, világot vetett a vadász arczára; Apelles egyik utóda így ábrázolta Endymion álmát. Demodocus leánya valóban azt hitte, hogy a fiatal ember az erdők királynőjének kedvese: a zefir fuvallatát az istennő sóhajának, s a bokorral játszó röpke holdsugarat a távozó Diána fehér tunikája szegélyének tartá.

Cymodocea megborzadva, félve, hogy titokzatos dolgokat zavart meg, térdre hullt és fölkiáltott:

- Rettegett nővére Apollónak, irgalmaz egy oktan szűznek; ne verd át őt nyilaiddal! Atyámnak csak egy leánya van, s anyám, kit nyilaid már sírba döntöttek, soha sem lehetett büszke születésemre!

E kiáltásokra a kutya ugatni kezd, a vadász fölébred. Meg volt lepetve, midőn a térdelő leányt meglátta s gyorsan felkel.

- Hogyan! mondá Cymodocea zavartan s még mindig térdelve, hát nem Endymion vadász vagy te?

- És te, mondá a fiatal ember szintén zavartan, nem angyal vagy?

- Angyal? viszonzá Demodocus leánya.

Mire az idegen zavarral telten így szólt:

- Asszony, kelj fel; csak az Isten előtt kell leborulni.

Pillanatnyi csend után a múzsák papnője mondá a vadásznak:

- Ha nem vagy emberi testbe rejtőzött isten, akkor kétségkívül idegen vagy, kit a satyrok tévutra vezetett, mint engem, az erdőben. Melyik kikötőben van hajód? Tyrusból jössz talán, a mely oly híres kereskedőinek gazdagságáról? Vagy talán a bájos Corinthusból, a hol házigazdáid gazdag ajándékokkal halmoztak el? Vagy azok közül való vagy, a kik a tengereken Herkules oszlopaiig kereskednek? Avagy a kegyetlen Marsot követed harcaiban? vagy talán fia vagy amaz egykor jogarral díszített halandóknak, a kik egy nyájában gazdag s az istenek előtt kedves országban uralkodtak?

Az idegen felelé:

- Csak egy Isten van, a mindenség ura, én pedig csak ember vagyok, tele gyarlósággal és gyengeséggel. Nevem Eudor; Lasthenes fia vagyok. Thalaméból jövök, visszatérek atyámhoz; az éj meglepett: elaludtam a forrás szélén. De te, miként vagy te itten egyedül? Az ég óvja meg szemérmedet, a mely az Isten félelme után a legszebb félelem!

Ez ember beszéde zavarba ejté Cymodoceát. Előtte a szeretet és tisztelet, a bizalom és borzalom vegyes érzete honolt lelkében. Komoly szavai és megnyerő külseje rendkívüli ellentétként tüntek fel előtte. Mintegy új emberfajt látott benne, mely nemesebb és komolyabb, mint a melyet eddig ismert. Azt hívén, hogy fokozni fogja az érdeklődést, melylyel Eudor az ő szerencsétlensége iránt viseltetni látszott, mondá neki:

- Én a halhatatlan énekű Homér leánya vagyok.

Az idegen csak ennyit válaszolt:

- Én az övénél szebb könyvet is ismerek.

E kurta felelet lehangolta Cymodoceát, s így szólt magában:

- E fiatal ember spártai.

Azután elbeszélte történetét. Lasthenes fia mondá:

- Majd visszavezetlek atyádhoz.

És útnak indult előtte.

Demodocus leánya követte őt; hallani lehetett szakgatott lélekzetét, mert reszketett. Hogy kissé megnyugtassa magát, beszélgetni akart: néhány szót kockáztatott a szent Éjnek, Erebos nejének s a Hesperidák és Ámor anyjának bájairól. De kalauza, félbeszakítja őt.

- Én csak csillagokat látok, melyek az Isten dicsőségét hirdetik.

E szavak ismét zavart idéztek elő a múzsák papnőjének szívében. Nem tudta, mit gondoljon az ismeretlenről, a kit eleinte halhatatlannak tartott. Istentelen-e, a ki, az emberektől gyűlöltetve s az istenektől üldöztetve, éjjel bolyong a földön? Kalóz-e, a ki valamely hajóból kiszállt, hogy a gyermekeket elrabolja atyáiktól? Cymodocea élénk borzalmat kezdett érezni, de a melyet nem mert elárulni. Csodálkozása határtalan lön, midőn látta, hogy kalauza lehajolt egy elhagyatott rabszolgához, a kit az út szélén találtak, őt testvérének nevezte, s oda adta neki köpenyét, hogy betakarja meztelenségét.

- Idegen, mondá Demodocus leánya, te bizonyosan azt hitted, hogy e rabszolga valamelyik isten, a ki koldus alakját vette magára, hogy az emberek szívét próbára tegye?

- Nem, felelé Eudor, azt hittem, hogy ember.

Ezalatt hűs szél támadt kelet felől. A hajnal hasadóban volt. A fürge és sugárzó nap, Laconia hegyei mögül kelve, felhőtlenül és magasztos egyszerűségben, nemsokára fölszállt az égre. Ugyanazon pillanatban egy szomszéd erdőből Eurymedusa tűnt elő és tárt karokkal rohant Cymodocea felé.

- Oh leányom! kiáltott fel, mily fájdalmat okoztál nekem! Betöltém a levegőt zokogásaimmal; azt hittem, hogy a Pán ragadott el. E veszedelmes isten mindig az erőkben bolyong, s mikor a vén Silenusszal tánczolt, akkor semmi sem fékezheti vakmerőségét. Hogyan jelenhettem volna meg nélküled az én kedves gazdám előtt? Ah! még nagyon fiatal voltam, midőn hazám, Naxos partjain játszva, hirtelen elragadott engem egy csapat azok közül, a kik fegyveres kézzel járják be Thetys birodalmát s gazdag zsákmányt gyűjtenek. Áruba bocsátottak egy krétai kikötőben, mely oly távol van Gortynától, hogy egy gyorsan utazó embernek is a harmadik örváltástól, másnap délig kell mennie. Atyád Lebenába jött, hogy theodosiai gabonáért miletusi szőnyeget cseréljen. Megvásárolt a kalózoaktól: az ár két ökör volt, melyek még nem szántották Ceres barázdáit. Megismervén hűségemet, éjjelenként nászszobája ajtajánál helyezett el. Midőn a kegyetlen Ilithyiák lezárták Epicharis szemeit, Demodocus karjaimba adott téged, hogy anyád legyek. Mennyi bajom volt veled gyermekségedben! Az éjeket bölcsőd mellett töltöttem, térdeimen ringattalak; csak az én kezemből fogadtad el a táplálékot, s ha egy pillanatra távoztam mellőled, azonnal kiabáltál.

Eurymedusa, e szavakat mondva, karjaiba szorítja Cymodoceát, s könnyei a földet áztatták. Cymodocea, megindulva dajkája gyengéd szeretetétől, szintén sírva ölelte át, és mondá:

- Anyám, ez Eudor, Lasthenes fia.

A fiatal ember, lándzsájára támaszkodva, mosolyogva nézte e jelenetet; arcának természetes komolyságát édes elérzékenyülés váltotta fel. De egyszerre visszanyerve komolyságát, mondá:

- Demodocus leánya, itt van dajkád; atyád lakása nincs messze. Az Isten könyörüljön lelkedén!

Be sem várva Cymodocea válaszát, távozik, mint a sas. A múzsák papnője, jártas lévén a jósok mesterségében, nem kételkedett többé, hogy a vadász a halhatatlanok egyike volt: elfordítá fejét, nehogy meglássa az istent és meghaljon. Azután átsietett Ithome hegyén, s elhaladva Arsinoé és Clepsydra forrásai mellett, kopogtat Homér templománál. Az agg főpap egész éjjel az erdőkben bolyongott; rabszolgáit elküldé Leuctrába, Pheraebe, Limnébe. Az achajai prokonzul távolléte már nem volt képes megnyugtatni az atyai szeretetet: Demodocus most is rettegett Hierokles erőszakoskodásaitól, habár az istentelen ember Rómában volt, és csak bajokat látott kedves Cymodoceája fejére zúdulni. Midőn ez dajkájával megérkezett, a boldogtalan apa a tűzhely mellett a földön ült; fejét ruhája egyik szárnyába burkolva, könnyeivel öntözte a hamut. Leányának váratlan megjelenésére majdnem meghalt az örömtől. Cymodocea karjaiba veti magát: s néhány pillanatig csak szakgatott zokogások hallhatók; ilyen kiáltásoktól viszhangzik a madárfészek, mikor az anya táplálékot hoz kicsinyeinek. Végre, fölhagyva a sírással, így szól Demodocus:

- Oh gyermekem, melyik isten adott vissza atyádnak? Hogy is engedhettelek egyedül menni a templomba? Félttem ellenségeinktől! félttem Hierokles poroszlóitól, a ki megveti az isteneket és kineveti az atyák könnyeit. De átmentem volna a tengeren; a császár lábaihoz borultam volna; így szoltam volna hozzá: «Add vissza Cymodoceámat, vagy vedd el életemet». Látták volna atyádat elbeszélni fájdalmát a napnak, s téged keresni az egész földön, mint Ceres kereste leányát, a kit Plutó elrabolt tőle. Egy agg sorsa, ki gyermekek nélkül hal meg, szájalomra méltó. Mindenki távozik tőle, s az ifjúság gúnyjainak tárgya. «Ez öreg, mondják, istentelen; az istenek kiirtották fáját; nincsen gyermek, a ki eltemesse.»

Mire Cymodocea, szép kezeivel öreg atyját símogatva és ezüst szakálával játszadozva, mondá:

- Atyám, isteni dalnoka a halhatatlanoknak, eltévedtünk az erdőben; egy fiatal ember, vagyis egy isten vezetett ide vissza bennünket.

E szavakra Demodocus, fölemelkedve és leányát kebléről eltávolítva, fölkiáltott:

- Hogyan! egy idegen adott vissza atyádnak, s te nem mutattad be őt otthonunkban, te, a múzsák papnője és Homér leánya! Mi lett volna isteni ősből, ha nem gyakorolták volna jobban irányában a vendégszeretet kötelességeit? Mit mondanak majd egész Görögországban? Demodocus, a Homér ivadéka bezárta ajtaját egy esdeklő előtt! Ah! még akkor sem éreznék lélekölőbb fájdalmat, ha megszűnnének engem Cymodocea atyjának hívni!

Eurymedusa, látva Demodocus haragját és mentegezni akarván Cymodoceát, mondá:

- Demodocus, kedves gazdám, óvakodjál elítélni leányodat. Egészen őszinte szívvel beszélek hozzád. Csak azért nem hívtuk meg az idegent, hogy jöjjön velünk, mert fiatal és szép volt, mint egy halhatatlan; s féltünk a gyanúktól, melyek igen gyakran megfogamzanak a föld gyermekeinek szívében.

- Eurymedusa, viszonzá Demodocus, micsoda szavak ezek a te ajkaidon? Eddig sohasem látszottál nélkülözni a bölcseséget; de látom, hogy egy isten megzavarta eszedet. Tudd meg hogy az én szívemben soha sincs helye alaptalan bizalmatlanságnak; és semmit sem gyűlölök annyira, mint az oly embert, a ki mindig gyanúsítja az emberi szívet.

Cymodocea megtalálni vélte az eszközt Demodocus lecsillapítására.

- Szent főpap, mondá, kérlek, csillapítsd haragod hevét; a harag, miként az éhség, rossz tanácsadó. Még helyrehozhatjuk hibámat. A fiatal ember megmondta nevét. Talán ismered ősz nemzetségét: neve Eudor és Lasthenes fia.

E nyájasan mondott egyszerű szavak szívéig hatottak Demodocusnak: gyengéden megölelte Cymodoceát.

- Leányom, monda, nem hiába oktattam ifjúságodat: nincsen korodbeli szűz, a kit nem mulnál felül szellemed érettségével; s csak a Gratiák ügyesebbek a hímzésben. De ki érhetné utól a Gratiákat, különösen a legfiatalabbat, az isteni Pasitheát? Csakugyan, leányom, én ismerem Eudornak, Lasthenes fiának ős nemzetségét. Nem engedek senkinek az istenek és emberek családfáinak ismeretében; sőt még Orpheus, Linus, Homér, vagy az ascrai öreg sem tudtak volna egykor legyőzni: pedig a régi emberek messze felülmúlták a mostaniakat. Lasthenes egyike Arkádia nevezetesebb lakóinak. Istenek és hősök vére foly benne, mert, Alpheos folyótól származik, s mert ősei közé számítja Philopœment és Polybost, Calliopénak, Saturnus és Astræa leányának kedvesét. Maga is diadalt aratott a hadisten véres játékaiban; fejedelmink kedvelik; az államban és hadseregben a legmagasabb rangokkal ruházták föl. Holnap, mihelyt Dike, Irene és Eunomia, a kedves Horák, megnyitják a nappal kapuit, kocsira ülünk, és ajándékot viszünk Eudornak, kinek bölcsességét és vitézségét mindenki hirdeti.

E szavak után Demodocus, leánya és Eurymedusa kíséretében, bement a templomba, a hol csillogott a borostyánkő, az ércz és a gyöngyház. Egy rabszolga, arany kannát és ezüst tálat tartva, tiszta vizet önt Homér papjának kezeire. Demodocus egy kelyhet vesz kezébe, megtisztítja a lángon, vizet és bort összekever benne, s a földre önti a szent italáldozatot, hogy megengesztelje a házi isteneket. Cymodocea visszavonult lakosztályába, s miután a fürdés gyönyöreit élvezte, lefekszik a finom egyiptomi gyolccsal letakart lydiai szőnyegekre; de nem tudta megízlelni az álom ajándékait, s hasztalan imádkozott az éjhez, hogy bocsássa rá homálya kellemeit.

A hajnal alig pirkadt még keleten, midőn felhangzott Demodocus szava: értelmes rabszolgáit hívta. Evemon, Bœtous fia, azonnal fölnyitotta a helyet, a hol a kocsiszerek álltak. Beleilleszti a tengelyt a nyolcz küllős, érczszalagokkal erősített kerekbe; elefántcsonttal díszített kocsiülést akaszt ruganyos szíjakra; a rudat a kocsihoz csatolja, s a ragyogó igát ennek végére köti. Epirusi Hestioneus, a ki nagyon ért a paripák neveléséhez, két vakítóan fehér, erős öszvért vezet elő; az iga alá vezeti a ficzkándozó állatokat, s végül reájok rakja aranytől csillogó szerszámaikat. A koros és tapasztalt Eurymedusa előhossa a kenyeret és a bort, az ember erejét; kocsira teszi a Lasthenes fiának szánt ajándékot is: egy kettős fenekű, csodás művű serleget, melyre Vulkán Herkules nevét véste, a ki Alcestist, a vendégszeretet viszonzásául, a melyben a férjénél részesült, megszabadította. E serleget Ajax hylei Tychiusnak, a híres fegyvergyártónak adta cserébe ama bikabőrrel hétszeresen bevont pajzsért, melyet Telamon fia a trójai háborúban viselt. Tychius egyik ivadékát meglátogatta Ilion dalnoka, s az ennek ajándékozta a serleget. Homér midőn Samos szigetére ment, Creophyl házában nyert szállást, s midőn meghalt, ennek hagyta serlegét és költeményeit. Később Lykurg, spártai király, mindenütt bölcseséget keresvén, betért Creophyl fiaihoz: ezek Homér serlegével együtt neki ajándékozták a verseket, melyeket Apolló mondott a halhatatlan költő tollába. Lykurg halálakor a világ örökölte Homér énekeit, a serleg pedig visszaadatott a Homéridáknak; így jutott Demodocushoz, e szent nemzetség utolsó ivadékához, a ki most Lasthenes fiának szánta.

Ezalatt Cymodocea szűzies kamrájában leveti éji ruháit, a mi a szeméremnek titokzatos munkája. Liliomvirághoz hasonló ruhát ölt magára, melyekkel magok az illedelmes Gratiák csatolnak össze keblén. Meztelen lábain lenge szalagokat fon keresztbe, s fején aranytűvel tűzi össze hajának illatos fürtjeit. Dajkája előhossa neki a múzsák fehér fátyolát, mely tündökölt, mint a nap, s a mely legalul volt egy illatos szekrénykében. Cymodocea letakarja fejét e szűzi fátyollal, s megindul, hogy fölkeresse atyját. Ugyanezen pillanatban az öreg is megindult; tagjait hosszú öltöny fedte, a melyet bíbor rojtokkal díszített s egy hekatombát érő öv szorított össze. Fején papyrus-koronát viselt, s kezében Apolló szent ágát tartotta. Felül a

kocsiba s Cymodocea melléje. Evemon megragadja a gyeplőket s csattogó ostorával megcsapkodja a hibátlan öszvérek oldalait. Az öszvérek neki-iramodnak, a gyors kerekek a porban alig hagynak annyi nyomot, mint a tengeren sikamló könnyű hajó.

- Oh leányom! mondá a jámbor Demodocus, mialatt a kocsi repül, az ég óvjon meg bennünket a háladatlanságtól! Az alvilág kapui nem oly gyűlöletesek Jupiter előtt, mint a hálátlanok! kevés ideig élnek, s mindig egy fúria kezébe esnek: azok mellett pedig, a kik megemlékeznek a jótettekről, mindig egy pártfogó istenség van. Az istenek azért szerettek az egyiptomiak között születni, mert ezek a leghálásabb emberek.

II.

Demodocus és Cymodocea megérkezése Arkádiába. Találkozás egy öreggel psophisi Aglaus sirjánál; ez öreg elvezeti Demodocust a mezőre, a hol Lasthenes családja arat. Cymodocea megismeri Eudort. Demodocus felfedezi, hogy Lasthenes családja keresztény. Hazamennek Lastheneshez. Keresztény erkölcsök. Esti ima. Czirill, hitvalló és vértanú, lacedaemoni püspök megérkezése. Kéri Eudort, hogy mondja el kalandjait. Esti étkezés. A család és az idegenek, az étkezés után, letelepesznek a gyümölcsös kertben, Alpheos partján. Demodocus fölszólítja Cymodoceát, hogy lant mellett énekeljen. Cymodocea éneke. Eudor szintén énekel. A két család nyugodni megy. Czirill álma. A szent püspök imája.

Míg a nap az égen fölszállt, az öszvérek tüzesen ragadták tova a kocsit. Abban az órában, midőn a tanács örömmel hagyja oda ítélőszékét, hogy ebédelni menjen, Homér papja Árkádia határaitra érkezett, és az oresthasiumiak önfeláldozása által híressé vált Phigaliában tartott pihenőt. A nemes Ancæus, az árkádiákat Trója ostrománál vezérlő Agapenornak ivadéka, fogadta vendégszerető házába Demodocust. Ancæus fiai, kifogván a gőzölgő öszvéreket az igából, tiszta vízzel megmosták poros oldalait, s eléjük Neda partján kaszált gyenge szénát tettek. Cymodoceát az édes szabadságot elvesztett, fiatal phrygiai nők fürdőbe vezetik; a háziúr Demodocust finom tunikába és drága köpenybe öltözteti; az ifjúság fejedelme, Ancæus legidősb fia, fehér jegenyefa gallyaival koszorúzva, Erymanthos erdeiben nevelt vadkant áldoz Herkulesnek: az áldozat bemutatandó részei zsírosak s az italáldozattal együtt izzó parázson égnak el. Öt soros hosszú vason tartja pattogó láng fölé a szent hús megmaradt részét; az áldozat leves hátgerince és a legizletesebb darabok mindig az útasok elé tételnek; Demodocus háromszor annyit kap, mint a többi. Tíz évig őrzött zamatos bor bíboros színben habzik egy arany serlegben; s Ceres ajándékai, a melyeket Triptolemos ismertetett meg az öreg Arcasszal, foglalják el a makk helyét, a melylyel egykor a pelázgok, Árkádia első lakói táplálkoztak.

De Demodocus nem tudta örömmel élvezni a megtisztelő vendégszeretetet; már Lasthenesnél szeretett volna lenni. Az éj már ráveté árnyékát az útra; szétmetélik az áldozat nyelvét, bemutatják az utolsó italáldozatokat az Álmodók anyjának; azután Homér papját s a műzsák papnőjét egy viszhangzó csarnokba vezetik, a hol a rabszolgák puha gyapjus bőrt készítették elő.

Demodocus türelmetlenül várja a világosság visszatértét.

- Leányom, mondá Cymodoceának, a kit egy láthatatlan hatalom szintén megfosztott az álomtól, jaj azoknak, a kiket a részvét vagy élénk hála sohasem ragadott ki Morpheus hatalma alól! Nem szabad fegyveresen bemenni az istenek templomaiba; senki sem megy be ércz szívvel az Elysiumba.

Mihelyt a hajnal első sugarai beragyogták Jupiter oltárát, a mely Lycæus hegyének képezi koronáját, Demodocus azonnal befogatta az öszvéreket a kocsijába. A nemeslelkű Ancæus hasztalan iparkodik visszatartani vendégét: Homér papja elutazik leányával. A kocsi nagy zajjal robog ki a csarnokokon; Eurynome temploma felé folytatja futását, a mely egy ciprus erdőben van elrejtve; átvonult Elæus hegyén; elhagyja a barlangot, a hol Pán megtalálta Cerest, a ki megvonta a munkásoktól jótéteményeit, de a ki mégis hallgatott a Párkákra, a kik az egszer kedveztek a halandóknak.

Az útasok átkelnek az Alpheoson ama hely fölött, a hol Gorthynius belészakad, s lemennek a Ladon tiszta vizéig. Itt egy régi sirhalom tűnik szemökbe, melyet a hegyi nymphák szilfákkal vettek körül: psophisi Aglausnak, annak a szegény és erényes árkádiainak sirja volt, a kit a delphii jósdá boldogabbnak mondott Lydia királyánál. E sirnál az út kétfelé ágazott: az egyik az Alpheos mentében kigyózott, a másik fölment a hegyre.

Míg Evemon azon törte a fejét, hogy egyik vagy a másik útra térjen-e, észrevett egy koros embert, a ki Aglaus sirja mellett ült. A ruha, melyet az ember viselt, nem különbözött a görög bölcsekétől, mert közönséges fehér szövetből volt: mintha csak várta volna e helyen az utasokat, de nem látszott sem kíváncsinak, sem tolakodónak.

Midőn látta, hogy a kocsi megállt, fölkel; s Demodocushoz fordulva, mondá:

- Utas, tán útat keress? vagy Lasthenest jössz látogatni? Nagyon fog örüdni, ha nála akarsz megpihenni.

- Idegen, felelé Demodocus. Merkur nem volt szerencsésebb, mikor Priamossal találkozott, a midőn Hektor atyja a görögök táborába ment. Ruhád bölcsre vall, és szavaid rövidek, de tartalmasak. Megmondom az igazat: mi a gazdag Lasthenest keressük, a ki mint nagybirtokos, igen boldog ember hírében áll. Kétségtől ama palotában lakik, melyet a Ladon partján látok, s melyről az ember azt hinné, hogy a cyllenei isten temploma?

- Az a palota, viszonzá az ismeretlen, a Hieroklesé, az achajai prokonzulé. Már annak birtokánál vagy, a kit keressz, s az a szalmatető, melyet a hegy ormán látsz, Lasthenes lakása.

E szavak után az idegen megnyitott egy korlátot, megfogta az öszvérek zabláját és bevezette a kocsit a bekerített helyre.

- Uram, mondá ekkor Demodocusnak, ma aratás van: ha szolgád elvezeti öszvéreidet a közeli lakásba, én megmutatom neked a mezőt, a hol Lasthenes családját találod.

Demodocus és Cymodocea leszálltak a kocsiról s követték az idegent; egy ideig szőlők között csinált lejtős ösvényen mentek, s a körülöttük lévő területen itt-ott rendkívül vastag bükkfák voltak. Nemsokára észrevették a mezőt, mely telve volt kévékkel, férfiakkal és nőkkel, a kik sürögtek-forogtak, némelyek a kocsikat rakták, mások arattak és kévéket kötöztek. Az aratók közé érve, az ismeretlen fölkiáltott:

- Az Ur legyen veletek.

Az aratók pedig felelék:

- Az Isten áldjon meg!

És munka közben komoly dallamú éneket zengtek. Utánok nők mentek, a kik összeszedték az elhagyott kalászokat: urok rendelte így, hogy a szegény asszonyok pirulás nélkül gyűjthesenek egy kis gabonát. Cymodocea távolról megismerte az erdei fiatal embert; anyjával és nővérével kévéken ült egy porcsin árnyában. A család fölkel s az idegenek elé ment.

- Sephora, mondá Demodocus kalauza, kedves feleségem, adjunk hálát a gondviselésnek, mely utasokat küld hozzánk.

- Hogyan! kiáltott fel Cymodocea atyja, a gazdag Lasthenes itt volt, s én nem ismertem meg! Ah! hogy megkápráztatják az istenek az emberek szemeit! Rabszolgának tartottalak, a kit gazdája a vendégszeretet kötelességeinek gyakorlásával bízott meg.

Lasthenes meghajtá magát.

Eudor lesütött szemekkel, legkisebb nővérének kezét fogva, tisztelettejesen állt anyja mögött.

- Kedves háziúr, mondá Demodocus, és te, Telemachos anyjához hasonló hitvese Lasthenesnek, bizonyára tőletek tanulta fiatalok, a mit leányomért tett, a kit a Faunok tévútra vezettek az erdőkben. Mutassátok meg a nemes Eudort, hadd öleljem meg mint fiamat!

Demodocus zavartan állt.

- Hogyan! gondolá magában, ez egyszerű pásztor ama harcos, a ki Carausius fölött diadal-maskodott, a britt légió tribúnja, Konstántin herczeg barátja!

Végre magához térve első meglepetéséből, így kiáltott fel Homér papja:

- Rá kellett volna ismernem Eudorra hősi, de Lasthenesénél alacsonyabb termetéről, mert a gyermekek nem bírnak már atyáik erőivel. Oh te, ki legkisebb fiam lehetnél! teljesítsék az istenek minden óhajtásodat! Egy megbecsülhetetlen értékű serleget hoztam neked: rabszolgám leveszi majd a kocsiról, és az én kezeimből fogod majd megkapni. Fiatal és vitéz harcos, Meleager nem volt oly szép, mint te, a midőn Atalante szemeit elbájolta! Boldog a te atyád, boldog a te anyád, de még boldogabb az, a ki majd megosztja veled a nászágyadat! Ha a szűz, kit fölthaláltál, nem volna a szeplőtlen múzsáknak szentelve...

A két fiatal zavarba jött Demodocus e szavaira. Eudor sietett válaszolni:

- Elfogadom a följált ajándékot, ha nem volt áldozataitoknak használva.

A napnak még nem lévén vége, a család fölszólítja a két idegent, hogy pihenjenek velök egy forrás szélén. Eudor nővérei szüleik lábainál ülve, vörös és kék virágokból koszorúkat fontak egy közeli ünnepélyre. Kissé távolabb az aratók urnái és kupái voltak láthatók, s néhány föllállított kéve árnyékában egy gyermek aludt bölcsőben.

- Kedves háziúr, mondá Demodocus Lasthenesnek, te úgy élsz itt, mint az isteni Nestor. Nem emlékszem, hogy láttam volna ily jelenetet lerajzolva, hacsak Achilles pajzsán nem. Vulkán egy királyt vésett arra aratók környezetében; a népek e pásztora örömmel telve hallgatagon tartá a barázdák között fölemelt jogarát. Itt csak a Jupiter tölgye alatti bika-áldozat hiányzik. Mily bőséges aratás! mennyi munkás és hű rabszolga!

- Ez aratók nem rabszolgáim már, viszonzá Lasthenes; vallásom tiltja, hogy azok legyenek; visszaadtam szabadságukat.

- Lasthenes, mondá erre Demodocus, kezdem belátni, hogy a hír, Jupiternek eme szava, igazat mondott nekem: kétségkívül tagja lettél annak az új felekezetnek, a mely egy, őseink előtt ismeretlen Istent imád.

Lasthenes felelé:

- Keresztény vagyok.

Homér ivadéka néhány pillanatig zavarban; volt; azután folytatá:

- Kedves háziúr, bocsánat őszinteségemért: én mindig engedelmeskedtem az igazságnak, Saturnus leányának és az erény anyjának. Az istenek igazságosak: hogyan egyeztethetném ki a téged környező jólétet az istentelenségekkel, melyekről a keresztényeket vádolják?

- Utas, felelé Lasthenes, a keresztények nem istentelenek, s a ti isteneitek sem igazságosak, sem igazságtalanok: semmik. Ha mezőim és nyájaim tenyésznek kezeink között, ez onnét van, mert családom őszinte szívvel bír és annak akaratának hódol, a ki egyedül igaz Isten. Az ég itt e szeplőtelen hitvest adta nekem; nem kívántam tőle mást, mint egy nő állandó barátságát, alázatosságát és tisztaságát. Az Isten megáldotta igyekezetemet; engedelmes gyermekeket adott, a kik az öregek koronája. Szeretik szüleiket és boldogok, hogy atyjok mellett lehetnek. Feleségem és én együtt öregedtünk meg; s habár napjaink nem voltak mindig derültek, negyven évig aludt mellettem, a nélkül, hogy felfedezte volna nyoszolyám gondjait és a szívembe rejtett keserveket. Fizesse vissza neki az Isten kétszeresen a békét, a melyet nekem adott! Sohasem lesz oly boldog, mint a mennyire én kívánom.

Így tárta föl szívét a hajdankori keresztény, nejéről beszélve. Cymodocea előszeretettel hallgatta: az erkölcsök szépsége elbájolta a fiatal hitetlen lelkét; s Demodocusnak is eszébe kellett idéznie Homért és a többi isteneket, nehogy elragadja őt az igazság ereje.

Néhány pillanat múlva Cymodocea atya így szólt Lastheneshez:

- Úgy tűnöl föl előttem, mintha az ős időkből való volnál, pedig nem olvastam szavaidat Homérban! Hallgatásod méltóságos, mint a bölcseké. Fönséges érzelmekhez emelkedel föl, de nem Euripides arany szárnyain, hanem Plátó égi szárnyain. Kellemes jólét között élvezed a barátság örömeit; semmi sem erőtetett körülötted: minden csupa elégedettség, meggyőződés és szeretet. Légy sokáig boldog és gazdag!

- Sohasem hittem, felelé Lasthenes, hogy e gazdagság sajátom: keresztény testvéreim, a pogányok, az utasok, minden szerencsétlen számára gyűjtöm azt. Az Isten bízta reám kezelését; az Isten fogja talán tőlem elvenni: legyen áldott az ő szent neve!

Midőn Lasthenes eme szavait bevégezte, a nap Pholoé ormaira szállt le, Olympia ragyogó láthatárán; a megnőtt csillag egy pillanatig nagy arany pajzsnak tünt fel. Alpheos és Ladon fái, Thelpusa és Lycæus hóval borított távoli csúcsai rózsaszínben égtek; a szelek lecsendesültek s Árkádia völgyeiben általános nyugalom honolt. Az aratók félbenhagyták munkájukat: a család, az idegenek társaságában, megindult hazafelé. Az uraságok és szolgák vegyesen haladtak, a munkához szükséges szerszámokat víve; a magaslatokon metszett fákkal terhelt öszvérek, s az össze-visszahányt mezei készleteket és a kévék alatt görnyedező kocsikat vonó ökrök követték őket biztos léptekkel.

Midőn haza értek, egy harang csendült meg.

- Mi esti imára megyünk, mondá Lasthenes Demodocusnak. Megengeded, hogy egy pillanatra távozzam? vagy talán te is velünk jössz?

- Az istenek óvjanak, hogy megvessem az imákat, kiáltott fel Demodocus, Jupiter e santa leányait, a kik egyedül képesek lecsillapítani Ate haragját!

Csakhamar összegyűltek egy udvarban, mely csűrökkel és istálókkel volt körülvéve. Néhány méhkas kellemes illatot árasztott szét, összegyűlve a legelőkről hazatért tehenek tejének illatával. Az udvar közepén kút volt látható, melynek repkénnyel befutott két oszlopán kosarakban két áloé nőtt. Lasthenes őse által ültetett diófa vetett árnyat a kútra. Lasthenes, földetlen fővel és kelet felé fordult arczczal, a családi fa alá állt. A pásztorok és aratók gazdájok körül friss szalmára térdeltek. A családapa a következő imát mondotta fenhangon, melyet gyermekei és cselédei utána ismételtek:

«Látogasd meg, Uram, e hajlékot az éjjel, s távoztasd el belőle a hiú álmokat! Levetjük nappali ruháinkat; öltöztess fel bennünket az ártatlanság és halhatatlanság ruhájába, a melyet első szüleink engedtlensége által elvesztettünk. Ha majd a sirban alszunk, oh Uram, add, hogy lelkünk veled pihenjen az égben.»

Midőn ennek vége volt, bementek a házba, hol vendégszerető lakomát készítettek. Egy férfi és egy nő jelentek meg meleg vízzel telt két nagy ércz edényt hozva. A szolga megmosta Demodocus lábait; a szolgáló Demodocus leányáit; s miután drága olajjal bekente, fehér gyolcscsal megtörle azokat. Lasthenes legidősebb leánya, ki egykorú volt Cymodoceával, lement egy hűvös és boltozatos földalatti helyiségbe. E helyen tartották az ember életéhez szükséges mindenféle dolgokat. A falhoz erősített tölgyfa-deszkákon az attikaihoz hasonló finom olajjal telt tömlők, oltár alakú, oroszlánfejekkel díszített és a legfinomabb buzát tartalmazó kőhombárok, a hyblainál kevésbé fehér, de illatosabb krétai mézzel telt edények, és az évek által balzsammá változtatott chiosi bort tartalmazó amphorák voltak láthatók.

Lasthenes leánya megtöltött egy urnát a jótékony folyadékból, mely képes volt felvidámítani az ember szívét egy barátságos lakomában.

Ezalatt a szolgák nem tudták, hol készítsenek helyet az ünnepélyre, a szőlőlugasban-e vagy a fügefák alatt, mint örvendetes napon. Megkérdezik gazdájokat: Lasthenes megparancsolja, hogy a szeretetlakomák termében terítsenek meg egy fényes asztalt. Megmossák szivacsos és hamuban sült kovásztalan kenyérrel telt fűzfa-kosarakat raknak rája. Azután egyszerű agyagból készült tálakon gyökereket, néhány szárnyas állatot és stymphalosi halat, a családnak szánt ételeket, hoztak be; az idegeneknek pedig kecske-gödölyével szolgálnak, a mely még alig ízlelte meg a a kukojczát Aliphera hegyén és a csigacsőt Menelaius völgyében.

Midőn a vendégszerető asztalhoz leülni akartak, egy szolgáló azt mondta Lasthenesnek, hogy egy előhaladt korú és a szűz Mária jegyeséhez egészen hasonló öreg ember jó a czédrus-fasorban. Nemsokára belépett egy tiszteletreméltó arcú ember, a ki fehér köpeny alatt pásztor ruhát viselt. Kopasz volt, de nem természetes uton, hanem tűz fosztotta meg hajától, s homlokán még láthatók voltak a vértanúság sebhelyei, a melyet Valerián alatt szenvedett. Fehér szakála övig ért. Pásztorbothoz hasonló botra támaszkodott, melyet a jeruzsálemi püspök küldött neki: egyszerű ajándék, melyet az első egyházatyák pásztori hivataluk és földi zarándoklásuk jelképéül adtak egymásnak.

Czirill volt, a lacedaemoni püspök: a keresztények elleni egyik üldöztetésben a hóhérok félholtan hagyván el, később akarata ellenére papi méltóságra emeltetett. Sokáig elrejtőzött, hogy a püspöki méltóságtól megszabaduljon; de alázatossága hasztalan volt; az Isten felfedezte a hívek előtt szolgájának rejtekhelyét. Lasthenes és családja a legmélyebb tisztelettel fogadták őt. Letérdeltek előtte, megcsókolták szent lábait, hosszánát énekeltek s szentnek és Isten kedveltjének nevezték.

- Appollóra, kiáltott fel Demodocus, szalaggal körülfont borostyánágával hadonázva, ez a legdicsebb öreg, a kit valaha láttam! Oh te, ki napok súlya alatt görnyedezel! micsoda pálcza az, a mely kezében van? király vagy-e? avagy az istenek oltárainak szentelt pap? Taníts meg az istenség nevére, a melynek szolgálsz, hogy áldozatokat mutathassak be neki.

Czirill egy ideig meglepetve nézett Demodocusra; azután, nyájas mosolylyal ajkain, mondá:

- Uram, e pálcza a pásztorbot, melylyel nyájamat kormányzom: mert nem vagyok király, hanem csak pásztor. Az Isten, kinek áldozok, pásztorok között jászolban született. Ha akarod megtanítlak ismeretére: minden áldozat helyett csak szíved följajlását fogja tőled kívánni.

Azután Czirill, Lastheneshez fordulva, folytatá:

- Tudod, hogy miért jöttem. Eudor nyilvános vezeklése csodálattal töltötte el testvéreinket; mindenki szeretné tudni az okát. Nekem megígérte, hogy elbeszéli történetét; s remélem, hogy a két nap alatt, melyet közöttetek szándékozom tölteni, eleget tesz kívánságomnak.

Ekkor a szolgák székeket hoztak az asztalhoz. Homér papja Jákob Istenének papja mellett foglalt helyet. A család sorban elhelyezkedik. Demodocus egy serleget véve kezébe, italáldozatot akar bemutatni Lasthenes házi isteneinek; Lacedaemon püspöke szeliden megakadályozza őt.

- Vallásunk tiltja a bálványimádás e jeleit, s te bizonyára nem akarsz bennünket megszomorítani.

A társalgás nyugodt és szívélyes volt. Az étkezés alatt Eudor egy ideig néhány oktatást olvasott fel az *evangéliumokból* és az *apostolok leveleiből*; Czirill szívrehatóan magyarázta meg azt, a mit szent Pál a hitvesek kötelességeiről mond. Cymodocea reszketett; gyöngyökhöz hasonló könnyek peregtek le szűzies arcán; Eudor szintén meg volt hatva; az uraságok és

szolgák elérzékenyültek. Ilyen volt a keresztényeknél az esti étkezés, melyet hálaadó ima fejezett be.

Az étkezés végeztével kimentek a gyümölcsösbe s annak kapujánál egy kőpadra ültek, a mely Lasthenesnek ítélőszéke volt, midőn cselédeinek igazságot szolgáltatott.

Mint egyszerű pásztor, a ki dicsőségre van hívatva, úgy hömpölygette az Alpheos a gyümölcsös aljában, mezei fák árnyában a habokat, melyeket nemsokára Pisa pálmái koronáztak meg. A Ladon, mely Venus erdejében és Aesculap dajkájának sirjánál fakadt, mosolygó virányokon kigyózott tova s kristályvizét beleönté az Alpheos medrébe. A két folyó által öntözött mély völgyek mirtusokkal, eger- és fügefákkal voltak beültetve. Köröskörül hegyek zárták be az egész láthatárt. A hegyek ormait sűrű erdők fedték, a melyek tele voltak medvékkel, szarvasokkal, vad szamarakkal és roppant nagy teknősbékákkal, a melyeknek teknőit lant-készítésre használták. Vadkan bőrébe öltözött pásztorok a sziklák és fenyők között nagy kecskenyájukat legeltették. E fürgé állatok Epidaurus istenének voltak szentelve, mert gyapjújuk tele volt mézgával, a mely szakállukra és selyemszőrükre ragadt, midőn megközelíthetetlen magaslatokon a szuhart legelészték.

Minden komoly és mosolygó, egyszerű és magasztos volt e tájképen. A fogyó hold úgy tűnt föl az égen, mint a félkörű lámpák, melyeket az első hívek a vértanúk sirjainál égettek. Lasthenes családja, e csendes tájkép szemléletébe merülve, nem is gondolt Görögország hiú kedvteléseire. Czirill alázattal hajolt meg a hatalom előtt, a mely forrásokat rejt a sziklák keblébe s melynek léptei megreszkettetik a hegyeket, mint a félénk bárányt, vagy az ugrándozó kost. Csodálta azt a bölcseséget, mely magas, mint a Libanon czédrusa, mint a platán a vizek partjain. De Demodocus, a ki ragyogtatni óhajtotta leánya tehetségeit, félbeszakította az elmélkedéseket.

- Fiatal növendéke a múzsáknak, mondá Cymodoceának, mulatassd tiszteletreméltó házigazdáidat. Nyájas előzékenység teszi kellemessé az életet, s Apolló megvonja ajándékait a kevély lélektől. Mutasd meg, hogy Homértól származol. A költők az emberek törvényhozói és a bölcsesség oktatói. Midőn Agamemnon Trója vidékére ment, egy isteni dalnokot hagyott Clytæmnestra mellett, hogy ez őt az erényre emlékeztesse. E királyné megfélemedezett kötelességeiről, de csak akkor, miután Aegisthus egy elhagyatott szigetre vitte a múzsák gyermekét.

Így beszélt Demodocus. Eudor elment egy lantért s átadja azt a fiatal görög nőnek, a ki néhány szót mond zavartan, de csodálatra méltó kellemmel. Azután fölkel, s miután néhány különböző hangot csalt ki a lantból, megcsendült zengzetes hangja.

A múzsák magasztalásával kezdé.

«Ti oktattátok, úgymond, az embert mindenre; ti vagytok az élet egyetlen vigasza; ti adtok sóhajokat fájdalomainknak és hangokat örömeinknek. Az ember csak egy tehetséget kapott az égből, az isteni költészetet, és e megbecsülhetetlen ajándékot ti adtátok. Oh Mnemosyne leánya, ki forrón szereted az Olymp erdőit, Tempe völgyeit és Castalia vizeit! támogasd egy oltáraidnak szentelt szüz hangját.»

E segélyhívás után Cymodocea az istenek születéséről énekelt: Jupiterről, a ki atyja dühétől megmenekült, Minerváról, a ki Jupiter ágyából ugrott ki, Heberől, Junó leányáról, a habokból született Venusról és a Gratiákról, a kiknek anyja volt. Beszélt a Prometheus szikrája által életet nyert ember születéséről is, Pandoráról és végzetes szelenczéjéről, a Deukalion és Pyrrha által létrehozott emberi nemről. Elbeszélte az istenek és az emberek átalakulásait, a Heliadoknak jegenyefákká, és az Eridanus habjaiba hulló könnyeiknek borostyánkővekké változását. Szólt Daphnéról, Baucisról, Clytiéről, Philomeláról, Atalanteről, Aurora harmattá változott könnyeiről és Ariadne koszorújáról, mely az égboltozatra tüzetett. Tisztelettel említette az öreg Peneost, Ismenét és Erymanthost, Meandert, ki annyi kanyarulatot tett, a híres

Scamandert, Spercheost, a költők kedvencét, Eurotast, Tyndareus nejének kegyeltjét, és a folyót, a melyet Meonia hatyúi annyiszor elbájoltak gyönyörű énekeikkel.

De miként hallgatott volna a Homér által magasztalt hősekről? Új hévtől lelkesülve, megénekelte Achilles haragját, a mely oly vészes volt a görögökre; Ulyssést, Ajaxot és Phoenixet Patroclos barátjának sátorában, Andromachét a Scæa-kapuban, a Hektor gyilkosa előtt térdelő Priamost. Szólt Penelope keserveiről, Telemachos és Ulysses találkozásáról Eumelosnál, a hű kutya kimultáról, a kertjeit gyomláló és a fiának adott tizenhárom körtefa láttára zokogó Laertesről.

Cymodocea, halhatatlan ősenek verseit énekelve, nem tehette, hogy néhány hangot ne szenteljen az ő emlékének. Lerajzolta Melesigenes szegény és erényes anyját, a mint éjjel meggyújtja lámpáit és előveszi orsóit, hogy a font gyolcsok árán némi gabonát vásároljon fia táplálására. Elmondotta, hogyan vakult meg Melesigenes, és kapta a Homér nevet, hogyan járt városról városra, vendégszeretetet kérve, hogyan énekelte verseit a hyléi jegenyefa alatt. Elbeszélte hosszú utazásait, az általa Chios szigetének partján töltött éjet, kalandját Glaucus kutyaival. Végre szólt az eubœai király gyászos játékaikról, a hol Hesiod el merte nyerni Homér elől a költészet díját, de elhallgatta a vénék ítéletét, a kik megkoszorúzták a *Munkák és napok* dalnokát, mert oktatásai hasznosabbak voltak az embereknek.

Cymodocea elhallgatott; keblére támasztott lantja némán feküdt szép karjain. A mûzsák papnője állt; meztelen lábai a pázsitban gázoltak, s a Ladon és Alpheos zefirjei lantjának húrjai körül lobogtatták fekete haját. A fehér fátyolba burkolt, a hold sugarai által beragyogott fiatal leány égi jelenésnek látszott. Demodocus el volt ragadtatva, de hasztalan kért egy serleget, hogy italáldozatot mutathasson be a versek istenének. Látva, hogy a keresztények hallgatnak s nem halmozzák el Cymodoceát dicséretekkel, melyeket pedig szerinté megérdemelt, fölkiáltott:

- Barátaim, talán csak nem kellemetlenek nektek ez énekek? Hiszen a dal hatni szokott a halandókra és az istenekre! Orpheus elbájolta a kérlelhetetlen Plutót; még a fehérbe öltözött és a világ arany tengelyén ülő párkák is szívesen hallgatják a spherák karénekét: így beszéli ezt Pythagoras, a ki érintkezésben volt az Olymppal. A bölcseségökről híres hajdankori emberek oly szépek találták a zenét, hogy Törvénynek nevezték. Részemről, egy istenség készit megvallani, hogy ha a mûzsák e papnője nem volna leányom, hangját ama galambéhoz hasonlítanám, a mely Jupiternek az ambróziát Kréta ligeteibe hordta.

- Nem maga az ének, hanem e fiatal nő énekének tárgya okozza hallgatásunkat, felelé Czirill. Talán eljő a nap, midőn a gyermekteg öskor hazugságai már csak elmés mesék, a költők énekeinek tárgyai lesznek. De ma elhomályosítják szellemeteket, az emberi észhez nem méltó igában tartanak benneteket az életben, és lelketek vesztét okozzák a halál után. De ne hidd, hogy mi érzéketlenek vagyunk a szép zene kellemei iránt. Nem öszhang és szeretet-e a mi vallásunk? Kedves leányod, a kit jogosan hasonlítás galambhoz, még sokkal meghatóbb sóhajokat találna, ha a tárgy szeplőtlenése megfelelné a hang ártatlanságának! Szegény elhagyatott gerle, repülj a hegyre, a hol a menyasszony várta a vőlegényt; repülj a titokzatos erdőkbe, a hol Jéruzsálem leányai fogják hallgatni keserveidet.

- Fiam, folytatá Czirill, Lasthenes fiához fordulva, mutasd meg Demodocusnak, hogy nem érdemeljük meg a szemrehányást, melyet nekünk tett. Énekeld el ama szentirási töredékeket, a melyeket testvéreink, az Apollinarisok lantra alkalmaztak, hogy bebizonyítsák, hogy mi nem vagyunk ellenségei a szép költészetnek és az ártatlan örömnék. Az Isten gyakran használta már énekeinket eszközül a hitetlen szívek megindítására.

Egy közellevő fûzfa ágain függött egy lant, mely erősebb és nagyobb volt Cymodocea lantjánál: egy héber czinnór volt. Eudor levette a hangszert, s miután meghangolta, a társaság

közepére állt, mint a fiatal Dávid, a ki hárfájának hangjai által mindig kész volt elűzni a szellemet, a ki Saul királyt megszállta. Cymodocea leült Demodocus mellé. Eudor pedig, a csillagos égre emelve szemeit, elkezdé komoly énekét.

Énekelt a chaos eredetéről, a világosságról, melyet egy szó hozott létre, a fákat termő és állatokat előhozó földről, az Isten képeire teremtett s az élet leheletével megelevenített emberről, az Ádám oldalcsontjából alkotott Éváról, a nő örömről és fájdmáról első szülésekor, Kain és Ábel áldozatáról, a testvérgyilkosságról, az először égbekiáltó embervéréről.

Áttérve Ábrahám korára és lágyabb hangokat csalva ki lantjának húrjaiból, szólt a sivatag pálmájáról, kútjáról, tevéjéről, vad szamaráról, a sátora előtt ülő vándor pátriárkáról, Gálaád nyájairól, Libanon völgyeiről, Hermon, Hóreb és Sinai ormairól, Jerikó rózsafáiról, Kades cyprusairól, Idumea pálmáiról, Efraimről és Szikemről, Sionról és Szálemről, Czedron patakáról és a Jordán szent vizeiről. Szólt a város kapujában összegyűlt bírákra, Boózára az aratók között, a gabnáját csépelő és egy angyal látogatását fogadó Gedeonról, az öreg Tóbiásról, a mint eléje megy fiának, kinek érkezését a hű kutya előre bejelenté, Ágárról, a mint elfordítja a fejét, hogy ne lássa meghalni Izmaelt. De, mielőtt a Madián pásztorai közt élő Mózesről énekelne, elbeszéli, miként ismerték fel Józsefet testvérei, ennek és Benjáminnak könnyeit. Jákob bemutatását Fáraónak, s a pátriarka eltemetetését Mámbre völgyében, hogy ott aludjék atyáival.

Azután ismét megváltoztatva a dallamot, Eudor ismétli Ezekiás király énekét, és a száműzött izraelitákat Babylon folyóinak partjain; elénekli Rákel siralmát és Ámosz fiának sóhajait:

«Sírjatok, Jéruzsálem kapui! Papjaid és gyermekeid, oh Sion, rabszolgaságba hurczoltattak.»

Énekelt az ember számatlan hiúságáról: a gazdagság, a tudomány, a dicsőség, az élet, az utókor hiúságáról. Jelezte az istentelen áljlétét, a megholt igazat eléje tette az őt túlélő gonosznak. Magasztalta az erényes szegényt és az erős asszonyt.

«Gyapjat és lent keres s munkálkodik önkezei ügyességével; éjjel fölkel és élelmet ad háza népének és eledelt szolgálóinak; ékesség az ő öltözete. Fel nőnek fiai, és igen boldognak hirdetik, s férj is dicséri őt.

«Oh Uram! kiáltott fel az e képek által lelkesített fiatal keresztény, te vagy az ég igazi ura. Te jelelted ki a hajnalnak helyét. A te szavadra tűnt föl a nap keleten, haladt előre mint fönsteges óriás, vagy mint ragyogó férj, ki nászágyából kél. Hívod a mennydörgést, s a mennydörgés reszketve feleli neked: «Itt vagyok». Te eresztetted le a magas eget; a te szellemed száguld a forgószelemben; a föld megreszket haragod leheletére; a megrémült holtak kijönek sirjaikból! Oh Istenem! mily nagy vagy műveidben! mi az ember, hogy szíved hozzá hajol? És mégis örökös tárgya ő kifogyhatatlan kegyességednek. Erős Isten, könyörülő Isten, teremtetlen Lényeg, napok Őse, dicsőség hatalmadnak, szeretet irgalmadnak!»

Így énekel Lasthenes fia. Sion ez éneke messze viszhangzik Árkádia barlangjaiban, melyek mintegy meg vannak lepetve, hogy Pán fuvolájának elpuhult hangjai helyett Dávid hárfájának férfias akkordjait verik vissza. Demodocus és leánya sokkal inkább telve voltak csodálattal, hogysen kifejezést tudtak volna adni érzelmeiknek. A szentírás élénk fénye mintegy megbűvölte szívöket, a mely eddig csak árnynyal párosult világossághoz szokott; nem tudták, minő istenségeket magasztalt Eudor, de őt magát Apollónak tartották, és egy arany jósszéket akartak neki szentelni, a melyet még nem érintett láng. Cymodocea különösen elméjében forgatta az erős asszony dicséretét s megfogadta, hogy megpróbálja lantján az énekét. Más részről a keresztény család a legkomolyabb gondolatokba volt merülve; a mi az idegenek előtt fönsteges költészet volt, rájuk nézve mély titkokat és örök igazságokat tartalmazott. A társaság hallgatása sokáig tartott volna, ha nem szakítja félbe hirtelen a pásztorok tapsa. A szél elvitte e pásztorokhoz Cymodocea és Eudor hangjait: tömegesen lejöttek a hegyekből, hogy a

hangversenyt meghallgassák; azt hitték, hogy a Múzsák és Sirének megújítják az Alpheos partján a harczot, melyet egykor vívtak, a midőn Achelous leányai, legyőzve a tudós nővérek által, kénytelenek voltak letenni szárnyaikat.

Az éj pályájának felét befutotta. A lacedaemoni püspök nyugalomra hívta föl a háziakat. Mint a napi munkában kifáradt vinczellér, háromszor szólítja és imádja az Urat. A keresztények erre, miután békecsókot adtak egymásnak, szűziesen magokba szállva visszatérnek hajlékukba.

Demodocust egy szolga vezette a számára elkészített helyre, mely nem messze volt Cymodocea szállásától. Czirill, miután az élet igéi fölött elmélkedett, lefekszik egy nádból készített ágyra. De alig hunyta be szemeit, azonnal álmokép jelent meg előtte: látta, hogy régi vértanúságának sebei újra megnyíltak, s kimondhatatlan gyönyört érzett, hogy vére ismét folyt Jézus Krisztus-ért. Ugyanekkor egy fényben tündöklő fiatal nőt és fiatal férfit látott a földről az égbe szállni: a kezükben lévő pálmaággal intettek neki, hogy kövesse őket, de arcukat nem tudta kivenni, mert fejük le volt fátyolozva. Szent izgalommal telve ébredt föl, s az álmat a keresztényeknek szóló figyelmeztetésnek véli. Bőven folyó könnyek közt kezd imádkozni, s az éj csendjében többször lehetett hallani e fölkiáltását:

- Oh Istenem, ha megint áldozatok kellenek, fogadj el engem néped üdveért.

III.

Czirill imája felszáll a Mindenható trónjához. Az ég. Az angyalok. A szentek. Az Üdvözítő anyjának sátora. A Fiú és az Atya szentélye. A Szentlélek. A Szentháromság. Czirill imája megjelen az Örökkévaló előtt; az Örökkévaló elfogadja; de kijelenti, hogy nem Lacedæmon püspöke az áldozat, mely meg fogja menteni a keresztényeket. Eudor a kiválasztott áldozat. E választás indokai. A mennyei seregek fegyvert ragadnak. A szentek és angyalok éneke.

Czirill utolsó szavai felszálltak az Örökkévaló trónjához. A Mindenható szívesen fogadta a följajánlást; de nem Lacedæmon püspöke volt az áldozat, melyet az Isten, haragjában és irgalmasságában, a keresztények vétkeinek kiengesztelésére kiválasztott.

A teremtet világok központjában, megszámlálhatatlan csillagok között, a melyek mintegy védfalakat, kapukat és utakat képeznek, lebeg az Isten mérhetetlen városa; melynek csodáit halandónak nyelve nem képes elbeszélni. Az Örökkévaló maga tette le tizenkét alapkövét s vette körül azzal a jáspis-fallal, a melyet a szeretett tanítvány látomásában az angyal arany mérő-náddal mért meg. A Mindenható fényességébe öltöztetett, láthatatlan Jeruzsálem fel van díszítve, mint a vőlegényt váró menyasszony. Félre innen, földi épületek! ne közelítsetek e szent város épületeihez. Az anyag gazdagsága versenyez a formák tökélyével. Itt záfir és gyémánt csarnokok vannak, melyeket az emberi szellem gyarlón utánczolt Babylon kertjeiben; ott a legragyogóbb csillagokból alkotott diadalívek emelkednek; amott a napsugárból font oszlopcsarnokok lánczolata húzódik és nyúlik vég nélkül az égboltozat téerein, mint Palmyra oszlopai a sivatag homokján. Ez építkezés élő. Az Isten városa maga is értelmes. Semmisem anyag a Szellem lakásaiban; semmisem holt az örök élet helyein. A közönséges szavak, melyeket a múzsa tollunkban mond, csálnak; testet adnak arra, a mi csak mintegy boldog alvás közben fölmerült isteni álmokkép létezik.

Gyönyörű kertek terülnek el a ragyogó Jeruzsálem körül. Egy folyó szakad a Mindenható trónjánál és megöntözi a mennyei édent, s hullámain az Isten tiszta szeretetét és bölcsességét hömpölygeti. A titokzatos folyó különböző csatornákra oszlik, a melyek összefutnak, szétválnak, ismét egyesülnek, megint távoznak egymástól, s a halhatatlan szőlővel együtt növesztik a menyasszonyhoz hasonló liliomokat, s a virágokat, a melyek beillatozzák a vőlegény ágyát. Az élet fája tömjén-halmon áll; kissé távolabb a tudás fája nyújtja ki mindenfelé mély gyökereit és számtalan ágait; arany lombja között az istenség titkait, a természet titkos törvényeit, az erkölcsi és értelmi valóságokat, a jó és rossz változatlan elveit rejtegeti. Ez ismeretek, melyek bennünket megrészegetenek, képezik a választottak táplálékát; mert a legfőbb bölcsesség birodalmában a tudás gyümölcse már nem okoz halált. Az emberi nem két nagy őse gyakran jó könnyeket hullatni (a milyeneket az igazak hullathatnak) e csodás fa árnyában.

A fény, mely e boldog lakokat beragyogja, a hajnali rózsapír, a déli láng és az esti bibor összetétele; de csillag nem jelen meg a tündöklő láthatáron, nap nem kel fel, nap nem nyugszik le e helyeken, a hol semminek sincs kezdete; hanem minden oldalról gyenge harmatként szálló kimondhatatlan világosság tartja fenn a gyönyörű örökkévalóság örök napját.

E szent város téerein s az őt környező mezőkön vannak egyesülve s egyszersmind megoszolva a Kerubok és Szeráfok, Angyalok és Arkangyalok, Trónok és Uraságok karai: mindnyájan az Örökkévaló munkáinak és akaratának szolgái. Ezekre van bízva a felügyelet a tűz, a levegő, a föld és a víz fölött; ezek kötelessége igazgatni az időszakokat, szeleket és viharokat: ők érlelik meg a vetéseket, ők nevelik a virágokat, ők döntenek le a vén fát a földre. Ők sóhajtoznak az ős erdőkben, ők beszélnek a tenger hullámaiban, s ők öntik le a folyókat a hegyek tetejéről. Némelyek a Szábátot és Elohim húszezer harczi kocsiját őrzik; mások az Úr nyilait, kikerülhetetlen villámai, paripái fölött őröködnek, a melyek a dögghalált, a háborút, az éhséget és halált

hozzák. E lángoló szellemek milliója szabályozza a csillagok mozgását és sorban váltják fel egymást e nagyszerű hivatalokban, mint egy nagy tábor éber őrei. Ez angyalok az Isten leheletétől különböző korszakban nyervén létet, nem egyenlő korúak az örökkévalóság nemzedékeiben: közöttük végtelen sokan az emberrel együtt teremtték, hogy támogassák erőnyeiket, szabályozzák szenvedélyeiket, s megvédjék őt a pokol támadásai ellen.

Itt vannak egybegyűlve örökre a halandók is, a kik a földön erényesek voltak: a pátriárkák, arany pálmafa alatt ülve; a próféták, a kiknek homloka két fénysugártól ragyog; az apostolok, szívéükön hordva a szent evangéliumokat; a doktorok, kezökben a halhatlan tollat tartva; a remeték, mennyei barlangokba vonulva; a vértanúk, tündöklő ruhába öltözve; a szűzek, az éden rózsáival koszorúzva; az özvegyek, hosszú fátyolokkal díszített fejjel; s mindama békés nők, a kik egyszerű vászon ruhákban keserveink vigasztalói és nyomorúságunk szolgálói voltak.

Képes volna-e a gyarló és szerencsétlen ember elbeszélni mindazon magasztos boldogságokat? Röpké és szánandó árnyak lévén, tudjuk-e, mi a boldogság? Midőn a hű keresztény lelke távozik a testtől, miként a tapasztalt hajós távozik a törékeny hajóról, melyet az óceán elnyel, - csak akkor ismeri meg az igazi boldogságot. A kiválasztottak legfőbb java az a tudat, hogy e mérhetetlen jó végnélküli leszen; szüntelen oly édes érzet honol lelkökben, mint a minőt érez a halandó, aki erényes vagy hősi tettet vitt végbe, a fenkölt lángész, mely nagy gondolatot szült, az ember, ki megengedett szerelmi elragadtatásban van, vagy a minőt a szerencsétlenségek által kipróbált hosszas barátság nyújt. A nemes szenvedélyek tehát nem aludtak ki az igazak szívéből, hanem csak megtisztultak: a testvérek, a hitvesek, a barátok tovább szeretik egymást; s ez összeköttetések, melyek magának az istenségnek öleiben élnek és öszpontosulnak, nyernek valamit az Isten nagyságából és örökkévalóságából.

A boldog lelkek majd együtt pihennek a Bölcsesség és a Szeretet folyójának partján. Ilyenkor mindig az Isten szépségéről és mindenhatóságáról beszélgetnek:

- Oh Istenem! mondják, mekkora a te nagyságod? Mindaz, a mit létre hoztál, az idő korlátai közé van zárva: s az idő, mely a halandók előtt határtalan tengerként tűnik fel, csak egy alig észrevehető csepp örökkévalóságod óceánjából.

Majd pedig, hogy jobban magasztalják a királyok Királyát, az ő csodás művét vizsgálgatják a kiválasztottak: a teremtés, melyet a mindenség különböző pontjairól szemlélnék, elragadó látványt nyújt nekik: ilyent, ha ugyan nagy dolgokat kis tárgyakkal össze lehet hasonlítani, ilyent nyújthatnak az utazónak India gyönyörű mezői, Delhi és Kázmír gazdag völgyei, a gyöngyökkel fedett, és ámbrától illatos partok, a hol a habok virágzó fahéjfák tövében oszlanak szét. Az ég színe, a sphærák elrendezése és nagysága, a melyek a mozdulatok és távolságok szerint változnak, a boldog lelkekre nézve a csodálat kimeríthetetlen forrása. Szeretnek megismerkedni a törvényekkel, a melyek oly könnyedén forgatják a súlyos testeket a híg étherben; felkeresik a holdat, mely csendes éjeken világot vetett e földön imáikra és barátságaikra. Az a szép és reszkető csillag, mely megelőzi a reg lépteit; az a másik bolygó, mely mintegy gyémántnak látszik a nap arany hajában; az a hosszú íves golyó, mely csak négy pislogó fáklya fényénél halad; az a gyászoló föld, mely, távol a nap sugaraitól, gyűrűt visel, mint egy vigasztalhatatlan özvegy; az ember lakhelyének mindezen bolygó tüzei magokra vonják a kiválasztottak figyelmét. Végre a boldog lelkek elrepülnek ama világokig, melyeknek napjait képezik a mi csillagaink, és hallgatják a mennyei Lant és Hattyú ismeretlen hangversenyeit. Az Isten, a kitől szakadatlan teremtés árad ki, nem engedi pihenni szent kíváncsiságukat, akár mivel a legtávolabb eső partokon összezúz egy ős világot, akár mivel, az angyalok seregétől követve, rendet és szépséget hoz létre még a chaos ölében is.

De a szentek szemléletének legbámulandóbb tárgya az ember. Még szenvedéseink és örömeink iránt is érdeklődnek; meghallgatják óhajainkat; imádkoznak érettünk; hétszeresen örvendenek, mikor egy bűnös visszatér az akolba; szeretettel vegyes borzalomtól reszketnek,

midőn a halál angyala egy félénk lelket vezet a legfőbb Bíró elé. Azonban, ha látják is titkos szenvedélyeinket, de nem tudják, mi módon keveredett össze annyi ellentétes elem keblünkben: az Isten, ki megengedi a boldogoknak, hogy behatoljanak a mindenség törvényeibe, az emberi szív csodás titkát magának tartotta fenn.

A csodálat és szeretet ez elragadtatásában, e tuláradó magasztos örömben, vagy megható szomorúság érzetében kiáltják a kiválasztottak: szent, szent, szent, mely kiáltás örökké elbájolja az eget. A királyi látnok vezeti az isteni éneket; Azaf, a ki Dávid fájdalmait énekelte meg, igazgatja a fúvó hangszereket; s Kóré fiai vezérlik a hárfákat, lantokat és cziterákat, melyek zengenek az angyalok ujjai alatt. A teremtés hat napját, az Ur megnyugvását, az ő és új törvény ünnepeit dicsőítik egymás után az elenyészhetetlen királyságokban. Ekkor a szent dómok ragyogóbb dícskoronát öltenek; ekkor az Isten trónjától, az értelmes lakokban szétáradt világosságtól, magától oly gyengéd hangok jönnek, a melyeket ha mi hallanánk, meghalnánk. Hol találsz, oh múzsa, képeket ez angyali ünnepélyek ecsetelésére? Talán a keleti fejedelmek palotáiban, midőn az uralkodó, drágakövektől csillogó trónon ülve, maga köré gyűjti fényes udvarát? Vagy talán a földi Jeruzsálem emlékét idézed fel, oh múzsa, midőn Salamon az Urnak felszentelé a hű nép templomát? Erős trombitaharsogás zengett fel Sion ormain; a leviták karban ismételték a lépcsősoltárokat; Izrael vénei Salamonnal együtt Mózes kőtáblái előtt haladtak, a főpap számtalan áldozatot mutatott be; Juda leányai ütem szerint lépdeltek a frigyszekrény körül; tánczaik, melyek ép oly istenesek voltak, mint dícsénekeik, a Teremtőt dicsérték.

A mennyei Jeruzsálem énekei különösen viszhangoztak ama sátorban, a melyben az Üdvözítő szeretetreméltó anyja lakott az Isten városában. Mária, az özvegyek, erős asszonyok és szeplőtelen szűzek karaitól körülvéve, ragyogó trónon ül. A föld minden sóhajtása titkos úton felszáll e trónhoz; a szomorúak vigasztalója meghallja legelrejtettebb nyomoraink kiáltását; illatos oltáron Fia lábaihoz viszi könnyáldozatunkat; s hogy azt annál fogatosabb engesztelő áldozattá tegye, fönséges könnyeiből is belevegyít néhány cseppet. Az emberek őrszellemei szünet nélkül esedeznek halandó barátaikért az irgalom királynőjénél. A malaszt és a szeretet szende szeráfjai térdelve szolgálnak neki; körülötte vannak a betlehemi jászolnál szereplő egyének: Gábiel, Anna és József; a betlehemi pásztorok és a keleti mágusok. E helyen látni a gyermekeket is, a kik alig születtek, már meghaltak, s a kik apró angyalokká változva, úgy látszik, a csecsemő Messiás társai lettek. Mennyei anyjok előtt arany füstölőket himbálnak, a melyek zengzetes zajjal emelkednek és szállnak, s a melyekből könnyű füstként árad ki a szeretet és ártatlanság illata.

Mária sátoraiból az Üdvözítő szentélyébe juthatni: itt tartja fenn a Fiú szempillantásaival az Atya által teremtett világokat: titokzatos asztalnál ül: huszonnégy, fehér ruhába öltözött és aranykoronát viselő öreg trónon ül mellette. Közéleben van élő kocsija, melynek kerekei villámokat és szikrákat szórnak. Midőn a nemzetek kívánsága titkos és teljes látomásban megjelen a kiválasztottak előtt, a kiválasztottak mintegy holtan arcra borulnak: de ő fölemeli jobbát és így szól hozzájuk:

- Keljetek föl, ne féljete, ti Atyám áldottai vagytok; tekintsetek reám: én vagyok a kezdet és a vég.

Az Ige szentélyén túl tüzes és fényes terek nyúlnak el vég nélkül. Az Atya lakik ez életörvények mélyében. Kezdeté lévén mindannak, a mi volt, van és lesz, a múlt, jelen és jövő összefolynak benne. Itt vannak elrejtve amaz igazságok forrásai, melyek még az ég előtt is megfoghatatlanok: az ember szabadsága s az Isten előre tudása; a lét, mely semmivé lehet, s a semmi, mely létté lehet; különösen itt valósul meg, távol az angyalok tekintetétől, a Szentháromság titka. A Szentlélek a Fiútól az Atyához, s az Atyától a Fiúhoz száll s egyesül velök e beláthatatlan mélységekben. Ilyenkor tüzes háromszög van a szentek szentjének bejáratánál:

az égi testek tisztelettel és félelemmel telve megállnak, az angyalok hozsánnája elnémul, a halhatatlan seregek nem tudják, mik lesznek az élő Egység határozatai; nem tudják, hogy a háromszor Szent nem akarja-e megváltoztatni a földön és az égben az anyagi és természetfölötti formákat, vagy magához szólítván a lények elemeit, nem kényszeríti-e a világokat arra, hogy visszatérjenek örökkévalóságának ölébe.

Az ős lények szétoszlanak, a tüzes háromszög eltűnik: a szentek szentje megnyílik, s látható lesz a három Hatalom. Az Atya, felhőtrónon ülve, körzöt tart kezében; lábainál egy kör van; a Fiú, villámmal fegyverkezve, jobbról ül; a Szentlélek mint fényoszlop áll balról. Jehova jelt ad, s az idő visszanyerve bátorságát, folytatja futását, a chaos határai visszahúzódnak, a csillagok ismét öszhangzatos utakon haladnak. Az egek figyelmesen hallgatják a Mindenható szavát, a ki a mindenségre vonatkozó néhány célját nyilatkoztatja ki.

Így jelent meg a három isteni személy az elbájolt angyalok előtt, midőn Czirill imája az örök trón előtt megjelent. Meg akarta az Isten koronázni Czirill erényét; de nem a szent főpap volt az új üldöztetés alkalmára kiszemelt áldozat; ő már szenvedett az Üdvözítő nevéért, s a Mindenható igazságossága egész áldozatot követelt.

Szent vértanújának hangjára, Krisztus meghajolt az emberek Birája előtt, s a mérhetetlen térben megreszkettetett mindent, a mi nem volt az Isten zsámolya. Megnyítja ajkait, melyről az irgalom törvénye sugárzik le, hogy följánlja a napok Ósének a lacedæmoni püspök áldozatát. Hangjának csengése édesebb, mint az igazság olaja, melylyel Salamon fölkenetett, tisztább, mint a samariai kút, kedvesebb, mint a tavaszi szellő által lengetett virágzó olajfák suttogása Názáret kertjeiben vagy a Thábor völgyeiben.

Az erős és rettenetes Isten, a szelidség és béke Istenének a fenyegetett egyház érdekében tett esdekléseire, megismerteti az egekkel a hivekre vonatkozó céljait. Csak egy szót mond, de ama szavak egyikét, a melyek megtermékenyítik a semmit, létrehozzák a világosságot, és nemzetek sorsát rejtik magokban.

E szó egyszerre leleplezi az angyalok légiói, a szüzek, szentek, királyok és vértanúk karai előtt a bölcsesség titkát. A legfőbb Bíró szavában mint átlátszó napsugárban, meglátják a mult szüleményeit, a jelen előkészületeit és a jövő eseményeit.

Elérkezett a pillanat, midőn a Messiás törvényeinek meghódolt népek végre tisztán fogják megízlelni e kegyes törvények édességét. A bálványimádás elég sokáig emelt templomokat az ember Fiának oltárai mellett; el kell hogy tűnjék a világról. Megszületett már az új Cyrus, a ki szét fogja zúzni a sötétség szellemeinek utolsó bálványait, és a cézárok trónját a szent sátorok árnyában fogja felütni. De a keresztények, a kiket nem győzhettek le tűzzel és vassal, elpuhultak a béke élvei között. A gondviselés, hogy jobban kipróbálja őket, megengedte, hogy megismerjék a gazdagságot és kitüntetések: nem tudták kiállani a jólét üldözését. Mielőtt a világ meghódol nekik, méltóknak kell lenniök e dicsőségre; meggyújtották az Üdvözítő haragjának tüzét, csak megtisztultan fognak bocsánatot nyerni az ő színe előtt. A Sátán meg lesz szabadítva bilincseitől e földön; a hívekre nézve új megpróbáltatás veszi kezdetét: a keresztények elestek; meg lesznek büntetve. Az Örökkévaló már rég kiválasztotta azt, a ki önkéntes áldozat által ki fogja engesztelni az ő bűneiket.

E szándékokat fedezik fel legelőször az ég lakói az Isten szavában. Oh isteni szó! az idők és eszmék mily hosszú és gyarló egymásutánja szükséges ahhoz, hogy az emberi szó téged megérthessen! Te egy pillanat alatt mindent megmutatsz, mindent megértetsz a kiválasztottakkal; én pedig, a te méltatlan tolmácsod, a halandó nyelven alig tudok kifejezést adni az élet nyelvében foglalt titkoknak! S az igazak mily szent csodálattal, mily magasztos áhitattal ismerik meg a kívánt engesztelő áldozatot, s a föltételeket melyek azt a Mindenható előtt kedvessé teszik! Ez áldozat, mely a szenvedések ereje és Jézus Krisztus érdemei által meg fogja győzni

a poklot, ez áldozat, mely ezer más áldozat élén fog haladni, nem a fejedelmek és királyok közül választatott ki. Alacsony sorsban született ugyanez ember, az ég e kegyeltje, hogy jobban követhesse a világ Megváltóját, de azért jeles ősoktól származik. Benne a vallás pogány hősök és bálványimádó bölcsek vére fölött fog diadalt aratni; benne fognak tiszteltetni, a történelem által elfeledett vértanúságért, amaz ismeretlen szegények, a kik a törvényért szenvedni fognak; amaz alázatos hitvallók, a kik, a halálban csak Jézus Krisztus nevét emlegetve, a magok nevét nem fogják megismertetni az emberekkel. De mivel e kiválasztott keresztény lelke a hívek minden tervének, támasza a fejedelemnek, a ki fel fogja forgatni a hamis istenek oltárait, az is szükséges, hogy megbotránkoztatta legyen az egyházat, hogy megsiratta legyen tévedéseit, miként az első apostol, hogy így bünbánatra bátorítsa bűnös testvéreit. Az Úr angyala, hogy elég ereje legyen a csata napján, elvezette már őt a föld nemzeteihez; látta az evangélium terjedését mindenfelé. Az Isten céljaira hasznos utazásai közben az ördögök megkísértették az új kiválasztottat, a ki még nem tért vissza az ég útjaira. Egy nagy és utolsó hiba után, mely nagy szerencsétlenségbe sodorta őt, kilépett a halál árnyékából. A bünbánat könnyei megeredtek; azután egy remete, isteni sugallatra, részben felfedezte előtte jövő sorsát. Nemsokára méltó lesz a részére készített pálmára. Ilyen az áldozat, a melynek feláldozása le fogja fegyverezni az Úr haragját s örvénybe taszítani Luczifert.

Míg a szentek és az angyalok behatolnak a Mindenható igéje által kijelentett titokba, ugyanazon szó a malaszt egy másik csodáját fedi fel a boldog nők karai előtt. A pogányoknak szintén lesz áldozatuk; mert a keresztények és pogányok örökre egyesülni fognak a Kálvária tövében. Ez áldozat a szüzek ártatlan nyájából lesz véve, hogy kiengesztelje a pogány erkölcsök tisztátalanságát. Mint a gyarló halandókat elbájoló szépművészetek leánya, a kereszt igája alá fogja hajtani Görögország varázseszközeit és nemtőjét. Nem közvetlenül van kiválasztva visszavonhatatlan végzés által; nem lesz övé az első engesztelő áldozat érdeme és dicsősége; hanem mint kiszemelt hitvese a vértanúnak, a ki őt elragadta a bálványok templomaitól, gyarapítani fogja a főáldozat foganatosságát az által, hogy szaporítja a megpróbáltatásokat. De az Isten nem engedi át segély nélkül szolgálait a Sátán dühének; azt akarja, hogy a hű légiók fegyvert ragadjanak, hogy támogassák és vigasztalják az üldözött keresztényt; rájuk bízva irgalmasságának gyakorlását, de magának tartja fenn igazságosságának gyakorlását: maga Krisztus is gyámolítani fogja a mindenek üdvéért feláldozandó hitvallót; Mária pedig ótalmába veszi a félénk szüzet, a ki gyarapítani fogja a vértanú fájdalmait, örömeit és dicsőségét.

Midőn a Mindenható egyetlen szava kijelenté a kiválasztottaknak az egyház sorsát, félben szakadt az ének s megszűnt az angyalok ténykedése; egy fél óráig csend volt az égben, mint ama rettenetes pillanatban, a midőn János a titokzatos könyv hetedik pecsétjét fölnyitni látta; a mennyei seregek az örök szó hallatára néma bámulattal teltek el. Így függesztetik fel a harci jeladás, midőn a heves harcra készen álló hadosztályok felett egyszerre megdördül az ég: a csapatok, félig a nap fényében, félig a növekvő sötétségben, mozdulatlanul állnak; szellő sem lengeti a lecsüngő zászlókat; az égő kanócok hiába füstölögnek a néma ágyú körül, s a villám fényétől csíkos harcosok szótlanul hallgatják a vihar beszédét.

A kereszt zászlóját őrző szellem hirtelen fölemeli a diadalmas lobogót, s véget vet az Úr seregei mozdulatlanságának. Az egész ég azonnal a földre irányozza szemeit; Mária, a magas égboltozatról, szeretetteljes tekintet vet a gondjaira bízott gyengéd áldozatra. A hitvallók pálmái kizöldülnek kezeikben; a ragyogó sereg megnyitja dicső sorait, hogy Felicitas és Perpetua, a jeles István és a nagy Makkabeusok között majd helyet adjon a vértanú hitveseknek. Mihály, azős sárkány legyőzője, rettenetes lándzsáját készíti; körülötte lévő halhatatlan társai felveszik csillogó pánczélaikat. A gyémánt és arany pajzsok, az Úr tegeze, a lángoló kardok előhozattak a csarnokokból; Emmánuel kocsija mozgásba jó villámokból és sugarakból lévő tengelyén; a kerubok kibontják ragadó szárnyaikat, s a harag kigyuladt szemeikben.

Krisztus visszatér az öregek asztalához, a kik áldását kérik a Bárány vérében ujólag megfehé-
rített ruháikra; a mindenható Atya bezárkózik örökkévalósága mélységeibe, s a Szentlélek
egyszerre oly élénk világosságot áraszt szét, hogy a teremtés éjbe burkoltnak látszik. A
szentek és angyalok kara pedig a dicsőség himnuszát kezdi zengeni:

«Dicsőség az Istennek a magasságban.»

«Élvezzetek a földön békés napokat, ti, kik a jóság és szelidség ösvényein haladtok! Isten
Báránya, te elveszed a világ bűneit! Oh csodája az egyszerűségnek és szerénységnek! te
megengeded, hogy a semmiből létrejött áldozatok utánozzanak, magokat a bűnösök üdveért
feláldozzák! Krisztus szolgái, a kiket a világ üldöz, ne zavarjon meg benneteket a gonoszok
boldogsága: igaz, hogy nem ismerik a halálra gyötrő unalmat; látszólag mitsem tudnak az
emberi szenvedésekről; nyakukban aranylánczként viselik a kevélységet; szentségtörő aszta-
loknál dőzsölnek; nevetnek, alusznak, mintha nem tettek volna rosszat; nyugodtan halnak meg
az ágyban, melyet az özvegytől és árvától elragadtak; de hova jutnak?

«Mondá az esztelen szívében: «Nincs Isten!» Keljen föl az Isten! széledjenek el az ő ellen-
ségei! Megindul: az ég oszlopai megrendülnek; meglátszanak a vizek forrásai s fölfedtetnek a
földkerekség alapjai az Úr előtt. Emésztő tűz gyulad orcájától; repül, a kerubok fölé száll;
mindenfelé kibocsátja lángoló nyilait! Hol vannak az istentelenek gyermekei? Hét nemzedék
mult el az atyák gonoszsága óta, s az Isten haragjában meglátogatja a gyermekeket; a kitűzött
időben megbünteti a bűnös népet; fölébreszti a gonoszokat czédrus és áloé palotáikban, s
megzavarja tünékeny boldogságuk álmképét.

«Boldog, ki a völgyekben könnyek közt keresi az Istent, mint az áldások forrását! Boldog,
kinek gonoszságai megbocsáttattak, ki a bűnbánatban leli dicsőségét! Boldog, a ki csendben
emeli a jó cselekedetek épületét, mint Salamon templomát, a hol nem lehetett hallani sem a
fejszeceapásokat, sem a kalapácsütéseket, míg a tisztelettel telt munkás az Úr házát építette!
Ti mindnyájan, kik a földön a könnyek kenyerét eszitek, ismételjétek az Isten dicséretére e
szent éneket:

«Dicsőség az Istennek a magasságban.»

IV.

Czirill, a keresztény család, Demodocus és Cymodocea a Ladon és Alpheos összefolyásánál egy szigetre gyűlnek, hogy meghallgassák Lasthenes fiának kalandjait. Eudor elbeszélésének kezdete. Lasthenes családjának eredete. Ellenáll a rómaiaknak, midőn ezek benyomulnak Görögországba. Lasthenes családjának elsőszülött fia köteles Rómába menni kezesül. Lasthenes családja felveszi a kereszténységet. Eudor gyermekkor. Tizenhat éves korában Rómába megy atyja helyett. Vihar. Az Archipelagos leírása. Eudor megérkezése Itáliába. Róma leírása. Eudor szoros barátságot köt Jeromossal, Ágostonnal és Konstantin herceggel, Konstáncz fiával. Jeromos, Ágoston és Konstantin jelleme. Eudor bejut az udvarba. Diocletian udvara. Hierokles, az álbölcs, Achaja prokonzula és Galerius kegyencze. Eudor és Hierokles ellenségeskedése. Eudor fiatalkori kicsapongásokba merül és megfélemezik vallásáról. Marcellin, római püspök, Eudort kiközösítéssel fenyegeti, ha nem tér vissza az egyház kebelébe. Eudor kiközösítéssel sújtatik. Titus szinköre. Előérzet.

Eudor és Cymodocea, az árkádiai erdők szívében, egy félreeső völgyben tartózkodván, nem tudták, hogy e pillanatban a szentek és angyalok szemei rájuk irányozvák, s hogy maga a Mindenható is az ő sorsukkal foglalkozik: így látogatta meg Nákor Istene Kanaán pásztorait, a kik Bétheltől nyugatra nyájaikat legeltették.

A mint a fecskék csicsergése tudtára adja Lasthenesnek a nap felkeltét, azonnal siet elhagyni ágyát; egy köpenybe burkolózik, a melyet szorgalmas neje szőtt számára, s a mely gyapjúval, az öregség barátjával, volt kibélelve. Két laconiai kutya, hú őrei, társaságában megy ki, s ama hely felé indul, a hol a lacedaemoni püspök aludt; de a szent főpapot már a mezőn látja, a mint az Örökkévalóhoz imádkozik. Lasthenes kutyái Czirillhez futnak, s fejüket hízelgően lehajtva, mintegy urok hódolatát és tiszteletét viszik meg neki. A két tiszteletre méltó keresztény komolyan üdvözli egymást, s azután, az ő bölcseségről beszélgetve, a hegyoldalban sétálnak: így vezette az árkádiai Evander Anchisest Pheneos erdőibe, mikor az akkor még boldog Priamos Hesione nővérét keresni Salamisba jött; és így fogadta ugyanazon Evander, midőn a Tiber partján volt számkivetésben, régi házigazdájának jeles fiát, mikor a sors megelégelte Ilion uralkodójának szerencsétlenségeit.

Demodocus nem sokáig késett; őt követte Cymodocea, ki szebb volt, mint a keleten ébredő világosság.

A Lasthenes lakása fölött kimagasló hegy oldalában egy barlang volt, a verebek és galambok megszokott menedékhelye: ide vonult Eudor, Thebais remetéit követve, hogy a bűnbánat könnyeit hullassa. E barlang falán egy fészület függött, s a fészület lábánál fegyverek, egy a harczokban nyert tölgyfakoszorú és diadalmi jelvények. Eudor szíve mélyén bizonyos zavart kezdett érezni, a minőt eddig nem igen ismert. Új veszélytől rettegve, egész éjjel zokogva ostromolta az eget. Midőn a hajnal szétoszlatá a sötétséget, egy tiszta forrásban lemosta könnyeinek nyomát, s a barlangból távozni készülvén, egyszerű ruhák által iparkodott feltűnő szépségét kisebbiteni: lábaira vad kecskebőrből készült gall sarukat csatol; vállaira fehér szarvastehén bőrét veti: egy kegyetlen pásztor homlokán lőtte meg az erdők e királynőjét, midőn borjújával az Achelous partján ivott. Eudor két kőrisfa gerelyt vesz bal kezébe; jobb kezére egy korállfüzért akaszt, a minővel a vértanú szűzek díszítették hajókat, midőn a halálba mentek: ártatlan füzérek, rajtatok számlálták azután az imákat, a melyeket egyszerű szívek az Urhoz intéztek! Így fölfegyverkezve Eudor az erdők vadai és a sötétség szellemeinek támadásai ellen, lemegy a magas sziklákról mint a thébai légión keresztény katonája, a ki éji virasztás után harczba indul. Átkel egy hegyi patakon, s a kis csoporthoz csatlakozik, a mely a gyümölcsös aljában várt rá. Ajkaihoz viszi Czirill köpenyének szegélyét; megkapja az atyai áldást, és szemeit lesütve, meghajol Demodocus és Cymodocea előtt. A reg rózsákat nyitott Homer leányának homlokán. Nemsokára Sephora és három leánya is előjönnek a női lakosztályból. Ekkor a lacedaemoni püspök Lasthenes fiához fordúlva, mondá:

- Eudor, az egész keresztény Görögország kíváncsi szemekkel tekint rád. Ki nem hallott a te szerencsétlenségeidről és bűnbánatodról? Meg vagyok győződve, hogy messeniai vendégeid is érdeklődéssel fogják hallgatni kalandjaid elbeszélését.

- Bölcs aggastyán, kinek ruhája emberek pásztorára mutat, kiáltott fel Demodocus, minden szavadat Minerva sugallja. Csakugyan, miként ősem, az isteni Homér, úgy én is szívesen elbeszelnék vagy hallgatnék elbeszéléseket öt, sőt hat évig is. Misem kellemesebb az oly ember szavainál, a ki sokat utazott, s a ki házigazdája asztalánál ülve, míg kint az eső zuhog s a szelek üvöltene, minden veszélytől védve, elbeszéli élete viszontagságait! Szeretem, ha könnyek peregnek ki szemeimből, midőn Herkules serlegét ürítem; a könnyekkel vegyült italáldozatok szentebbek; a bajok ecsetelése, a melyekkel Jupiter elárasztja a föld gyermekeit, mérsékli az ünnepélyek örült ittasságát, s eszünkbe juttatja az isteneket. S aztán, kedves Eudor, tenmagadnak is élvezetet fog nyújtani a viharok emléke, melyeket bátran kiállottál: az atyái földre visszatért hajós titkos gyönyörrel szemléli kormányrúdját és evezőit, a melyek télen át a földműves csendes otthonában függenek.

A Ladon és az Alpheos, a gyümölcsös alatti összefolyásuknál, egy szigetet ölelnek át, a mely mintegy a vizeik házasságából születik: ősrégi fákkal volt tele, a melyeket az árkádiaiak őseiknek tekintettek. Itt vágta egykor Alcimedon azt a bükkfát, a melyből oly szép csészéket csinált a pásztoroknak; itt mutogatták Arethusa forrását is és a borostyánt, a mely kérge alatt Daphnét rejtegette. Elhatározták, hogy e magános szigetre mennek, hogy Eudort semmise zavarja kalandjai elbeszélésében. Lasthenes szolgái azonnal leoldanak egy fenyőfatörzsekből készült hosszú csónakot az Alpheos partjáról; a család és az idegenek a folyóra bízák magokat. Demodocus látva a vezetők ügyességét, kissé szomorúan mondá:

- Hova tűntek, oh árkádiaiak, az idők, a mikor az Atridák voltak kénytelenek nektek hajókat adni, hogy Trójába mehessetek, s mikor Ulysses evezőjét a szőke Ceres szórólapátjának tartottátok? Ma rettegés nélkül bízátok magatokat a haragvó, mérhetetlen tengerre. Ah! Saturnus fia kívánja, hogy a veszély csábító legyen az emberekre, s hogy azt mint bálványt öleljék át.

Csakhamar odaérnek a sziget keleti oldalára, a hol két félig romba dőlt oltár emelkedett: az egyik, az Alpheos partján levő, a Viharnak, a másik, a Ladon partján lévő, a Szélcsendnek volt szentelve. Arethusa forrása a két oltár között bugyogott ki a földből, s azonnal egyesült a beléje szerelmes folyóval. A csoport, türelmetlenül várva Eudor elbeszélését, megáll e helyen s leül a jegenyefák alatt, a melyeknek csúcsait a kelő nap megaranyozta. A fiatal keresztény, miután segílyt kért az égtől, imígyen beszélt:

- Kénytelen vagyok, uraim, egy kissé származásommal untatni benneteket, mert e származás szerencsétlenségeim első forrása. Anyai ágon ama jámbor megarai nőtől származom, a ki Phocion csontjait tűzhelye alá temette, e szavakat mondva: «Kedves tűzhely, őrizd meg egy becsületes ember maradványait».

«Atyai ágon Philopœmen volt az ősem. Tudjátok, hogy egyedül ő mert ellenállni a rómaiaknak, midőn e szabad nép elrabolta Görögön szabadságát. Ősem elbukott a nemes vállalatban; de számításba jöhet-e a halál és a balsors, ha nevünk, az utókor előtt kimondva, megdobogtat egy-két ezer évvel később élő nemes szívet?

«Haldokló hazánk, hogy meg ne tagadja háladatlan voltát, mérget itatott utolsó nagy emberével. A fiatal Polybos⁷ megható pompával vitte át Messenéből Megalopolisba Philopœmen földi maradványait. Az ember azt hitte volna, hogy a koszorúkkal és szalagokkal fedett urna egész Görögön hamvait tartalmazza. Ezóta szülőföldünk, mint a kizsarolt talaj, megszűnt

⁷ Történeti tény.

nagylelkű polgárokat teremni. Megőrizte szép nevét, de olyan, mint az a Themistokles-szobor, a melynek fejét a mai athéniek levágták, hogy helyébe egy rabszolga fejét tegyék.

«Az achajok vezére nem pihenhetett nyugodtan sírjában: halála után néhány év múlva azzal vádolták, hogy ellensége volt Rómának, s bűnügyét Mummius prokonzul, Korinthus feldúlója elé vitték. Polybos, Scipio Nasica pártfogásának segélyével, megmentette ugyan Philopœmen szobrai a megsemmisítéstől; de e szentségtörő feladás felkeltette a rómaiak féltékenységet az utolsó görög vére ellen: azt kívánták, hogy jövőben családom elsőszülött fia, a mint eléri tizenhatodik évét, Rómába küldessék, hogy ott tűsz legyen a tanács kezei között.

«Családom, a balsors csapásai által sújtva és főnökétől örökre megfosztva, elhagyta Megalopolist, s visszavonulva élt majd e hegyek között, majd egy másik birtokán mely a Taygetos lábánál, a messeniai öböl mentében fekszik. Pál, a nemzetek nagy apostola, nemsokára meghozta Korinthusba a gyógyírt minden fájdalomra. Midőn a kereszténység a római birodalomban megjelent, mindenütt rabszolgák és legyőzött fejedelmek voltak: az egész világ vigasztalás vagy remény után sóvárgott.

«A balsors leczkéi és az egyszerű árkádiai erkölcsök által családom elő lévén készítve a bölcseségre, az első volt Göröghonban, a mely befogadta Jézus Krisztus törvényét.

«Ez isteni édes iga jármában töltöttem gyermekkorom napjait az Alpheos partján és a Taygetos erdői között. A vallás, védő szárnyai alá véve lelkemet, megóvta azt mint gyengéd virágot a gyors elvirágzástól; s meghosszabbítva fiatal éveim tudatlanságát, mintegy ártatlansággal tetézte magát az ártatlanságot.

«Száműzetésem ideje elérkezett. Családom elsőszülött fia voltam s elértem tizenhatodik évemet: akkor Messenia mezőin laktunk. Atyám, a kinek helyét el kelle foglalnom, különös kegyelemből engedelmet kapott, hogy elutazásom előtt visszatérhessen Göröghonba: áldását adta reám és ellátott jó tanácsokkal. Anyám eljött velem Pheræ kikötőjébe s elkísért a hajóra. Midőn a vitorlát kibontották, ég felé emelte kezeit, följálva az Istennek áldozatát. Szíve sajgott, ha a viharos tengerre, s arra a még viharosabb világra gondolt, a melyben nekem tapasztalatlan hajósként kelle eveznem. A hajó már kijutott a sík tengerre, s Sephora még mindig velem volt, hogy bátorítsa ifjúságomat, miként a galamb repülni tanítja kicsinyeit, midőn ezek először jönnek ki az anyai fészekből. De el kellett tölem válnia; beszállt a reá várakozó és három evezős hajónk oldalához csatolt kis csónakba. Sokáig integetett felém a sajkából, mely őt a part felé vitte; fájdalmasan zokogtam; s midőn már lehetetlen volt látnom a szerető anyát, szemeim még mindig a tetőt, a mely alatt éltem, s az atyai örökség fáinak csúcsait keresték.

«Hajózásunk hosszadalmas volt: alig hagytuk el Theganussa szigetét, midőn heves nyugoti szél a hajnal tájai felé a Hellespontus bejáratáig üzött bennünket. Hetedik napján a viharok, mely eltakart előlünk minden szárazföldet, nagy szerencsénkre a Simois torkolatába, Achilles sírjának védelme alá menekedhettünk. Midőn a vihar lecsendesült, nyugot felé akartunk visszamenni, de a folytonos zefir, melyet az égi Kos hoz Hesperia partjairól, sokáig visszaverte vitorláinkat: majd Eolis partjaira vetődtünk, majd Thracia és Thessalia tengerpartjai közé. Áthaladtunk Göröghon e tengerszorosán, a hol a gyönyörű partok, a ragyogó világosság, a kellemes és illatos lég vetekednek a szebbnél szebb nevekkel és emlékekkel. A hegyfokokon mindenütt templomokat vagy sírokat láttunk. Több kikötőt érintettünk s csodáltuk ama városokat, a melyek közül egyik-másik valamely pompás virágnak, mint a rózsának, az ibolyának, a jáczintnak nevét viseli, s a melyek lakóikkal, mint termékeny maggal behintve, a tenger szélén nyílnak a nap sugarainak behatása alatt. Habár még alig léptem ki a gyermekkorból, képzeletem élénk s szívem fogékony volt a mély érzelmek iránt. Hajónkon volt egy görög, a ki, mint minden görög, lelkesült hazájáért. Ő mondta meg nekem e helyek neveit, a melyeket láttam.

«- Orpheus ez erdő tölgyeit vonta maga után lantjának hangjaival; annak a hegynek, melynek árnya oly hosszúra nyulik, kellett volna Sándor számára szobrot szolgáltatni; az a másik hegy Olymp, a völgye a Tempe. Itt van Delos, mely úszott a vizeken; emitt Naxos, hol Ariadne magára hagyatott. Cecrops e parton szállt ki; Plató ama hegyfokon tanított; Demosthenes e hullámoknak szónokolt; Phryne e habokban fürdött, midőn Venusnak tartották. És az istenek, a művészetek és a szépség e hazája, kiáltott fel az áthéni, dühében sírva, a barbárok zsák-mánya!»

«Kétségbeesése még nagyobb lőn, midőn a megarai öblön mentünk át. Előttünk volt Aegina; jobbról Pyræ, balról Korinthus. Ez egykor virágzó városok csupa rom voltak. Még a matrózokat is meghatotta e látvány. A fedélzetre futott tömeg szórtalan volt: mindenki amaz omladékokra irányozta tekintetét; talán titokban mindenki vigaszt merített saját bajaiban, meg-gondolva, hogy saját fájdalmaink nagyon csekélyek a csapásokhoz képest, a melyek egész nemzeteket sújtanak, s a melyek városok hulláit terítették ki előttünk.

«E leczke felül látszott mulni ébredő értelmemet: mindazáltal mégis megértettem; de a többi fiatal emberek, kik velem a hajón voltak, érzéketlenek voltak iránta. Honnét eredt e különbség? vallásunkból: ők pogányok voltak, én keresztény. A pogányság, mely idő előtt kifejleszti a szenvedélyeket, késlelteti az értelem haladását; a kereszténység ellenben, meghosszabbítva a szív ártatlanságát, siettet a szellem férfikorát. Éltünk első napjaitól kezdve komoly gondolatokkal táplál bennünket: tiszteli, még a pólyákban is, az emberi méltóságot; úgy bánik velünk, még a bölcsőben is, mint komoly és magasztos lényekkel, mert angyalra ismer a gyermekben, kit anyja még emlőjén hord. Fiatal utitársaim csak Jupiter átváltozásairól hallottak beszélni, és semmi tanulságot sem tudtak meríteni a szemeik előtt elterülő omladékokból; én már ültem a prófétával elpusztult városok romjai fölött, s Babylon megérteté velem Korinthus.

«Jeleznem kell itt a csábítást, a melynek engedve, megtettem az első lépést az örvény felé; s mint majdnem mindig történni szokott, a tőr, melybe estem, látszólag nagyon ártatlan volt. Míg a birodalmak átalakulásairól elmélgedtünk, egyszer csak egy theoria jött ki e romok közül. Oh Göröghon mosolygó szelleme, melyet semmi szerencsétlenség sem képes elfojtani, s mely talán semmin sem tud okulni! Az athéniek küldöttsége volt a delosi ünnepélyekre. A virágokkal és szalagokkal fedett delosi hajó istenek szobraival volt díszítve; a fehér vitorlák, melyeket pirosra festett a kellő nap bibora, felduzzadtak a zefir fuvallatától, az aranyozott evezők csakúgy hasították a tenger hullámain. A theórok, a habok fölé hajolva, illatszereket és italáldozatot hintettek; a hajó orránál szűzek Latona szenvedéseinek tánczát járták, mialatt ifjak Pindaros és Simonides dalait énekelték. Képzeletemet megragadta e látvány, mely eltűnt, mint reggeli felhő vagy mint egy istenség kocsija a szelek szárnyain. Ez volt az első eset, hogy borzalom nélkül néztem egy pogány szertartást.

«Végre ismét megpillantottuk Peloponnesus hegyeit, s én távolról üdvözöltem szülőföldemet. Nemsokára Itália partjai is fölmerültek a hullámokból. Brundisiumban új izgalmak vártak reám. A mint kiléptem a földre, a honnan a világot kormányozzák, oly nagyság lepett meg, a milyent addig nem ismertem. Csinos görög épületek után más szellemet visszatükröző, nagyobbserű középületek következtek. Meglepetésem nőttön-nőtt, a mint a *via Appián* előbbre mentem. E nagy négyszegű sziklával kikövezett utat mintha csak arra készítették volna, hogy az egész emberi nem átvonulásának is ellenálljon: Apulia hegyein át, a nápolyi öböl mentében, Anxur, Alba és a római mezőség tájai között háromszáz mérföldnél hosszabb utca nyílik meg, melyet templomok, paloták és sírok szegélyeznek, s a mely az örök városnál, a világ fővárosánál végződik. Ennyi csoda láttára bizonyos ittasság vett rajtam erőt, a mire nem lehettem elkészülve, sőt még csak nem is sejtettem.

«Atyám barátai, a kiknek ajálva voltam, hasztalan igyekeztek engem megszabadítani az igé-zettől. Szünet nélkül a Forumtól a Capitoliumig, Carinæ városnegyedről a Mars-mezőig téve-

lyegtem; elfutottam Germanicus színházába, Hadrian védgátjára, Neró szinkörébe, Agrippa Pantheonjába; s e veszélyes kíváncsiságból eredő futkosások közben a keresztények alacsony templomáról megfeledkeztem.

«Nem tudtam levenni szemeimet a föld minden népéből összevegyült nép sürgés-forgásáról s a különbözőkép fegyverzett és öltözött római, gall, germán, görög és afrikai csapatok jövésmenéséről. Öreg sabin nyirfakéregből készült saruban haladt biborba öltözött szenátor mellett; a konzuláris gyalonghintáját egy kéjhölgy kocsija állítá meg; clitumnusi nagy ökrök ántik volszk kocsit húztak a Forumra; egy római lovag vadászkisérete elzárta a szent utcát; papok isteneiknek tömjénezni, és szónokok iskoláikat megnyitni siettek.

«Hányszor meglátogattam a könyvtárakkal díszített fürdőket, a palotákat, a melyek közül némelyek már roskadoztak, mások félig le voltak rombolva, hogy új épületeknek adjanak helyet! A római láthatár nagyszerűsége, párosulva a római építészet magasztos körvonalaival; a vízvezetékek, a melyek sugarakként egy központba sietve, diadalívek fölött vizet visznek a nép-király számára; a kutak végnélküli zaja; a számtalan szobrok, melyek mozdulatlan népként állnak a sürgő-forgó nép között; minden kor és minden ország emlékei; a királyok, konzulok és czézárok munkái; az Egyiptomból elhozott obeliszkék, a Görögországból elrabolt sírok; a hegyek fényének, füstölgésének és körrajzának leírhatatlan szépsége; a Tiber szilaj folyása; a félig vad ménes gulyák, melyek vizeihez inni jönnek; az a mezőség, melyet a római polgár, méltósága érzetében, most nem mivel, kijelentve minden évben a rabszolga nemzeteknek, hogy a föld, mely része lesz, szerencsés őt táplálni: végre is, képes volnék-e mindent elmondani? Rómában minden az uralom és tartósság bélyegét viseli magán: láttam az örök város térképét a Capitoliumban márványsziklákra rajzolva, hogy még képe se enyészessen el.

«Oh! mennyire ismerte az emberi szívet az a vallás, a mely a békében igyekszik bennünket megtartani, s a mely határt tud szabni tudvágyunknak épűgy, mint földi szenvedélyeinknek! Az élénk képzelődés, melynek eleinte rabja voltam, volt első oka vesztetnem. Midőn végre visszatértem rendes foglalkozásaimhoz, azt vettem észre, hogy elvesztettem kedvemet a komoly dolgokhoz, s irigyeltem a pogány ifjak sorsát, a kik lelkifurdalások nélkül élvezhetik koruk minden gyönyörűségét.

«Eumenés rhetornak szónokiskolája volt Rómában, melyet később Galliába tett át. Gyermekekorában Quintilian hírneves tanítványának fia alatt tanult: s akkor minden előkelő ifjú az ő iskolájába járt. Én is ez ügyes ember előadásait hallgattam, s csakhamar viszonyt kötöttem iskolatársaimmal. Különösen három kedves és őszinte barátsággal csatlakozott hozzám: Ágoston, Jeromos és Konstantin herceg, Konstáncz császár fia.

«Jeromos, a ki nemes pannon családból származott, korán jelét adta szép tehetségeinek, de egyszersmind a legélénkebb szenvedélyeknek is. Erős képzelő tehetsége egy pillanatig sem hagyta nyugton. A tanulás túlzásaiból kimondhatatlan könnyűséggel csapott át az élvezetek túlzásaiba. Ingerlékeny, nyugtalan, sérelmet nehezen feledő természeténél és barbár vagy fönséges lángeszénél fogva arra látszik hivatottnak, hogy nagy kicsapongások vagy a legszigorúbb erények példányképe legyen: e lángoló léleknek Róma kell vagy a pusztá.

«A karthágói prokonsulság egyik kunyhójában ringatták második barátom bölcsőjét. Ágoston a legkedvesebb ember. Jelleme époly szenvedélyes, mint Jeromosé, de bizonyos megnyerő kedvesség van benne, mert mérsékli azt elmélkedésre hajló természete: mindazáltal a fiatal Ágostonnak azt lehetne szemére vetni, hogy visszaél szellemével; lelkének túlságos gyengédsége őt is néha rajongásba sodorja. Találók szavak, ragyogó képekbe öltöztetett mély gondolatok egész raja ömlik ajkairól szüntelen. Afrika ege alatt születvén, miként Jeromosra, úgy rá nézve is az asszonyok voltak erényeinek zátonya és tévedéseinek forrása. Túlságosan fogékony lévén az ékesszólás bájai iránt, talán csak egy ihletett szónokot vár, hogy fölvegye az igaz vallást: ha Ágoston valaha az egyház kebelébe lép, akkor a keresztények Platója lesz.

«Konstántinnak, egy jeles czézár fiának, minden tulajdona arra mutat, hogy maga is nagy ember lesz. Lelki erővel szép külső párosúl, mely oly hasznos a fejedelmeknek, s a mely csak emeli a szép tettek fényét. Anyja, Helena, Jézus Krisztus vallásában született; Konstántin, atyja példájára, titkos vonzalommal viseltetik ez isteni vallás iránt. Rendkívüli szelidségén hősi jellem s oly csodás valami csillámlik át, a mit az ég oly emberek homlokára nyom, a kik hivataluk van a föld színét átváltoztatni. Boldog lesz, ha el tudja fojtani a harag kitöréseit, melyek oly rettenetesek a rendesen mérsékelt jellemeknél! Ah! mily szánandók a fejedelmek, hogy oly készséges engedelmességre találjanak! Mennyire elnézőknek kell lennünk irántuk! Gondoljuk meg mindig, hogy első indulataik eredményét látjuk magunk előtt, s hogy az Isten szenvedélyeik fékezésére akarván őket tanítani, egy pillanatot sem enged nekik valamely bűnös szándék megfogalmazása és végrehajtása között.

«Ilyen volt a három barát, a kikkel Rómában együtt töltöttem napjaimat. Konstántin is, miként én, bizonyos tekintetben tús volt Diocletian kezeiben.

Ez egyenlő helyzet, de még inkább az egyenlő kor nyerte meg részemre a fiatal herceg vonzalmát: semmi sem alkalmasabb két lélekben egymás iránt barátságot kelteni, mint a hasonló sors, különösen ha e sors nem kedvező. Konstántin meg akarta alapítani szerencsémét s bevezetett az udvarba.

«Midőn Rómába érkeztem, a Diocletian kezeibe esett hatalom úgy volt megosztva, mint most: a császár társai voltak Maximián, mint Augusztus, Galerius és Konstáncz, mint czézárok. De a négy fő között így felosztott világ csak egy urat ismert.

«Itt meg kell ismertetnem, uraim, az udvart, a melytől, hogy távol éltek, szerencsének tarthatjátok. Bár soha se halljátok viharainak tombolását! Bár rejtekben folyjanak le ismeretlen napjaitok, mint e folyók e völgy ölében! De ah! a visszavonult élet nem mindig ment meg bennünket a fejedelmek hatalmától! A forgószelel, mely kitepi a sziklát, felkapja a homokszemet is; gyakran ismeretlen főt sujt jogaival a király. Minthogy semmirem védhet meg a tróntól jövő csapásoktól, hasznos és jó ismerni a kezet, a mely bennünket sujthat.»

«Diocletian, ki azelőtt Dioclesnek nevezetett, Diocleában, Dalmatia e kis városában, pillantotta meg a napvilágot. Ifjúságában Probus alatt katonáskodott, s ügyes hadvezérré lőn. Carinus és Numerián alatt a *domesticusok* főnöke volt, sőt utóda lőn Numeriánnak, a kinek halálát megbosszulta.

«A mint a keleti légiók Diocletiánt császárrá kikiáltották, azonnal Carinus, Numerián testvére, ellen ment, a ki Nyugaton uralkodott: legyőzte őt, s e győzelem által a világ egyedüli ura lőn.

«Diocletiánnak kitűnő tulajdonai vannak. Szelleme óriási, hatalmas, vakmerő; de igen gyakran gyenge jelleme nem ellensúlyozza szellemének erejét: a mi nagyot és kicsit végbe visz, e két forrás valamelyikéből fakad. Innét van, hogy élete a legellentétebb cselekedetekkel van tele: majd szilárd, világos fejű és bátor fejedeleme, a ki daczol a halállal, a ki tudatában van méltóságának, a ki kényszeríti Galerius, hogy gyalog kövesse a császári kocsit, mint a legutolsó katona; majd félnék ember, a ki reszket ugyanazon Galerius előtt, a ki ezer terv között határozatlanul ingadozik, a ki a legszánandóbb babonák rabja, s a ki csak úgy tud menekülni a sír borzalmaitól, hogy önmagát Istennek és örökkévalóságnak hivatja. Minthogy szokásaiban rendes, vállalataiban türelmes, nincsenek élvezetei és ábrándjai, nem hisz az erényekben, semmitsem ad a hálára, talán azt is megérjük, hogy a birodalom e feje egy szép napon leveti a bibort, az emberek iránti megvetésből, s hogy tudtára adja a világnak, hogy Diocletiánnak éppoly könnyű volt leszállni a trónról, mint arra felülni.

«Akár gyengeségből, akár szükségből, akár számításból, Diocletian megosztotta hatalmát Maximiánnal, Konstánczczal és Galeriusal. Politikából, melyet talán meg fog bánni, gondja volt rá, hogy e fejedelmek alsóbb rangúak legyenek, mint ő, s hogy egyedül az ő érdemeinek

gyarapítására szolgáljanak. Egyedül Konstáncz vetett rá némi árnyat erényei által. Elküldte őt messze az udvartól Galliába, s Galerius tartá maga mellett. Nem fogok beszélni Maximiánról, a ki elég vitéz harcos, de tudatlan és közönséges fejedelem, a kinek semmi befolyása az udvarnál. Áttérek Galeriusra.

«Dacia kunyhóiban született pásztorfiú létére már ifjúsága óta féktelen nagyravágyást táplált kecskebőr-öve alatt. Ez a szerencsétlensége az oly államnak, hol nincs meghatározva a hatalom átöröklése: minden szívet a leghevesebb vágyak dagasztanak; nincsen senki, a ki nem követelhetné az uralmat; s minthogy a nagyravágyás nem mindig párosul tehetséggel, egy magát felküzdő lángelméjű ember mellett van hús közepszerű zsarnok, a kik terhére vannak a világnak.»

«Galerius mintegy homlokán viseli bűneinek bélyegét, vagy jobban mondva szenyfoltját: majdnem óriás, kinek hangja borzasztó s tekintete rettenetes. A rómaiak satnya ivadékaival azzal akarnak boszút állni a borzalomért, melyet bennök a czézár kelt, hogy elnevezték őt Armentariusnak. Miként az, a ki életének felét átéhezte, úgy Galerius is asztalnál tölti napjait, s aljas és kicsapongó orgiákat tart az éj leple alatt. E nagyúri saturnáliák közepett minden erejét megfeszíti, hogy első meztelenségét fényűző szemérmertlenséggel takarja el; de minél jobban beburkolja magát a czézár-ruha redőibe, annál inkább kilátszik a pásztori köntös.

«A kielégíthetetlen uralomvágyon és a kegyetlenség és erőszakosság szellemén kívül még egy más hajlandóságot is hozott Galerius az udvarhoz, a mely hajlandóság elég alkalmas a birodalom felzavarására, és ez: vak dühe a keresztények ellen. E czézár anyja, egy műveletlen és babonás pogány asszony, gyakran mutatott be kunyhójában áldozatokat a hegyi isteneknek. Boszankodván, hogy az evangélium tanítványai vonakodtak résztvenni bálványimádásában, belécsepegtette fiába az ellenszenvet, a melyet a hívek iránt érzett. A gyenge és barbár Maximiánt már rábírta Galerius az egyház üldözésére; de a császár bölcs mérsékletét még nem tudta meggyőzni. Diocletian lelke mélyében becsül bennünket; tudja, hogy ma mi képezzük a hadsereg katonáinak legjobb részét; bízik szavunkban, ha egyszer odaadtuk azt; sőt személye körül tart bennünket: Dorotheus, palotájának elő tisztje, erényei folytán kiváló keresztény. Nemsokára megéritek, hogy Prisca császárné és leánya, Valeria hercegnő, titokban meghódolnak az Üdvözítő törvényének. A hívek hálából Diocletian jóságáért és élénken meg hatva a bennök helyezett bizalom által, majdnem bevehetetlen bástyát alkotnak körülötte. Galerius tudja ezt, s dühe e miatt még nagyobb; mert látja, hogy, ha a császárhoz akar férni, a kinek talán hatalmát irigyli a hálátlan, előbb el kell vesztenie az igaz Isten imádjait.

«Ilyen a két fejedelem, a kik, mint a jó és rossz szellemei, jólétet vagy pusztulást hoznak a birodalomra, a szerint, a mint egyik a másiknak enged, vagy egyik a másik fölött győzedelmet arat. Hogy miként választhatott az emberismeretben oly jártas Diocletian ily czézárt? Ez csakis a Gondviselés végzéseiből fejthető meg, a mely elveti a népek gondolatait és elveti a fejedelmek tanácsait.

«Mily boldog lehetne Galerius, ha a táborok sánczai között maradva, sohasem hallott volna egyebet, mint a katonák hangjait, a veszélykiáltásokat és a dicsőség hirdetését! A fegyverek között nem találkozott volna azokkal a gyáva udvaroncokkal, a kik tanulmány tárgyává teszik, miként lehet felbujtani a bűnt és elfojtani az erényt. Nem lett volna kiszolgáltatva az álnok kegyencz tanácsainak, a ki szüntelen rosszra ösztönzi őt. E kegyencz az emberek amaz osztályába tartozik, uraim, a melyet meg kell veletek ismertetnem, mert bizonynyal befolyással lesz e század eseményeire és a keresztények sorsára.

«Az elvénült és elfajult Róma keblén ápolja az álbölcsek egész csapatát, Porphirt, Jamblicust, Libaniust, Maximust, a kiknek élete és tanai nevetség tárgya lennének, ha balgaságaink nem volnának igen gyakran bűneink kezdete. E tanítványai egy hiábavaló tudománynak megtámadják a keresztényeket, dicsérik a visszavonultságot, magasztalják a mérsékletet, a nagyok lábainál élnek és aranyat kérnek. Némelyek komolyan foglalkoznak egy város építésével,

melynek lakói bölcsek lesznek, a kik Plátó törvényeinek hódolva, mint barátok és testvérek kellemesen töltik napjaikat; mások erősen álmadoznak a természetnek az egyiptomi jelképek alatt rejlő titkairól; némelyek mindent a gondolatban látnak, mások mindent az anyagban keresnek; némelyek köztársaságot hirdetnek a monarchiában; azt vitatják, hogy fel kell dűlni a társadalmat a végből, hogy új alapon újra lehessen szervezni; mások, a hívek példájára, erkölcsökre akarják tanítani a népet; hasonlók a templomokban és az utcák szegletén összegyűlt tömeghez, s álványokon oly erényt árulnak, mely nem támogatja a tetteket és az erkölcsöket. Megoszolva a jóban, egyesülve a rosszban, telve hiúsággal s a közönséges tanokon felülálló magasztos lángelméknek képzelve magokat, nincs oly kiváló balgaság, bizarr eszme, szörnyű rendszer, melyet ez álbölcsek létre nem hoznak naponként. Hierokles a fejök, s valóban méltó rá, hogy ily sereg vezére legyen.

«Galerius e kegyencze, mint igen jól tudjátok, uraim, most Achaját kormányozza: egyike amaz embereknek, a kik forradalmat idéznek elő a nagyok tanácsában, s a kik ezeknek hasznára vannak az által, hogy tehetségük van a közönséges dolgokhoz s nem igen irígylésre méltó könnyűséggel beszélnek minden tárgyról. Származására nézve görög, s azt gyanítják, hogy Hierokles keresztény volt ifjú korában; de az emberi tudományok kevélysége megméltelyezvén szellemét, a bölcséleti secták karjaiba döntötte. Első vallásának már nyoma sem található fel benne, hacsak annak nem vesszük azt az őrzöngést és dühöngést, a mely megszállja, ha csak nevét hallja az általa elhagyott Istennek. Elsajátította a hamis bölcsélet iskolájának képmutató beszédmódját és tetteit. A szabadság, erény, tudomány és a fölvilágosultság haladása, az emberi nem boldogsága szüntelen ajkain lebeg; de e Brutus aljas udvaronc, e Cato szégyenlendő szenvedélyek rabja, a türelem ez apostola a legtürelmetlenebb halandó, az emberiség e tisztelője vérszomjas üldöző. Konstantin gyűlöli, Diocletian fél tőle és megveti; de megnyerte Galerius bizalmát; e fejedelem mellett nincs más vetélytársa, mint Publius, a római prefæctus. Hierokles iparkodik megmérgezni a boldogtalan czézár szellemét: a világ előtt egy úgynevezett bölcs utálatos színében tünteti fel magát, a ki a fölvilágosultság nevében rontja meg azt az embert, a ki az emberek felett uralkodik.

«Jeromos, Ágoston és én Eumenes iskolájában találkoztunk Hieroklessel. Nagyképűsködő és határozott hangja, fontoskodó és gögös modora gyűlöletessé tette előttünk, a kik egyszerűek és őszinték voltunk. Személye is mintegy visszariasztja a vonzalmat és bizalmat; keskeny és nyomott homloka makacsságra és a rendszerszellemre vall; hamis szemeiben valami nyugtalan van, mint a vadállatban; tekintete félénk és vad egyszerre; vastag s majdnem mindig nyílt ajkain élénk és kegyetlen mosoly játszik; rendetlenül lecsüngő, ritka és hajlíthatatlan hajában alig van valami abból a hajzataból, a melyet az Isten fátyol gyanánt tesz az öreg fejére. Nem tudom, minő cynismus és gyalázatoság honol ez álbölcs minden vonásain; szinte látni, hogy nemtelen kezei rosszul hordják a kardot, de könnyedén bánnak az istentagadó tollával vagy a hóhér-bárdal.

«Ilyen utálatos az ember, ha úgyszólván egyedül marad testével, s ha föladja lelkét.

«Egy sérelem után, melyet Hierokles ellenem elkövetett, s melyet én oly módon toroltam vissza, hogy az egész udvar előtt pirulnia kellett, kérlelhetetlen gyűlölet fogamzott meg szívemben irántam. Különben is nem tudta nekem megbocsátani Diocletian jóakarátát és Konstáncz fiának barátságát. A sértett önszeretet, a fölébredt irígység egy pillanatig sem hagyta nyugton, s folyton kereste az alkalmat, hogy elveszítsen; ez alkalom csakhamar elérkezett.

«Ah! pedig nem igen voltam irígylésre méltó! A Rómában, ifjúkori kicsapongások közt töltött három év majdnem teljesen elfeledtette velem vallásomat. Sőt megszállt az a közöny, mely oly nehezen gyógyítható, s a melytől bajosabb szabadulni, mint a büntől. De Sephora levelei és atyám barátainak intései gyakran megzavarták hamis nyugalmaimat.

«A Lasthenes emlékét híven őrző emberek közt volt Marcellin is, a római püspök s az egyetemes egyház feje. A keresztények temetőjében, a Tiber tulsó oldalán, egy elhagyatott helyen, szent Péter és szent Pál sírjánál lakott. Két kis czellából álló lakása a temetői kápolna falához volt építve. A nyugalom tanyájának bejáratánál levő csengő adta tudtára Marcellinnek az élők vagy halottak érkezését. Ajtajánál, melyet maga nyitott meg az utasoknak, a püspökök botjai és sarui voltak láthatók, a kik a föld minden részéről azért jöttek, hogy beszámoljanak neki Jézus nyájáról. Itt találkoztak Paphnucius felső Thebaisból, a ki szavával elűzte a gonosz szellemeket; Spiridion Cyprus szigetéről, a ki juhokat őrzött és csodákat mivelt; nisibisi Jakab, a ki jóstehetséggel bírt; Hosius, cordovai hitvalló; caschari Archelaus, aki megszegyénítette Manest; János, a ki Perzsiában terjesztette a hit világát; Frumentius, a ki az ethióp egyházat alapította; Teophil, a ki indiai hittérítő útjából jött vissza; s az a keresztény rabszolganő, a ki fogságában megtérítette az egész ibériai nemzetet. Marcellin tanácstermét egy tiszafa-sor képezte, a mely a temető hosszában nyult el. A püspökökkel sétálva, itt beszélte meg az egyház szükségleteit. Donát, Novatián és Arius eretnekségeinek elfojtása, kánonok kihirdetése, zsinatok egybehívása, kórházak építése, rabszolgák megvásárlása, a szegények, árvák, idegenek segélyezése, apostolok kiküldése a bárbárokhoz: ezek képezték e pásztorok fontos beszélgetéseinek tárgyát. A mindennek üdve felett örökdő Marcellin az éj sötétében gyakran lement kis czellájából a szent apostolok sírjához. Az ereklyék fölött térdelve egész éjjel imádkozott, s csak a nap első sugarainak megjelenésekor kelt föl. Azután, fehér gyapjú tiaráját levéve ősz fejéről és a földre helyezve, az ismeretlen főpap kiterjeszté békeszerető kezeit s megáldá a várost és a világot.

«Midőn Diocletian udvarából e keresztény udvarba mentem, mindig meglepett egy csodálatos dolog. Ez evangéliumi szegénység közepett föltaláltam Augustus és Maecenas palotájának hagyományait: antik műveltséget, komoly vidámságot, egyszerű és nemes beszédmodort, sokoldalú képzettséget, egészséges ízlést és meghízható ítéletet. Az ember azt mondhatta volna, hogy ez ismeretlen lakot arra rendelte az ég, hogy bölcsője legyen egy másik Rómának, s egyedüli menedékhelye a művészeteknek, tudományoknak és a polgárosodásnak.

«Marcellin mindent megkísérlett, hogy engem visszavezessen az Istenhez. Néhányszor, napnyugtakor, átvitt a Tiber partjára vagy Sallustius kertjeibe. Beszélgetett velem a vallásról, s atyai jósággal iparkodott felvilágosítani hibáim felől. De az ifjúkori hazugságok kiölték bennem az igazságszeretetet. A helyett, hogy ez üdvös sétákat hasznomra fordíthattam volna, titokban visszakiváncsoltam Fronto platánjai alá, Pompejus vagy Livia antik festményekkel telt csarnokaiba; és, mert örök szégyenemre meg kell vallanom, sajnáltam Isis és Cybele templomait, Adonis ünnepéyleit, a szinkört, a színházakat, a helyeket, honnan a szemérem rég eltűnt Ovid muzsájának hangjaira. Miután Marcellin semmire sem ment velem a szeretetteljes intésekkel, szigorúbb eszközökhöz nyúlt. «Kénytelen leszek, mondá gyakran, téged kizárni a hívek közösségéből, ha tovább is távol maradsz Jézus Krisztus szentségeitől.»

«Nem hallgattam tanácsaira, kinevettem fenyegetéseit; életem nyilvános botrány lön: a főpap végre kénytelen volt villámaival sujtani.

«Marcellinhoz mentem; csengettem a temető rácsajtájánál: a rácsajtó két szárnya szétnyílik, és sarkaiban csikorogva válik el egymástól. Látom, hogy a főpap a kápolna nyílt ajtajában állt. Kezében egy rettenetes könyvet tart, jelképét ama hét pecsétetes szent könyvnek, melyet csak a Bárány nyithat föl. Szerpapok, áldozárok, püspökök álltak csendben, mozdulatlanul a körüllevő sírokon, mit föltámadt igazak, hogy jelen legyek az Isten ítéleténél. Marcellin szemei lángokat löveltek. Nem volt már a jó pásztor, ki az akolba viszi az eltévedt juhót; Mózes volt, ki halálos ítéletet hirdet a hűtlen aranyborju-imádónak, Jézus Krisztus volt, a ki kiűzi a templom megfertőztetőit. Előbbre akarok menni, ördögűző ima zárja el utamat. Ugyanazon

pillanatban a püspökök fölemelik karjaikat, elfordítva fejüket, rám emelik kezöket; a főpap pedig rettentő hangon mondja:

«- Átkozott legyen, a ki cselekedeteivel bemocskolja a keresztény név tisztaságát! Átkozott legyen, a ki nem járul többé az igaz Isten oltárához! Átkozott legyen, a ki közönynyel nézi a bálványimádás utálatosságát!

«A püspökök mind felkiáltanak:

«- Átkozott legyen:

«Marcellin azonnal bement a templomba: a szent ajtó bezáródott előttem. A választottak csoportja széteszlik, kerülve a találkozást velem; beszélek, nem felelnek: futnak tőlem, mint a ragályos betegségben szenvedő embertől. Mint a földi paradicsomból kiűzött Ádám, egyedül érzem magamat a tövisekkel és bojtortorjával fedett, s bukásom miatt megátkozott földön.

«Szédélgés fogott el s megzavarodva ülök fel kocsimba; céltalanul hajtom lovaimat, bejutok Rómába, eltévedek, s hosszú kerülések után Vespasian színköréhez érkezem. Itt megállítom habzó lovaimat. Leszálok a kocsiról; közeledem a kúthoz, hol az életben maradt viadorok szomjukat oltják a harcz után: én is föl akartam üdíteni égő ajkaimat. Az Aglája⁸, gazdag és híres római nő, által adott játékok előestéje volt; de e pillanatban elhagyatottak voltak ez utálatos helyek. Az ártatlan áldozat, a kit bűneim újból feláldoztak, üldöz a magas égből. Uj Káinként, izgatottan és tévetegen, megyek a színkörbe; behatolok a sötét és elhagyatott folyosókba. Semmi zaj sem hallható, csak a megrémült madaraké, melyek szárnyaikkal csapkodják a boltozatokat. Miután átfutottam a különböző fokozatokon, kissé lecsillapodva, egy első rangú ülőhelyen kipihenem magamat. E pogány épület szemlélésével el akarom feledni az isteni száműzetést és atyáim vallását. Hasztalan erőlködés! Itt még a boszuló Isten is megjelen lelki szemeim előtt. Egyszerre eszembe jut, hogy ez épület egy - hogy Jézus Krisztus szavával éljek - szétszórt nemzet munkája. Csodálandó a sorsa Jákob fiának! Izrael emelte, Fáraó fogságában, az egyiptomi palotákat; Izrael építette, Vespasian fogságában, a római hatalom ez emlékét. E népnek, minden nyomorusága daczára, szerepet kell játszani mindenben, a mi nagy.

«Mialatt e gondolatokba mélyedtem, a színkör földalatti helyiségeibe bezárt vadállatok elkezdtek ordítani: összerezzenem; s körültekintvén a porondon, még láttam az utóbbi napokban szétmarczangolt szerencsétlenek vérének. Nagy zavar szállt meg: azt képezem, hogy ki vagyok téve e porond közepére, kitéve a veszélynek, hogy elveszszek az oroszánok fogai által, vagy megtagadjam az Istent, a ki meghalt érettem; így szólok magamban: «Nem vagy már keresztény; de ha egykor ismét az lennél, mit cselekednél?»

«Fölkelek, kirohanok az épületből, felülök kocsimba; haza érek. Egész éjjel lelkiismeretem rettentő kérdése viszhangzik keblemben. Még ma is gyakran felmerül emlékezetemben e jelenet, mintha az ég intő ujjja volna.»

E szavak után Eudor egyszerre elhallgatott. Merev szemekkel, megrendülve, mintegy természetfölötti látomással foglalkozott. A társaság is szótan lett a meglepetéstől, csak a sziget két partját nyaldosó Ladon és Alpheos zajlása hallható. Eudor anyja, megrémülve, fölkel. A keresztény ifju, magához térve, siet lecsillapítani anyja nyugtalanságát, folytatva elbeszélését.

⁸ Szent Aglája.

V.

Az elbeszélés folytatása. Az udvar Bajaebe megy nyaralni. Nápoly. Aglája háza. Eudor, Ágoston és Jeromos sétái. Beszélgetések Scipió sírjánál. Thrasias, Vézuv remetéje. Története. A három barát elválása. Eudor az udvarral visszatér Rómába. A katakombák. Prisca császárnénak és leányának, Valeria hercegnőnek kalandjai. Eudor, elüzetve az udvartól, száműzetésbe küldetik Konstáncz seregéhez. Távozik Rómából, átmegy Itálián és Gallián. A Rajna partjain Agrippinába érkezik. A római sereget harczra készen találja a frankok ellen. Mint egyszerű katona szolgál a krétai íjászok között, a kik a gallokkal együtt Konstáncz seregének előcsapatát képezik.

«A benyomás, melyet e végzetes nap tett lelkemre, s mely jelenleg oly élénk és oly mély, akkor gyorsan elmosódott. Fiatal barátaim körülvettek; gúnyolódtak aggodalmaim és lelki furdalásaim miatt; kinevették a tekintélylyel és hatalommal nem bíró főpap átkait.

«Az udvar, mely ez időben Rómából Bajaebe költözködött át, elszakítva tévedéseim színterétől, megszabadított a büntetés emléktől; s elvesztettnek vélvén magamat, a keresztényekhez való visszatérés reménye nélkül, nem gondoltam másra, mint az élvezetekre.

«Életem szép napjai közé számítanám, uraim, azt a nyarat, melyet Ágostonnal és Jeromossal Nápoly közelében töltöttem, ha lehetnének szép napok az Istenről való megelégedezés és a szenvedélyek hazugsága mellett.

«Az udvar pompás és ragyogó volt; a hercegek, a czézároknak barátai és gyermekei mind ott voltak. Ott voltak Licinius⁹ és Severus,¹⁰ Galerius fegyvertársai; Daja,¹¹ ugyanazon czézár unokaöccse, a ki nem rég hagyta oda erdőit; Maxentius,¹² Maximian augusztus fia. De Konstántin többre becsülte a mi társaságunkat, mint e hercegeket, a kik erényére, vitézségére, nagy hírnevére féltékenyek, nyíltan vagy titokban ellenségei voltak.

«Gyakran eljártunk, különösen Nápolyban, Aglája római hölgy palotájába, kinek nevét már említettem. Senátor-családból származott és Arsatius prokonsul leánya volt. Roppant gazdag vala. Hetvenhárom felügyelő kormányozta jószágát, és saját költségén háromszor adott nyilvános játékokat. Szépsége egy színvonalon állt tehetségeivel és kellemeivel; maga köré gyűjté mindazokat, a kik még nem vetközték le a finom modort s a tudományok és művészetek iránti érzéket. Boldognak volna mondható, ha a hanyatló Rómában inkább óhajt második Kornélia lenni, mint az Ovid, Propertius és Tibullus által megénekelt híres nők emlékét felújítani!

«Sebestyén¹³ és Pachóm,¹⁴ Konstántin testőrszázadosai, Genesius¹⁵, híres színész, Roscius tehetségeinek örököse, Bonifác¹⁶, Aglája első és talán legkedvesebb felügyelője, kölcsönöztek fényt szellemességökkel és vidámságukkal a mulatni vágyó római nő ünnepélyeinek. De Bonifácznak, ez élvezethajhász embernek, volt három kitünő tulajdonsága: a vendégszeretet, bőkezűség és részvét. Az orgiákról és lakomákról távozva, a piacokra ment, hogy segélyt

⁹ A ki Severus halála után augusztus lőn.

¹⁰ Diocletian lemondása után czézár, s Konstáncz halála után augusztus.

¹¹ Diocletian lemondása után czézár.

¹² A zsarnok, ki bíbort öltött, s kit Konstántin Róma kapuinál legyőzött.

¹³ A vértanú katona, a ki a római egyház védőjének neveztetett.

¹⁴ A theabisi remete, a ki előbb Konstántin alatt viselt fegyvert.

¹⁵ A vértanú.

¹⁶ A vértanú.

vigyen az utasoknak, idegeneknek és szegényeknek. Kicsapongásai közepett maga Aglája is nagy tisztelettel viseltetett a hívek iránt s őszintén hitt a vértanúk ereklyeiben. Genesius, a keresztények bevallott ellensége, kigúnyolta gyengeségét.

«- Nos, mondá Aglája, hát én is babonás vagyok. Hiszek az Istenéért meghalt keresztény hamvainak erejében, s azt kívánom, hogy Bonifác hozzon nekem ereklyéket.

«- Dicső úrnő, felelé nevetve Bonifác, aranyat és illatszereket veszek magamhoz. Elmegyek vértanú-ereklyéket keresni; el is hozom neked; de ha saját ereklyéimet kapod vértanú neve alatt, fogadd el azokat.

«Az éj egy részét e csábító és veszélyes társaságban töltöttük; Ágostonnal és Jeromossal Konstantin villájában laktam, mely Pausilypum hegyének oldalán épült. Minden reggel, a mint a hajnal pirkadni kezdett, egy oszlopcsarnok alá mentem, mely a tenger partján nyult el. A nap előttem kelt fel a Vézuvra: szelid sugaraival bevilágítá Salernum hegylánczatát, a halászok fehér vitorláival behintett tenger azurját, Capreae, Oenaria és Prochita¹⁷ szigeteit, a tengert, Misenum hegyfokot és Bajæt minden szépségével együtt.

«A harmatos gyümölcsök és virágok nem oly kellemesek és nem oly üdék, mint Nápoly vidéke, midőn az éj sötétéből kibontakozik. A csarnokba érkezve, mindig meg voltam lepetve, hogy a tenger partján vagyok; mert e szűk helyen a hullámok alig csaptak akkora zajt, mint egy csergedező kút. Ez elragadó kép szemléletébe merülve, egy oszlophoz támaszkodtam, s gondolatok, vágyak, terv nélkül, órákig élveztem a kellemes levegőt. A varázs oly nagy volt, hogy e kitűnő levegőt mintegy saját lényegemmé változni éreztem, kimondhatatlan gyönyörrel emelkedtem az égboltozat felé, mint egy tiszta szellem. Mindenható Isten! mily távol voltam attól, hogy ily, a szenvedélyek bilincseitől megszabadult mennyei értelmiség lehettem volna! Ez a nehéz test mennyire a föld porához kötött, s mily nyomorult voltam, hogy oly fogékony valék a teremtés gyönyörei iránt s oly kevésbé gondoltam a Teremtőre! Ah! mig én, mint látszólag szabad, azt hittem, hogy fényben úszom, addig más, a hitért vasba vert és börtönre vetett keresztény volt az, a ki igazán elhagyta a földet és dicsőségesen szállt föl az örök nap sugaraikhoz!

«Ah! mi tovább hajháztuk hamis gyönyöreinket. Bűnös szépséget várni vagy keresni, látni, a mint egy csónakon közeleg és ránk mosolyog a hullámok közül; vele evezni a tengeren, melynek színét virágokkal hintettük tele; megigézve kísérni őt ama mirtus-erdőkben vagy ama boldog mezőkre, hova Virgil az Elysiumot helyezte: ez volt napi foglalkozásunk, könnyek és bánat kiapadhatatlan forrása. Talán az éghajlat veszélyes az erényre rendkívüli kéjes volta miatt. S nem erre akart-e oktatni az a szellemes mese, mely elbeszéli, hogy Parthenope¹⁸ egy sirén sírja fölött épült? A mezőség bársonyos fénye, a lég langyos mérséklete, a hegyek ki-domborodó körrajzai, a folyók és völgyek gyenge hajlásai, mindmegannyi csáb Nápolyban az érzékekre, melyeket minden felüdít, melyeket semmi sem sért. A félig meztelen nápolyi, boldog lévén, hogy e szelid éghajlat alatt él, azonnal vonakodik dolgozni, mihelyt megkereste a néhány, fillért, mely elég neki a mindennapi kenyérre. Életének felét mozdulatlanul tölti, a nap sugarainál sütkérezve, másik felét pedig azzal, hogy kocsit húz, miközben vidáman kiáltoz; éjjel valamely templom lépcsőire dől és istenei szobrainak lábánál alszik, nem törődve a jövővel.

«Hihetitek-e, uraim, hogy mi elég esztelenek voltunk ez emberek sorsát irigyelni, s hogy e gondtalan életet a boldogság netovábbjának tartottuk? Gyakran beszélgettünk erről, midőn a téli nap heve elől a palota tenger alá épített részébe vonultunk. Elefántcsont ágyakon fekve, a

¹⁷ Ischia és Procida.

¹⁸ Nápoly régi neve. *A ford.*

fejünk felett hömpölygő habok zajgását hallgattuk. Ha néha vihar lepett meg bennünket e menedékhelyen, a rabszolgák a legdrágább arábiai olajjal telt lámpákat gyújtottak meg. Azután fiatal nápolyi nők jöttek be, a kik pestumi rózsákat hoztak nólai edényekben; míg kint a hullámok tomboltak, ők énekeltek, előttünk nyugodt tánczokat járva, a melyek Göröghon szokásaira emlékeztettek: így valósultak meg ránk nézve a költők ábrándképei; az ember azt hitte volna, hogy a nereidák játékait látja Neptun barlangjában.

«Midőn a nap, Aeneas dajkájának sírja felé vonulva, rávetette a nápolyi öböl egy részére a Pausilypum hegyének árnyát, a három barát szétvált. Jeromos, ki telve volt tudományszerezéssel, ama partra ment, hol Plinius ugyanazon szeretet áldozata lőn, hogy megkérdezze Herculaneum hamvait, hogy felkutassa Solfatara fenyegető zajának okát. Ágoston, kezében egy *Virgillel*, bejárta a partokat, melyeket a halhatatlan költő megénekelt, Avernus tavát, a Sybilla barlangját, az Acheront, a Styxet, az Elysiumot; kedvteléssel olvasta el újra és újra Dido szenvedéseit ama gyengéd és szép szellem sírjánál, a ki e boldogtalan királynő megható történetét elbeszélte.

«A nemes tudvágygyal telt Konstántin herczeg fölkerít engem, hogy menjek el vele a történeti események által megszentelt emlékekhez. Egy kis csónakon megkerültük a bajæi öböl: feltaláltuk Cicero házának romjait; ráismertünk a helyre, a hol Agrippina hajótörést szenvedett, a sík tengerpartra, a hova menekült, a palotára, a hol fia az anyagyilkosság sikerültére várakozott, és távolabb a lakra, a hol ez anya a gyilkosoknak nyújtá a kebelét, mely Nerót hordozta. Meglátogattuk Capreæ szigetén a földalatti helyiségeket, melyek tanúi voltak Tiberius gyalázatának. «Ah! mondá Konstántin, mily boldogtalan az, a ki a világ urának mondhatja magát és bűneinek tudata miatt kénytelen önmagát a sziklára száműzni!»

«Konstáncz és talán a római birodalom örökösének e nemes érzelmei csak kedvesebbé tették előttem a pártfogó herczeget s ifjukorom társát. Azért egy alkalmat sem mulasztottam el, hogy nagyravágyó eszméket ne keltsek szívében; mert Konstántin nagyravágyását a világ reményének vélem.

«E kirándulások után kellemes fürdő várakozott reánk. Aglája hosszú és finom lakomát adott nekünk kertjében. Az esti lakoma a tengerparton egy terrászon, virágzó narancsfák között tartott. A hold nyújtott világosságot; felhőtlenül ragyogott a csillagok között, mint egy királyné az udvara között; élénk fénye elhomályosította a Vézuv csúcsán csillogó lángot, s azurszínre festvén a vulkán pirosas füstjét, az éjben szívárványt rajzolt az égre. A szép tünemény, a szeliden világító égi test arcza, a *surrentumi*,¹⁹ *pompéjii* és *herakleai*²⁰ partok visszatükrözöttek a hullámokban; s a távolból hallani lehetett a tengeren lévő nápolyi halász énekét.

«Ekkor megtöltöttük serlegeinket a Horác éléskamráiban talált kitűnő borral, s ittunk Ámor három nővérére, a hatalom és szépség leányaira. Örökzölddel s kevés ideig viruló rózsákkal koszorúzva ösztönöztük egymást, hogy örüljünk az életnek, mert úgyis rövid:

«El kell hagyni e földet, a kedves házat, ez imádott úrnőt. A kezeink által ültetett fák közül, a ciprust kivéve, egy sem kíséri sírjába azt, a ki ideig-óráig gazdája volt.»

«- Azután lant kísérete mellett bűnös szenvedélyeinkről énekeltünk:

«Félre innen szent szalagok, szemérem díszei, s ti hosszú öltönyök, melyek eltakarjátok a szűzek lábait! én a lopást magasztalom s Vénusz boldogító ajándékait! Evezzen át más a tengereken, gyűjtse össze Hermos és Ganges kincseit, vagy keressen hiú dicsőséget a harc veszélyeiben: én mindenemet arra szentelem, hogy rabszolgája lehessen a szépségnek, mely

¹⁹ Sorrento.

²⁰ Vagy Herculaneum.

engem elbűvöl. Ah! úgy szeretek a mezőkön, a himes pázsitokon, a folyók partjain tartózkodni! Ki adja meg, hogy az erdők mélyében dicsőség nélkül tölthessem életemet? Mily gyönyör, Deliát kísérni mezőinken, s hozzá vinni karjaimon a most született bárányt! Ha éjjel a szelek megrendítik kunyhómat, ha az eső hegyipatakként hull tetőmre...»

«De miért folytassam, uraim, a három esztelen kicsapongásainak ecsetelését? Ah! beszéljünk inkább e boldogságot nem nyújtó dolgokkal egybekötött undorról! Ne higyétek, hogy boldogok voltunk e csalfa gyönyörök között. Kimondhatatlan nyugtalanság gyötört bennünket. Boldogok lettünk volna, ha épúgy szerettetünk, mint szeretünk; mert az ember abban akarja föltalálni az életet, a mit szeret. De gyengédebb viszonyainkban igazság és béke helyett csak tettetéssel, könnyekkel, féltékenységgel és közönnyel találkoztunk. Felváltva majd hűtlenek, majd megcsalatottak lévén, a nőnek, a kit legközelebb szeretni akartunk, olyannak kellett volna lennie, hogy örökké szeressük. Mindazáltal a következőben is hiányzott valami testi és lelki kellem, a mi megakadályozta, hogy vonzalmunk tartós legyen. S midőn föltaláltuk ábrándjaink eszményképét, szivünk újra kifáradt, szemeink nem is sejtett hibákat fedeztek fel, s csakhamar oda jutottunk, hogy bántuk első áldozatunkat. Ennyi tökéletlen érzélem csak homályos képeket hagyott hátra bennünk, a melyek megzavarták pillanatnyi örömeinket az által, hogy vidámságunk közepett zavaró emlékeket idéztek föl előttünk. És így látszólagos boldogságunk dacára nyomorultak voltunk, mert feladtuk azokat az erényes gondolatokat, a melyek az ember igazi táplálékát képezik, s azt a mennyei szépséget, a mely egyedül képes kielégíteni megmérhetetlen vágyainkat.

«A kegyes gondviselés egyszer csak bevilágított a malaszt villámával lelkünk éjébe: az ég megengedte, hogy tulhajtott gyönyöreink juttassák legelőször eszünkbe a vallást, annyira megfejthetetlenek az Isten utjai.

«Egy nap, Bajæ környékén bolyongva, Liternum²¹ mellé jutottunk. Egyszer csak szemünkbe ötlött áfrikai Scipió sírja: tisztelettel közeledtünk hozzá. Az emlék a tenger partján áll. A vihar ledöntötte a koronáját képező szobrot. A sarkophag lapján még most is olvasható a felirat:

HÁLÁTLAN HAZA, NEM LESZNEK TIEID CSONTJAIM.

«Szemeink könnyekkel teltek meg, midőn Hännibál legyőzőjének vitézsége és száműzetése eszünkbe jutott. Még a sír esetlensége is, mely annyira meglepő az Itáliában található és annyi ismeretlen embernek emelt fényes mauzóleumok mellett, fokozta elérzékenyülésünket. Nem mertünk megpihenni magán a síron, hanem talapzatához ültünk, áhítatos csendben, mintha oltár lábánál lettünk volna. Néhány percznyi elmélkedés után Jeromos megszólalt és mondá:

«- Barátaim, a legnagyobb római hamvainál élénken érzem kicsiségünket s az élet haszontalanságát, a mely terhemre kezd lenni. Érzem, hogy valami hiányzik bennem. Már régóta, nem tudom, minő utazási ösztön üldöz: napjában huszszor is készülök töletek búcsút venni és világgá menni. E nyugtalanság forrása nem vágyaink ürességében rejlik-e? Scipió egész élete vádol bennünket. Nem hullattok-e könnyeket a csodálattól, nem érzitek-e, hogy van egy boldogság, mely különbözik attól, a melyet mi keresünk, a midőn látjátok, hogy az Áfrikai visszaadja a hitvest férjének, a midőn Cicero e nagy embert mennyei szellemek seregében festi le előttetek, egy álomképben tüntetve fel, hogy Aemilian egy más életben van, a hol az erény megkoronáztatik?

«- Jeromos, felelé Ágoston, mintha csak belőlem szóltál volna: miként téged, úgy engem is valami rossz gyötör, a melynek okát nem ismerem; de nekem nincs szükségem, mint neked izgatottságára: sőt ellenkezőleg én csak nyugalmat óhajtok, és Scipió példájára, napjaimat a csend honában szeretném költeni. Titkos unalom emészt; nem tudom hol keressem a bol-

²¹ Patria.

dogságot; minél jobban szemügyre veszem az életet, annál kevésbbé ragaszkodom hozzá. Ah! ha lenne valami elrejtett igazság; ha léteznék valahol egy kimeríthetetlen, ki nem száradható, szünet nélkül megújuló szeretet-forrás, a melybe az ember egészen belemerülhetne; Scipió, ha álmoképed nem magasztos tévedés...

«- Mily elragadtatással sietnék e forráshoz! kiáltott fel Jeromos hévvel. Jordán partja, Betlehem barlangja, nemsokára anachorétáitok között látnátok engem! Oh Júdea hegyei, a jövő nem szakíthatja már el a ti pusztaságaitok képét az én vezeklésem eszméjétől!

«Jeromos oly tűzzel mondta ki e szavakat, mely meglepett bennünket. Keble hullámozott; olyan volt, mint a szomjas szarvas, mely a források vizéért eped.

«- Oh barátaim, mondtam én, a ti vallomástok szintoly különös, mint az enyém. De bennem megvan mind a két seb, mely benneteket gyötör, az utazási ösztön s a nyugalom szomja. E sajátságos betegségben néha bánatosan tekintek vissza gyermekkorom vallására.

«- Anyám keresztény, viszonzá Ágoston, gyakran beszélt velem vallása szépségéről, a melyben, így mondá, fölhalálnám életem boldogságát. Ah! e gyengéd anya e hullámokon túl lakik, s talán e pillanatban, fiára gondolva, a tulsó partról erre tekint!

«Alig fejezte be Ágoston e szavait, midőn Scipió sírjából egy ember jött elő, a ki Epiktet bölcseinek fehér ruháját viselé. Érett korúnak látszott, de közelebb volt az ifjúsághoz, mint az aggkorhoz. Angyali vidámság ömölt el arczán; ember azt hitte volna, hogy ajkai csak szeretetre legméltóbb dolgokról tudnak beszélni.

«- Fiatal urak, mondá, hogy bennünket kiragadjon meglepetésünkből, úgy-e, megbocsátatok nekem? Ez emlékbem ültem, midőn idejöttetek, s akaratom ellenére hallottam beszélgetéseket. Mivel most tudom a ti történeteket, elbeszélem az enyémet; hasznokra lehet; talán leltek gyógyírt a bajokra, melyekről panaszkodtatok.

«Az idegen, feleletünket be sem várva, nemes bizalmassággal helyet foglalt közöttünk és így beszélt:

«- Én a vézuvi keresztény remete vagyok, a kinek hallhattátok hírét, mert e hegyorom egyetlen lakója vagyok. Néha meglátogatom az Áfrikai sírját, a minek oka ez: midőn e nagy ember, Litternumba visszavonulva, az erényben keresett vigaszt hazája igazságtalansága ellen, kalózkok jöttek e partra; megtámadták a nemes száműzött házáat, nem tudva, ki a tulajdonosa. Már fölmásztak a falakra, midőn a zajra előfutott rabszolgák urok védelméhez fogtak. «Hogy meritek Scipió házáat megsérteni!» kiálták. E név hallatára a kalózkok, tiszteletre gerjedve, elhányták fegyvereiket, és, csak azt kérvén, hogy hadd lássák Hännibál legyőzőjét, csodálattal eltelve távoztak, miután látták őt.

«Az én őszám, a sicyoni nemes családból származó Thraseas, e kalózkok között volt. Gyermekkorában elraboltatván általok, kénytelen volt hajóikon nekik szolgálni. Scipió házában elrejtőzött, midőn a kalózkok eltávoztak, a házigazda lábaihoz borult, elbeszélte neki történetét. Az Afrikai, szánakozva sorsán, visszaküldte őt hazájában; de Thraseas szülei meghaltak azalatt, míg ő fogoly volt, vagyonuk elprédáltatott. Őszám visszajött megszabadítójához, a ki egy kis darab földet adott neki falusi lakása mellett s összeházasította őt egy szegény római lovag leányával. E családból származom én: láthatjátok, hogy van okom tisztelni Scipió sírját.

«Ifjúságom viharos volt. Mindent megpróbáltam s mindenbe beleuntam. Ékesszóló voltam, s így szóltam magamban: Mit ér a tudományoknak az életben vitás, a halál után bizonytalan dicsősége, a melyet az ember igen gyakran megoszt a középszerűséggel és bűnnel? Nagyravágyó voltam, kiváló állásom volt, s így szóltam magamban: Érdemes volt-e ezért elhagyni a békés életet, s a mit nyerek, pótolja-e azt, a mit elvesztettem? És így voltam mindennel. Jóllakva korom élvezeteivel, nem láttam semmi jobbat a jövőben, s tüzes képzeletem még

attól a kevéstől is megfosztott, a mivel bírtam. Fiatal urak, nagy baj az emberre nézve, ha nagyon hamar eléri vágyai czélját s néhány év alatt éli át egy hosszú élet csalódásait.

«Egy nap, komor gondolatokkal telve, Róma városának egyik negyedében jártam, a melyet a nagyok nem igen látogatnak, hanem a hol szegény és nagy számú nép lakik. Egy komoly jellegű és különös alkotású épület vonta magára figyelmemet. Az előcsarnokban több ember állt mozdulatlanul, s úgy látszék, hogy elmélkedésbe voltak merülve.

«Mig én azon törtem a fejemet, hogy mi lehet ez az épület, mellettem egy görög származású, de miként én, rómaivá honosodott ember ment el. Perseusnak, Macedonia utolsó királyának ivadéka volt. Ősei miután Paulus Aemilius kocsija után hurczoltattak, egyszerű írnokok lettek Rómában. Egyszer a szent utca szegletén, egy nyomorult tető alatt, megmutatták nekem a sors gúnyolódásainak e tárgyát, s én néha beszéltem is Perseussal. Megállítottam tehát őt, hogy megkérdezzem, mi a czélja az épületnek, a melyet szemléltem. Az a hely ez, felelé, a hol elfeledem Sándor trónját: keresztény vagyok. Perseus felment az előcsarnok lépcsőin, áthaladt a hitűjonzok között és behatolt a templom belsejébe. Megindulással telve követtem őt.

«A templom külsején látható aránytalanságok voltak észrevehetőek bent is: de e hiányokat elfeledtette a boltozatok merész stylje és az általuk vetett árnyékok vallásos hatása. Az áldozatok vére és orgiák helyett, a melyek a hamis istenek oltárait beszennyezik, tisztaság és magábaszállás látszott őket állani a keresztények szentélyében. A gyülekezet csendjét alig zavarta néhány gyermek ártatlan hangja, a kiket anyáik karjaik közt tartottak.

«Az éj közelgett; a lámpák fénye küzdött a hajóban és szentélyben eláradt szürkelettel. Eldugott oltárok mellett mindenütt keresztények imádkoztak, még lehetett érezni az ép véget ért szertartások tömjénfüstjét s az ép kioltott illatos viaszgyertyák szagát.

«Egy pap, könyvet és lámpát hozva, jött ki egy titkos helyről és fölment egy emelkedett szöszékre. Hallani lehetett a gyülekezet neszt, a mint térdre hullt. A pap először néhány szent könyörgést olvasott; azután egy imát mondott, melyre a keresztények az épület minden részéből félhangon feleltek. Ez egyenlő időközökben visszatérő egyforma feleletekben volt valami megható, különösen ha az ember figyelembe vette a pásztor szavait és a nyáj helyzetét.

«Szomorúak vigasztalója, mondá a pap, betegek gyógyítója...»

«És az üldözött keresztények, a felfüggesztett érteményt befejezve, mindnyájan felelék:

«Könyörögj érettünk! könyörögj érettünk!»

«Az emberi bajok e hosszú elsorolásában mindegyik fölhalálván a saját szorongattatását, az égbe röpített fölkiáltások közül egyiket-másikat önszükségeikre alkalmazta. Reám is került a sor. Hallám, a mint a levita érthetően mondá e szavakat:

«Istennek gondviselése, szívnek békéje, viharok lecsillapítója...»

«Megállt: szemeim könnyekkel teltek meg; úgy érzém, mintha minden szem reám irányult és a szeretetteljes tömeg így kiáltott volna:

«Könyörögj érette! könyörögj érette!»

«A pap lement a szöszékről, s a gyülekezet visszavonult. Mélyen megindult szívvel kerestem föl Marcellint, e minden sebre gyógyírt nyújtó vallás főpapját: elbeszéltem neki életem kinjait; ő megtanított vallásának igazságaira; kereszténynyé lettem s e pillanat óta megszűntek keserveim.»

«Az anachoréta története s e keresztény bölcs szeretetreméltó szelidsége elbűvölt bennünket. Több kérdést intéztünk hozzá, melyekre teljes őszinteséggel felelt. Nem győztük őt hallgatni. Zengzetes hangja megrezegtette a szív húrjait. Virágos, és mégis egyszerű ékesszólás egész

természetesen folyt ajkairól: a legkisebb dolognak is oly antik színezetet adott, amely elragadott bennünket; ismételte szavait, mint a régiek, de az ismétlés, mely másnál hiba lett volna, nála, nem hittétek volna, kellemessé tette a beszédet. Azt tudom, hogyan, hogy egyike ama görög törvényhozóknak, a kik egykor, arany lanton énekelve az erény szépségéről s az istenek mindenhatóságáról, törvényeket szabtak az embereknek.

«Távoztása véget vetett a beszélgetésnek, a melyből a három fiatal ember azt a következtetést vonta le, hogy a vallás az egyedüli gyógyszer bajaikra. Kétségkívül az Áfrikai sírja keltette bennünk e gondolatot: egy üldözött ember hamvai az ég felelé emelik az érzelmeiket. Sajnálkozva hagytuk el Liternumot, megöleltük egymást: titkos előérzet szomorította meg szívünket; mintha utolsó Istenhozzádot mondtunk volna egymásnak. Nápolyba visszatérve, mulatságaink már nem vonzottak bennünket. Sebestyén és Pachóm a sereghez készültek; Genesius és Bonifác elvesztették vidorságukat; Aglája mélabusnak és lelki furdalásoktól gyötörnek látszott. Az udvar elhagyta Bajæt: Jeromos és Ágoston visszatértek Rómába, s én Konstantint követtem tiburi palotájába. Itt kaptam Ágostontól egy levelet. Tudtomra adta, hogy, anyja könnyjei által legyőzve, visszamegy hozzá Kárhágóba; hogy Jeromos Galliába, Pannóniába s a keresztény remetek által lakott pusztákba készül.

«- Nem tudom, így végző Ágoston levelét, hogy viszontlátjuk-e egymást valaha. Ah! barátom, ilyen az élet: telve van rövid örömmel és hosszas fájdalommal, megkezdett és megszakított viszonyokkal. Különös szerencsétlenség, de e viszonyok sohasem köttetnek oly időben, hogy tartósak lehetnének; akkor találkozunk a baráttal, a kivel napjainkat eltölteni szeretnők, a mikor a sors őt tőlünk messzevetni készül; akkor leljük fel a szívet, a melyet kerestünk, a midőn már-már utolsót dobbanik. Ezer dolog, ezer véletlen választja szét az embereket, a kik az életben szeretik egymást: azután pedig jő a halál, mely minden tervünket fölforgatja. Emlékszel-e, mit mondtunk egymásnak, midőn egy napon a nápolyi öbölt szemléltük? Az életet tengeri kikötőhöz hasonlítottuk, a hol minden nyelven beszélő és minden országból való emberek kikötnek és tengerre szállnak. A partvidék viszhangzik a jövők és távozók kiáltásaitól: némelyek, barátaikat fogadva örömkönnyekeket hullatnak; mások, szétválva, örök Istenhozzádat mondanak egymásnak, mert az élet révéből egyszer távozott többé nem tér vissza. Viseljük el tehát, kedves Eudor panasz nélkül a válást, melyet az évek úgyszólván szükségkép meghoztak volna, s melyre a távollét nem készített volna elő bennünket.»

Midőn Eudor folytatni akarta elbeszélését, Lasthenes szolgái megérkeztek a reggelivel: a gyepre kalászában gyengén piritott új buzát, ehető makkot és turót raktak, a mely még magán viselé a kosarak nyomait. A szívekben különböző érzelmek honoltak: Czirill csodálta, habár csodálkozásának nem adott kifejezést, a fiatal embert, a ki, miként a királyi látnok, így kiáltott az örvény mélyéből:

«Könyörülj rajtam, Isten, a te nagy irgalmasságod szerint.»

Demodocus majdnem semmit sem értett Eudor elbeszéléséből: nem volt benne szó sem Polyphemosról, sem Circéről, sem varázslatokról, sem hajótörésekről: s ez új öszhangban alig talált néhány hangot Homér lantjából. Cymodocea ellenben csodálkozva hallgatta Lasthenes fiát, de nem tudta, miért oly szomorú, ha arra gondol, hogy Eudor sokat szeretett, s hogy megbánta, hogy szeretett. Atyja keblére hajolva, egészen halkan mondá neki:

- Atyám, én sírok, mintha keresztény volnék!

A reggeli végeztével Demodocus így szólt:

- Lasthenes fia, elbeszélésed elbájol, habár nem értem az egészet. Azt hiszem, a keresztények nyelvezete egy neme az ész költészetének, a melynek megértését Minerva nem adta meg nekem. Folytasd történetedet: ha valaki könnyet hullat hallatára, ez ne szakítson félbe, mert volt ám már erre is eset. Midőn Apolló fia Trója balsorsáról énekelt Alcinous asztalánál, volt ott

egy idegen, a ki köpenyébe burkolta fejét és sírt. Hadd érzékenyüljön hát az én Cymodoceám: Jupiter az ifjuság szívébe csepegtette a részvétet. Mi öregek, Saturnus terhe alatt nyögve, habár mienk a béke és az igazságosság, meg vagyunk fosztva a részvétől és gyengéd érzelmektől, az élet szép napjainak díszeitől. Az istenek az öregséget hasonlóná tették amaz öröklő jogarokhoz, melyek egy ősnemzetségben apáról fiúra szállnak s századok méltóságát látszanak magokon hordani, de a melyeket nem díszítenek virágok, a mióta az anyai törzsről levágtatva elszáradtak.

Eudor így folytatá elbeszélését:

- Barátaimtól megfosztva, Róma csak nagy pusztaság volt rám nézve. Az udvarban nyugtalanság uralkodott: Maximian kénytelen volt Milánóból Pannoniába menni, mert a kárpusok és góthok azt elfoglalni készültek; a frankok hatalmukba kerítették a Konstáncz védelmére bízott Batáviát; Áfrikában egy egészen új nép, a quinguegentiánok egyszerre fegyveresen jelentek meg; azt is mondták hogy maga Diocletian Egyiptomba ment, a hol a zsarnok Achilleus lázadása kívánta jelenlétét; végre Galerius Narses ellen készült. A párthusok e háboruja különösen rémületbe ejtette az öreg császárt, a kinek eszébe jutott Valerián sorsa, Galerius, tudva, mily szüksége van a birodalomnak az ő karjaira, és folyton kitéve Hierokles sugallatainak, iparkodott Diocletian szellemét egészen hatalmába keríteni; már nem félt kimutatni Konstáncz iránt táplált féltékenységet, a kinek érdemei és magas származása szálka voltak az ő szemében. E féltékenység természetesen Konstántinra is kiterjedt; és Galerius gyűlöletének egész súlya reám nehezedett, mint a fiatal herczeg barátjára, mint a leggyengébbre s mint Hierokles ellenségeskedésének kiváló tárgyára.

«Egy nap, míg Konstántin a tanácsülésben volt, meglátogattam Egeria forrását. Az éj meglepett: hogy visszajussak a *via Appiara*, Czeczilia Metella sírja, e nagyszerű és csinos remekmű, felé irányoztam lépteimet. Az elhagyatott mezőkön áthaladva, több egyént vettem észre, a kik osonva haladtak a sötétben, ugyanazon helyen megállapodva, egyszerre eltűntek. Kíváncsiságtól üzetve megyek előre, s merészen belépek a barlangba, a hol a titokzatos lények eltűntek: előttem hosszú folyosók tűnnek fel, melyeket nagy távolságban itt-ott felfüggesztett néhány lámpa csak alig világított meg. A sötét folyosók falai mellett három sorban egymásra rakott koporsók voltak. A lámpák szomorú világa, a boltozatokról visszaverődve és lassan mozogva a koporsók hosszában, borzasztó mozgást kölcsönzött az örökké mozdulatlan tárgyakkal. Figyelmesen hallgatózva, hasztalan igyekszem néhány hangot megkapni, hogy magamat tájékozhassam a csendes örvényben, csak szívem dobogását hallom e helyek teljes nyugalmaiban. Vissza akartam fordulni, de már nem volt időm: rossz utat választottam, s a helyett, hogy kijutottam volna a tömkelegből, még beljebb hatoltam. Új folyosók, melyek mindenütt keresztezték egymást, minden pillanatban nagyobbítják zavaromat. Minél inkább iparkodom megtalálni az utat, annál jobban eltévedek; majd lassan megyek előbbre, majd gyorsan haladok: ekkor, lépteim zajának viszhangját hallva, azt hiszem, hogy valaki siet utánam.

«Már sokáig tévelyegtem így, erőim fogyni kezdtek: leülök egy magános utcásarkánál a holtak városának. Nyugtalanul néztem a lámpáknak kialváshoz közel fényét. Egyszerre mennyei szellemek távoli karához hasonló ének hallatszik e sírlakok mélyéből: az isteni hangok elhallgattak s újra meg újra megcsendültek; a földalatti helyiség kanyargós utain tévedezve mintegy édesebbé válnak. Fölkelek s ama helyek felé megyek, a honnan a bűbajos énekek jöttek: egy kivilágított teremre találok. Virágokkal díszített síron Marcellin a keresztények titkát mutatta be: fehér fátyollal borított fiatal leányok énekeltek az oltár lábánál; számos gyülekezet volt jelen az áldozaton. Fölismertem, hogy katakombákban vagyok.²² A szégyen, bánat és elragadtatás vegyes érzete ragadja meg lelkemet. Új meglepe-

²² Szt. Sebestyén katakombái.

tés! A császárnét és leányát vélem látni, Derotheus és Sebestyén között térdelve a tömegben. Soha csodálatosabb látvány nem tárult fel halandó szemei előtt! az Isten sohasem volt méltóbban imádva és sohasem mutatta meg nyíltabban nagyságát. Oh hatalmas vallás, mely vonzerővel bírsz egy császár nejére, hogy ez, mint házasságtörő nő, lopva hagyja el a császári ágyat, hogy találkozzék a szerencsétlenekkel, hogy fölkeresse Jézus Krisztust egy ismeretlen vértanu oltáránál, a sírok és száműzött vagy megvetett emberek között! Míg e gondolatokkal foglalkozom, egy szerpap a főpap füléhez hajol, néhány szót mond, jelt ad: egyszerre megszűnik az ének, a lámpák kialusznak, a tündöklő látvány eltűnik. A szent nép áradata által vitetve, egyszer csak a katakombák bejáratánál voltam.

«E kaland új fordulatot adott sorsomnak. A nélkül, hogy valamiért szemrehányást tehettem volna magamnak, minden oldalról vádoltak: hibáinkért nem mindig bűnhődünk közvetlenül; hanem az Isten, hogy érzékenyebbé tegye ránk nézve a büntetést, valamely észszerű vállalatban megbuktat bennünket, vagy kiszolgáltat az emberek igazságtalanságának.

«Nem tudtam, hogy Prisca császárné és leánya, Valeria, keresztények; a hívek gonoszságom miatt eltitkolták előttem e jelentékeny győzelmet. A két fejedelmi nő, félve Galerius dühétől, nem mert megjelenni a templomban: az erényes Dorotheus kíséretében éjjel jártak imádkozni a katakombákba. A véletlen engem is elvitt a holtak szentélyébe: a papok, kik megláttak, azt hitték, hogy a szent helyekről kizárt szentségtörő csak oly czélból mehetett oda, hogy valamely titkot kifürkészszen, a melyet az egyháznak érdekében volt elrejtetni. Kioltották a lámpákat, hogy ne lássam meg a császárnét, a kit azonban már fölismertem.

«Galerius felügyeltetett a császárnéra, a kiről gyanították, hogy vonzalommal viseltetik az új vallás iránt. Hierokles kiküldöttei utána mentek a fejedelmi nőknek egész a katakombákig, a honnan velök együtt engem is láttak kijöni. Az álbölcs alig hogy végig hallgatta a kémek tudósítását, azonnal elfutott Galeriusához: Galerius Diocletianhoz repül.

«- Lám, kiáltott fel, sohasem akartad elhinni, a mi szemeid előtt történik: a császárné és Valeria leányod keresztények! Sőt az éjjel ama barlangban voltak, a melyet ez istentelen szekta undok titkaival beszennyez. És tudod-e, ki a kalauza a fejedelmi nőknek? Az a görög, a ki egy, a római nép ellen fellázadó nemzetségből származik; az az áruló, a ki, hogy jobban elpalástolhassa terveit, tetteti magát, mintha elhagyta volna a lázadók vallását, a melynek titokban szolgál; az az álnok, a ki szüntelen megmérgezni iparkodik Konstántin herczeg lelkét. Ismerd föl a keresztények által ellened koholt nagy összeesküvést, a melybe még családodat is bevonni iparkodnak. Parancsold meg, hogy fogják el Eudort, s hogy kinzatások segítségével csikarják ki belőle bűneinek és büntétsai nevének bevallását.

«Meg kell vallani, hogy a látszat ellenem szólt. Mindenütt irtóztak tőlem; a keresztények hithagyónak és árulónak tartottak. Hierokles, ismerve e tévedésöket, fenhangon hirdette, hogy én adtam föl a császárnét. A pogányok pedig úgy tekintettek mint vallásom apostolát és a császári család megmételtyezőjét. Ha a palota termein végig mentem, az udvaroncok megvetőleg mosolyogtak rám; a leghitványabbak voltak a legszigorúbbak; még a nép is sértegetésekkel és fenyegetésekkel üldözött az utczákon. Végre oly kinossá lőn helyzetem, hogy Konstántin barátsága nélkül talán elvettem volna életemet. De e nemes herczeg nem hagyott el balsorsomban; nyíltan barátomnak vallotta magát; megjelent velem nyilvános helyeken; bátran védelmezett az augusztus előtt a czézár ellen, mindenütt hirdette, hogy én csak áldozata vagyok egy álbölcs féltékenységének, a ki Galerius híve.

«Róma és az udvar csak ez ügygyel foglalkozott, a mely minthogy a keresztényeket és a császárnét kompromittálta, rendkívül fontosnak tűnt fel. Aggódva várták a császár határozatát; de Diocletian nem az a jellem, a ki erőszakos intézkedéshez nyul. Az öreg császár oly eszközhöz folyamodott, a mely csodálatos módon jellemzi politikai tehetségét. Azonnal kijelentette, hogy a Rómában elterjedt hír nem egyéb, mint hazugság; hogy a császári nők

nem is mentek ki a palotából azon éjjel, a mikor őket állítólag látták a katakombákban; hogy Prisca és Valeria távolról sem keresztények, sőt ép áldozatot mutattak be a birodalom isteneinek; végre hogy szigorúan meg fogja büntetni a hamis hírek szerzőit, s hogy megtiltja tovább is beszélni az ép oly nevetséges, mint botrányos történetről.

«De mivel, az udvarok szokása szerint, egynek áldozatul kellett esni a többiért, parancsot kaptam, hogy távozzam Rómából s menjek Konstáncz seregéhez, mely akkor a Rajna partján táborozott.

«Örömmel készültem Galliába, boldog voltam, hogy katona lehetek s föladhatom a jellemmel annyira ellenkező életet. És mégis - talán a megszokás hatalma vett erőt rajtam, vagy ama híres helyekhez kötött varázs bilincselte le - nem tudtam bánkódás nélkül elhagyni Rómát. Éjjel távoztam, miután ölelések közt búcsút vettem Konstántintól. Áthaladtam az elhagyatott utcákon, elmentem ama magános ház előtt, a melyben nem régen Jeromossal és Ágostonnal laktam. A Forumon mély csend uralkodott: a rajta lévő számos épületek, a Rostra, a Béke temploma, Jupiter Stator és a Fortuna templomai, Titus és Severus ivei majdnem úgy tűntek fel a sötétben, mint valamely hatalmas város romjai, a melynek népe rég eltűnt. Midőn némi távolban voltam Rómától, visszafordítottam fejem: a csillagok fényénél megláttam a Tibert, mely a város sötét épületei közt kanyargott, s kivettem a Capitolium csúcsát, mely a világtól elszedett zsákmányok terhe alatt görnyedezni látszott.

«Az Etruria felé vezető *via Cassia* csakhamar elveszti kevés díszét, néhány emléképületet, s egy ős erdő és a Volsinium tó között elhaladva, belép a köd borította és mindig rablókka telt fekete hegységbe. Egy hegy, melynek csúcsa éles sziklakkal van tele, egy hegyi patak, mely huszonkétszer fordul vissza és folytában szétrombolja saját ágyát, képezik ez oldalon Etruria határát. Az óriás római mezőség után szűk völgyek és hangával benőtt apró hegyek következnek, a melyeknek világoszöld színe összevegyül az olajfakéval. Elhagytam az Apennineket és Gallia Císalpina földjére léptem. Az ég kékje tisztább lőn, s én hasztalan kerestem a hegyeken azt a bizonyos fényesőt, a mely Görögország és felső Itália hegyeit földi. Távolról észrevettem az Alpok fehér ormait; csakhamar feljutottam rájuk. Mindaz, a mi e hegyekben a természetől van, nagynak és leronthatatlannak tűnt fel előttem; mindaz, a mi az emberé, gyarlónak és nyomorultnak: egy részről százados fák, századok óta hulló vizesések, az időt és Hannibált legyőző sziklák; másrésztől fahidak, juhaklok, sárkunyhók. Talán innen van, hogy a havasi kecskepásztor, az őt környező örökös tömegek láttára, saját életének rövideje által nagyon is meglepetve, nem iparkodott önmagánál tartósabb épületeket emelni?

«Az Alpokból egy óriási szikla alatt kivájt csarnok-félén át jöttem ki. Áthaladtam Viennának a vokonciusok által lakott részén,²³ és lementem Lucius gyarmatjába.²⁴ Mily tisztelettel szemlélém most Pothin és Irén székhelyét s a Rajnának vértanuk vérével festett vizeit! Felfelé mentem az Arar,²⁵ e gyönyörű partokkal szegélyezett folyam mellett; folyása oly lassu, hogy nem lehet megmondani, honnan jönnek habjai. Nevét egy fiatal galltól kapta, a ki, miután elvesztette testvérét, kétségbeesésében beleugrott. Innen a trevirokhoz²⁶ mentem, a kiknek városa legszebb és legnagyobb a három Galliában; azután a Mosella és a Rajna mentében haladva, nemsokára megérkeztem Agrippinába.²⁷

²³ A Dauphiné.

²⁴ Lyon.

²⁵ A Szajna.

²⁶ Nagy német nép az alsó Rajnánál.

²⁷ Köln.

«Konstáncz szívesen fogadott.

«- Eudor, monda, holnap utnak indulnak a légiók; felkeressük a frankokat. Először mint egyszerű íjász fogsz szolgálni a krétaiak között; az előcsapatban a Rajna utolsó partján táboroznak. Menj hozzájuk; tüntesd ki magadat magadviseletével és vitézségeddel; ha méltónak talállak fiam barátságára, azonnal a sereg elsőrangú tisztjei közé emellek.

«Itt jeleznem kell, uraim, ama gyors fordulatok másodikát, a melyek folyton megváltoztatták életem külszinét. Árkáda békés völgyeiből egy római császár viharos udvarába jutottam; s most a puhaság és művelt társaság öléből zordon és veszélyes életbe s egy barbár nép körébe léptem.»

VI.

Az elbeszélés folytatása. A római hadsereg vonulása Batáviába. Találkozik a frankok seregével. Csatatér. A római sereg elrendezése és felszámllálása. A frank sereg elrendezése és felszámllálása. Pharamond. Clodion. Meroveus. Harczi énekek. Frank csatadalok. Az ütközet kezdetét veszi. A gallok támadása a frankok ellen. A lovasság csatája. Vercingetorix, gall főnöknek, és Meroveusnak, a frank király fiának párbaja. Vercingetorix legyőzetik. A rómaiak hátrálnak. A keresztény légió lejő egy halomról s újra kezdi a harcot. Összeesapás. A frankok visszavonulnak táborukba. Eudor polgári érdemkoszorút kap és Konstáncz által a görögök főnökévé neveztetik ki. A csata napkeltekor újra kezdődik. A rómaiak megtámadják a frankok táborát. Árvíz. A rómaiak megfutnak a tenger elől. Eudor, miután sokáig harcolt, több sebet kapva elesik. Egy frank rabszolga segít rajta, a ki egy barlangba viszi.

«Franciaország vadon és erdőkkel fedett tartomány, a mely a Rajnán túl kezdődik, s nyugatról Batávia, északról Skandinávia, keletről Germánia, délről Gallia által határoltatik. E pusztaság lakói a legvadabb barbárok: csak vadhússal táplálkoznak; mindig kezökben a fegyver; a békét a lehető legsúlyosabb szolgaságnak tartják. A szelek, a hó, a dér gyönyörűségeiket képezik; daczolnak a tengerrel, kinevetik a vihart, s az ember azt hinné, hogy az Óceán fenekét szabadon látták, annyira ismerik és becsmérlik zátonyait. E nyugtalan nemzet szünet nélkül pusztítja a birodalom határait. Gordianus Pius uralkodása alatt mutatkozott először a megrémült gallok előtt. A két Decius egy ellene viselt háborúban esett el; Probus, a ki pedig csak viaszszorította őt, ezért «Franciscus» nevet vett föl. Oly nemesnek s egyszersmind oly rettenetesnek tűnt fel, hogy kedvéért kivételt tettek a törvény alól, mely szerint a császári családnak tiltva van bárkár vérrel frigyre lépni; végre e félelmes frankok foglalták el Batávia szigetét, s Konstántin összegyűjté seregét, hogy kiűzze őket a meghódított földről.

«Néhány napi utazás után a batavok ingoványos földjére értünk, a mely nem egyéb, mint egy víztömeg fölött uszó maroknyi tömeg. A Rajna ágai által szétarabolt, az Óceánban fürdő és általa gyakran elárasztott, a fenyő- és nyirfaerdőkkel fedett országban minden lépten-nyomon legyőzhetetlen akadályok merülnek fel.

«A napi munkában kimerülve, éjjel csak néhány órára volt fáradt testem pihentetésére. E rövid pihenés alatt gyakran elfeledtem új sorsomat; s midőn a hajnal első pirkadására a harczi trombiták megharsantak Diána dallamára, csodálkoztam, hogy erdőben ébredek fel. De mégis volt valami kellemes az éj veszélyeitől megszabadult harcos ez ébredésében. Mindig bizonyos harcias örömmel hallgattam a trombitaharsogást, melyet a sziklák viszhangoztak, s a lovak első nyerítéseit, melyek a hajnalt üdvözölték. Szerettem elnézni az álomba merült tábor, a még zárt sátorokat, melyekből néhány félig öltözött katona jött ki, a századost, a ki szőlővesszőjét himbálva, a fegyver-piramisok előtt sétált, a mozdulatlan őrt, a ki, hogy ellenálljon az álomnak, egyik ujját felemelte, mintha csendet parancsolna; a lovagot, a ki a hajnalpirtól festett folyón kelt át, az áldozati szolgát, a ki az áldozathoz vizet merített, s gyakran egy pásztort, a ki botjára támaszkodva nézte, mint iszik nyája.

«E tábori élet közepett sajnálkozva gondoltam vissza Nápoly és Róma gyönyöreire, de más emlékek is fölmerültek lelkemben. A hosszú őszi éjek alatt mint egyszerű katona többször álltam egyedül örködve a sereg előcsapatánál. Mig a római vonalok szabályos tüzeit s a frank bordák gyér lángjait szemléltem; mig félig ajzott íjjal az ellenséges sereg zaját, a tenger mormolását vagy a sötétben repkedő madarak kiáltását hallgattam, különös sorsomról gondolkodtam. Eszembe jutott, hogy Görögország bárkár zsarnokaiért állok itt harczban más barbárok ellen, a kik semmit sem vétettek nekem. A hazaszeretet fölébredt szivemben; Árkadia megjelent előttem összes bájaival. A Batáviában esőben és sárban tett keserves utazások alatt a pásztor kunyhókban, hol az éjekeket töltöttük, a tüzek körül, melyeket a tábor élén őreinknek gyújtottunk, hányszor, oh hányszor beszélgettem a hozzám hasonló görög ifjakkal édes

hazánkról! Elbeszéltük egymásnak gyermekjátékainkat, ifjúkori kalandjainkat, családunk történetét. Egy áthéni Áthén művészetét és műveltségét magasztalta, egy spártai Lacedaemon előbbségét vitatta, egy macedóniai a phalanxot a légión fölé helyezte, s nem tűrte, hogy Caesart Sándorhoz hasonlítsák. «Az én hazámnak köszönhetitek Homért», kiáltott fel egy smyrnai katona, s azonnal elénekelt, vagy a hajók felszámlálását, vagy Ajax és Hektor csatáját: így énekelték egykor az athéniak, mikor Syracuse foglyai voltak, Euripides verseit, hogy fogságukban vigasztalják magukat.

«De midőn körültekintettünk, Germánia sötét és sík láthatárát pillantottuk meg; azt a fénytelen eget, a mely alacsony boltozatával mintha szétfújni akarna benneteket, azt a tehetetlen napot, mely semmi színt nem ad a tárgyoknak; midőn ilyenkor eszünkbe jutottak Görögország ragyogó tájai, látköreinek magas és dús szegélyzete, narancsfáink illata, virágaink szépsége, az azurkék ég, melyen aranyos fény játszadozik, oly erős honvágy fogott el bennünket, hogy készek lettünk volna a sasokkal versenyezni. Csak egy görög volt köztünk, a ki rosszalta ez érzelmeket, a ki kötelességeink teljesítésére és sorsunkban való megnyugvásra buzdított bennünket. Gyávának tartottuk őt: kevés idő múlva mint hős harcolt és halt meg, s ekkor megtudtuk, hogy keresztény volt.

«A frankokat nagyon meglepte Konstáncz; először kitértek a harcz elől; de mihelyt összegyűjtötték harczosaikat, azonnal bátran elének jöttek s csatára hívtak bennünket a tenger partjára. Az éjet mindkét részen előkészületekkel tölték, s másnap reggel a seregek egymással szemközt álltak.

«Az első vonal előtt megjelentek a zászlósok, a kiket a fejüket és vállukat takaró oroszlánbőrrel lehetett megismerni. Magasra tarták a seregek harci jelvényeit, a sást, a sárkányt, a farkast, a minotaurust. E jelvények illatosak, s virágok hiányában, fenyőágakkal voltak díszítve.

«A zászlósok mögött az első vonalat a lándzsával és pajzsokkal fegyverzett *hastatusok* képezték.

«A második sorban a karddal fegyverzett *princepsok*, s a harmadikban a *triariusok* voltak. Ezek a pilumot tarták bal kezükben; pajzsuk az előttük levert dzsídákra voltak akasztva, s jobb térdüket a földre tették, várva a csatajelt.

«A légión vonala közt hagyott térségek harci szerekekkel voltak kitöltve.

«E légión bal szárnyán a szövetségesek lovassága képezett mozgó védsánczot. A méneken, melyek foltosak voltak, mint a tigrisek, és gyorsak, mint a sasok, kecsesen himbálták magukat a numantiai, saguntumi és batisparti lovagok. Könnyű toll-sapka vetett árnyat homlokukra, kis fekete gyapjú köpeny lengett vállaikon, görbe kard csörgött oldalukon. Úgy rohantak az ellenségre, hogy fejüket lovaik nyakára hajták, a gyeplőt fogaikkal fogták, s kezükben tölgyfa bunkó volt, és szőrén ülték meg a csődöröket. Utánok a néhány numid lovag, a kiknek összes fegyverzete egy ijból, ruházata egy palástból állt, reszketett a zordon égalj alatt.

«A sereg ellenkező szárnyán mozdulatlanul állt a lovasok büszke csapata: ezüst sisakjaik fölött aranyozott nőstény farkas csillogott; páncéljuk aranytól tündökölt, s széles azur szíjon nehéz ibériai kard lógott oldalukon. Elefántcsonttal díszített nyergők alatt bibor-takarók terültek el, s vért-keztüvel fedett kezeikben tarták a selyemgyeplőket, a melyek segítségével igazgatták az éjnél is feketébb magas lovakat.

«A krétai ijászok, a római csatárok s a különböző gall hadtestek a sereg élén foglaltak helyet. Az utóbbiaknál a harci ösztön oly természetes, hogy az összecsapás alkalmával a katonák gyakran tábornokok lesznek, összeszedik szétszórt társaikat, üdvös tanácsokat adnak, s megjelölik a helyet, melyet el kell foglalni. Misem versenyezhet heves támadásaikkal: míg a

germán fontolgat, ők már árkon-bokron túl vannak: az erőd aljában vélnétek őket, s ők már az elfoglalt sánczok tetején állnak. A legkönnyebb lovasok szeretnék őket megelőzni a támadásban, de hasztalan; a gallok nevetik erőlködéseiket, a lovak előtt repülnek, s mintegy így beszélnek: «Előbb elfoghatnátok a szelet a síkságon, vagy a madarakat a légben.»

«Mindezen bárbároknek felemelt fejük, élénk színök, kék szemök, szilaj és fenyegető tekintetük volt; bő nadrágot viseltek és tunikájok biborszínű darabokkal volt szegélyezve; bőrv szorította oldalukhoz hű kardjokat. A gallt sohasem hagyja el a kardja: ugyszólván össze van esküdvé az urával, társa egész életén át, elkiséri őt a halotti máglyára és sirba száll vele. Ez volt a sorsa egykor a gall hitveseknek, ez sorsa még ma is a nőknek az Indus partjain.

«Végre mint fenyegető felhő állt egy domb oldalán a szemérmesnek nevezett keresztény légión, mely a sereg tartalékcsoportját és a testőrséget képezte. Ugyanoly szerepe volt Konstáncz mellett, mint a thébai légiónak Maximián mellett. Viktor,²⁸ a jeles massilliai harcos, vezette csatára ama vallás katonáit, a mely ép oly nemesen viseli a katonaköponyeget, mint az anachoréta ciliciumát.

«Egyszerre általános mozgás keletkezett: látni lehetett a zászlótartó jeladásait, a mint letűzte a vonalak irányjelző zászlaját, a lovasság rohanó futását, a százados szőlővesszője szerint rendezkedő katonák hullámzását. Minden oldalon hallani lehetett a mének éles nyerítéseit, a lánczok csörgését, a hajítógépek, a baliszták és katapultok tompa gördülését, a gyalogság szabályos lépteit, a parancsot ismétlő főnökök szavát, a tribunok vezényszavára felemelkedő és lehajló dzsidák zaját. A rómaiak trombita, kürt és síp hangjai mellett álltak csatarendbe: s mi, krétaiak, Görögország hivei a bárbár népek között, a lant zengésére foglaltuk el helyeinket.

«De a római sereg minden pompája csak azt eszközölte, hogy az ellenséges sereg még rettenetesebbnek tűnt föl vad egyszerűségében.

«A medve-, foka-, bölény- és vadkan-bőrbe öltözött frankok távolról vadállatok seregének látszottak. A rövid és szűk tunika egész nagyságában látni engedé természetüket s nem takarta el a térdet. E bárbárok szemének olyan a színe, mint a viharos tengeré; szöke hajok, mely elől mellökre lóg és vörösre van festve, hasonló a tűzhöz és a vérhez. A legtöbb csak a bajuszát növeszti meg, hogy ajkai jobban hasonlítsanak a dog és a farkas szájához. Némelyek jobb kezükben hosszú lándzsát, balkezükből pedig pajzsot tartanak, a melyet úgy forgatnak, mint valami gyors kereket, mások e pajzs helyett angonnak nevezett gerelyt tartanak, a melyen két hajlított vas van; de mindannyinak övében ott van a rettenetes *francziska*, e kétélű bárd, a melynek nyelét kemény aczél fedi; e káros fegyvert a frank halált kiáltva hajítja el, s ritkán téveszti el a biztos tekintet által kiszemelt célt.

«E bárbárok, hiven megőrizvén az ős germánok szokásait, ékforma csatarendben állnak. A rettentő háromszög, a melyből csak egy lándzsaerdő, vadállati bőrök és meztelen testek láthatók, hevesen, de egyenletes mozdulatokkal vonúl előre, hogy keresztül törjön a római vonalon. E háromszög élére vannak állítva a vitézek, kik hosszú és bozontos szakált viselnek, s karjaikon vasgyűrűt hordanak. Megesküdtek, hogy a szolgaság e jelvényeit addig nem teszik le, míg egy római föl nem áldoztak. E nagy hadtestben minden főnököt a családjából való harcosok vettek körül, hogy annál erősebb legyen a harczban, s barátaival győzzön vagy haljon meg. Minden törzs bizonyos jelvény alatt egyesült: a legnemesebbet méhek vagy három lándzsa-vas különböztették meg a többitől. A szikamberek öreg királya, Pharamond, vezette az egész sereget, s a vezénylet egy részét unokájára, Meroveusra bízta. A frank lovagok, a római lovasság átellenében, két oldalról fedték gyalogságukat: tátott szájhoz hasonló és

²⁸ A vértanú.

két keselyű-szárnytól árnyékolt sisakjok, vas mellvértjök és fehér pajzsuk után itélve, rémeknek vagy bizarr alakoknak lehetett volna őket tartani, a milyeneket vihar alkalmával a felhők között láthatni. Clodion, Pharamond fia és Meroveus atyja, tündökölt e fenyegető lovagok élén.

«Ez ellenséges raj mögött egy parton látható volt gabona- és hal-vásárhoz hasonló táboruk; tele volt asszonyokkal és gyermekekkel s bőrhajók és nagy ökröktől vont kocsik sánczolták el. E mezei tábortól nem messze három rongyos bűbajos asszony fiatal csibéket eresztett ki egy szent ligetből, hogy futásukról megtudják, melyik résznek ígér győzelmet Tuiston. Egyik oldalról a tenger, másik oldalról erdők képezték e nagy kép keretét.

«A reggeli nap, aranyos felhő redői közül bukkanva ki, egyszerre bevilágítja az erdőket, az Óceánt és a seregeket. A föld mintegy égni látszott a sisakok és lándzsák tüztől; a harci zeneszerek a Galliába vonuló Julius Caesar régi dallamát játszsák. Düh száll meg minden szívet, a szemek vérben forognak, a kéz reszket a kardon. A lovak ágaskodnak, kapálják a földet, rázzák sörényüket, habzó szájokkal tüzes mellőket verik, vagy magasra emelik izzó orrukat, hogy a harcias hangokat szimatolják. A rómaiak elkezdik Probus énekét:

«Ha legyőztünk ezer frankot, hogy ne győznők le a perzsák millióit!»

«A görögök karban ismétlik a peánt, a gallok pedig a druidák dicsőénekét. A frankok felelnek e halotti énekekre: szájukhoz szorítják pajzsukat, s oly ordítást hallatnak, mely hasonló a sziklához csapódó hullám zajához; azután éleset kiáltva, egyszerre elkezdik őseik magasztalására a csatadalt:

«Pharamond! Pharamond! karddal harczoltunk.

«Hajígáltuk a kétélű francziskát; izzadság verte ki a harcosok homlokát és végig patakzott karjaikon. A sasok és a sárgalábú madarak örömkialtásokat hallattak; a holló úszott a holtak vérében; az egész Óceán egy seb volt: a szűzek sokáig sírtak!

«Pharamond! Pharamond! karddal harczoltunk.

«Atyáink a csatákban haltak el, minden keselyű zokogott felettök: atyáink testökkel hízalálák őket. Oly hitveseket válaszszunk, a kiknek teje vér legyen s a kik vitézséget csepegtessenek fiaink szívébe. Pharamond, a csatadaltak vége, az élet órái suhannak, mi mosolyogni fogunk, ha meg kell halni!»

«Így énekelt a negyvenezer bárbár. A lovagok ütem szerint emelgették föl és le fehér pajzsukat; s minden refráinnél vasgerelylyel verték vassal fedett mellőket.

«A frankok már lőtávolban vannak könnyű csapatainktól. A két sereg megállt. Mély csend uralkodik. A czézár a keresztény légió közepett, elrendeli, hogy tartsák föl a biborsínű katonakabátot, a harci jelt; az íjászok kifeszítik íjait, a gyalogosak leeresztik dzsidáikat, a lovagok egyszerre kihúzzák kardjaikat, melyeknek fénye czikázik a légben. Egy kiáltás hallatszik a légiók közül: «Győzelem a császárnak!» A bárbárok rettenetes ordítással nyomják el e kiáltást: a villám kevesebb dühvel csattog az Apennin ormain, az Aetna kevesebb erővel háborog, midőn tűzfolyamokat önt a tengerek ölébe, az Óceán kevesebb zajjal csapkodja partjait, midőn az Örökkévaló parancsából vihar szántja föl az örvény vizeit.

«Legelőször a gallok hajítják gerelyeiket a frankokra, fogják kezökbe kardjaikat és rohannak az ellenségre. Az ellenség tántoríthatatlanul fogadja őket. Háromszor ismétlik a támadást; háromszor törnek meg az óriási testen, mely visszaveri őket: így veri vissza az ellenkező szélben evező nagy hajó két oldalán a hullámokat, a melyek körülötte futnak és zajlanak. A galloknál nem kevésbé vitéz és ügyesebb görögök nyílzáport bocsátanak a szikamberekre; s lassankint, soraink megbomlása nélkül hátrálva, kifárasztjuk az ellenséges háromszög két

oldalát. Miként a száz legelőn győző, csonka szarvaira és széles mellének sebeire büszke bika türelmetlenkedik a bögöly csipései alatt a déli nap hevében, úgy a dárdáinktól talált frankok is dühösek lesznek megboszulatlan és dicstelen sebeik miatt. A dühtől elvakulva, ketté törik a keblökben lévő nyílt, a földön henteregnek és fájdalmukban rugdalóznak.

«A római lovasság megindul, hogy szétugraszsa a bárbarokat: Clodion eléje rohan. A hosszú hajú király egy félig fehér, félig fekete, Pharamond méneseiben iramszarvas- és kecskenyájak közt nevelkedett, meddő kanczán ült. A bárbarok azt állították, hogy Rinfaxnak, az Éj jég-sörényű lovának, és Skinfaxnak, a Nap sugárzó sörényű lovának fajából való volt. Midőn télen tengely és kerék nélküli fakéreg-kocsin vitte az urát, lábai sohasem csúsztak meg a jégen; s könnyebb lévén, mint a szél hordta nyirfalevél, alig hagyott nyomot a frissen esett havon.

«Heves harc fejlődik ki mind a két szárnyon a lovasok között.

«Ezalatt a bárbar gyalogság borzasztó tömege mindegyre közelebb jó a légiókhoz. A légiók megnyílnak, megváltoztatják a csatarendet, erős dzsida hajításokkal ostromolják az ellenséges háromszög két oldalát. A csatárok, a görögök és gallok a harmadik oldal ellen mennek. A frankok körül vannak véve, mint valami nagy erőd. A harc hevesebb lesz; pirosas porfelleg száll föl és megáll a harcolók között. A vér úgy foly, mint a téli eső által megdagadt hegyi patakok, mint az Euripus hullámai az euböai tengerszorosban. A frank, tátongó sebeivel, melyek még nagyobbaknak tűnnek fel a félig meztelen testen, olyan, mint a sírból kikelt és a holtak közt ordító kísértet. A seregek fényes csillogását a por és vérfürdő sötét színe váltotta fel. A sisakok összetörve, a tollbokréták leverve, a pajzsok széthasítva, a pánczélok átszűr-dalva. A százezer harcos tüzes lélekzete, a lovak sűrű lehelete, az izzadság és vér gőze a csatatéren mintegy viharos felhőt képeznek, a melyen néha-néha átvillan a kard fénye, miként a villámsugár áthatítja az orkán sárgás világosságát. A kiáltások, szidalmak, fenyegetések, a kardok zöreje, a gerelynek vetése, a nyílak és dárdák füttyölése, a hadi gépek csikorgása miatt már nem lehetett hallani a főnökök hangját.

«Meroveus borzasztó mészárlást vitt végbe a rómaiak között. Látni lehetett, a mint egy óriási kocsin állt tizenkét baj társával, vagyis, miként őket nevezték, tizenkét párjával, a kik közül egész fejfel kimagaslott. A kocsi fölött az oriflammának nevezett harci jelvény lobogott. A rettenetes zsákmánynyal megrakott kocsit három ökör húzta, melyeknek térdeiről vér csurgott s szarvain irtóztató rongyok lógtak. Pharamond kardjának örököse, oly korú, oly szép és oly dühös volt, mint ama thráciai ördög, a ki oltárainak tüzeit csak felperzsel városok lángjánál gyújtotta meg. Meroveusról azt tartották a frankok, hogy a Clodion hitvese és egy tengeri szörny közti titkos viszony csodás gyümölcse; a fiatal szikambernek fehér haja hasonló volt a puha és aranyszínű lenhez, a melyet szűzi szalag csatol valamelyik bárbar királyné guzsalyához. Arcza mintha a Germánia erdőiben a hó között csillogó vadrózsa-bogyók pirjával lett volna kifestve. Anyja csiga-füzért kötött a nyakára, miként a gallok ereklyéket akasztanak a szent erdő legszebb sarjának ágaira. Midőn Meroveus, egy fehér zászlót lobogtatva, jobb kezével a dicsőség mezejére hívta a büszke szikambereket, önkéntelelenül harci kiáltásokban és a szeretet szavaiban törtek ki; nem győzték csodálni élőkön a három hősi nemzedéket: a nagyapát, az apát és a fiut.

«Meroveus, az öldöklésben kifáradva, győzelmi kocsija tetejéről mozdulatlanul nézte a holttesteket, a melyekkel a síkot behintette. Így pihen Numidia oroszlánja, miután széttépett egy juhnyáját; éhe lecsillapult, kebléből vérszag árad ki; majd felnyitja, majd bezárja fáradt torkát, melyben gyapjú-csomók alkalmatlankodnak; végre lefekszik a megfojtott bárányok között; vérharmattól nedves sörénye lesímul a nyakára; keresztbe teszi hatalmas patáit; fejét kinyújtja körmei fölött; s félig zárt szemekkel még mindig a körülötte lévő puha gyapjút nyalogatja.

«A gallok főnöke észreveszi Meroveust e sértő és gögös nyugalomban. Haragra gyulad; Pharamond fia felé megy, s gúnyos hangon így szólítja meg:

«- Hosszúhajú főnök, majd másként ültetlek én föl a gall Herkules trónjára. Fiatal vitéz, te megérdemled, hogy magaddal vidd a vas jegyét Teutates palotájába. Nem engedem, hogy szégyenletes öregségben sínlődjél.

«- Mit akarsz? felelé Meroveus keserű mosolylyal; nemes és ősi családból származol-e te? Római rabszolga, nem félsz lándzsámtól?

«- Én csak egytől félek, viszonzá a gall, dühtől reszketve, attól, hogy az ég fejemre szakad.

«- Engedd át nekem a földet, mondá a kevély szikamber.

«- A föld, melyet neked engedek, kiáltott föl a gall, örökké a tied lesz!

«E szavakra Meroveus lándzsájára támaszkodva, az ökrök fölött kiugrik a kocsiból, fejöknél leszáll s eléje áll a gallnak.

«Az egész sereg szünetet tart, hogy a két főnök csatáját szemlélje. A gall megrohanja kardjával a fiatal frankot, szorongatja, üti, megsebzí őt vállán s visszaszorítja az ökrök szarváig. Meroveus is igénybe veszi angonját, melynek két vaskampója beleakad a gall pajzsába. Ugyanazon pillanatban Clodion fia egyet ugrik, mint a leopárd, lábát a gerelyre teszi, saját súlyával lenyomja, a földre szorítja és vele együtt lehúzza ellenének pajzsát. Így a szerencsétlen gall feje födetlenül áll. Meroveus bárdja elszabadúl, fűtül, repül s a gall homlokába furódik, mint a favágó fejszéje a fenyő törzsébe. A harcos feje szétválík; veleje kétfelől kifoly, szemei a földre gurulnak. Teste egy pillanatig még áll, kinyújtja vonagló kezeit s borzalmat és szánakozást kelt.

«E látványra a gallok fájdalmas kiáltásokban törnek ki. Főnökük utolsó ivadéka volt ama Vercingetorixnak, a ki oly sokáig ingadozóvá tette Julius szerencsáját. Ugy látszék, hogy e halál által a gallok birodalma a rómaiak kezéből a frankokéba jutott: ezek örömmel telve körülveszik Meroveust, egy pajzson fölemelik és mint a legvitézebb szikambert atyáival királylyá kiáltják ki. Rémület kezdi megszállni a légioakat. Konstáncz, ki a tartalék-seregből figyelemmel kísérté a csapatok mozdulatait, észreveszi a sereg elcsüggedését. A keresztény légiohoz fordul: «Vitéz katonák, Róma sorsa kezeitekben van. Menjünk az ellenségre!»

«A hívek azonnal meghajtják a czézár előtt az üdv zászlajának árnyában levő sasaikat. Viktor vezénnyel, a légio megmozdul és csendben jó le a halomról. Minden katona pajzsán egy kereszt van, a mely körül e szavak olvashatók: «E jelben győzesz.»

«Mindegyik százados tűz és vas okozta sebek helyeit viselő vértanú volt. Vehetett-e erőt ily embereken a sepektől és a haláltól való félelem? Oh megható hűség! e harcosok megmaradt vöröket mentek ontani azokért a fejedelmekért, a kik e vér forrását majdnem kiszárították! Semmi rémület, de semmi öröm sem tükröződött vissza e keresztény hősök arcán. Nyugodt bátorságuk hasonló volt a szeplőtlen liliomhoz. Midőn a légio előre haladt a síkon, a frankok érezték, hogy győzelmök félbe van szakítva. Azt mesélték, hogy a légio élén egy tűz- és felhő-oszlopot, s egy fehérbe öltözött, arany lándzsával és pajzsával fegyverzett lovagot láttak. A futásnak eredt rómaiak visszafordulnak; a remény visszatér a legbátortalanabb szívébe is: így csodálja a bizalmát visszanyert földműves egy éji vihar után, midőn a reggeli nap megjelen keleten, a csillagot, mely kellemes fényét árasztja a természetre; a régi kunyhó repkénye alatt örvendő csicsereg a fiatal veréb; az öreg leül ajtaja küszöbére: hallja feje fölött a kedves hangokat és áldja az Örökkévalót.

«Krisztus katonáinak közeledtére a barbárok összéb vonják soraikat, a rómaiak összegyűlnek. A csatátérre érve, a légio megáll, egy térddel a földre ereszkedik s a béke szolgájának

kezeiből fogadja a seregek Istenének áldását. Maga Konstáncz is leveszi babérkoszorúját és meghajlik. A szent csapat fölkel s gerelyvetés nélkül, felemelt karddal megy az ellenségre. A harc mindenütt újra kezdődik. A keresztény légió széles rést nyit a barbárok soraiban; mi rómaiak, görögök és gallok, mindnyájan Viktor után megyünk a szétszakított frankok közé. Egy fegyelmezett sereg támadásait Ilion hőseinek modora szerinti csata követi. A harcosok ezer csoportja ütközik össze, szorítja és veri vissza egymást; mindenütt jajgatás, kétségbeesés és futás. Frankok leányai, hasztalan készítenek a balzsamot a sebekre, melyeket nem tudtok meggyógyítani! Az egyiket szíven találta egy hajító dárda vasa, s érzi, a mint egymásután tűnnek el a szívből a haza kedves és szent képei; a másiknak két karját törte egy bunkócsapás, s nem szorítja többé keblére fiát, a kit hitvese emlőin hordoz. Ez palotáját sajnálja, amaz kunyhóját; az előbbi élvezeteit, az utóbbi fájdalmait; mert az ember jobban ragaszkodik az élethez a nyomorban, mint a jólétben. Itt társaitól körülvéve, egy pogány katona hal el, átkozva a cézárt és az isteneket. Ott egy keresztény katona haldoklik elhagyatottan, egyik kezével beleit tartva vissza, a másikban egy fészületet szorítva és imádkozva az Istenhez császáráért. A szikambereknek, a kik mindnyájan elől kaptak sebet és hanyatt fekszenek, arcuk még a halálban is oly vad, hogy a legbátrabb is alig mer rájuk tekinteni.

«Sohasem feledlek el titeket, nemes pár, fiatal frankok, a kikkel a vérmezőn találkoztam! E két hű barát, több lévén bennök a szeretet, mint az okosság, vas lánczczal volt egymáshoz kötve, hogy egyenlő legyen sorsuk a harczban. Az egyik egy krétai nyilától holtan rogyott össze; a másik, kegyetlen sebet kapva, de még élve, félig fölegyenesedett fegyvertársa mellett. Így szól hozzá: «Bajtárs, te alszol a csata fáradalmai után. Nem nyitod föl többé szavamra szemeidet; de barátságunk láncza nem szakadt ketté, hozzád csatol engem.»

«E szavak után a fiatal frank barátja testére hajol és meghal. Szép hajok összekeveredik, mint egy oltáron elhamvadó kettős jósszék lobogó lángjai, mint az Ikrek tengerben lenyugvó csillagzatának nedves és reszkető sugarai. A halál enyészhetetlenné teszi a lánczot, mely a két barátot egyesíti.

«Ezalatt a fáradt karok gyengébb csapásokat osztogatnak; a lárma szívszaggatóbb és panaszosabb lesz. Majd borzasztó csend áll be, mert a sebesültek nagy része egyszerre kiadta lelkét; majd ismét felhangzik a fájdalom szózata és hosszas sóhajokban száll az ég felé. Gazdáik nélkül bolyongnak a lovak, melyek a holt testek fölött ágaskodnak vagy azokra leroskadnak; itt-ott néhány elhagyott harci gép ég, mint fáklyák e nagy temetéshez.

«Az éj betakarja sötétségével az emberi dühöngések e színhelyét. A legyőzött, de még mindig rettenetes frankok kocsiik mögé vonulnak. Ez éj, mely oly szükséges lett volna nekünk a pihenésre, nagyon izgatott volt: minden pillanatban attól féltünk, hogy megtámadnak bennünket. A barbárok vadállatok ordításaihoz hasonló kiáltásokat hallattak: elveszett vitézeiket siratták s magok is halni készültek. Nem mertük sem fegyvereinket letenni, sem tüzeket gyújtani. A római katonák reszkettek, egymást keresték a sötétben; hívták egymást, egy kis kenyeret és vizet kértek egymástól, szétszaggatott ruháikkal sebeiket kötöztették. Az örök az örkiáltással feleltek egymásnak.

«A krétaiak minden főnöke leöletett. Társaim, Philopoemen vérének kedvező jelnek tartván, engem neveztek ki parancsnokuknak. Magamra vonván az ellenség minden figyelmét, ezzel megmentettem a vas légiót a teljes megsemmisüléstől. E szerencsés vakmerőség jutalma előléptetésem megerősítése, egy tölgy-koszorú és Konstáncz dícsérete volt. A könnyű csapatok élén majdnem a barbárok táboráig hatoltam, s türelmetlenül vártam a hajnal visszatértét; de a hajnal oly látványt tárt föl előttünk, mely borzalmasabb volt minden eddiginél.

«A frankok az éj sötétében levágták a római holt testek fejeit s táboruk előtt dzsidákra tűzték, felénk fordítva arczaikat. A tábor közepén lónyergekből és széttört pajzsokból óriási máglya emelkedett. Az öreg Pharamond, rettenetes szemeit forgatva és a reggeli szélben lengő fehér

hajával, e máglya tetején ült. Lent Clodion és Meroveus voltak láthatók; kezükben, fáklyák gyanánt két széttört dzsida égő nyelét tartották, hogy felgyujtsák atyjok gyászos trónját, ha a rómaiak a kocsi-sánczokon áttörnének.

«A csodálattól és fájdalomtól némán álltunk ott; a győzőket legyőzni látszott ennyi barbárság s ennyi nagylelkűség. Bajtársaink véres fejének láttára könnyek özönlenek szemeinkből: mindenkinek eszébe jut, hogy a néma és színtelen ajkak még tegnap barátságról beszéltek. E bánkódást nemsokára boszúszomj váltja fel. Nem várják be a jeladást a rohamra; semmisem képes gátat vetni a katona dühének: a kocsik szétzúzóvák, a tábor nyitva, berohannak. Ekkor új ellenség jelentkezik: a barbárok feketébe öltözött női elénk rohannak, fegyvereinkbe dőlnek vagy azokat tőlünk elvenni iparkodnak; némelyek szakálánál fogva megállítják a menekülő szikambert és visszaviszik a harcába; mások, mint ittas tánczosnők, széttépik férjeiket és atyáikat; többen megfojtják gyermekeiket s az emberek és lovak lábai alá vetik; többen pedig hurkot akasztanak nyakukba, az ökrök szarvaira kötik és földön huzatva, fojtják meg magukat. Egyikök így kiált föl társai között: «Rómaiak, ajándékaitok nem voltak mind végzetesek! Ha elhoztátok a vasat, mely bilincsekbe ver, odaadtátok a vasat is, mely megszabadít!» S egy tört döf magába.

«Vége lett volna Pharamond népének, ha az ég, a mely talán nagy dolgokra szemelte ki őket, meg nem menti még megmaradt harczosaikat. Heves szél támad észak és nyugot között; a hullámok kilépnek a partra; a tajtékzó és iszapos napéjegyezi vízár úgy jön, mintha az egész Oczeán odahagyta volna medrét. A tenger, mint a barbárok hatalmas szövetségese, behatol a frankok táborába, hogy kiűzze a rómaiakat. A rómaiak meghátrálnak a hullámok serege előtt; a frankok visszanyerik bátorságukat; azt hiszik, hogy a tengeri szörny, a fiatal herczeg atyja jött ki segítségükre égszínkéi barlangjaiból. Hasznukra fordítják a mi zavarunkat, visszavernek, visszaszorítanak bennünket, elősegítik a tenger erőlködéseit. Mindenfelül szokatlan látvány tárul fel: ott megrémült ökrök úsznak, a kocsikat vonva; a hullámokból csak görbe szarvaik látszanak ki, s folyók sokaságához hasonlítanak, a melyek magok hozták adóikat az Oczeánnak; a sálusok árnak eresztik bőrhajóikat, s a kormányrudakkal és evezőkkel ütnek bennünket. Meroveus egy nagy fűzfavesszőből font pajzsot használ csónak gyanánt; e harci kagylón üzőbe vesz bennünket, párjai kíséretében, a kik mint tritonok ugrálnak körülötte. A nők, féktelen örömmel telve, tapsolnak és áldják a szabadító hullámokat. Itt a növekvő vízár törik meg és pattan vissza a fegyvereken; amott eltűnik a vízbefuladó lovas, s a gyalogos, kinek már csak a kardja látszik ki a vízből; mintegy újra éledő hullák úsznak a hinárral, homokkal és iszappal. A légiótól elszakadva s néhány katonával egyesülve, sokáig harczoltam a barbárok ellen; de a sokaság végre győzött, s én több sebből vérezve, leroskadtam holtan fekvő társaim közé.

«Több óráig eszméletlenül voltam. Midőn szemeimet fölnyitottam, csak a hullámok által elhagyott nedves partot, félig homokba temetett holttesteket láttam; a tenger mérhetetlen távolba ment vissza, s alig látszott egy kékes vonal a láthatáron. Föl akartam kelni, de nem tudtam, s kénytelen voltam égre szegzett szemekkel hanyatt feküdni. Míg lelkem élet és halál között lebegett, eme latinul kiejtett szavakat hallottam: «Ha valaki él még itt, beszéljen.» Nagy nehezen megfordítottam fejemet s egy frankot pillantottam meg, a kinek nyírfakéreg ruhája tudomra adá, hogy rabszolga. Ő észrevette mozdulatomat, hozzám futott és ruhámról felismerve hazámat, így szólt hozzám: «Fiatal görög, bátorodjál.» És letérdelt mellém, fölém hajolt, megvizsgálta sebeimet. «Nem hiszem, hogy halálosak», kiáltott fel pillanatnyi csend után. Egy kecskebőr zsákból azonnal balzsamot, gyógyfüveket és egy tiszta vízzel telt edényt vett elő. Megmosta sebeimet, gyengéden megtörülgette és hosszú nádlevelekkel bekötözte. Nem adhattam másként kifejezést hálámnak, mint egy fejmozdulattal és a csodálkozással, melyet csaknem kialvó szemeimben olvashatott. Midőn el akart vinni, rendkívül zavarban volt. Nyugtalanul tekintett körül: félt, mint később megmondá nekem, hogy a barbárok vala-

melyik csapata felfedezi. A dagály órája közelgett; szabadítom a veszélyből merített eszközt megmentésemre; a homokon egy frank csónakot pillantott meg; félig fölemelt; azután majdnem a földre feküdve mellettem, gyengéden magához vont, vállaira tett, fölkel és nagy nehezen elvitt a szomszéd csónakra; mert már koros volt. A tenger csakhamar elárasztotta a partokat. A rabszolga a homokból egy dzsidát vett föl, melynek vasa le volt törve; s midőn a hullámok fölemelték a csónakot, tört fegyverével úgy kormányozta azt, mint a legügyesebb hajós. Az ár messze bevitt bennünket a szárazföldre és pedig egy erdővel szegélyezett folyó partjaira.

«E helyeket a frank jól ismerte. Leszállt a vízbe s engem ismét vállaira véve, egy földalatti helyiségbe vitt, a hol a barbárok gabnájukat szokták elrejtteni a háború alatt. Itt egy mohágyat készített nekem, s egy kis bort adott erősítőül.

«- Szegény szerencsétlen! mondá, az én anyanyelvemen beszélve, el kell téged hagynom, s kénytelen léssz az éjet itt egyedül tölteni. Remélem, hogy holnap jó hírt hozok: addig is iparkodjál egy keveset aludni.

«E szavakat mondva, reám teríté nyomorúságos öltönyét, melyet levetett magáról, hogy engem betakarjon és elsietett az erdőbe.»

VII.

Az elbeszélés folytatása. Eudor Pharamond rabszolgája lesz. Zakariás története. Klotild, Pharamond neje. A kereszténység kezdete a frankoknál. Frank dolgok. A tavasz visszatérte. Vadászat. Északi barbárok. Ovid sírja. Eudor megmenti Meroveus életét. Meroveus szabadságot ígér Eudornak. A vadászok visszatérése Pharamond táborába. Hertha istennő. A frankok lakomája. Értekeznek a rómaiakkal való békéről és háborúról. Camulogenes és Chloderic vitája. A frankok elhatározzák, hogy békét kérnek. Eudor szabaddá lesz s a frankok által elküldetik, hogy békét ajánjon Konstáncznak. Zakariás elvezeti Eudort Gallia határáig. Elbucsuzásuk.

- Herkulesre! kiáltott fel Demodocus, félbeszakítva Eudor elbeszélését, mindig szerettem Aesculap gyermekeit; az emberek iránt kegyesek és ismerik a titkos dolgokat. Találkoznak az istenek, a centaurok, hősök és pásztorok között. De, fiam, mi volt a neve az isteni barbárnak, a kinek Jupiter, úgy látszik, nem igen osztogatott a javak urnájából? A fellegek ura tetszése szerint intézkedik a halandók sorsáról: az egyiknek jólétet ad, a másikat mindenféle bajokba sodorja. Ithaca királya odáig jutott, hogy öröm fogta el, ha saját kezeivel gyűjtött száraz levelekből készített ágyra feketett. Hajdan, az erényesebb embereknél, Epidaurus istenének kegyencze, a harcosok barátja és társa lett volna; ma rabszolga egy barátságtalan nemzetnél. Add hamar tudtomra Lasthenes fia megmentőd nevét; mert tisztelni akarom őt, mint Nestor tisztelte Machaont.

«- A frankok között Haroldnak hívták, folytatá Eudor mosolyogva. Másnap korán reggel fölkeresett, a mint megígérte. Egy bíborszínű ruhába öltözött nő volt vele, a kinek nyaka és karjai, a frankok szokása szerint meztelenek voltak. Vonásaiban, első tekintetre, a barbárság és emberszeretet leírhatatlan vegyüléke tükröződött vissza: a természeténél fogva erős és vad arcnak kifejezését folytonosan gyakorlott és szokatlan részvét és nyájasság szelidíté.

«- Fiatal görög, mondá a rabszolga, mondj köszönetet Klotildnak, Pharamond nejének. Férjétől kegyelmet nyert számodra; maga keres föl téged, hogy megvédjen a frankoktól. Ha kigyógyulsz sebeidből, kétségkívül hálás és hű rabszolga leszel.

«Ekkor több szolga lépett be a barlangba. Összefont faágakra fektettek és uram táborába vittek.

«A frankok, vitézségük és a vízár daczára, kénytelenek voltak a győzelmet átengedni a fegyelmezett légióknak; örültek, hogy megmenekültek a teljes leveretéstől, s meghátráltak a győzők előtt. Engem a többi sebesültekkel együtt kocsira tettek. Tizenöt nap és tizenöt éjjel utaztak észak felé, s csak akkor álltak meg, midőn teljes biztonságban érezték magukat Konstáncz serege előtt.

«Eddig alig éreztem helyzetem rettenetes voltát; de a mint a nyugalom hegeszteni kezdé sebeimet, borzalommal tekintettem körül. Erdők közepett találtam magamat, mint rabszolga a barbároknál és fogoly egy kunyhóban, melyet bástya gyanánt növények között összefonódó fiatal fák öveztek körül. Buzából készített piszkos ital, két kő között megőrlött kevés árpa, s néha irlalomból vetett dāmva- és kecskehus volt a táplálékom. A nap felét szénaágyamon egyedül töltöttem; de sokkal többet szenvedtem a barbárok jelenlétében, mint távollétében. A körisfahamuval kevert zsiradék szaga, a melylyel lovaikat dörzsölték, a rostélyon sültött hus gőze, a kunyhó csekély levegője és a folytonos füstfelhő fojtogatott. Így büntetett az igazságos gondviselés a nápolyi élvezetekért, az illatokért és gyönyörökért, melyek megrészesgítettek.

«Az öreg rabszolga, kötelességeivel lévén elfoglalva, csak néhány percet szentelhetett ápolásomra. Mindig csodáltam, hogy oly vidám az arca a reá nehezedő munkák között.

«- Eudor, mondá egy este, sebeid majdnem begyógyultak. Holnap új kötelességeid végzéséhez kell látnod. Tudom, hogy néhány szolgálval az erdőbe küldenek fát szedni. Rajta, fiam és társam, szedd össze bátorságodat. Az ég meg fog segíteni, ha kérni fogod.

«E szavak után a rabszolga távozott és magamra hagyott kétségbeesésemben. Az éjet borzasztó izgatottságban töltöttem, ezer tervet kovácsolva és elvetve. Majd véget akartam vetni életemnek, majd szökésre gondoltam. De hogyan szökjem meg ily gyengén és segélytelenül? Hogyan találjak utat az erdőkön át? Ah! volt egy gyógyszerem e bajokra, a vallás; s egyedül erre a mentő eszközre nem gondoltam! A nap ébren talált aggodalmaimban, s egyszerre eme szavakat hallottam:

«- Római rabszolga kelj fel!

«Egy vadkanbőrt adtak takaróul, egy ökörszarvat vízmerítésre, egy száraz halat táplálékul, s követtem a szolgálkat, kik az utat mutatták előttem.

«Midőn az erdőbe érkeztek, szedegetni kezdtek, a hó és lehullott levelek között, a szél által letördelt faágakat. Itt-ott nyalábokat csináltak, melyeket kéreggel kötöztek össze. Jelekkel hívtak föl, hogy én is hasonlóképp cselekedjem; s látva, hogy nem értek munkájukhoz, beérték azzal, hogy vállaimra raktak egy köteg száraz ágat. Büszke homlokomat meg kellett aláznom a szolgaság igája alatt; meztelen lábaim hóban gázoltak, hajam zuzmarás volt, s az északi szél megfagyasztá szememben a könnyeket. Ingadozó lépteimet a hátamon levő teherből kihúzott ággal támogattam, s mint egy aggastyán, meggörnyedve és lassan haladtam az erdő fái között.

«Már-már összerogytam fájdalomamban, midőn egyszerre megpillantottam mellettem az öreg rabszolgát, ki az enyémnél sokkal súlyosabb teherrel volt megrakva s azzal a békés kifejezéssel mosolygott rám, mely sohasem tűnt el arczáról. Önkéntelenül a szégyen érzete fogott el.

«Hogyan! mondám magamban, ez évek súlya alatt görnyedező ember mosolyog a teher alatt, mely háromszor akkora, mint az enyém; s én, a fiatal és erős, én sírok!

«- Eudor, mondá megmentőm, mellém jöve, nem tapasztalod, hogy az első teher nagyon nehéz? Fiatal barátom, a megszokás és különösen a lemondás könnyebbé teszi a többieket. Nézd, mily terhet bírok én el aggkorom daczára!

«- Ah! kiálték fel, tedd rám azt a terhet, mely meghajtja térdeidet. Kész volnék meghalni, hogy téged szenvedéseidtől megszabadítsalak!

«- Oh! fiam, viszonzá az öreg, én nem szenvedek. Miért kívánod a halált? No majd én kibékítelek az étellel. Jer pihenni néhány lépésnyire innen: tüzet gyújtunk és beszélgetünk.

«Szabálytalan halmokon haladtunk át, melyek, mint csakhamar észrevettem, római munka maradványai voltak. Nagy tölgyfák nőttek e helyen, egy másik, lábaikhoz dőlt tölgyfanemzedék fölött. Midőn az apró hegyek ormára felértünk, egy elhagyatott tábor sánczait fedeztem fel.

«- Ime, mondá a rabszolga, a teutoburgi erdő és Varus tábora. A földpirámis, melyet közepén látsz, az a sír, hova Germanikus a lemészárolt légiók maradványait temette. De a bárbarok felnyitották: a rómaiak csontjai ismét elszórártak a földön, mint a fatörzsekre szegzett fehér koponyák bizonyítják. Kissé távolabb láthatod az oltárokat, a melyeken az első hadosztályok századosait megfojtották, s a gyepemelvényt, a honnan Arminius beszédet tartott a germánoknak.

«E szavak után az öreg ledobta a hóra nyalábját. Kihúzott belőle néhány ágat és tüzet rakott; azután, felszólítva, hogy üljek melléje és melegítsem föl átfázott kezeimet, elbeszélte történetét:

«- Fiam, keseregsz-e még balsorsod miatt? Mernél-e szenvedéseidről beszélni Varus táborának láttára? Vagy nem ismernéd fel, hogy mi a sorsa minden embernek, s hogy mily hasztalan a léttől elválaszthatatlan bajok miatt zúgolódni? Én magam meglepő példája vagyok annak, a mit az álbölcsesség sorscsapásoknak nevez.

«Keseregsz szolgaságod miatt! Hát ahhoz mit szólsz, hogy én Cassius egyik ivadéka, rabszolga, és pedig önkéntes rabszolga vagyok?

«Midőn őseim Rómából száműzettek, mert a szabadságot védelmezték, s midőn már képeiket sem merték hordozni a temetéseknél, családom a kereszténységhez, az igazi függetlenség védőjéhez menekült.

«Isteni törvény parancsain nevelkedve föl, sokáig szolgáltam mint egyszerű katona a thébai légióban, a hol Zakariás volt a nevem. E keresztény légiót, mivel vonakodott a hamis isteneknek áldozni, Maximian Agaunum mellett, az Alpokban, lemészároltatta. Örökké emlékezetes példáját lehetett ekkor látni az evangéliumi szelidség szellemének. Négyezer, fegyverekben megőszült, erőteljes, dzsidát és kardot viselő veterán szelid báránként nyújtá nyakát a hóhérnak. Még csak eszközbe sem jutott magokat védelmezni, annyira szívökbe voltak vésve Mesterök szavai, a ki engedelmisséget parancsol és tiltja a bosszúállást; Móricz, a légió parancsnoka, hullott el legelőször. A legtöbb katona vas által veszett el. Nekem hátra voltak kötve a kezeim. Az áldozatok között ülve, vártam a végzetes csapást; de nem tudom, mit akart velem a gondviselés, a nagy mészárlásban megfélemedtek rólam. A körülöttem felhalmozott testek eltakartak a századosok szemei előtt; s Maximián, munkáját elvégezve, távozott a sereggel.

«Az éjjeli második őrváltáskor, nem hallva mást, mint egy hegyi patak zugását, fölemeltem fejemet, s abban a pillanatban csodás látvány tárult fel előttem. Társaim testei élénk világságot lövelltek és kellemes illatot árasztottak szét. Imádtam a csodák Istenét, a ki nem akarta elfogadni életem fölláldozását; s mivel nem temethettem el annyi szentet, fölkerestem tehát a nagy Móriczot. Félig eltakarta az éjjel esett hó. Természetfölötti erő segítségével megoldtam kötelékeimet s egy lándzsa vasával mély gödröt ástam tábornokomnak. Egyesítettem Móricz törzsét és fejét, s kértem az új Makkabeust, hogy eszközöljön ki katonája számára mennél előbb egy helyet a mennyei seregben. Azután odahagytam a diadal és könnyek mezejét; Gallia felé indultam, és Déneshez, Lutetia első püspökéhez mentem.

«E szent püspök örömkönnyek közt fogadott és tanítványai közé igtatott. Midőn gondolta, hogy képes leszek hivatalában segélyére lenni, reám tette kezeit, és Jézus Krisztus papjává avatva, így szólt hozzám. «Alázatos Zakariás, légy szeretettel teljes; ez az egész utasítás, melyet neked adhatok.» Ah! én mindig arra voltam kiszemelve, hogy vesztét okozzam barátainak, s mindig ugyanazon kéz által! Maximian lefejeztette Dénest és társait, Rustikust és Eleutheriust. Ez volt utolsó tette Galliában, melyet nemsokára Konstáncznak engedett át.

«Mindig szem előtt tartottam szent püspököm parancsát. Égő vágyat éreztem, hogy némi szolgálatokat tehessek a nyomorultaknak, s gyakran kértem Dénest, hogy Mária Fiánál eszközölje ki a számomra e kegyelmet.

«A lutetiai keresztények püspöküket egy barlangba temették, ama hegy lábánál, a melyen lefejeztetett. E hegyet Mars hegyének hívták, s a Sequanától ingoványok választották el. Egy nap, midőn az ingoványokon át mentem, egy könyező, keresztény asszony jött felém, a ki így szólt «Oh Zakariás! én vagyok a legszerencsétlenebb asszony! Férjemet a frankok elfogták; három kiskorú gyermekkel magamra maradtam, s nincs, miből tápláljam őket!» Hirtelen pirfutotta be homlokomat; megértettem, hogy az Isten küldi nekem e kegyelmet a vértanú tábornok közbenjárására. De eltitkoltam örömömet, s ezt mondtam annak az asszonynak: «Ne csüggedj, az Isten könyörölni fog rajtad.» És haladék nélkül útra keltem Agrippina gyarmatába.

«Ismertem a fogoly katonát. Keresztény volt s egy ideig fegyvertársa voltam. Egyszerű ember, s szerencsés napjaiban istenfélő volt; de a balsors hamar elcsüggesztette, s félni lehetett, hogy a szerencsétlenségben elveszti hitét. Agrippinában megtudtam, hogy a sálusok főnökének kezeibe esett. A rómaiak épen fegyverszünetet kötöttek a frankokkal. Elmentem e bárbarokhoz. Bemutattam magamat Pharamondnak, s a keresztény helyébe rabszolgának ajánlkoztam; nem tudtam más váltságdíjat fizetni, mert semmim sem volt a világon. Minthogy erős és izmos voltam, a másik rabszolga pedig gyenge, ajánlatomat elfogadták. Föltételül kikötöttem, hogy uram nem fogja megmondani az elbocsátott rabszolgának, miként váltatott ki. Így történt, s a szegény családapa örömmel telve ment haza, hogy gyermekeit ápolja és megvigasztalja.

«Ez idő óta rabszolga vagyok itt. Az Isten nagyon megjutalmazott; mert ez emberek közt élve, sikerült közöttök elhítenem az Isten ígéjének magvait. Különösen a folyók mentében iparkodom jóvá tenni, a mennyire tőlem telik, egy szomorú próba szerencsétlen következményeit: a bárbarok ugyanis, meg akarván tudni, hogy gyermekeik egykor erősek lesznek-e, egy pajzson ki szokták őket tenni a folyókba. Csak azokat tartják meg, a kik fennúsznak, a többit veszni hagyják. Ha e kis angyalokat sikerül kimentenem a vízből, megkeresztelem őket az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében, hogy megnyissam nekik az eget.

«A csatatermek is bő aratást nyújtanak nekem. Ragadozó farkasként ólálkodok a sötétben a halottak között. Szólítom a haldoklókat, a kik azt hiszik, hogy kifosztani jöttem őket; beszélek nekik egy jobb életről; s iparkodom Ábrahám kebelébe küldeni őket. Ha nem halálosan sebesültek, sietek rajtok segíteni, remélve, hogy a szeretet által megnyerem őket a szegények és nyomorultak Istenének.

«Legszebb bódítmányom eddig az öreg Pharamond fiatal neje. Klotild megnyitotta szívét Jézus Krisztusnak. A mily heves és kegyetlen volt előbb, most époly szelid és részvevő. Mindennap segít megmentenem néhány szerencsétlent. Neki köszönheted életedet. Midőn értésére adtam, hogy téged a holtak közt megtalálalak, eleinte azt gondolta, jó lesz téged a barlangban elrejtve tartani, hogy a rabszolgaságtól megmentsen. De azután megtudta, hogy a frankok folytatják visszavonulásukat. Ekkor nem maradt más hátra, mint férje előtt titkát felfedezni és kegyelmet nyerni számodra Pharamondtól; mert a bárbarok szeretik ugyan az egészséges és erőteljes rabszolgákat, de természetes türelmetlenségüknél és az élet iránt táplált megvetésüknél fogva, majdnem mindig feláldozzák a sebesülteket.

«Ez, fiam, Zakariás története. Ha azt hiszed, hogy tett érted valamit, ezért nem kér tőled más hálát, mint, hogy ne csüggedjél el a szenvedésekben, s engedd, hogy megmentse lelkedet, miután megmentette testedet. Eudor, te a csodák földjéhez közel fekvő szelid éghajlat alatt, az embereket civilizáló művelt népek között, abban a Görögországban születél, hova szent Pál vitte el a hit világát: mennyi előnyöd van tehát az északi emberek fölött, a kiknek szelleme durva s erkölceik vadak! Vajon te nem volnál oly fogékony, mint ők az evangéliumi szeretet iránt?»

«Zakariás utóbbi szavai töviseként hatoltak szívembe. Életem szégyenteljes titka alatt roskadoztam. Nem mertem megmentőmre emelni szemeimet. Én, a ki zavar nélkül álltam ki a világ urainak tekintetét, meg voltam semmisülve az öreg keresztény papnak, a bárbarok e rabszolgájának fensége előtt! A szégyen visszatartván annak bevallásától, hogy vallásomról megfellelkeztem, és mégis mindent megvallani óhajtván, zavarodottságom határtalan volt. Zakariás észrevette ezt. Azt hitte, hogy sebeim újra megnyíltak: nyugtalanul kérdezősködött izgatottságom oka felől. Ennyi jószág által legyőzve, s önkéntelenül könnyekre fakadva, az öreg lábaimhoz borultam:

«- Oh atyám! nem testi sebeim sajognak, hanem egy ezeknél mélyebb és halálosabb seb. Te, ki annyi magasztos tettet vittél végbe vallásod nevében, elhiheted-e, oly kevés hasonlóságot látva köztünk, hogy én is a te vallásodon vagyok?

«- Jézus Krisztus! kiáltott fel a szent égre emelt kezekkel; Jézus Krisztus! isteni mesterem, lehetséges-e? kivülem más szolgád is volna itt!

«- Keresztény vagyok, felelém.

«A szeretet embere karjaiba vesz, könnyeivel áztat, fehér hajához szorít engem, s örömteljes zokogás közt mondja:

«- Testvérem! kedves testvérem! Testvérré találtam!

«Én pedig ismétlém:

«- Keresztény vagyok, keresztény vagyok.

«E beszélgetés alatt az éj leszállt. Fölvettük terheinket s visszatértünk Pharamond kunyhójába. Másnap Zakariás korán reggel fölkeresett. Egy erdőbe vezetett el. Egy vén bükkfa törzsében, a hol egykor Segovia, a germánok jósnője, osztogatta jóslatait, egy kis képet vettem észre, mely Máriát, az Üdvözítő anyját ábrázolta. Érett gyümölcseivel megrakott repkény-ág díszíté, melyet nemrég tettek az Anya és Gyermeke lábaihoz, mert a hó még nem takarta el.

«- Még az éjjel tudtára adtam urunk nejének, mondá Zakariás, hogy egy testvér van közöttünk. Örömmel telve, még sötétben jött ki, oltárunkat feldiszíteni, s örömeinek jeléül ez ágot Máriának följárlani.

«Alig végezte be e szavakat Zakariás, midőn Klotild sietve jött hozzánk. Térdre hullt a hóban a bükkfa tövéhez. Melléje térdeltünk és ő fenhangon mondá el az Úr imádságát egy műveletlen nyelven. Így lettem tanúja a kereszténység kezdetének a frankoknál. Mennyei vallás, ki mondhatná el bölcsöd szépségeit? Mily isteninek tűnt fel Judea pásztora előtt Betlehemben! Mily csodásnak találtam én a katakombákban, midőn egy hatalmas császárnét láttam előtte megalázódva! S ki ne hullatott volna könnyeket, ha látta volna azt Germánia egy fája alatt, s egy római rabszolgától, egy görög fogolytól, s egy barbár királynétól körülvéve!

«Mire vártam, hogy visszatérjek az akolba? Az undor értésemre kezdte adni az élvezetek hiúságát; a vézuvi remete fölrázta lelkemet, Zakariás meghódítá szívemet; de meg volt írva, hogy szerencsétlenségek és tapasztalatok útján térjek vissza az igazsághoz.

«Zakariás megkettőzteté buzgalmát és gondoskodását körülöttem. Őt hallgatva, azt hittem, hogy égből jövő szöveget hallok. Mily lecke volt Cassius és Brutus keresztény ivadéka csupán látása is! Caesar stoikus gyilkosa, egy rövid, szabad, hatalmas és dicsőséges élet után azt hirdeti, hogy az erény agyrém; Jézus Krisztus szeretetteljes tanítványa, az öreg, szegény és ismeretlen rabszolga pedig azt tanítja, hogy az erényen kívül semmi sem való e földön. A pap, ki a szereteten kívül semmit sem látszott tudni, mégis bírt a tudomány szellemével és érzéssel a művészetek és tudományok iránt. Ismerte a görög, héber és latin régiségeket. Élvezet volt hallgatni, midőn, a bárbarok nyájait őrizve, a hajdankori emberekről beszélt. Gyakran szólt uraink szokásairól is.

«- Ha majd visszatérsz Görögországba, kedves Eudor, mondá, köréd gyűlnek, hogy nekik a hosszúhajú királyok szokását elbeszélj. Mostani balsorsod kellemes emlékek forrása leszen. Ama szellemes népek között új Herodot lesz, a ki messze tartományból jöve, elbájolod őket csodás elbeszéléseiddel. Elmondod majd nekik, hogy Germánia erdőiben van egy nép, a mely azt vitatja, hogy a trójaiaktól származik (mert minden ember, a ki a hellének szép meséit hallotta, valamely ágon tőlök akar származni); hogy e nép, melyet a germánok, szikámberek,

brukterusok, sáliusok, káttusok különböző törzsei alkotnak, a frank nevet vette föl, a mi annyit jelent, hogy méltó e névre.

«Kormányára pedig lényegében véve monarchikus. A különböző királyok közt megosztott hatalom egyetlen egynek kezében özpontosul, ha nagy a veszély. A vezérszerep majdnem mindig a sáliusok törzseé, a melynek feje Pharamond, mert a bárbarok ezt tartják a legneme-sebbnek. E hírnevét ama szokásnak köszöni, hogy nála a nők ki vannak zárva a hatalomból, és csak harczosra bízta a kormánypálczát.

«A frankok egyszer egy évben, márczius hónapban, összegyűlnek, hogy a nemzet ügyeit meghányják-vessék. Mindnyájan fegyveresen jönnek a gyűlésre. A király egy tölgyfa alatt ül. Ajándékokat hoznak neki, melyeket nagy örömmel fogad. Meghallgatja alattvalói, vagyis inkább társai panaszát, és méltányosan igazságot szolgáltat.

«A birtokjog egy évig tart. Egy család minden évben azt a földet műveli, a melyet a fejedelem részére kijelölt; s az aratás után a letarolt föld ismét közös tulajdonná lesz.

«Többi szokásaik is ily egyszerűek. Láthatod, hogy urainkkal osztozunk a ruhában, tejben, sajttan, agyagházban és bőrágynban.

«Tegnap tanuja voltál Meroveus házasságának. Egy pajzs, egy francziska, egy fűzfacsónak, egy fölkanatározott ló, két összekapcsolt ökör voltak a frankok koronája örökösének nász-ajándékai. Ha korának játékaiban a lándzsák és meztelen kardok között jobban ugrik, mint más, ha vitéz a harczban, igazságos a békében, akkor halála után gyászmáglyát, sőt sírja fölé gyeppiramist remélhet.

«Így beszélt nekem Zakariás.

«Végre megjött a tavasz és új életre kelté az erdőket. Nemsokára minden megváltozott a ligetekben és völgyekben: először a sziklák fekete csucsei mutatkoztak a fehér hó egyforma-ságában; azután a fenyőfák vörhenyes sudarai jelentek meg, s a korán kihajtó cserjéken virág-füzérek válták föl a lombjaikon csüngött jégcsapokat. A szép napok meghozzák a harczok időszakát.

«A frankok egy része fegyvert fog, másik része bölény- és medve-vadászatra megy távoli vidékekre. Meroveus áll a vadászok élére, s én a vele menendő rabszolgák közé voltam beosztva. Bucsút vettem Zakariástól s egy időre elváltam a legerényesebb embertől.

«Hihetetlen gyorsasággal futottuk be a scandiai tengertől a Pontus Euxinus partvidékéig terjedő tájakat. Ez erdőkön át mennek a bárbar népek százai, a melyek egymás után a római birodalom felé özönlének. Az ember azt hinné, hogy délen valamit hallottak, a mi őket északról és keletről elhívja. Mi a nevök, fajuk és hazájok? Kérdezzétek meg az eget, mely vezeti őket, mert ép oly ismeretlenek az emberek előtt, mint a helyek, a honnan jönnek, és a hova mennek. Jönek; minden el van készítve számukra: a fák sáтораik, a puszták utaik. Akar-játok tudni, hol táboroztak? Nézzétek a megfojtott nyájak csontjait, a mintegy villám sújtotta fenyőket, az égő erdőket és hamuval fedett síkságokat.

«Mi szerencsére nem találkoztunk egy ily nagy vándorcsapattal sem; de találtunk néhány tévelygő családot, a melyekhez képest a frankok művelt nép. E hajléktalan, ruhátlan, gyakran éhező szerencsétleneknek bajaikban nincs egyéb vigasztalásuk, mint haszontalan szabadságuk és néhány táncz a pusztában. De mikor e tánczokat egy folyó partján, erdők mélyében járlák; mikor a viszhang először ismét emberi hangot, mikor a medve sziklája tetejéről nézi a vad ember e játékait, az ember önkénytelenül valami nagyszerűt fedez fel e kép durvaságában, elérzékenyül a puszták gyermekének sorsán, a ki ismeretlenül születik, pillanatig tapossa a völgyeket, hova többé nem tér vissza, s nemsokára elrejtí sírját a puszták moha, mely még lépteinek nyomát sem őrizte meg.

«Egy nap az Ister torkolata felé menvén s kissé elmaradván a vadászok csapatától, a Pontus Euxinus hullámain pillantottam meg. Egy kősírra találtam, mely felett babér nőtt. Eltávolítottam a gatz, mely néhány latin betűt takart el, s nemsokára kibetűztem egy szerencsétlen költő elégiájának ez első versét:

«Rómába mégysz, édes könyvem, még pediglen nélkülem.»

«Lehetetlen leírnom, hogy mit éreztem, midőn e pusztában Ovid sírját föltaláltam. Mily szomorú gondolataim voltak a száműzetés szenvedéseiről, a melyekből nekem is kijutott, s a tehetségek haszontalanságáról a boldogságot illetőleg; Róma, a mely most élvezettel olvassa legszemlelmesebb költőjének verseit, Róma husz évig nézte száraz szemekkel Ovid könnyeit. Ah! Ausonia népeinél kevésbbé háladatlanok az Ister partjain lakó vadak, mert még most is őrzik az Orpheus emlékét, a ki erdeikben megjelent! Hamvai körül tánczot járnak; sőt nyelvéből is megőriztek valamit: annyira kedves előttök a rómaiak emléke, a ki bárbárnak mondta önmagát, mivel a szarmata nem értette meg!

«A frankok csak azért járták be e nagy vidékeket, hogy nemzetök néhány törzsét meglátogassák, a melyeket egykor Probus a Pontus Euxinus partjára vitt. Oda érkezve megtudtuk, hogy e törzsek néhány hónapja eltűntek, s hogy nem tudni mi lett belőlük. Meroveus azonnal kimondta, hogy visszatérünk Pharamond táborába.

«A gondviselés úgy akarta, hogy Ovid sírjánál feltaláljam a szabadságot. Midőn visszafelé e sír mellett elmentünk, Meroveust egy nőstény farkas rohanta meg, mely kicsinyeit lerakni jött oda. Megöltem e dühös állatot. Ekkor fiatal uram megigérte, hogy atyjától szabadságot eszközöl ki számomra. Társa lettem a vadászat további tartama alatt. Azt kívánta, hogy mellette aludjam. Néha beszéltem neki a véres harczról, a melyben három féktelen bika vontatta őt, s dícsősége emlékének örömeiben. Néha hazám szokásairól s hagyományaimról is beszéltem neki: de mindabból, a mit elmondtam, csak Herkules és Theseus munkáinak történetét hallgatta élvezettel. Midőn művészeteinket igyekeztem vele megértetni, megforgatta lándzsáját, s türelmetlenül mondá: «Görög, görög, urad vagyok!»

«Több havi távollét után megérkeztünk Pharamond táborába. A királyi kunyhó üres volt. A hosszúhajú főnöknek vendégei voltak s miután ezek tiszteletére minden gazdagságát eltékozte, egy szomszéd főnök kunyhójába ment lakni, aki, szintén tönkre juttatva a bárbár fejedelem által, ezzel együtt egy másik főnökhöz ment. Végre megtaláltuk Pharamondot, a mint, egy nagy lakománál ülve, a naiv vendégszeretetet élvezte és megmagyarázta nekünk ez ünnepek okát.

«A sueviai tenger közepén van egy Chasta nevű sziget, a mely Hertha istennőnek van szentelve. Ez istenség szobra egy mindig fátyollal eltakart kocsira van helyezve. E kocsi, fehér üszők által vonva, bizonyos időben végig megy a germán nemzetek között. Ilyenkor minden ellenségeskedés szünetel, s észak erdői egy kis ideig nem viszhangozzák a fegyverek zaját. A titokzatos istennő most ép a bárbárok közt jelent meg, s mi a megjelenése által okozott vigadozások tartama alatt érkeztünk meg, Zakariásnak alig volt egy pillanatnyi ideje, hogy engem karjaiba szorítson. Minden főnök meg volt híva az ünnepélyes lakomára: ez alkalommal akarták megbeszélni, hogy békét kössenek-e, vagy folytassák a háborút a rómaiakkal. A pohárnok szerepe nekem jutott, Meroveus pedig harcosai között foglalt helyet.

«Félkörben ültek a tűz körül, a melyen a lakomához szükséges húst készítették. Mindegyik főnök, mintegy harczra fegyverkezve, egy kötés szénán vagy egy bőrtéken ült; előttök egymástól különálló kis asztalok, a melyekre vitézségök vagy nemességök szerint egy adagot kaptak az áldozatból. A legvitézebbnek ismert harcos (ez Meroveus volt) az első helyet foglalta el. Lándzsákkal és pajzsokkal fölfegyverzett szabadosok ide-oda hordozták a hússal megrakott háromlábú székeket és a gabnából készült itallal telt bölényszarvakat.

«A lakoma vége felé kezdetét vette a tanácskozás. A frankok szövetségében volt egy Camulogenes nevű gall, a ki attól a híres görögtől származott, a ki Lutetiát Labienus, Julius hadnagya, ellen védelmezte. Az augustodunumi²⁹ iskolák negyvenezer tanítványa között nevelkedvén, fényes neveltetését a leghíresebb massiliai és burdigalai³⁰ retorok alatt tökéletesítette; de a gallok természetes állhatatlansága és vad jelleme belevitték őt a bagaudák lázadásába. E fellázadt pórokat Maximián leigázta, és Camulogenes a frankokhoz ment, a kik vitésége és gazdagsága miatt befogadták. Pharamond lakomájának papjai csendet parancsolván, a gall fölkel, s titokban talán megúnva a hosszú számkivetést, azt indítványozta, hogy követeket küldjenek a czézárhoz. Dicsérte a római légiók fegyelmét, Konstácz erényeit, a béke kellemeit s a társas élet szépségeit.

«- Hogy egy gall így beszél hozzánk, válaszolt Chloderic, az egyik frank törzs főnöke, ezen nem kell csodálkoznunk: valami jutalmat vár régi uraitól. Elismerem, hogy a századosi szőlővesszőt könnyebb kezelni, mint az én lándzsámat, s hogy kevésbé veszélyes a Capitoliumban bíbor között imádni a czézárt, mint megvetni e kunyhóban egy farkasbőrön. Láttam én magában Rómában ama kapzsi palota-tulajdonosokat, a kiket eléggé lehet sajnálni, hogy még egy kunyhót is óhajtanak birni a mi erdeinkben: higyétek el, nem oly rettenetesek, a mint ezt elöttetek egy gall félelme lefesti. Hadd kérjenek a gallok, e nő-nemzet által meghódítva, békét, ha akarnak: Chlodericban pezsg valami, a mi arra készti, hogy felgyújtsa a Capitoliumot s eltörölje a római nevet a föld színéről.

«A gyülekezet a lándzsákkal hadonázva és a pajzsokat verve, tapsolt e beszédnek.

«- Menjetek, menjetek hát Rómába, viszonzá a gall hevesen. Mit csináltok itt, erdeitekben elrejtőzve? Hogyan! vitézek, arról beszéltek, hogy átkeltek a Tiberen, s még nem tudtatok átmenni a Rajnán! A nő-nemzet által meghódított gall szolgák nem ültek ily nyugodtan lakoma mellett, a midőn abban a városban dültek, a melyet ti messziről fenyegettek. Nem tudjátok, hogy csupán egy gall vaskardja ellensúlyozta a világbirodalmat? A hol csak valami nagy dolog indult meg, mindenütt ott találjátok őseimet. Egyedül a gallokat nem lepte meg Sándor látása. Caesar tiz évig küzdött velők, hogy meghódítsa őket, és Vercingetorix győzte volna le Caesart, ha a gallok nem lettek volna megoszolva. A világ leghíresebb helyei atyáimnak hódoltak. Feldúlták Görögországot, elfoglalták Bysantiumot, táboroztak Trója romjai felett, bírták Mithridates királyságát, s a Tauruson túl legyőzték a scythákat, a kiket még senkisésem győzött le. A föld sorsa mintegy hozzá volt tapadva őseimhez, mint valami végzetes és titokzatos pecséttel megjelelt nemzethez. Úgy látszik, hogy egymás után minden nép meghallotta azt a hangot, mely Rómában Brennus megérkezését hirdette, s a mely egy éjjel ezt mondá Ceditiusnak: «Ceditius, menj és mondd meg a tribunoknak, hogy holnap a gallok itt lesznek.»

«Camulogenes folytatni akarta, midőn Chloderic, hangos kacajjal félbeszakítva őt és kardjának markolatával az asztalra ütve, felkiáltott:

«- Hosszúhajú királyok, értettetek valamit a gallok e jósasszonyának hosszú beszédéből? Hallott-e valaki közületek Sándorról, Mithridatesről? Camulogenes, ha uraid nyelvén nagy beszédeket tudsz tartani, ne fáraszd magadat azzal, hogy elöttünk mondd el. Mi megtiltjuk gyermekeinknek, hogy az írás és olvasás szolgai mesterségét megtanulják: nekünk csak vas, harcz és vér kell.

«Viharos kiáltások hangzottak fel a bárbarok tanácsában. A gall megvetéssel viszonyozta a gúnyt.

²⁹ Autun.

³⁰ Bordeaux.

«- Ha a híres Chloderic nem ismeri Sándort és nem szereti a hosszú beszédeket, csak ennyit mondok neki: Ha a frankoknak kivülről nincs más harcosuk, a ki fölgyűjtsa a Capitoliumot, akkor azt tanácslom, hogy bármily áron, de kössetek békét.

«- Áruló! kiáltá a szikamber tajtékzó dühvel, remélem, hogy nemzedet rövid idő alatt urat cserél. A frankok részére művelve a földet, majd be fogod látni, hogy mily vitézek a hosszúhajú királyok.

«- Ha csak a te vitézségedtől kell félnem, viszonzá gúnyosan a gall, akkor nem töröm magamat új holdkor a kigyótozások összegyűjtésével, hogy megvédjem magamat a bajok ellen, melyeket Teutates készít számomra.

«E szavakra a dühös Chloderic, Camulogenes felé nyújtva lándzsája hegyét, haragtól fojtott hangon mondá:

«- Nem mernél még csak ide nézni sem.

«- Hazudsz, viszonzá a gall, kardját kirántva és a frankra rohanva.

«Többen a két harcos közé álltak. A papok véget vetettek a centaurok és lapithák ez új lakomájának. Másnap, mikor a hold egész fényét visszanyerte, nyugodtan elhatározták azt, a min a részegségben összevesztek, mert ily állapotban a szív nem tud tettetni és merész vállalatokra hajlandó.

«Kimondották, hogy békét ajánlanak a rómaiaknak; s mivel a szavatartó Meroveus már kieszközte atyjánál szabadságomat, azt határozták, hogy én vigyem meg azonnal Konstáncznak a tanács ikenetét. Zakariás és Klotild adták tudtomra magszabadulásomat. Kértek, hogy azonnal keljek utra, nehogy tapasztalnom kelljen a bárbárok természetes állhatatlanságát. Engednem kellett nyugtalan sürgetéseiknek, Zakariás elkisért Gallia határáig. Visszanyert szabadságom ézetét megzavarta az, hogy el kellett válnom ez öregtől. Hasztalan kértem, hogy jöjjön velem, hasztalan könyeztem a reá nehezedő bajok felett. Útközben egy vad liliumot szakított le, a mely már keresztül tört a havon, s így szólt hozzám:

«- E virág a szálusok fejének és törzsének jelvénye; ez erdőkben egész természetesen szebben nő, mint a tél fagyának kevésbé kitett talajban; megszégyeníti a hó fehérséget, a mely eltakarja, s a mely a helyett, hogy elhervasztaná, inkább megőrzi maga alatt. Remélem, hogy életem e zord korszaka, melyet uram családjánál töltök, egykor olyanná tesz az Isten előtt, a milyen e lilium: a léleknek, hogy minden erejét kifejtthesse, egy ideig a balsors rideg hava alatt kell eltemetve lennie.

«E szavak után Zakariás megállt, az égre mutatott, a hol egykor találkozni fogunk; s nem engedve időt, hogy lábaihoz boruljak, eltávozott, miután utolsó oktatását bevégezte. Jézus Krisztus is, a kinek példáját követi, így oktatta tanítványait, a Genezáret tavának partján sétálva, s így beszéltette a mezők fűveit és a völgy liliumait.»

VIII.

Az elbeszélés megszakítása. Eudor és Cymodocea egymás iránti szerelmének ébredése. A Sátán e szerelmet arra akarja használni, hogy megzavarja az egyház békéjét. A pokol. Az ördögök gyűlése. A gyilkosság ördögének beszéde. Az álbölcsesség ördögének beszéde. A kék ördögének beszéde. A Sátán beszéde. Az ördögök elszélednek a földön.

Eudor elbeszélése már a nap kilenczedik órájáig tartott. A nap Árkádia hegyeire lövellte égető sugarait, s az elnémult madarak a Ladon nádasába bújtak el. Lasthenes ismét enni hívta vendégeit, s azt indítványozta, hogy hagyják másnapra fia történetének végét. Elhagyták a szigetet és a két oltárt, s csendben mentek vissza a vendégszerető lakba.

A nap hátralévő részében alig lehetett egy-két szavat hallani. A lacedaemoni püspök egészen Lasthenes fiának történetével látszott foglalkozni. Csodálta az egyház állapotának s az egész világon való elterjedésének ecsetelését. Láta e képben az embereket, a kiktől a híveknek félniök kellett, s a kiknek Eudor által vázolt jelleme csak sötét jövőt ígért. Czirill Rómából is kapott nyugtalanító híreket, de a melyeket nem akart közölni az erényes családdal.

Eudor sem volt nyugodt. A kereszt tövéhez benső gyötrelmeket vitt; még nem tudta, hogy azok az Isten szándékainak kifolyása voltak. Megkettőztette imáit és önsanyargatásait; de a bűnbánat könnyein át szemei önkénytelenül meglátták Homér leányának szép haját, alabastrom kezeit, gyönyörű természetét és szende kellemeit. Szünet nélkül látta azokat a rajta csüngő nyájas és félénk tekinteteket, azokat a bájos vonásokat, a melyeken visszatükröződtek mindazon érzelmek, melyeknek ő kifejezést adott, sőt azok is, a melyeket még nem öltöztetett szavakba. Mily széppé tette a gyermeteg szemérem az ártatlan szűzet, midőn ő a római és bajaei bűnös élvezeteket beszélte el! Mily halálsápadtság ömlött el arcán, midőn ő a harczokat ecsetelte, vagy midőn a sebekről és rabszolgaságról beszélt!

A múzsák papnőjének keblében is határozatlan érzelmek és új izgalom honoltak. Szelleme és szíve egyszerre léptek ki a gyermekkorból. Szellemének tudatlanságát eloszlatá a kereszténység igazsága; szívének tudatlanságát pedig megszüntette az a világosság, melyet a szenvedélyek mindig meggyújtanak. Különös, ez a fiatal leány egyszerre érezte a bölcsesség és szerelem okozta nyugtalanságot és gyönyört.

- Atyám, mondá Demodocusnak, mily isteni idegen hívott meg bennünket lakomáira! mily nagy Lasthenes fia, szívet és fegyvereit tekintve! Nem egyike-e ő a világ amaz első lakóinak, a kiket Jupiter az emberekre nézve kedvező istenekké változtatott? Mint a kegyetlen sors játéka, mennyit küzdött! mennyit szenvedett! Oh tiszta és hatalmas múzsák; oh védő istenségeim! hol voltatok, midőn nemtelen bilincsek nyögöztek le ily nemes kezeket? Nem tudtátok megoldani e fiatal hős kötelékeit lantjaitok hangjával? De, Homér papja, te, ki mindent tudsz, s ki az öregek bölcs higgadtságával bírsz, mondd meg nekem: micsoda vallás az, melyről Eudor beszél? Nagyon szép az a vallás! igazságossá teszi a szívet, lecsillapítja az örült szenvedélyeket. A ki követi, mindig kész segíteni a szerencsétlenen, mint valami nemeslelkű szomszéd, a nélkül, hogy időt venne magának öve felkötésére. Menjünk a templomokba juhokat áldozni a törvényhozó Ceresnek és a jövőbe látó Napnak. Uszályos ruhában, italáldozati serleggel kezünkben, kerüljük meg a vérrel hintett oltárokat, készítsük el a szent süteményeket, s igyekezzünk felfedezni, micsoda ismeretlen nemtő pártfogolja Eudort... Érzem, hogy titkos istenség szól szívemhez... De egy szűz behatolhat-e a fiatal emberek titkaiba, s iparkodhatik-e megismerni isteneiket? A szemérem fölemelheti-e fátyolát, hogy megkérdezze a jósdákat?

E szavakat mondva, Cymodocea könnyekre fakadt, s a könnyek gyöngyökként peregtek le arczán.

Igy hozta össze az ég a két szívet, a melyeknek egyesülése a keresztnek diadalt volt szerzendő. A Sátán a kiválasztott pár szerelmét arra készült használni, hogy tomboló viharokat támaszson, és minden elősegíté az Örökkévaló szándékainak megvalósulását. A sötétség fejedelme ép most fejezte be a földi templomok szemléljét. Meglátogatta a hazugság és csalárdság szentélyeit, Trophonius barlangját, a sybilla sziklarepedéseit, a delphi jósdát, Teutates követ, Isis, Mitra és Visnu földalatti helyiségeit. Az áldozatok mindenütt fel voltak függesztve, a jósdák elhagyatva, a bálványimádás dicsfényét már-már háttérbe szorította Krisztus igazsága. A Sátán sajnálja hatalmának vesztét, de legalább nem engedi magát harcz nélkül legyőzetni. Megesküszik a pokol örökkévalóságára, hogy megsemmisíti az igaz Isten imádoit, elfeledve, hogy a fájdalom helyének kapui nem fognak erőt venni az ember Fiának szeretett jegyesén. A lázadó arkangyal nem ismeri az örökkévalónak céljait, a ki meg akarja büntetni bűnös egyházát; de érzi, hogy a hívek fölötti uralom egy pillanatra kezébe van adva, s hogy az ég megengedi terveinek végrehajtását. Azonnal elhagyja a földet és leszáll sötét birodalmába.

A Vézuv tetején látható, a hamuk között csüngve, egy égetett szikla; midőn a hegy belsejében meggyuladt kén és kátrány elhomályosítja a napot, forrásba hozzák a tengert és Parthenope tántorogni kezd, mint egy ittas tánczosnő, akkor a vulkán változékony csúcsa más alakot ölt, a láva szétfoly, a kő megindul és robajjal esik vissza a hegy égő belsejébe, a mely kivetette: így merül a sátán, a pokol által elnyelve, a tátongó mélységbe. A gondolatnál gyorsabban jut át mindazon téreken, a melyek egykor meg fognak semmisülni; a chaos ordító maradványain át ama régiók határára érkezik, a melyek ép oly enyészhetetlenek, mint a boszú, mely azokat alkotá; átkozott régiók ezek, a halál sírja és bölcsője, a hol az idő nem irányadó, s a melyek még akkor is fenmaradnak, mikor a mindenség eltűnik, mint az egy napra felütött sátor. Önkénytelenül könny lopózik a gonosz szellem szemeibe, a midőn az éj birodalmába lép. Tűzlándzsája alig világítja be körülötte a sűrű sötétséget. Nem uton megy a homályon át; hanem bűneinek súlya által vonatva száll a pokolba. Még nem látja ama lángok távoli fényét, a melyek tápanyag nélkül és kiolthatatlanul égnek, de hallja már a kárhozottak nyögéseit. Megáll, összerezzen az örök fájdalom első sóhajának hallatára. A pokol bámulatra ragadja még fejedelmét is. Lelki furdalás és szánalom fogja el a lázadó arkangyal szívét.

- Én készítettem, kiált föl, e börtönöket, én halmoztam össze ennyi rosszat! Nélkülem a rossz ismeretlen lett volna a Mindenható műveiben. Mit vétett nekem az ember, e szép és nemes teremtmény?...

A Sátán folytatni akarja a hasztalan bánat kesergéseit, midőn az örvény lángoló torka megnyílik, s egyszerre más gondolatokat juttat eszébe.

Egy rémalak jelen meg a kérlelhetlen kapuk küszöbén: a Halál. Sötét foltként tűnik fel a mögötte lobogó lángok között; a pokoli világosság kékes sugarakban tör át csontjainak nyílásain. Fejét sok színben játszó korona díszíti, a melynek drágaköveit a föld népeitől és királyaitól rabolja. Néha bibor- vagy daróczrongyokkal díszíti magát, melyeket a gazdagról vagy szegényről tép le. Majd repül, majd vonszolja magát; mindenféle alakot ölt, még szépet is. Az ember süketnek hinné, pedig meghallja a legkisebb zajt, mely életet árul el; vaknak látszik, pedig meglátja a fű alatt mászó legkisebb férget is. Egyik kezében kaszát tart, mint valami arató; a másikkal eltakarja azt az egyetlen sebet, melyet valaha kapott, melyet a győzedelmes Krisztus a Golgotha hegyén ütött a keblén.

A Bűn nyitja ki a pokol kapuit, s a Halál zárja be. E két szörnyetegnek bizonyos borzasztó szeretet adta tudtára atyjok közeledtét. A Halál, a mint megismeri messziről az emberek ellenségét, azonnal örömtelten siet eléje:

- Oh atyám! kiált föl, meghajtom előtted e főt, mely soha senki előtt sem alázza meg magát. Lecsillapítani jössz leányod telhetetlen éhségét? Meguntam az egyforma lakomákat, valami új világot várok tőled, hogy azt fölfalhassam.

A Sátán megborzadva fordítja el fejét, hogy megszabaduljon a csontváz öleléseitől. Eltávolítja őt lándzsájával, s tovább haladva, így felel neki:

- Oh Halál! ki leszesz elégítve és meg leszesz boszulva: egyetlen legyőződnek számos népét adom kezedbe.

E szavakat mondva, az ördögök feje belép a lakokba, hol áldozatai örökké sírnak; előbbre halad az izzó mezőségeken. Az örvény forrongásba jő királya láttára; a máglyák erősebben lobognak; a kárhozott, ki azt hitte, hogy elérte a fájdalom netovábbját, élesebb szurást érez: így fekszik Sahara sivatagain az eső nélküli orkán hevéből ellankadt fekete afrikai a homokon, a szintén megrémült kigyók és oroszánok között; azt hiszi, hogy elérte szenvedésének tetőpontját, de a száraz felhők közt mutatkozó homályos nap új kínokat éreztet vele.

Ki festhetné le ama helyeket, a hol az élet minden gyötrelme össze van gyűjtve, de fokozatosabb mérvben és végnélküli tartammal? Száz gyémánt csomóval egy bronz trónhoz bilincselve, a kétségbeesés ördöge uralkodik a keservek birodalma fölött. A Sátán, megszokva a pokoli zajt, mindegyik kiáltásból ráismer a büntetett vételre s az érzett fájdalomra. Megismeri az első gyilkos hangját: hallja a gonosz gazdagot, aki egy csepp vizet kér; kineveti a szegény jajgatásait, a ki rongyai nevében a mennyországot követeli.

- Esztelen! mondja neki, hát azt hitted, hogy a szűkölködés minden erényt pótol! Azt gondoltad, hogy minden király az én országomban s minden testvéred vetélytársam mellett van. Hitvány és nyomorult teremtes, gögös, hazug, gyáva voltál, irigyelted más javát, ellensége voltál mindannak, a ki nevelés, tisztelet és születés tekintetében fölötted állt, és koronákat követelsz? Ég itt az irgalmatlan gazdaggal, a ki jól tette, hogy eltaszított magától, de a ki ruházattal és kenyérrel tartozott neked.

A boldogtalanok tömege, gyötrődései közül, így kiált a Sátánhoz:

- Mi imádtunk téged, Jupiter, és te ezért lángok közt tartasz bennünket, átkozott!

És a kevély arkangyal gúnyos mosolylyal feleli:

- Többre becsültetek Krisztusnál, osztozzatok dicsőségemben és örömeimben!

A tűz okozta kin nem a legborzasztóbb gyötrelme az elkárhozott lelkeknek: megőrzik isteni eredetük emlékét; magokban hordják az Isten szépségének letörölhetetlen képét, s örökké bánják a föltétlen jót, a melyet elvesztettek: e bánatot szünet nélkül felkelti a lelkek látása, a kiknek lakása a pokol szomszédságában van, s a kik, miután, kiengesztelték tévedéseiket, a mennyei régiókba repülnek. Az elkárhozottak mindezen szenvedéseikhez járulnak az erkölcsi fájdalmak s a földön elkövetett bűnök miatt érzett szégyen: a képmutató fájdalmait nagyobbítja a tisztelet, a melyet álerényei a földön még folyton kivívnak. A magasztos címek, melyeket a megcsalt század ád hirneves halottaknak, gyötrik e halottakat az igazság és boszú e lángjaiban. Az imák, melyeket gyengéd barátság röpit az égbe elveszett lelkekért, szomorral töltik el az örvény mélyén e vigasztalhatatlan lelkeket. Ilyenkor lépnek ki sírjaikból e bűnösök, hogy tudtára adják a földnek az isteni igazságosság büntetéseit, s így szóljanak az emberekhez: «Ne imádkozzatok értem; el vagyok ítélve.»

Az örvény központjában, vért és könnyeket hömpölygető oczeán közepén, sziklák között emelkedik egy fekete kastély, a Kétségbeesés és Halál műve. Örökös vihar tombol visszariasztó bástyái körül, terméketlen fa áll kapuja előtt, s kilencz soros szomorú falainak főtoronyán a kevélység zászlója lobog, melyet félig széttépett a villám. A pogányok által Párkának nevezett ördögök állnak őrt e sötét palota sorompóinál. A Sátán megérkezik királyi

lakásának tövéhez. A három palotaőr felkel és gyászos zajjal ereszti le az ércz kalapácsot az ércz kapura. Más három ördög, kiket Furiák neve alatt imádtak, megnyitja az égő kaput: szomorú csarnokok tűnnek fel ekkor, a melyek hasonlóak ama földalatti folyosókhoz, a hova Egyiptom papjai ama szörnyetegeket rejtették, melyeket az emberekkel imádtattak. A kárhozatos épület kupolái tompa sustorgástól viszhangzanak; sápadt fény ereszkedik alá az égő boltozatokról. Az első csarnok bejáratánál a fájdalmas Örökkévalósága fekszik egy vaságyon: mozdulatlan; még szíve sem dobban: kezében egy kifogyhatatlan homokórát tart. Csak ez egy szavat tudja és mondogatja: «Örökké!»

Az átkozott rangfokozatok fejedelme, a mint belép tisztátalan lakába, azonnal megparancsolja a lázadó légiók négy vezérének, hogy hívják össze a pokol tanácsát. Az ördögök készségesen teljesítik fejedelmök rendeleteit. Tömegesen jönnek s csakhamar megtöltik a Sátán tágas tanácstermét; helyet foglalnak a komor szinkör égő padjain; úgy jönnek, a mint az emberek őket imádják, a hatalom jelvényeivel, a mely hatalom nem egyéb csalásnál. Ez itt a szigonyt hozza, melylyel hiába veri a tengereket, a melyek csak Istennek engedelmeskednek; emez, áldicsóság sugaraival koszoruzva, azt a fönséges óriást akarja utánozni, kit az Örökkévaló kelt föl minden reggel ott, hol a hajnal pirkad. Itt az álbölcsesség szelleme okoskodik, ott a háboru szelleme ordít, amott a kék ördöge mosolyog: az emberek Venusnak hívják; a pokol Astarte néven ismeri: szemei kéjes epedéssel telvék, hangja megzavarja a lelkeket, s az ágyéka körül lévő csillogó öv az örvény hatalmainak legveszedelmesebb műve. Végre egybegyűlvék e tanácsban a nemzetek összes hamis istenei, Mitra, Báál, Moloch, Anubis, Brahma, Teutates, Odin, Irminsul, s szenvedélyeink és szeszélyeink ezer agyrémei.

A szenvedélyek az ég leányai s az élettelt oltattak belénk: míg tiszták maradnak keblünkben, az angyalok őrizete alatt állnak; de mihelyt megromlanak, az ördögök hatalma alá kerülnek. Így, van megengedett és bűnös szerelem, kárhozatos és szent harag, bűnös kevélység és nemes büszkeség, durva vakmerőség és körültekintő vitézség. Oh emberi nagyság! bűneink és erőnyeink foglalkoztatják a poklot és az eget, s hatalmuk egy részét képezik.

Nem mint a reggeli csillag, mely világosságot hoz nekünk, hanem mint egy borzalmat keltő üstökös, ül Luczifer trónján a szellem-nép között. Miként a viharban egy hullám a többi fölé emelkedik és tajtékozó csucsával fenyegeti a hajósokat, vagy miként egy égő városban a füstölgő épületek közül egy magas torony lángkoszoruzta tetejével kimagaslik, úgy tűnik ki a bukott arkangyal társai közül. Főlemeli a pokol jogarát, a mely finom tűz által minden rosszat magában foglal. Eltitkolva az őt emésztő bánatokat, így beszél a Sátán a gyülekezethez:

- Nemzetek istenei, trónok, lángok, vitéz harcosok, legyőzhetetlen, nemes és független faj, nagylelkű gyermekei ez erős hazának, a dicsőség napja elérkezett; szedni fogjuk állhatatosságunk és harcaink gyümölcsét. Mióta széttörtem a zsarnok igáját, iparkodom méltóvá lenni a hatalomra, melyet kezembe adtatok. Meghódítottam a világot; hallhatjátok itt amaz ember ivadékaiknak jajgatásait, ki helyeiteket volt betöltendő a boldog lakokban. E nyomorult faj megmentésére üldözőnk kénytelen volt Fiát elküldeni a földre. Megjelent e Messiás; be mert hatolni birodalmainkba; s ha vakmerőségemben támogattatok volna, most vasra verve itt volna ez örvények mélyén; akkor örökre vége lett volna a harcnak köztünk és az Örökkévaló között. De e kedvező alkalom elveszett, s mi kénytelenek vagyunk újra fegyvert ragadni. Krisztus követői gyarapodnak. Jogaink igazságosságában nagyon is bízva, elhanyagoltuk oltáraink védelmét; tegyünk most együttesen egy új kísérletet, hogy ledöntsük a bennünket fenyegető keresztet, s tanácskozzunk a győzelemre vezető legalkalmasabb eszközökről.

Így beszél a Krisztus által legyőzött istenkáromló az örök éjben, az az arkangyal, a ki látta, mint zúzta be az Üdvözítő keresztjével a pokol kapuit, és szabadította meg Izráel igazainak nyáját; a megrémült ördögök elfutottak az Isteni világosság láttára; a Sátán pedig, birodalma romjai között szétzúzott fejjel feküdt egy asszony lábai alatt.

Midőn a gonoszság atyja bevégezte beszédét, a gyilkosság ördöge kelt fel. Vérrel festett karok, dühös taglejtések, borzasztó hang, e lázadó szellemnek mindene az őt bemocskoló bűnöket s a benne tomboló érzelmek hevésségét hirdeti. Nem tudja föltételezni, hogy egyetlen egy keresztény kikerülheti az ő dühét; így üldözi az Uj-Világ partjait locsoló óceánban egy tengeri szörny a habok között zsákmányát; ha a csillogó zsákmány egyszerre kibontja ezüst szárnyait s egy pillanatra madárrá változva, a levegőben talál menekvést, a csalódott szörny a hullámok fölé szökik és, tajték s gőz-fellegeket okádva, tehetetlen dühével rémületbe ejti a matrózokat.

- Mi szükség tanakodni? Kiált föl a vérengző angyal. Krisztus népeinek megsemmisítésére kell-e más eszköz, mint hóhérok és lángok? Nemzetek istenei, bizzatok rám templomaitok régi fényének visszaállítását. A herczeg, a ki nemsokára uralkodni fog a római birodalom felett, hatalmam csatlósa. Fel fogom ébreszteni Galeriusban a kegyetlenséget. Egy óriási és utolsó mézárást szervezve, ellenségeink oltárai hadd úszszanak hiveik vérében. A Sátán, az első embert elvesztve kezdte meg a győzelmet: én a keresztények kiirtásával fogom azt betetőzni.

Szólt, és a pokol gyötrelmei azonnal elfogják a vérengző szellemet; egy kiáltást hallat, mint a hóhérok bárdja által sujtott bűnös, mint a lelki furdalások törével szurdalt gyilkos. Égő izzadság veri ki homlokát; vérhez hasonló ömlik szájából hasztalan vergődik a kárhozat terhe alatt.

Ekkor az álbölcsesség ördöge kell föl csendes örülethez hasonló komolysággal. Hangjának tettetett szigorúsága, kedélyének látszólagos nyugalma elámíttja az elvakult sokaságot: miként a mérges száron nyíló szép virág elcsábítja az embereket és halált hoz rájuk. Egy öregnek, az Athénben és Alexandriában elterjedt iskolák egyik főnökének alakját ölti magára. Olajfaággal koszorúzott fehér haj, félig sárga homlok, eleinte előnyös színben tüntetik föl: de közelebbről vizsgálva, az aljasság és képmutatás egész örvényét s az igazi ész szörnyű gyűlöletét lehet benne felfedezni. Bűne az égben kezdődött a világok teremtésével, a mint a világok kitétetek hiábavaló vitáinak. Ócsárolta a Mindenható műveit; kevélységében más rendet akart létesíteni az angyalok között s a legfőbb bölcsesség birodalmában; ő lett atyja az istentagadásnak, az undok rémalaknak, melyet még a Sátán is irtózott létre hozni, s a mely beleszeretett a Halálba, midőn megjelent a pokolban. De, habár a hamis tanok ördöge örvend ismereteinek, mégis tudja, hogy mily veszedelmesek azok a halandóknak, s ujjong a bajoknak, melyeket a földön szülnék. Bűnösebb lévén minden lázadó angyalnál, ismeri saját elvetemültségét s ezt dicsőségnek tartja. Az idők után született ez álbölcsesség így beszél az ördögök gyülekezetéhez:

- Pokol fejedelmei, tudjátok, hogy én mindig ellene voltam az erőszaknak. Csak okoskodással, szelídséggel és rábeszéléssel fogunk győzelmet aratni. Hadd terjeszszem én el imádóink és a keresztények közt amaz elveket, melyek széttépik a társadalom kötelékeit és aláássák a birodalmak alapjait. Hierokles, Galerius kedvencz minisztere, már karjaimban van. A szekták szaporodnak. Saját eszökre fogom hagyni az embereket; elküldöm nekik fiamat, az Istentagadást, a Halál kedvesét és a Remény ellenségét. Még annak létét is tagadni fogják, a ki őket teremtette. Nem lesz szükség harczokat kezdeni, melyeknek kimenetele mindig bizonytalan; én kényszeríteni tudom az Örökkévalót, hogy még egyszer megsemmisítse művét.

Az örvény e legromlottabb szellemének beszédére az ördögök zajosan tapsoltak. E szánandó öröm zaját viszhangozták a pokoli boltozatok. A kárhozottak azt hitték, hogy üldözőik új kinokat találtak fel. A lelkek, a kiket most nem őriztek máglyáikon, kiszöktek a lángból és a tanácsba futottak; magokkal vonszolták gyötrelmeik egy részét: az egyik égő szemfedelét, a másik ólom takaróját, ez a könnyekkel telt szemeiből lecsüngő jégcsapokat, amaz az őt emésztő kigyókat. A borzalmas tanács borzalmas nézői helyet foglalnak az égő padokon. A Sátán, maga is megrémülve, előhívja a sötétség őrszellemeit, a hiu Chimaerákat, a gyászos

arczú Rémületet, a zavart tekintetű Boszut, a soha nem alvó Lelkifurdalásokat, a megfoghatatlan Örültséget, a sápadt Fájdalmakat és a Halált.

- Verjétek ismét vásra e bűnösöket, kiált, vagy reszketsetek, mert a Sátán velök együtt titeket is lelánczol.

Hasztalan fenyegetések! a rémalakok a kárhozottak közé vegyülnek, s ezek példájára ők is jelen akarnak lenni királyaik tanácskozásán. Talán rettenetes harcz keletkezett volna, ha az Isten, a ki megőrzi igazságosságát, s a ki egyedüli szerzője a rendnek, még a pokolban is, véget nem vet a zavarnak. Kiterjeszti karját, s kezének árnya lerajzolódik az átkozott terem falán. Azonnal nagy rémület szállja meg a kárhozott lelkeket és a lázadó szellemeket: az előbbieket visszatérnek gyötrelmeikhez; az utóbbiak, miután az isteni kéz eltűnt, újra kezdik a tanácskozást.

A kéj ördöge, mosolyogni iparkodva a széken, melyen félig feküdt, megmozdul és fölemeli fejét. A lázadó arkangyal után a legszebb bukott angyal lévén, megtartotta a kellemek egy részét, a melyekkel a Teremtő felékesítette; de oly édes tekintetének mélyén, bájos hangján és mosolyán át nem tudom, minő ravaszság és fertőzöttség fedezhető fel. Szeretetre születvén, mint a gyűlölet lakának örökös lakója türelmetlenül viseli balsorsát; sokkal finomabb, hogysém dühös kiáltásokra fakadjon, csak sír, és mély sóhajok közt mondja ki eme szavakat:

- Olymp istenei, és ti, kiket kevésbbé ismerek, brámán és druid istenségek, semmitsem akarok elöttetek eltitkolni; igen, a pokol nekem terhemre van; Ti tudjátok: én sohasem ápoltam gyűlöletet az Örökkévaló iránt, s csak követtem, még lázadásában és bukásában is, az angyalt, a kit szerettem. De ha már lebuktam veletek az égből, legalább sokáig akarok élni a halandók között, s nem engedem magam száműzetni a földről, Tyrus, Heliopolis, Paphos, Amathus hívogatnak. Csillagom még ragyog Libanon hegye fölött: itt bűbájos templomaim, kellemes ünnepélyeim, hattyuim, melyek a légből húznak engem, virágaim, tömjénem, illataim, üde pázsítjaim, kéjes tánczaim és mosolygó áldozataim vannak. S a keresztények elragadják tőlem a mennyei örömök e csekély kárpótlását! ligeteim mirtusa, mely annyi áldozatot ad a pokolnak, vad keresztté változzék, a mely az ég lakóit szaporítja! Nem, most meg fogom mutatni hatalmammat. Egy szigorú törvény tanítványainak legyőzéséhez nincs szükség sem erőszakra, sem bölcseségre: a gyengéd szenvedélyeket használom ellenök fegyverül; ez öv biztosítja nektek a győzelmet. Enyelgéseim folytán csakhamar el fognak puhulni a szeplőtelen Isten szigorú életű szolgálói. Meg fogom hódítani az állhatatos szüzeket, még a pusztákban is megzavarom azokat az anachorétákat, a kik azt hiszik, hogy csábjaimtól megszabadulnak. A bölcsesség angyala dicsekszik, hogy Hieroklest elvonta elleneinktől; de Hierokles nekem is époly hű szolgálóm: már meggyújtottam keblében egy bűnös lángot; tudni fogom, hogyan kell művemet fentartani, vetélkedéseket támasztani, a világot játszva felforgatni, s élvezetek által oda vinni az embereket, hogy fájdalmaimban osztozzanak.

E szavakat mondva, Astarte visszalát székében. Mosolyogni akar, de a kigyó, melyet öve alatt hordoz, titkon szívébe harap: a gyenge ördög elsápad, s a pokoli bandák tapasztalt főnökei eltalálják baját.

A három vélemény közt megoszlik a rettenetes gyülekezet; a Sátán csendet parancsol:

- Társaim, tanácsaitok méltók hozzátok; de a helyett, hogy ez egyenlően bölcs indítványok között választanánk, kövessük mindegyiket, hogy fényes sikert arassunk. Hívjuk még segítségünkre a Bálványimádást és a Kevélyiséget. Én felébresztem majd a Gyanut Diocletian szívében s a Nagyravágyást Galerius lelkében. Ti pedig, nemzetek istenei, legyetek mindnyájan segítségemre: menjetek, repüljetek, keltsétek föl a nép és a papok buzgalmát. Menjetek fel az Olympra, elevenítsétek föl a költők meséit. Dodona és Daphne ligetei adjanak új jóslatokat; a világ legyen felosztva rajongókra és istentagadókra: a kéj édes mérgei gyujtsanak lángra

kegyetlen szenvedélyeket; s mindezen rosszakat egyesítve, támaszszunk a keresztények ellen egy rettenetes üldöztetést.

Igy beszél Luczifer: háromszor üt jogarával trónjára; háromszor verődik vissza az örvény mélyéről egy hosszas moraj. A chaos, a pokol egyetlen és sötét szomszédja megérzi a lökést, megnyilik s ölen gyenge fénysugarat bocsát át, a mely lehat a kárhozottak éjébe. A Sátán sohasem volt rettenetesebb ama nap óta, midőn felmondva az engedelmességet, az Örökkévaló ellenségének vallotta magát. A légiók azonnal felkelnek, kimennek a tanácsteremből, átmennek a könnyek tengerén, a büntetések országán, s a Bűn és a Halál által őrzött kapu felé repülnek. Az égő kemenczék világánál úgy tűnik fel a tisztátalan csapat, mint egy földalatti barlangban fáklya világánál ama gyanus madarak, a melyeknek szárnyait mintha valami rút féreg szötte volna.

A pokol palotájának előcsarnokában az ágy előtt, melyen a fájdalmak Örökkévalósága pihen, egy lámpa függ: ebben ég a mennyei harag ős lángja, a mely meggyújtotta az örök tüzeket. A Sátán egy szikrát vesz a tűzből. Elmegy: az első ugrással a csillagos égövhöz ér, a másodikkal az emberek lakába érkezik. A végzetes szikrát elviszi minden templomba, a kialudt tüzeket meggyújtja a bálványok oltárain: Pallas azonnal mozgásba hozza lándzsáját, Bacchus szőlőággal és repkénynyel körülfont botját lóbálja, Apollo íját feszíti, Ámor fáklyáját csóválja, Aeneas régi házi istenei jósolnak a Capitoliumban. A hazugság atyja az ámítás egy-egy szellemét helyezi a pogány istenségek bálványaihoz; s láthatatlan csapatainak mozdulatait szabályozva, Jézus Krisztus egyháza ellen egyöntetű működésbe hozza az ördögök egész seregét.

IX.

Eudor elbeszélésének folytatása. Eudor Konstáncz udvarában. A brittek szigetére megy. Diadalmi kitüntetésben részesül. Visszatér Galliába. Armorica kormányzójává nevezetik. Gallia. Armorica. Velleda epizódja.

A kéj ördöge, ígéretéhez híven, beszállt az aranyozott termekbe, a melyekben az álbölcsek tanítványa lakott. Föléleszti szívében a pislogó lángot; vágyai elé tartja Homér leányának képét; megszúrja egy törrel, a mely Gomorra füstölgő romjait elborító vizekben volt megmártva. Ha Hierokles e pillanatban láthatta volna a múzsák papnőjének más szerelem nyilaitól megsebzett szívet; ha láthatta volna az Eudoron csüngő szemeket, a ki kalandjainak elbeszélését készül folytatni, mily féltékenység szállta volna meg a keresztények ellenségének lelkét! Ah! csak néhány napra van elhalasztva e féltékenység dühöngésének kitörése. Lasthenes családja vendégeivel együtt utolsó pillanatait élvezi az ég által e földön engedett békének. Lasthenes leányai és neje, Czirill, Demodocus és Cymodocea, egybegyűlve, miként tegnap, már hajnalban, a gyümölcsös ajtajában ülnek és figyelmesen hallgatják a bűnbánó harczost, a ki így kezd beszélni:

- Mondottam, uraim, hogy Zakariás Gallia határán hagyott el. Konstáncz ekkor Lutetiában volt. Több napi fáradalom után Sequana belgáihoz³¹ érkeztem. Az első tárgy, mely a parisiusok ingoványos talaján szemembe ötlött, egy nyolcz szegletű torony volt, mely nyolcz gall istennek vala szentelve. A déli oldalon, Lutetiától két ezer lépésnyire, s az azt körül ölelő folyón túl Hesus temploma volt látható; közelebb, a folyó partján egy réten, egy másik templom emelkedett, a mely Isisnek volt szentelve; észak felé, egy halmon, egy harmadik templom romjai látszottak, a mely egykor Teutates tiszteletére épült. E halom a Mars-hegy volt, a hol Dénes vértanúságot szenvedett.

«A Sequanához közeledve, egy füzek és diófák alkotta függönyön keresztül, észrevettem tiszta, átlátszó, s kitűnő ízű vizeit, a melyek ritkán szaporodnak vagy kevesbednek. A fagy ellen szalmával bekötözött néhány fügefával beültetett kertek képezték partjainak egyedüli díszét. Nagy nehezen tudtam felfedezni a várost, melyet kerestem, s melynek neve Lutetia, a mi annyit tesz, mint szép kő, vagy szép oszlop. Végre egy pásztor mutatta meg a Sequana közepén, egy hajó alakú szigeten. A nyomorult tanyát a folyó ellentétes partjaival két híd köti össze, a melynek mindegyikét egy-egy vár védi, a hol a császárnak adót kell fizetni.

«A parisiusok fővárosába az északi kapun mentem be, s a város belsejében csak szalmával fedett és kemenczék által melegített fa- és sárkunyhókat láttam. Egyetlen egy emléket vettem észre: egy oltárt, melyet a hajósok társasága emelt Jupiternek. De a szigeten kívül, a Sequana déli ágának tulsó partján, a Lucotitius hegyén, egy római vízvezeték, egy czirkusz, egy szinkör és a Konstáncz által lakott fürdő-palota volt látható.

«A mint a czézár megtudta, hogy palotája kapujában vagyok, felkiáltott:

«- Bocsássátok be fiam barátját!

«Leborultam a fejedelem lábaihoz; ő nyájasan felemelt, dicséretekkal halmozott el udvara előtt, s kézen fogva bevezetett a tanács-terembe. Elbeszéltem neki, a mi velem a frankoknál történt. Konstáncz el volt ragadtatva a fölött, hogy e népek végre képesek letenni a fegyvert, s azonnal egy századost küldött, hogy velök a békéről alkudozzék. Fájdalommal vettem észre, hogy Konstáncz sápadtsága és gyengesége nagyobbodott.

³¹ Az Ile-de-France lakói.

«A fejedelem palotájában együtt voltak Gallia és Itália legjelesebb keresztényei. Ott tündökölték Donatián és Bogatián, a szeretetreméltó testvérek; Gyárfás és Protáz, a keresztények Orestese és Pyladese; massiliai Procula, lugdunumi Justus; végre a galliai praefectus fia, Ambrus, a tudományosság, szilárdság és őszinteség mintaképe. Miként Xenophonról, róla is azt beszélték, hogy méhek táplálták: az egyház szónokot és nagy embert remélt benne.

«Égő vágy emésztett, Konstáncz szájából megtudni a Diocletian udvarában fogságom óta beállt változásokat. Nemsokára a palota kertjeibe hivatott, melyek a Lucotitius hegy oldalánál egész a rétig, a hol Isis temploma emelkedik, a Sequana partján ereszkednek alá.

«- Eudor, mondá, Carausius ellen fogunk menni, hogy megszabadítsuk Británniát³² e zsarnoktól, a császári bíbor e bitorlójától. De mielőtt e tartományba mennénk, jó lesz megismerned, miként állnak az ügyek Rómában, hogy tudd magadat mihez tartani azt illetőleg, a mit mondanodó vagyok. Talán emlékszel hogy midőn hozzám jöttél Galliába, Diocletian Egyiptomba, Galerius pedig a perzsák ellen ment. Az utóbbi győzelmet aratott; ez óta kevélysége és nagyravágyása nem ismer határt. Nőül vette Valériát, Diocletian leányát, s nyíltan hirdeti, hogy ipát lemondásra kényszerítve uralomra óhajt jutni. Diocletian, a ki öregedni kezd, s a kinek szellemét egy betegség meggyöngíté, már alig tud ellent állni a hálátlannak. Galerius teremtményei diadalmaskodnak. Hierokles, a te ellenséged, nagy kegyben áll; Peloponnesus, a te hazád, prokonzulává nevezetett ki. Fiamat ezer veszély fenyegeti. Galerius iparkodott őt elveszteni, egyszer egy oroszlánval való küzdelemre kényszerítvén, másszor a szarmaták elleni veszélyes válllaltal bizván meg. Végre, Galerius Maxentiust, Maximián fiát pártfogolja, habár alapjában nem szereti, hanem csak azért, mert benne Konstántin vetélytársát látja. Így, Eudor, minden azt hirdeti, hogy nagy zavarok küszöbén állunk. De míg csak lélekzem, nem félek Galerius féltékenységétől. Csak fiam meneküljön öreitől, csak egyszer atyja mellett legyen, majd meg fogják tudni, ha meg mernek támadni, hogy a népek szeretete a fejedelmekre nézve bevehetetlen bástya.

«E beszélgetés után néhány nap múlva elindultunk a brittek szigetére, melyet az óceán a többi világtól elválaszt. A piktek a Tacitus által halhatatlanná tett Agricola erődjét ostromolták. Más részről Carausius, hogy Konstáncznak ellentállhasson, fellázítá Caractacus és Boudicea királyné régi párthíveinek maradványát. S így egyszerre polgári viszályok zavarai és egy külfáboru borzalmai közé jutottunk. Kevés bátorság, melyet őseim vérével örököltem, és szerencsés műveletek sorozata fokról-fokra odáig vittek, hogy a britt légión első tribunjává lettem. Nemsokára a lovasság parancsnokává neveztek ki, s én vezéltem a sereget, midőn a piktek Petuaria³³ falai alatt legyőzettek, a mely gyarmatot galliai parisiusok telepítették le az Abus³⁴ partján. Carausiust a Thamesisen³⁵, e nádasokkal fedett folyón, támadtam meg, a mely Londinum³⁶ mocsáros partjait locsolja. A bitorló ezt a harczteret választotta, mert itt a brittek legyőzhetetlennek tartották magokat. Egy régi torony volt itt, melynek tetejéről egy bárd jós énekekben hirdette, hogy, nem tudom, hány keresztény sírja fogja díszíteni azt a helyet.³⁷ Carausius legyőzetett, s katonái meggyilkolták őt. Konstáncz a siker dicsőségét egészen nekem engedte át. Borostyánnal koszorúzott leveletem elküldötte a császárnak. Számomra a diadalmenetet pótló szobrot és kitüntetésekért kért és kapott. Nemsokára rá visszatértünk

³² Angolország.

³³ Beverley, a York-grófságban, Angolországban.

³⁴ Humber.

³⁵ Temze.

³⁶ London.

³⁷ Westminster.

Galliába: s a czézár, új bizonyítékát akarván adni hatalmas barátságának, az armoricai tartományok parancsnokává nevezett ki. Előkészületeket tettem, hogy elmenjek e tartományokba, a hol még a druidok vallása virágzott, s a melyeknek partjain alkalmatlankodtak az északi bárbarok flottái.

Midőn az uti készületek megvoltak, Rogatián, Sebestyén, Gyárfás, Protáz, és a czézár palotájában tartózkodó minden keresztény eljött hozzám búcsuzni.

«- Meglehet hogy majd Rómában találkozunk, mondák, üldöztetések és megpróbáltatások között. Vajha egyesítene bennünket a vallás egykor a halálban, mint régi barátokat és méltó keresztényeket!

«- Mielőtt tartományomba mentem volna, több hónapig Galliában utazgattam. Egy országban sem találhatni az erkölcsök, vallások, polgárosodás és bárbarság hasonló vegyülékét. Meglévén osztva a görögök, a rómaiak, és a gallok, a keresztények s Jupiter és Teutes imádói között, mindenütt éles ellentéteket tüntet fel.

«Hosszú római utak húzódnak át a druidok erdőin. A győzők gyarmataiban, vadonok közepén, a görög és a római építészet legszebb emlékei, hegyi patakhöz épített hármass vízvezetékek, színekörök, capitolumok, fényes templomok, találhatók; s e gyarmattól nem messze láthatók a gallok kerek kunyhói, gerendákból és kövekből épített erődjei, a melyeknek kapujára farkaslábak, baglyok csontvázai és holtak csontjai vannak szegezve. Lugdunumban, Narbonában, Massiliában, Burdigalában a gall ifjuság sikerrel gyakorolja magát Demosthenes és Cicero művészetében; néhány lépéssel odább a hegyekben csak hollókárogáshoz hasonló, műveletlen nyelvet hallani. Római vár emelkedik egy szikla ormán; keresztény kápolna áll egy völgy ölében az oltár mellett, a hol a pap emberi áldozatokat fojt meg. A legionárius katona egy pusztá közepén a tábor bástyáin áll őrt, s a szenátorrá lett gall római tógát visel ez erdők csailtjaiban. Falernumi szőlő érik Augustodunum hegyoldalaiban, korinthusi olajfa virágzik Massiliában, s áttikai méhek árasztanak illatot Narbonában.

«De a mit mindenütt lehet csodálni Galliában, a mi ez ország főjelleget alkotja, azok az erdők. Itt-ott néhány elhagyott római tábor lehet látni bennök; a fű alatt lovasok és lovak csontvázaikra akadni. A katonák által egykor saját fentartásukra elhintett magvak szokatlan és polgárosodásra valló gyarmatokat alkotnak Gallia eredeti és vad növényei között. Bizonyos érzékenyülés vett rajtam erőt, midőn megláttam ama szelid növényeket, melyek közül egyiknek-másiknak Görögország volt eredeti hazája. A halmokon és a völgyek hosszában voltak elszórva, a szülőföldjükről magokkal hozott szokások szerint. A száműzött családok is jobban szeretik ama helyeket, melyek hazájokra emlékeztetik őket.

«Még most is emlékszem, hogy az egyik római tábor romjai között egy emberrel találkoztam, a ki bárbarok pásztora volt. Míg éhes sertései, a falak alatt nőtt gyökereket felturva, a világ urainak művét rombolták, ő nyugodtan ült egy *porta decumana* maradványain, s hóna alatt egy léggel telt tömlőt szorongatott; így öntött a furulya-félébe hangokat, a melyek az ő izlése szerint, kellemesek voltak. Látva, mily nagy közönnnyel taposta e pásztor a czézárokat táborát, s mennyivel többre becsülte kezdetleges hangszerét és kecskebőr-ruháját e fényes emlékeknel, éreznem kelle, hogy nagyon kevés szükséges az élethez, s hogy annyira rövid időközben végtére is nagyon közömbös, vajjon a harci tárogató hangjával rémítettük-e meg a földet, vagy egy duda sóhajaival mulattattuk az erdőket.

«Végre a rhedonokhoz³⁸ érkeztem. Armoricában csak pusztaságokat, erdőket, szűk és mély völgyeket találtam, a melyeket kis patakok szelnek át, melyeken nem jár a hajós, s melyek a

³⁸ Rennes stb. népei.

tengerbe viszik ismeretlen vizeiket; valóban elhagyatott, szomorú, viharos, ködös és szeles egy tartomány ez, melynek szikláktól meredező oldalait egy vad oczeán mossa.

«A vár, melyben kormányoztam, s a mely néhány mérföldnyire feküdt a tengertől, a gallok egyik régi erődje volt, melyet Julius Caesar nagyobbított meg, midőn a venetesuk³⁹ és a curiosoliták⁴⁰ ellen harczolt. Egy sziklán épült, egy erdő mellett állt s egy tóban fürdött.

«Itt több hónapot töltöttem magányban, a világtól elszigetelve. E magány hasznos volt nekem. Magamba szálltam; megvizsgáltam a sebeket, a melyeket azóta, hogy Zakariástól elváltam, nem mertem érinteni; vallásom tanulmányozásával foglalkoztam. Mindennap veszítettem egy keveset abból a keserű nyugtalanságból, a melyet az emberekkel való érintkezés csak ápol. Már számítottam a győzelemre, a melyhez az enyémnél nagyobb erők kívántattak volna. Lelkem még nagyon gyenge volt első gondatlanságom és bűnös hajlamaim folytán; sőt elmém régi kételyeiben és érzelmeim nemességében bizonyos varázssra leltem, a mely megállította; szenvedélyeim mintegy csábító nők voltak, a kik enyelgéseikkel magukhoz lánczoltak.

«Egy esemény hirtelen megszakította a kutatásokat, melyeknek eredménye reám nézve oly fontos lett volna.

«A katonák tudomra adták, hogy néhány nap óta az éj beálltával egy nő jön ki az erdőkből, csónakba ül, átkel a tavon, kiszáll a tulsó parton és eltűnik.

«Tudtam, hogy a gallok nőkre bízzák legfontosabb titkaikat; hogy gyakran megkérdezik leányaikat és feleségeiket oly dolgok felől, a melyeket magok között nem tudtak elintézni. Armorica lakói megőrizték ős szokásaikat, s türelmetlenül viselték a római igát. Vitézek, mint minden gall, egész a vakmerőségig, de kívánnak az által, hogy jellemük rendkívül őszinte, hevesen gyűlölnek és szeretnek, s szilárd érzelmeiket misem képes megváltoztatni vagy legyőzni.

«Egy különös körülmény megnyugtathatott volna: Armoricában sok keresztény volt, s a keresztények hű alattvalók; de Clarus, a rhedon egyház pásztora, egy erényes férfiú, akkor Condivincumban⁴¹ volt, és egyedül ő adhatta meg a szükséges felvilágosítást. A legkisebb hanyagság vesztetet okozhatta Diocletian előtt és bajba keverte volt Konstánczot, az én pártfogómat. Kötelességemnek tartottam tehát a katonák értesítését komolyan venni. De mivel ismertem ez emberek gorombaságát, elhatároztam, hogy magam fogom megfigyelni a gall nőt.

«Este felé felöltöttem fegyvereimet, a melyeket egy köpenynyel eltakartam, s titokban kimenve a kastélyból, a tó partján helyet foglaltam ama ponton, melyet a katonák előttem leirtak.

«A sziklák közé rejtőzve egy ideig hiába vártam, semmisem jelentkezett. Egyszerre azonban hangok ütik meg fületem, a melyeket a szél a tó közepéről hozott felém. Hallgatózom, s emberi hangokat különböztetek meg; ugyanazon időben egy hullám tetején csónakot pillantok meg; erről lesiklik, két hullám között eltűnik, azután ismét megjelen egy feltorlódott hullám tetején, s a part felé közelg. Egy nő kormányozta: a viharral küzdve, énekelt, és enyelegni látszott a szelekkel; az ember azt hitte volna, hogy hatalmában vannak, annyira daczolt velők. Láttam, hogy néha-néha vászondarabokat, gyapjakat, viaszdarabkákat s apró arany és ezüst lemezeket dobál a tóba áldozatul.

³⁹ Vannes lakói.

⁴⁰ Dinan környékének népei.

⁴¹ Nantes.

«Nemsokára a parthoz ér, kiugrik a szárazra, megköti csónakát egy fűzfa-törzshöz s a kezében lévő nyárfa ágra támaszkodva, bemegy az erdőbe. Egészen mellettem ment el, de nem vett észre. Termete magas volt; egy fekete rövid és ujjatlan tunika alig, hogy eltakarta meztelenségét. Ércz övén egy arany sarló csüngött, s fejét tölgykoszorú díszíté. Fehér karjai és arczbőre, kék szemei, rózsás ajkai, szabadon lebegő hosszú szőke haja, gall nőre vallottak, s kellemök által éles ellentétben voltak büszke és vad járásával. Csengő hangon rettenetes szavakat énekelt, s nyitott keble hullámozott, mint a tenger.

«Némi távolban követtem. Először egy gesztenyésen ment át, melynek elvénült fái felül majdnem mind el voltak száradva. Azután egy óránál tovább egy mohával és páfránynyal fedett rónán mentünk. E róna végén egy erdő volt, s ez erdő közepén ismét egy több mérföldnyi területű síkság. A talaj sohasem volt művelve, s kövekkel beszórva, hogy a kasza és az eke hozzá ne férjenek. Ez aréna szélén egyike állt ama magános szikláknak, a melyeket a gallok *dolmen*-eknek neveznek, s a melyek valamelyik harcos sírját jelölik. A földmives, a ki jövőben barázdái között fogja látni ez alaktalan piramisokat, megborzadva az emlék nagyságától, talán láthatatlan és káros hatalmaknak fogja tulajdonítani azt, a mi csak őseink erejét és nyersségét hirdeti.

«Az éj leszállt. A fiatal leány a kötől nem messze megállt, kezével háromszor ráütött, fenhargon eme titokzatos szavakat mondva:

«- Fel a fagyöngyhöz, itt az új év!»

«Az erdő mélyében azonnal ezer és ezer világosság csillogott; minden tölgy úgyszólván egy-egy gallt szült; a bárbárok tömegesen jöttek elő rejtekökből: némelyek teljesen föl voltak fegyverkezve; mások jobb kezökben egy tölgyfaágot s balkezökben egy fáklyát tartottak. Az álruha nagyon jónak bizonyult, mert közéjük vegyülhettem: az első rendetlenséget nemsokára sorakozás és rend váltotta fel, s ünnepélyes körmenetet kezdtek.

«Legelől mentek a papok, két áldozatra szánt fehér bikát vezetve; utánok következtek a bárdok, gitár-forma hangszereken Teutates dicséretét zengve; ezek után a tanítványok, kiket egy fehérbe öltözött címér-hirnök követett, fején két szárnyal díszített sapkával s kezében két kígyóval körülfont verbéna-ágot tartva. A címér-hirnök nyomában három druidot képviselő három szenáni⁴² haladt: az egyik egy kenyeret, a másik egy vízzel telt edényt, a harmadik egy elefántcsont kezét vitt. A druid nő (ekkor ismertem fel hivatását) jött legutoljára. A fő druid helyét foglalta el, a kitől származott.

«A harmincz éves tölgy felé mentek, a melyen feltalálták a szent fagyöngyöt. A fa tövében egy gyep-oltárt emeltek. A szenánik ezen egy kevés kenyeret égettek el, néhány csepp tiszta bort öntöttek rá. Azután egy fehérbe öltözött pap felment a tölgyre s a druid nő arany sarlójával lemet szette a fagyöngyöt; a fa alatt kiterített fehér lepel fogta fel az áldott növényt; a többi papok levágták az áldozatokat; s az egyenlő részekre darabolt fagyöngy szétszórtatott a gyülekezet között.

«E szertartás végzetével visszatértek a sírkökhöz; a mállus vagyis a tanács központjának megjelelésére egy meztelen kardot tűztek le; a dolmen lábához két más kő volt támasztva, a melyek egy harmadikat vízszintes helyzetben tartottak. A druid nő felállt e padra. A fegyveres gallok körülállták őt, míg a szenánik és a papok föltartották a fáklyákat: szívők titkon elérzékenyült a jelenetnél, mely régi szabadságukra emlékeztette őket. Néhány fehér hajú harcos szemeiből nagy könnyek potyogtak, melyek legördültek pajzsaikon. Mindnyájan, előre hajolva és lándzsáikra támaszkodva, már hallgatni látszottak a druid nő szavait.

⁴² Gall bölcsek, a druidok utódai.

«Egy ideig végig jártatta szemeit a harcosokon, ama nép képviselőin, a mely először merte mondani az embereknek: «Jaj a legyőzötteknek!» a mely istentelen szó visszahullt saját fejére. A druid nő arczán megindulás volt olvasható, a melyet a szerencse változandóságának e példája keltett benne. Nemsokára kibontakozott gondolataiból, s így beszélt:

«- Teutates hű gyermekei, ti, kik hazátok rabszolgasága daczára megőriztétek atyáitok vallását és törvényeit, nem nézhetlek benneteket könnyhullatás nélkül! Ez hát ama nemzetnek maradványa, a mely törvényeket szabott a világnak? Hol vannak Gallia virágzó államai, hol van a nőknek ama tanácsa, a mely előtt a nagy Hannibál meghódolt? Hol vannak a druidok, a kik szent iskoláikban nagy számú ifjúságot neveltek? Száműzettek zsarnokok által, alig egy kettő él a vad barlangokban ismeretlenül. Velleda, egy gyenge druid nő, - ez az egész, a mi megmaradt nektek áldozataitok bemutatására! Oh Seyn szigete, tiszteletreméltó és szent sziget! egyedül maradtam a kilencz szűz közül, a kik szentélyedben szolgáltak. Teutatesnek nemsokára nem lesznek sem papjai, sem oltárai. De miért mondanánk le a reményről? Egy hatalmas szövetséges segítségét kell tudtotokra adnom: szükséges-e előttetek szenvedéseiteket ecsetelni, hogy fegyvert ragadjatok? Rabszolgaságban születve, alig léptek ki a gyermekkorból, midőn a rómaiak elvisznek benneteket. Mi lesz belőletek? Nem tudom. A férfikort elérve a határra mentek, hogy meghaljatok zsarnokaitok védelmezésében, vagy földeket míveltek az ő táplálásukra. A legdurvább munkákra kárhoztatva, kivagdaljátok erdeiteket, hallatlan fáradtsággal utakat csináltok, a melyek a rabszolgaságot egészen hazátok szivéig vezetik; a rabszolgaság, az elnyomatás, a halál ujjongva futnak ez utakon, alig hogy elkészülnek. Végre, ha ennyi megalázást túléltetek, Rómába visznek benneteket: itt egy színkörbe zárva, egymás leölésére kényszerítenek benneteket, hogy vonaglásaitokkal egy kegyetlen népnek mulatságot szerezzenek. Gallok, hozzátok méltóbb módon is elmehettek Rómába! Jusson eszetekbe, hogy nevetek utazót jelent. Jelenjete meg váratlanul a Capitoliumban, mint ama rettenetes utasok, a ti őseitek és elődeitek. Titus színkörébe kívánnak benneteket? Menjete: engedelmeskedjete a benneteket hívó előkelő nézőközönségnek. Menjete, tanítsátok meg a rómaiakat, hogyan kell meghallni, de ne úgy, hogy ünnepélyeiken ontsátok ki véreteket: elég sokáig tanulták a leczkét, vitessétek velök át a gyakorlatba. Nem lehetetlen, a mit nektek tanácsolok. A frank törzsek, a melyek Hispániában letelepedtek, most visszatérnek hazájokba; flottájok partjaitokról látható; csak jelre várnak, hogy segítségetekre siessenek. De ha az ég nem koronázza sikerrel törekvéseiteket, ha ismét a czézároké lesz az, nos, akkor a frankokkal együtt fölkeressük a világ valamelyik szögletét, a hol a rabszolgaság ismeretlen. Az idegen népek akár adnak nekünk hazát, akár nem, egy darab földet mindig találunk, a hol éljünk vagy meghaljunk.

«Lehetetlen, uraim, leírnom e beszéd hatását, a mely a fáklyák fényénél, egy síkságon, egy sír mellett mondatott el, s a melynél a rosszul megfojtott bikák utolsó bőgései belevegyültek a szél fütyölésébe; ilyenek lehetnek a sötétség szellemeinek gyülekezetei, melyeket a bűbajosok éjjel hívnak össze a vadonokban. A felizgatott képzelő tehetség fölött nem volt semmi hatalma az észnek. Fontolgatás nélkül elhatározták, hogy egyesülnek a frankokkal. Háromszor akart egy harcos kifejezést adni ellenkező véleményének, háromszor kényszerítették hallgatásra, harmadszorra a címerhírnök levágta köpenyének szárnyát.

«Ez csak előjátéka volt egy rettenetes jelenetnek. A tömeg erősen kiabálva, emberi áldozatot követel, hogy jobban megismerhesse az ég akaratát. A druidok egykor néhány, a törvény által már elítélt gonosztevőt szoktak tartogatni áldozataikhoz. A druid nő kénytelen volt kijelenteni, hogy, mivel nem volt kijelelt áldozat, a vallás egy aggastyánt kíván, mint a ki legkedvesebb áldozat lesz Teutates előtt.

«Azonnal oda hoztak egy vas medenczét, a mely fölött Velledának az öreget meg kellett volna ölnie. A medenczét eléje tették a földre. Nem szállt le a gyászos padról, a melyen fölizzatta a

népet; hanem egy broncz háromszögön ült, rendezetlen ruhában, zilált hajjal, kezében egy törrel s lábainál egy égő fáklyával. Nem tudom, hogyan végződött volna a jelenet: talán elhullottam volna a bárbarok fegyverei alatt, ha megkísértem az áldozatot megakadályozni; az ég jóságában, vagy haragjában, véget vetett habozásomnak. A csillagok nyugodni készültek. A gallok félték, hogy meglepi őket a világosság. Elhatározták, hogy várni fognak az utálatos áldozat bemutatásával, míg Dis, a sötétség atyja, ismét éjbe burkolja az eget. A tömeg szétoszlott a síkságon, a fáklyák kialudtak; még csak néhány szélről lobogtatott szövétnek csillogott itt-ott az erdő mélyében, s távolról hallatszott a bárdok kara, a kik visszavonulva e gyászos szavakat énekelték:

«Teutates vért kíván; a druidok tölgyében beszélt. A szent fagyöngy arany sarlóval metszetett le a hold hatodik napján, a század első napján. Teutates vért kíván; a druidok tölgyében beszélt.»

«Sietve tértem vissza a várba. Összehívtam a gall törzseket. Midőn az erőd lábánál összegyűltek, kijelentettem nekik, hogy tudomásom van lázadó összejövetelökről, s a czézár ellen szőtt összeesküvésről.

«A bárbarok vérét megfagyasztá a borzalom. Római katonák által lévén körülvéve, azt hitték, hogy éltek végére jutottak. Egyszerre jajgatások hallatszottak: egy csapat nő rohant a gyülekezetbe. Keresztények voltak, s karjaikon nem rég megkeresztelt gyermekeiket hozták. Elém borulnak, kegyelmet kérnek férjeiknek, fiaiknak és testvéreiknek; elémm tartják újszülötteiket, s e békés nemzedék nevében esdekelnek, hogy legyek szelid és szeretetteljes.

«Miként állhattam volna ellent kéréseiknek? Hogy feledhettem volna el Zakariás szeretetét? Feleltem a nőket.

«- Nővéreim, mondom nekik, megadom a kegyelmet, melyet Jézus Krisztus, a mi közös mesterünk nevében kértek tőlem. Felelősek lesztek előttem férjeitekért, s nyugodt leszek, ha megígéritek, hogy hívek maradtok a czézárhoz.

«Az armoricaiak örömkialtásokba törtek ki, s egekig magasztalták a kegyességet, mely nekem oly kevésbe került. Mielőtt elbocsátottam őket, megígértettem velök, hogy lemondanak a borzasztó áldozatokról, mert azokat még Tiberius és Claudius is kárhoztatták. De azt is kikötöttem, hogy Velleda druid nőt és atyját, Segenaxot, a rhedonok első tisztviselőjét nekem kiszolgáltatják. Még azon este elhozták a két kezeszt; a várban adtam nekik menedékhelyet. A tengerre egy flottát küldöttem ki, a mely a frankokat eltávolította Armorica partjairól. Minden rendben volt. E kalandnak egyedül rám nézve voltak következményei, a melyeket még el kell nektek mondanom. »

Itt Endor egyszerre elhallgatott. Zavartnak látszott, lesütötte szemeit, azután önkénytelenül Cymodoceára tekintett, a ki elpirult, mintha kitalálta volna Eudor gondolatát. Czirill észrevette zavarukat, s azonnal Lasthenes feleségéhez fordulva mondá:

- Sephora, be akarom Eudorért mutatni a szent áldozatot, mihelyt befejezte történetét. Nem készíttethetné el az oltárt?

Sephora fölkelt, leányai követték őt. A félénk Cymodocea nem mert egyedül maradni az öregekkel: mély bánattal szívében csatlakozott a nőkhöz.

Deomodocus, látva, a mint a fürge özként haladt a gyümölcsös pázsítján, örömmel telve felkiáltott:

- Van-e dicsőség, az atyáéhoz fogható, a kinek saját szemei előtt nő fel és szépül gyermeke? Még Jupiter is gyengéden szerette fiát, Herkulest: habár halhatatlan volt, mégis halandó aggodalmakat és gyötrelmeket szenvedett, mert atyai szíve volt. Kedves Eudor, te szintén

aggodalmakat és örömeket szerzesz szüleidnek! Folytasd történetedet. Megvallom, szeretem a keresztényeket: az Imák gyermekei lévén, miként anyáik, mindenütt a Méltatlanság nyomában járnak, hogy jóvátegyék a rosszakat, a melyeket ez végbevitt. Bátrak, mint az oroszlánok, és szelidek, mint a galambok; szívők békességes és értelmes; kár, hogy nem ismerik Jupitert! De lásd, Eudor, még mindig beszélek, pedig téged óhajtlak hallgatni. Édes fiam, az öregek mind ilyenek: ha egyszer belejőnek a beszédbe, beleszeretnek saját bölcseségökbe: egy isten ösztönzi őket, s nem tudnak megállapodni.

Eudor újra felvette az elbeszélés fonalát:

X

Az elbeszélés folytatása. Velleda epizódjának vége.

«Mondottam uraim, hogy Velleda a várban lakott atyjával. A bánat és nyugalanság eleinte heves lázba döntötték Segenaxot, mely alatt megadtam neki mindazon segítyt, a mit a felebaráti szeretet követelt. Minden nap meglátogattam az atyát és leányát a toronyban, a hova átszállítottam őket. E magaviselet, mely annyira eltért a többi római parancsnokokétól, meghódította a két szerencsétlent: az öreg felgyógyult, s a druid nő, a ki nagyon levert volt, nem sokára elégültebbnek látszott. Találkoztam vele, midőn örömteli arczczal egyedül járt a vár udvarain, a termekben, a folyosókon, titkos utakon, az erőd tetejére vezető csigalépcsőkön; mintegy megsokszorozódott előttem; s midőn atyja mellett gondoltam őt, egyszerre mint valami jelenés tűnt fel egy sötét folyosó végén.

«Rendkívüli egy nő volt. Mint minden gall nőben, benne is volt valami szeszélyes és vonzó. Tekintete élénk, szája kissé megvető, s mosolya szokatlanul édes és szellemes volt. Modora majd főnhéjazó, majd ingerlő vala; egész személyében bizonyos fesztelenség és méltóság, ártatlanság és mesterkélttség tükröződött vissza. Csodálkoztam volna, hogy egy vad fajban a görög tudományok és hazája történetének mély ismeretére találtam, ha nem tudtam volna, hogy Velleda a fő druid családjából származott, s hogy egy szenáni nevelte őt a végből, hogy a gall papok tudós rendjébe felvétessék. E bárbár nőnek fő jellemvonása a kevélység, s érzelmeinek kitörése gyakran határos volt a feslettséggel.

«Egyik éjjel egyedül virrasztottam egy fegyverteremben, a honnan csak a vastag falakon tört hosszú és keskeny nyílásokon át lehetett látni az eget. E nyílásokon behatoló néhány csillagsugár megcsillogtatta a fal hosszában elhelyezett lándzsákat és sasokat. Nem gyujtottam világosságot, s a sötétben sétáltam.

«A csarnok végén egyszer csak sápadt fény oszlatja el a homályt. A világosság fokozatosan erősül, s nemsokára megjelen Velleda. Kezében egy arany láncz végén függő római lámpát tartott. Szőke haját, mely görög divat szerint feje tetejére volt tűzve, egy verbénából, a druidok szent növényéből, font koszoru díszíté. Egész öltözete egy fehér tunika volt: szebb, nemesebb, előbbkelő volt, mint egy királyleány.

«Lámpáját egy pajzs szíjára akasztva, és hozzám jöve mondá:

«- Atyám alszik; ülj le és hallgass meg.

«Levettem a falról egy dzsidákból és gerelyekből alkotott diadalmi jelvényt, a melyet a földre fektettem, s a lámpával szemben leültünk e fegyver-rakásra.

«- Tudod-e, mondá ekkor a bárbár nő, hogy én tündér vagyok?

«Kértem, hogy magyarázza meg e szót.

«- A gall tündéreknek, felelé, hatalmuk van viharokat támasztani és lecsendesíteni, magokat láthatatlanokká tenni és különféle állatok alakját felvenni.

«- Nem ismerek ily hatalmat, felelém komolyan. Miként is hihetnéd józanul, hogy oly hatalommal bírsz, melyet sohasem gyakoroltál? Az én vallásom elítéli az ily babonáságot. A viharok csak az Istennek engedelmességeknek.

«- Nem a te Istenedről beszélek én, viszonzá türelmetlenül. Mondd, hallottad a mult éjjel egy forrás nyögését az erdőben, s a szellő panaszát az ablakodnál növény fű között? No hát, én sóhajtoztam ama forrásban és a szellőben. Észrevettem, hogy szereted a vizek és szelek suttozását.

«Megszántam az örültet: ő leolvasta arczomról ez érzelmet.

«- Te szánakozol rajtam, mondá. De ha azt hiszed, hogy örült vagyok, csak magadra vess. Miért mentetted meg atyámat annyi jóssággal? Miért bántál velem oly szeliden? Szűz vagyok, Seyn szigetének szüze: akár megtartom, akár megszegem fogadalmaimat, belehalok. Te léssz az oka. Ezt akartam neked megmondani. Isten veled.

«Fölkelt, magához vette lámpáját és eltűnt.

«Sohasem éreztem, uraim, hasonló fájdalmat. Misem borzasztóbb, mint az ártatlanság felzavarása. Elaludtam a veszélyek között, beértem azzal, hogy elhatároztam magamat a jóra s hogy az akolba egykor visszatérni akartam. E lanyhaságért bűnhődnöm kelle: szívesen ápoltam szívemben a szenvedélyeket, s igazságos volt, hogy elvegyem a szenvedélyek büntetését.

«Ezért fosztott meg az ég e pillanatban minden eszköztől, a melylyel a veszélyt elodázhattam volna. Clarus, a keresztény pásztor, távol volt; Segenax még sokkal gyengébb, hogysem a várból távozhatott volna, s embertelenség nélkül nem szakíthattam el őt leányától. Kénytelen voltam tehát az ellenséget házamban megtartani s magamat akaratom ellenére támadásainak kitenni. Hasztalan hagytam föl az öreg látogatásával, hasztalan kerültem Velleda látását; mindenütt feltaláltam őt; egész napokig várt rám olyan helyeken, a hol okvetlen el kellett mennem, és szerelméről beszélt.

«Éreztem, az igaz, hogy Velleda sohasem kelt bennem, valódi vonzalmat: rám nézve nélkülözte azt a titkos bájt, mely életünk felett határoz; de Segenax leánya fiatal, szép és szenvedélyes volt; s midőn tüzes szavai ajkairól folytak, minden érzékem meg volt rontva.

«A vártól némi távolságban, a druidok által szűzieknak nevezett erdők egyikében egy kihalt fa látható, melyet vas fosztott meg kérgétől. Valóságos kísértetként vált ki az erdő sötét hátteréből. Irminsul név alatt imádtatott, s rettenetes istenséggé lőn a barbárok előtt, a kik örömeikben épúgy, mint szenvedéseikben, csak a halált tudják segítségül hívni. E bálvány körül néhány tölgyfa ágain, a melyeknek gyökerei emberi vérrel voltak öntözve, gall fegyverek és harci jelvények függtek; a szél mozgásba hozta ezeket, s egymáshoz ütődve, baljóslatú hangokat adtak.

«Gyakran meglátogattam e szentélyt, mely telve volt a kelták ős fajának emlékeivel. Egy este e helyen gondolatokba merültem. A távolban az északi szél süvöltött s a fák törzséről repkénylombokat s mohákat tépett le. Egyszerre Velleda jelen meg.

«- Te futsz tőlem, mondá; felkeresed a legelhagyatottabb helyeket, hogy megszabadulj jelenlétemtől; de hasztalan: a vihar elhossa hozzád Velledát, mint ezt a letépett mohát, mely lábaidhoz hull.

«Elém állt, keresztbe fonta karjait, s mereven nézve reám, mondá:

«- Sok mondani valóm van neked; szeretnék hosszasan beszélni. Tudom, hogy panaszaim terhedre vannak, tudom, hogy nem ébresztenek benned szerelmet; de vallomásaimmal mámorba ringatom, a bennem égő lánggal szívesen táplálom magamat, midőn annak egész hevességét veled, te kegyetlen, megismertetem. Ah! ha szeretnél, mily boldog lennék! Éghez méltó szavakat találnánk érzelmeink kifejezésére: most nincsenek szavaim, mert lelked nem ad választ az enyémnek.

«Egy szélroham vonult át az erdőn, s az ércz pajzsok síró hangot adtak. Velleda megborzadva emelte föl fejét, s a felfüggesztett diadalmi jelvényeket szemlélve, mondá:

«- Atyám fegyverei nyögdcisélnék; valami szerencsétlenséget adnak tudtomra.

«Pillanatnyi csend után hozzátev:

«- De valami oka bizonyára van a te közönyödnek. Ennyi szerelemnek meg kellene téged hatni. E hidegség nagyon rendkívüli.

«Ismét elhallgatott. Azután, mintha mély gondolatokból riadt volna fel, egyszerre fölkiáltott:

«- Megvan az ok, melyet kerestem! Nem szenvedhetsz, mert semmit sem adhatok neked, a mi hozzád méltó volna!

«Erre mintegy önkivületben közeledett hozzám, s szivemre téve kezét, mondá:

«- Harczos, a szived nyugodt maradt a szerelem keze alatt; de egy trón talán dobogásba hozná. Szólj: kell-e birodalom? Egy gall nő ígérte meg Diocletiánnak, egy gall nő ajánlja fel neked; az csak jósnő volt, én pedig jósnő és szerelmes vagyok. Mindent megtehetek érted. Tudod: mi gyakran rendelkezünk a bibor felett. Titokban fel fogom fegyverezni harczosainkat. Teutates jóindulattal lesz irántad, s művészetem által kényszeríteni fogom az eget, hogy vágyaidat kielégítse. Előhívom a druidokat erdőikből; magam is elmegyek a harczba, kezemben egy tölgyfaággal. S ha a sors ellenünk lesz, vannak még Galliában barlangok, a hova mint új Eponine elrejthetem férjemet. Ah! boldogtalan Velleda, te férjéről beszélsz, pedig sohasem fogsz szerettetni!

«A fiatal bárbár nő hangja elhal; keze, melyet szivemen tartott, lehanyatlik; lecsüggeszti fejét s hevét kioltja a könnyek árja.

«E beszélgetés borzalommal töltött el. Félni kezdtem, hogy ellenállásom hasztalan. Rendkívül el voltam érzékenyülve, midőn Velleda megszűnt beszélni, s egész nap szívem fölött éreztem kezének égő nyomát. Legalább egy kísérletet akarván tenni megmentésemre, egy elhatározás érlelődött meg bennem, melynek meg kellett volna előznie a bajt, de a mely csak súlyosbítja azt: mert mikor az Isten büntetni akar bennünket, saját bölcseségünket fordítja ellenünk, s nem ad semmit az okosságra, a mely nagyon későn jó.

«Mondottam, hogy Segenaxot eleinte nem küldhettem ki a várból, mert nagyon gyenge volt; de az öreg lassankint visszanyervén erejét, s a veszély mindennap növekedvén rám nézve, egy levelet koholtam, a melyben a czézár nekem megparancsolja, hogy a foglyokat küldjem vissza. Velleda beszélni akart velem elutazása előtt; nem bocsátottam magam elé, hogy mindkettőnket megkiméljem egy fájdalmas jelenettől: gyermeki kegyeleme nem engedte, hogy atyját magára hagyja, s követte őt, miként előre láttam. Más nap megjelent a vár kapujában; azt mondták neki, hogy elutaztam: lecsüggeszté fejét s szép csendesesen visszatért az erdőbe. Több napon át megjelent így, s mindig ugyanazon választ kapta. Utolsó izben sokáig ott maradt, egy fához támaszkodva s az erőd falait szemlélve. Egy ablakból néztem őt s nem tudtam visszafojtani könnyeim: lassú léptekkel távozott, s nem tért vissza többet.

«Már kezdtem egy kissé visszanyerni nyugalmamat: reméltem, hogy Velleda végre kigyógyult végzetes szerelméből. Megunva a fogságot, melyre magamat kárhoztattam, élvezni akartam a szabad levegőt. Egy medvebőrt vettem a vállamra, kezembe egy vadászkést vettem fegyverül, s a várból távozva, leültem egy magas halmon, honnan be lehetett látni a britt tengersizorost.

«Miként az Ithacát sirató Ulysses, vagy miként a siciliai mezőkre száműzött trójaiak, úgy néztem a messze terjedő hullámokat, és sírtam. A Taygetos hegy tövében születve, mondám magamban, az első hang, mely születésemkor fülemet megütötte, a tenger mormolása volt. Mennyi parton láttam azóta megtörni ugyanezen hullámokat, a melyeket itt szemlélek! Ki mondta volna néhány év előtt, hogy Itália partjain, a batavok, brittek, és gallok partvidékein fogom hallani ama hullámok zajgását, a melyeket Messenia szép homokján láttam hömpölyögni? Mi lesz a vége zarándoklásaimnak? Boldog én, ha a halál elragadt volna, mielőtt megkezdtem futásaimat a földön, s midőn még nem volt elbeszélni való kalandom!

«Ezek voltak gondolataim, midőn a közelben emberi és gitár-hangokat hallottam. A csend, a tenger és az erdő zúgása, a tantalmazó és a tengeri pacsirta kiáltásai által meg-megszakított

hangokban volt valami elragadó és vad. Csakhamar felfedeztem Velledát, a ki a sikságon ült. Piperéje elárulta lelkének háborodottságát: nyakán vadrózsa-bogyókból készített füzér volt; gitárja fonnyadt repkény- és páfrány-fonaton csüngött keblén, s fehér fátyol fődte be tetőtől-talpig. E különös diszben a sápadt, kisírt szemű nő szépsége még megkapóbb volt. Egy félig lelombozott bokor mögül látszott: a költő így rajzolja a mirtus-ligeten át felhőben kelő újhholdként mutatkozó Didó árnyát.

«A mozdulattal, a melyet, Segenax leányát fölismerve, tettem, magamra vontam figyelmét. Midőn meglátott, zavart öröm villant fel arczán. Titokzatos jelt adott nekem s mondá:

«- Tudtam jól, hogy ide csallak; misem állhat ellen az én hangjaim varázsának.

«És ismét énekelni kezdett:

«Herkules, te lementél a zöldelő Aquitaniába. Pyrene, ki nevét adta az Iberiai hegyeknek, Pyrene, Bebryx király leánya, neje lőn a görög hősnek; mert a görögök mindig megigézték a nők szívét.»

«Velleda fölkel, felém jő - s így szól hozzám:

«- Nem tudom, micsoda ígézet von engem lépteid nyomába: várad körül bolygok, és szomorú vagyok, hogy nem mehetek be. De készítettem varázsszereket; elmegyek majd szelágót keresni: előbb kenyér- és bor-áldozatot fogok bemutatni; fehérbe leszek öltözve: lábaim meztelenek lesznek, tunikám alá rejtett jobb kezem leszakítja azt a növényt, s bal kezem kiveszi jobb kezemből. Akkor misem állhat ellen nekem. Hozzád fogok lopózni a hold világánál; vadgalamb alakját veszem magamra, s a torony tetejére repülök, a hol lakol. Ha tudnám, mit szeretsz legjobban... az lehetnék.... De nem, azt akarom, hogy enmagamért szeressenek: hűtlen volnék enmagamhoz, ha kölcsönzött alakban szeretnének meg.

«E szavakra Velleda kétségbeesett kiáltásokba tört ki.

«De nemsokára rá megváltoztatta gondolatmenetét, s mintha titkaimat akarta volna kifürkészni, szemeimben iparkodott olvasni, és fölkiáltott:

«- Oh! igen, úgy van, a római nők kiapasztották szívedet! bizonyára sokat szerettél! Hát annyira fölöttem állnak? A hattyúk nem oly fehérek, mint Gallia leányai; szemünkben az ég színe és fénye lakik; hajunk oly szép, hogy a római nők kölcsön kérik tőlünk fejök díszítésére; de a levél csak ott bájos, a hol született, a fa tetején. Látod az én hajamat? lám, ha oda adtam volna, most a császárné homlokán lenne: ez az én diadémem, s megtartottam magamnak! Nem tudod, hogy atyáink, testvéreink, férjeink valami istenit találnak bennünk? Valami hazug nyelv talán azt beszélte, hogy a gall nők szeszélyesek, könnyelműek és hűtlenek: ne higgy e beszédeknek. A druidok gyermekeinél a szenvedélyek komolyak, s következményeik rettenetesek.

«Kezeim közé vettem e szerencsétlen nő két kezét: gyengéden megszorítottam.

«- Velleda, mondám, ha szeretsz, egy módon bebizonyíthatod: térj vissza atyádhoz, szüksége van támogatásodra. Ne add át többé magadat a fájdalomnak, a mely megzavarja eszedet s nekem halálom lesz.

«Lejöttem a halomról, Velleda követett. A mezőn kevésbé járt és gyeppel benőtt utakon mentünk át.

«- Ha szerettél volna, mondá Velleda, mily gyönyörrel jártuk volna be e mezőket! Mily boldogság, veled e magános utakon bolyongni, mint a bárány, a melynek gyapjából egy-egy csomó e tuskéken akadt!

«Félbeszakítá gondolatmenetét sovány karjait szemlélte, és mosolyogva mondá:

«- Engem is megtéptek e pusztá tövisei, s mindennap itt hagyok egy-egy darabot hüvelyemből.

«Azután ábrándjait folytatva, mondá:

«- A patak partján, a fa tövében, ama sövény, ama barázdák mentében, a hol az üdén zöldelő gabna mosolyog, a melynek érését nem fogom meglátni, csodáltuk volna a nap lenyugvását. Gyakran, viharok alkalmával, valamely magános pajtába vagy egy kunyhó romjai közé rejtőzve, hallgattuk volna a szél nyögését az elhagyatott tető alatt. Talán azt hitted, hogy a boldogságról szőtt álmaimban kincseket, palotákat, fényt kívántam? Ah! az én óhajaim szerényebbek voltak, és nem nyertek meghallgatást! Mikor az erdőben a pásztor eltolható kunyhóját láttam, mindig azt gondoltam, hogy az nekem elég lett volna veled. Boldogabbak lévén a scytháknál, a kiknek történetét a druidoktól hallottam, ma pusztáról pusztára hordoznánk kunyhónkat, s lakásunk sem volna jobban a földhöz kötve, mint életünk.

«Egy fenyőerdő bejáratához jutottunk. Segenax leánya megállt és mondá:

«- Atyám ez erdőben lakik, nem akarom, hogy lakába belépj: arról vádol, hogy elraboltad leányát. Az én keserveimet látva, lehet, hogy nem érzed magadat nagyon szerencsétlennek, mert én fiatal és erőteljes vagyok; de egy aggastyán könnyei szétzúzzák a szívet. Majd fölkereslek a várban.

«E szavakat mondva, hirtelen ott hagyott.

«E váratlan találkozás megadta eszemnek az utolsó döfést. A szenvedélyek oly veszélyesek, hogy, ha nem is osztotok azokban, légkörükben bizonyos mérget szívtok be, a mely meg-részeget benneteket. Mig Velleda oly szomorú és oly gyengéd érzelmeinek kifejezést adott előttem, húszszor is a lábaihoz akartam borulni, győzelmével bámulatba ejteni s legyőzetésem bevallásával megörvendeztetni. Az elesés pillanatában csak ama szájalomnak köszöntem megmenekülésemet, a melyet bennem a boldogtalan nő keltett. De e szájalom, a mely először megmentett, okozta később vesztemet, mert megfosztott megmaradt erőmtől. Semmi erőt sem éreztem magamban Velleda ellen; azzal vádoltam magamat, hogy túlságos szigorúságom által én vagyok az oka szelleme megzavarodásának. A bátorságnak e szomorú eredménye megutáltatta velem magát a bátorságot; visszaestem megszokott gyengeségembe, s nem bízva többé enmagamban, minden reményemet Clarus visszatértébe helyeztem.

«Néhány nap mult el: Velleda ígérete daczára sem jelenvén meg a várban, félni kezdtem, hogy valami baj történt. Nyugtalansággal telve, kimentem, hogy Segenax lakását fölkeressem, midőn egy katona a tenger partjáról futva jött elém s értesített, hogy a frank flotta ismét Armorica felé közelg. Kénytelen voltam azonnal oda menni. Az idő bús volt, s minden vihart jelzett. Mivel a bárbarok majdnem mindig viharos időt választottak a kikötésre, megkettőztettem éberségemet. A katonákat mindenütt fegyverbe szólíttatám, s a legfenyegetettebb helyeket megerősíttetém. Az egész nap e munkák közt telt el, s az éj, a vihar kitörése következtében, új nyugtalanságokat hozott.

«Az egyik oldal legszélső pontján, egy parton, hol alig nő néhány fűszál a terméktelen homokban, hosszú sorban emelkednek a druid kövek, a melyek hasonlóak ama sírhoz, a hol egykor Velledával találkoztam. A szél, eső és hullámok által korbácsolgatva magánosan állnak ott a tenger, az ég és a föld között. Eredetök és rendeltetésök egyaránt ismeretlen. Mint a druidok tudományának emlékei, a csillagászat némely rejtelméről, vagy az istenség némely titkairól beszélnek-e? Nem tudni. De a gallok csak mély borzalommal közelednek e kövekhez. Azt mondják, hogy ott bolygó tüzeket lehet látni és kísérteties hangokat lehet hallani.

«A hely, magános volta és az általa keltett borzalom miatt, igen kedvezőnek tűnt fel előttem a bárbarok partra szállásához. Kötelességemnek tartottam tehát, oda egy őrt állítani, s elhatároltam, hogy magam is ott töltöm az éjet.

«Egy rabszolga, a ki által levelet küldöttem Velledának, visszatért e levéllel. Nem találta meg a druid nőt; a nap harmadik órája körül oda hagyta atyját, s nem tudták, hova lett. E hír csak fokozta aggodalmaimat. A katonáktól messze, bútól emésztve ültem egy félreeső helyen. Egyszerre zajt hallok és valamit látni vélek a homályban. Kezembe veszem kardomat; fölkelek, és az elmenekülő kísérteties alak felé futok. Mily nagy volt meglepetésem, midőn elértem; Velleda volt!

«- Hogyan! mondá halkan, te vagy az! Hát tudtad, hogy itt vagyok?

«- Nem, felelém; de te, elárultad a rómaiakat?

«- Elárulni! viszonzá méltatlankodva. Nem esküdtem meg, hogy semmit sem teszek ellened? Kövess, majd meglátod, mit csinálok itt.

«Kézen fogott és az utolsó druid szikla legemelkedettebb pontjára vezetett.

«Alattunk a tenger rettenetes zajjal tört meg a sziklák között. A feltorlódott és szélről üzött habok oda csapódtak a sziklához, s tajtékkal és szikrákkal borítottak el bennünket. Az égen felhők takarták el a holdat, a mely sebesen futni látszott e chaosban.

«- Jól figyelj arra, a mit mondani fogok, szólt Velleda. E parton halászok laknak, a kiket te nem ismeresz. Ha majd az éj fele elmúlt, valaki kopogni fog ajtaikon, s halk hangon hívja őket. Ekkor ők a partra futnak, habár nem ismerik a hatalmat, mely vonzza őket. Üres csónakokat találnak ott, s mégis e csónakok úgy meg lesznek rakva holtak lelkeivel, hogy alig látszanak ki a habokból. Nem egészen egy óra alatt a halászok egy napi hajózást végeznek be, elviszik a lelkeket a brittek szigetére. Nem látnak senkit, sem az átkelés alatt, sem a kikötéskor; hanem csak egy hangot hallanak, a mely az újon jötteket számlálja a lelkek órének. Ha a bárkákba asszonyok találkoznak, a hang férjük nevét mondja. Kegyetlen, te tudod, hogy mondhatnák-e az enyémet?

«Ki akartam verni e babonaságot Velleda fejéből.

«- Hallgass, mondá; mintha én istentelenséget követtem volna el. Nem sokára meglátod a tüzes felleget, mely a lelkek utazását jelzi. Nem hallod már kiáltásaikat?

«Velleda elhallgatott és figyelmesen hallgatózott.

«Néhány percznyi csend után mondá:

«- Ha majd nem leszek már, ígérd meg, hogy tudósítani fogsz atyámról. Midőn valaki meghal, levelet fogsz nekem írni, a melyet a halotti máglyába vetsz; az eljön majd hozzám az *Emlékek Honába*; élvezettel fogom olvasni, s így fogunk egymással beszélni a sír két partjáról.

«E pillanatban egy tomboló hullám csapódott a sziklához, a melyet alapjában megrengetett. Egy szélroham szétűzi a felhőket, a hold bágyadt sugarat vet a hullámok színére. Baljóslatú zaj keletkezik a parton. A sziklák szomorú madara, a sirály, panaszát hallatja, a mely hasonló a vízbefuló ember kétségbeesett kiáltásához: a megrémült őr fegyverre szólít. Velleda össze-rezzen, kiterjeszti karjait és fölkiált:

«- Várnak!

«És a habok közé ugrik. Ruhájánál fogva visszatartottam.

«Oh Czirill! hogyan folytassam ez elbeszélést? A szégyen és gyalázat pirja ömlik el arczomon; de egészen meg kell vallanom bűneimet: leplezetlenül viszem azokat agg korod szent ítélőszéke elé. Ah! hajótörésem után szeretetedhez menekülök, mint az irgalom kikötőjébe!

«Az enmagam ellen vitt harcokban kimerülve, nem tudtam ellenállni Velleda szerelme ez utolsó tanujelének. Annyi szépség, annyi kétségbeesés engem is megfosztottak eszemtől: le voltam győzve.

«- Nem, mondtam az éjben és a viharban, nem vagyok elég erős kereszténynek!

«Leborulok Velleda lábaihoz... A pokol jelt ad e gyászos hymenről; a sötétség szellemei üvöltenek az örvényben, a pátriárkák tiszta nejei elfordítják fejüket, s őrangyalom, elfödve magát szárnyaival, visszaszáll az égbe!

«Segenax leánya visszanyerte életkedvét, vagyis inkább nem volt ereje meghalni. Némán állt ott bizonyos nemével a bámulatnak, mely borzasztó gyötrellem és kimondhatatlan kéj volt egyszerre. A szerelem, a lelki furdalás, a szégyen, a félelem, s különösen a csodálkozás izgalomba hozta Velleda szívét: nem tudta hinni, hogy én vagyok az eddig oly érzéketlen Eudor; nem tudta, hogy nem valami éji kísértet üzött-e vele játékot, s kezeivel és hajával érintett, hogy megbizonyosodjék igaz létezésem felől. Boldogságom kétségbeeséshez hasonlónak tűnt fel előttem; s ha valaki boldogságunkban lát, bizonyára két bűnösnek tartott volna bennünket, a kik fölött ép kimondották a halálos ítéletet.

«E pillanatban magamon érzem az isteni kárhoztatás bélyegét: kételkedtem üdvözlésem lehetőségéről s az Isten irgalmának mindenhatóságáról. Füsthez hasonló sűrű sötétség keletkezett lelkemben, a melyet a lázadó szellemek egész légiója azonnal elfoglalt. Ismeretlen eszméket fedeztem fel magamban, a pokol nyelve önmagától jött ajkaimra, s ama helyek szitkaira fakadtam, a hol örökké sírás és fogak csikorgatása leszen.

«Velleda hallgatott, s mint a legboldogabb és a legszerencsétlenebb teremtmény, majd sírt, majd nevetett. A hajnal világosodni kezdett az égen. Az ellenség nem jelent meg. Visszatértem a várba; áldozatom követett. A csillag, a mely a nappal utolsó lépteit jelzi, kétszer rejté homályba pirulásunkat, s a csillag, a mely világosságot hoz, kétszer hozta vissza nekünk a szégyent és a lelki furdalásokat. A harmadik hajnal hasadtával Velleda felült kocsimra, hogy felkeresse Segenaxot. Alig tűnt el a tölgyerdőben, midőn az erdő fölött egy tüzes- és füst-oszlopot pillantok meg. Ugyanazon pillanatban, midőn e jeleket felfedeztem, egy százados jó hozzám, értésemre adja, hogy faluról falura viszhangoznak ama kiáltások, a melyeket a gallok akkor hangoztatnak, midőn valami ujságot akarnak egymás tudtára adni. Azt hittem, hogy a frankok megtámadták a part valamelyik részét, és kisettem katonáimmal.

«Nemsokára mindenfelől futó parasztokat veszek észre. Egy nagy csoporthoz csatlakoznak, a mely felém közelg.

«A rómaiak élén eléje megyek a paraszt csapatoknak. Gerely-hajításnyira érkezvén, megállítom katonáimat, s egyedül előbbre menve, hajadon fővel, a két sereg között így kiáltok:

«- Gallok, mi célból gyűltetek össze? A frankok talán partra szálltak Armoricában? Segélyemre jöttök, vagy mint a czézár ellenei álltok itt?

«Egy öreg kilép a sorokból. Vállai reszkettek pánczélának sulya alatt, s karja hasznavehetetlen fegyverrel volt terhelve. Mily meglepetés! fölismerni vélem ama fegyverek egyikét, a melyeket a druidok erdejében fölfüggesztve láttam! Mily szégyen! mily fájdalom! a tisztos harcos Segenax volt!

«- Gallok, kiáltja, ifjukorom fegyvereit, a melyeket ismét levettem Irminsul fatörzséről, a hova föláldoztam, ifjukorom fegyvereit hívom bizonyásul, hogy ez az, a ki meggyalázta fehér hajamat. Egy pap követte leányomat, kinek elméje megzavarodott: ő látta a sötétben a római bűnét. Seyn szüze meg van becstelenítve. Boszuljátok meg leányaitokat és hitveseiket; boszuljátok meg a gallokat és isteneiteket!

«Szólt és tehetetlen kezével egy lándzsát hajít felém. A dárda erőtlenül hull lábaimhoz; áldottam volna, ha keresztül szúrja szívemet. A gallok, egyet kiáltva, rám rohannak; katonáim segélyemre sietnek. Hasztalan akarom feltartóztatni a harczolókat. Nem mulékony zavar ez már, hanem valóságos csata, melynek zaja felhat az égig. Az ember azt hitte volna, hogy a druid istenségek jöttek ki erdőikből, s hogy valamely akol tetejéről lelkesítették a gallokat a mészárlásra, oly vakmerők voltak e földmivesek! Nem törődve a fejemet fenyegető csapásokkal, csak arra gondolok, hogy Segenaxot megmentsem; de míg kiragadom katonáim kezei közül és egy tölgyfa törzsének védelme alá akarom helyezni, egy a tömeg közül kirepült gerely borzasztó füttyöléssel hatol az öreg gyomrába; összeroskad őseinek fája alatt, mint az ős Priamos a házi oltárait beárnyaló babérfa alatt.

«E pillanatban egy kocsi jelen meg a síkság legszélső pontján. A lovak fölé hajolva, egy zilált hajú nő hajtja a tüzes állatokat, s úgy játszik, mintha szárnyakat szeretne nekik adni. Velleda nem találta atyját. Megtudta, hogy összegyűjté a gallokat leánya becsületének megboszulására. A druid nő belátja, hogy el van árulva, bűne előtte áll egész nagyságában. Repülve az öreg után, megérkezik a síkságra, hol a végzetes csata volt, átkergeti lovait a sorokon, s észrevesz engem, a mint a lábaimnál holtan elterült atyja fölött zokogok. Velleda, fájdalomtól egészen magán kívül, megállítja lovait, s kocsija tetejéről így kiált:

«- Gallok, hagyjátok abba a harczot. Én okoztam szenvedéseiteket, én öltem meg atyámat. Ne kockáztassátok tovább élteteket egy bűnös leányért. A római ártatlan. Seyn szüze nem úgy becsuteltetett meg: maga adta át magát, önként szegte meg fogadalmait. Bár adná vissza halálom a békét a honnak!

«Azután, letépve homlokáról verbéna-koszoruját, mintha áldozatot akarna bemutatni isteneinek, mondá:

«- Nem mocskolom be többé e szűzi jelvényeket!

«S torkához viszi a szent eszközt: a vér kicsordul. Mint az arató nő, ki bevégezte munkáját és fáradtan alszik barázdája végén, úgy fekszik Velleda a kocsin; a sarló kihull lankadó kezéből, s feje lassan lehajlik vállára. Még egyszer ki akarja mondani annak nevét, a kit szeret; de ajkairól csak érthetetlen suttogás jó: már csak álmaiban léteztem a gall leányra nézve, s legyőzhetetlen álmom zárta le szemeit.»

XI.

Az elbeszélés folytatása. Eudor bűnbánata. Nyilvános vezeklése. Elhagyja a sereget. Egyiptomba megy, hogy Diocletiántól elbocsáttatását kérje. Hajózás. Alexandria. A Nil. Egyiptom. Diocletian elbocsátja Eudort. Thebais. Eudor visszatérése atyjához. Az elbeszélés vége.

«Bocsássátok meg, uraim, a könnyeket, a melyek még most is hullnak szemeimből. Nem mondom el, hogy a századosok magok között tartottak engem, míg Velleda kioltotta életét. Az ég igazságos büntetése volt, hogy csak akkor láttam még egyszer viszont azt, a kit elcsábítottam, a mikor sírba tettük!

«Életem nagy korszaka, oh Czirill, e pillanattól vette kezdetét, mert a valláshoz való visszatérésem korszaka ez. Bűneim, melyek eddig személyesek voltak s csak enmagamat sujtottak, nem igen ötlöttek a szemembe; de midőn azt vettem észre, hogy más boldogtalanságát okoztam, szívem felháborodott enmagam ellen. Nem ingadoztam többé, Clarus megérkezett: lábaihoz borultam; megvallottam neki életem gonoszságait. Örömtelten karolt át, s elem szabta a nem eléggé szigorú vezeklés egy részét, a melynek folytatását látod most.

«A lelki lázak hasonlóak a testiekhez: gyógyításukra különösen helyváltoztatás szükséges. Eltökéltem magamban, hogy távozom Armoricából, lemondok a világról s tévedéseimet megsíratni atyáim hajlékába megyek. Visszaküldtem Konstáncznak hatalmam jelvényeit, kérve, hogy engedje meg elhagynom a világot és a sereget. A császár minden eszközt megkísérelt, hogy visszatartson: kinevezett Gallia praetorius praefectusává, a mely főméltóság tekintélye kiterjed Hispániára és a brittek szigetére. De Konstáncz tapasztalva, hogy szilárdan ragaszkodom elhatározásaimhoz, szokott nyájasságával így írt nekem:

«Én nem adhatom meg a kegyelmet, melyet kérsz, mert a római nép tagja vagy. Egyedül a császárnak van joga sorsod felett határozni. Menj hát ő hozzá, kérd tőle elbocsáttatásodat; s ha az augusztus megtagadja kérésedet, térj vissza a császárhoz.»

«Armorica parancsnokságát átadtam a tribunnak, a ki engem helyettesítendő volt; megöleltem Clarust, s elérzékenyülten s lelki furdalásokkal telten hagytam oda az erdőket és síkságokat, a hol Velleda lakott. Hajóra ültem Nemausus kikötőjében, megérkeztem Ostiába, és viszontlátam Rómát, első tévedéseim színhelyét. Néhány fiatal barátom hasztalan iparkodott bevonni ünnepélyeibe, szomorúságom elrontotta a lakoma örömét; erőltetett mosolylyal sokáig ajkaimnál tartottam a serleget, hogy eltitkoljam a szemeimből hulló könnyeket. A keresztények fejének lábaihoz borulva, a ki kitaszított a hívek közösségéből, esdve kértem őt, hogy fogadjon vissza a nyájba. Marcellin felvett a vezeklők közé; sőt reményt adott, hogy megpróbáltatásom meglesz rövidítve, s hogy az Úr háza öt év multán megnyílik előttem, ha állhatatos leszek a vezeklésben.

«Nem volt egyéb hátra, mint kérelmemmel Diocletian elé járulni: ő még Egyiptomban volt. Nem akartam bevárni visszatértét, s eltökéltem magamban, hogy elmegyek Keletre.

«Márk Aurél mólójánál állt egyike ama keresztény hajóknak, a melyeket szükség idején Alexandria püspökei küldenek a szegények enyhítésére szánt gabona elszállítása végett. E hajó ép utra készen volt Egyiptomba: reá ültem. Az idő kedvező volt. Felszedtük a horgonyt s gyorsan távoztunk Itália partjaitól.

«Ah! egyszer már mentem én e tengeren, a midőn először távoztam Árkádiából! Akkor fiatal voltam, telve reménnyel; dicsőségről, vagyonról, kitüntetésekről álmadoztam; csak képzeletem ábrándképeiből ismertem a világot. Ma, mondám magamban, minő különbség! visszatérek e világból, s mit tanultam e szomorú zarándoklás alatt?

«A hajó személyzete keresztény volt: vallásunk kötelmei, a hajón végeztetve, emelni látszóttak a jelenet magasztosságát. Ha mindezen józan útra tért emberek nem is látták többé Venust a csillogó habokból kikelni s a Horák szárnyain ég felé repülni, de csodálták annak kezét, a ki az örvényt megásta, s a ki tetszése szerint borzalmat vagy szépséget önt a habokba. Volt-e szükségünk Alcyone és Ceyx mezeire, hogy felismerjük a tenger felett repülő madarak és sorsunk közti megható viszonyokat? Az árboczainkon ülő fáradt fecskéket látva, kísértetbe jöttünk, megkérdezni őket hazánk felől. Meglehet, hogy lakásunk körül repkedtek és tetőnk alatt raktak fészket. Lásd, Demodocus, oly egyszerűek a keresztények, hogy gyermekhez lesznek hasonlók. Az ártatlansággal koszorúzott szív többet ér a hajósnak, mint a virágokkal diszített hajófar, s a tiszta lélekből feltörő érzelmek kellemesebbek a tenger ura előtt, mint az arany serlegből kifolyó bor.

«Éjjel, a helyett, hogy bűnös és hiábavaló csillagjóslással foglalkoztunk volna, csendesen szemléltük azt az égboltozatot, a hol a csillagok örvendő világítanak az Istenért, a ki őket teremtetten, azt a szép eget, azokat a békés lakokat, a melyek örökre bezáródtak Velleda előtt!

«Nem messze mentünk el Uticától és Kárhágótól: Marius és Cato a bűnben és az erényben csak kevés dicsőségre és sok boldogtalanságra emlékeztettek. Szerettem volna e partokon megölelni Ágostont. A halom láttára, a melyen Didó palotája volt, egyszerre könnyekre fakadtam. Egy füstoszlop, mely a partról felemelkedett, mintegy tudtomra adni látszott, miként Anchisesnek, a halotti máglya égését. Kárhágó királynéjának sorsában a gall papnőére ismertem. Fejemet kezeimbe rejtve zokogni kezdtem. A tengerre menekültem tehát, miután egy nő halálát okoztam: pedig, mint dicsőség és jövő nélküli ember, nem voltam, miként Aeneas, Ilion és Hektor utolsó örököse; nem menthettem magamat, miként ő, az ég rendelésével és római birodalom sorsával.

«Elhaladtunk Merkur előhegyénél és a foknál, a hol Scipio, Róma szerencsáját üdvözölve, ki akart kötni seregével. A szelek szárnyain kijutva a kis Syrtisből,⁴³ megláttuk a tornyot, a mely a nagy Hannibálnak rejtekhelyül szolgált, a midőn titkon hajóra ült, hogy hazája hálátlanságától megszabaduljon: bárhol érintse is az ember a földet, mindenütt találkozik az igazságtalanság és boldogtalanság nyomaival. Így az ellenkező, a sicíliai parton látni véltem Verres amaz áldozatait, a kik kínzó eszközök tetejéről hasztalan irányozták Róma felé elhaló tekinteteiket. Ah a keresztény nem fog hiába esedezni hazájához a kereszten.

«Már jobbra hagytuk a lotophagok bájos szigetét, a Philenusok oltárait, és Leptist, Severus hazáját. Csakhamar átjutottunk a cyrenei öblön. Tizenharmadik hajnal derült fel az égen, midőn a láthatáron, a habok mentében, egy alacsony és pusztá part tűnt fel. Ezen túl nem-sokára egy terjedelmes homokos síkság, egy magas oszlop vont a magára figyelmünket. A tengerészek fölismerték benne Pompejus oszlopát, a melyet ma Pollio, az egyiptomi praefectus, Diocletiannek szentelt. Hajónkat ez emlék felé irányoztuk, a mely az utasoknak oly jól megmutatja az utat, a városhoz, Sándor leányához, a melyet az arbélai győző azért építtetett, hogy sírja legyen a pharsalusi legyőzöttnek. A Pharostól nyugatra, az alexandriai nagy öbölben horgonyt vetettünk. Péter,⁴⁴ e híres város püspöke, atyai jósággal fogadott engem. Menedékhelyet ajánlott fel nekem az oltár szolgáinak épületében; de én a rokoni kötelékeknél fogva a szép és jámbor Katalin⁴⁵ házáat választottam.

«Mielőtt Diocletianhoz felső Egyiptomba mentem volna, néhány napot Alexandriában töltöttem, hogy nevezetességeit megtekintsem. A könyvtár bámulattal töltött el. Igazgatója a

⁴³ Ma cadesi öböl. A ford.

⁴⁴ A vértanú. Egy apostoli levél maradt fen tőle.

⁴⁵ Katalin, a ki Maximin szerelmének ellentállt.

tudós Didymus, Aristarchus méltó utóda volt. Találkoztam itt minden országból való bölcselkedőkkel és az áfrikai és ázsiai egyház legjelesebb embereivel: kárthágói Arnobiusszal,⁴⁶ alexandriai Athanázszal,⁴⁷ czezareai Özsébbel,⁴⁸ Timotheusszal, Pamphilusszal⁴⁹ a kik mind keresztény hitvédők, doktorok vagy hitvallók. Velleda gyarló csábítója alig merte fölemelni szemeit ez erős emberek társaságában, a kik legyőzték és letaszították trónjukról a szenvedélyeket, mint bitorlókat, a melyeket azért küldött az ég, hogy ostorai legyenek a fejedelmeknek s nyakukra hágjanak a királyoknak.

«Egy este majdnem egyedül maradtam a lelki gyógyszerek és mérgek e tárában. Egy márvány karzatról a nap utolsó sugaraitól bevilágított Alexandriát szemléltem. Elmerültem az emberek milliója által lakott város szemléletébe, a mely három sivatag között fekszik; e bárom sivatag: a tenger, a lybiai homok, és Necropolis, a holtak városa, a mely ép oly nagy, mint az élők városa. Szemeim a sok emléken, a Pharoson, a Timoniumon, a Hippodromon, a Ptolemeusok palotáján, Cleopatra tüin tévedeztek; elnézegettem a hajókkal telt két kikötőt, a habokat, melyek tanui voltak az első czézár nagylelkűségének és Kornélia fájdalmainak. A városnak még alakja is meglepett: úgy tünt fel a lybiai homoksivatagon, mint egy macedóniai mellvért, akár azért, hogy alapítójának emlékét idézze föl, akár pedig azért, hogy tudtára adja az utasnak, hogy a görög hős fegyverei termékenyek voltak, hogy Sándor dzsidája városokat fakasztott a pusztában, miként Minerva lándzsája virágzó olajfát csalt ki a föld öléből.

«Bocsássatok meg, uraim, e tisztátalan forrásból kölcsönzött hasonlatért. Sándor iránti csodálattal telve, mentem vissza a könyvtár belsejébe; egy teremre akadtam, a melyben még nem voltam. E terem végében egy kis üveg emléket láttam, mely visszatükrözte a nyugvó nap sugarait. Oda mentem; egy koporsó volt; az átlátszó kristályon át a koporsó fenekén egy élte virágában meghalt királyt láttam, a kinek homlokát arany korona övezé, s a ki körül volt véve mindenféle hatalmi jelvényekkel. Mozdulatlan vonásai még magokon viselték az őket éltető lélek nagyságának nyomait, úgy látszott, mintha ama vitézek álmát aludta volna, a kik elestek és fejük alá tették kardjokat.

«Egy ember ült a koporsó közelében: valami olvasmányba volt merülve. Bepillantottam könyvébe; ráismertem a Hetvenek által fordított szentírára, a melyet már megmutattak nekem. A Makkabeusok könyvének következő verseinél volt kigöngyölve:

«Minekutána Sándor megveré Dáriust, elhata a föld határáig, és a föld lecsendesedék az ő színe előtt. Ezek után látta, hogy meg kell halnia. Udvarának nemes szolgálói koronákat tőnek fel magoknak mindnyájan az ő halála után, és a gonoszság megsokasodék a földön.»

«E pillanatban a koporsóra vetettem tekintetemet: a benne lévő halott némileg hasonlónak tünt fel előttem Sándor mellszobraihoz... Az, ki előtt a föld lecsendesedék, örökös hallgatásra jutott! Egy ismeretlen keresztény ült a leghíresebb hódító koporsója mellett, s olvasta a bibliában e hódító történetét és sorsát! Mily bő tárgy az elmélkedésre! Ah! ha az ember, bármily nagy legyen is, oly csekélység, mik akkor az ő művei? mondtam magamban. E fönséges Alexandria is ép úgy el fog veszni, mint alapítója: egykoron, az őt környező három sivatag által elnyelve, a tenger, a homok és a halál vissza fogják venni, mint valami tőlök elrabolt jószágot, s az arab ismét fel fogja ütni sátorát eltemetett romjai felett!

⁴⁶ A hitvédő, a kinek műveit bírjuk.

⁴⁷ A pátriárka.

⁴⁸ A történetíró.

⁴⁹ A vértanú, Özséb mestere.

«Másnap hajóra szálltam Memphisbe. Nemsokára a tenger közepén, a Nil pirosuló vizeiben voltunk. Néhány pálma, a mely mintha a habokba lett volna ültetve előre jelzé a szárazföldet, melyet még nem lehetett látni. A föld, mely hordozá őket, lassanként tűnt fel a láthatáron. Fokonként lehetett felfedezni Canopus épületeinek csúcsait; s végre az új áradástól egészen csillogó Egyiptom úgy tűnt fel szemeink előtt, mint egy, a Nil habjaiban fürdő, termékeny üsző.

«Duzzadó vitorlakkal mentünk be a folyamba. A tengerészek kiáltásaikkal üdvözölték és ajkaikhoz vitték szentelt hajóikat. Vizzel fedett vidék terült el mind a két parton. E termékeny ingoványt alig árnyalta be néhány, fügével megrakott füge-fa és a pálmafák, melyek a Nil nádasainak látszottak. A puszták, mint valami ellenség, néha belopódzik a zöldelő síkságra; homokja arany színben kigyózik, s a termékenység ölében terméketlen tekervényeket képez. Az emberek sok oszlopot és piramist emeltek e földön, a mely magában álló építészeti módor a művészet segítségével pótolja a vén tölgyfákat, a melyeket a természet megvont az évenként megújuló talajtól.

«E közben kezdtek feltűnedezni jobbról a lybiai hegység körrajzai, s balról az erithrei tenger hegyeinek ormai. Az üres térben, mely a két hegylánczot elválasztotta, nemsokára látni lehetett a két nagy piramis csúcsát. A Nil völgyének bejáratánál állnak, s úgy tünnek fel, mintha Egyiptom síremlékei, vagyis inkább a halálnak győzelmeiért emelt diadalmi emlékek volnának: itt van Fáraó egész népével, és sírjaik körülötte.

«Az enyészet e lakásaitól nem messze s mintegy ezeknek árnyékában, koporsóktól körülvéve, emelkedik Memphis. Az Acheron tavában fürödve, a melyen Charon a holtakat átszállítja, s a sírhalmok szomszédságában úgy tűnt fel, mintha csak egy lépést kellene tennie, hogy a pokolba jusson nemzedékeivel együtt. Nem sokáig időztem e régi nagyságát veszített városban. Folyton Diocletiant keresve, elmentem egészen felső Egyiptomba. Meglátogattam a száz kapus Thebet, a nagyszerű romokkal bíró Teutyrát, s még néhányat a Nil hajói által öntözött négyezer városból.

«Hasztalan kerestem azt a bölcs és komoly Egyiptomot, a mely Cecropsot és Inacust adta Görögországnak, a melyet Homér, Lykurg és Pithagoras, Jákob, József és Mózes láttak! azt az Egyiptomot, a hol a nép ítéletet mondott királyai fölött haláluk után; a hol, midőn kölcsönt vettek, egy apa testét adták zálogul; a hol a fiát megölt apa kötele volt e fiu testét három napig átölelve tartani; a hol koporsót hordoztak körül a lakomákon; a hol a házakat vendéglőknek, s a sírokat háznak nevezték. Kerestem az égi dolgok és a földi hagyományok tudományáról annyira híres papokat; csak ámítókra találtam, kik szalagocskákkal veszik körül az igazságot, mint a mumiákat, és a sírokban lakó holtak közé számítják. Vastag tudatlanságba süllyedve, nem értik már a jelképes nyelvet; fántásztikus vagy merész jelképei némák reájok nézve, mint a jövőre nézve: épületeik, obeliszkjeik, sphynxeik, oszlopaik legtöbbje nincs már viszonyban a történelemmel és az erkölcsökkel. Minden megváltozott e partokon, csak az ősök emléke által megszentelt babona nem: hasonló ez ama érez szörnyetegekhez, a melyeket az idő nem képes egészen megemészteni e fentartó ég alatt: alsó részeit és hátukat betemette a homok, de rút fejök még kimagaslik a sírok közül.

«Végre föltaláltam Diocletiant a nagy vízeséseknél, a hol ép szerződést kötött Nubia népeivel. A császár oly kegyes volt, hogy beszélt velem az általam nyert katonai kitüntetésekről, és sajnálkozását fejezte ki elhatározásomon.

«- Mindazáltal, mondá, ha ragaszkodol feltett szándékodhoz, visszatérhetsz hazádba. Szolgálataidért megadom neked a kegyet: te leszel családotban az első, a ki visszatérsz atyáid hajlékába, mielőtt fiut hagynál kezésül a római népnek.

«Visszanyert szabadságom örömmel töltött el, s Egyiptomban még csak egy más fajta régiséget akartam látni, a mely jobban megegyezett érzelmekkel, türelmekkel és lelki furdalásaimmal. Utközben érintettem a pusztát, mely tanúja volt a zsidók menekülésének s melyet Izrael Istenének csodái megszenteltek: eltökéltem magamban, hogy átmegyek rajta, Syria felé véve útam.

«Visszamentem Egyiptom folyóján. Memphistől két napi járásnyira egy kalauzt fogadtam, hogy elvezessen a Vöröstenger partjára; innen Arsinoébe⁵⁰ kellett sietnem, hogy a syriai kereskedőkkel Gázába mehessek. Kevés datolya s néhány vízzel telt tömlő volt az egész úti készlet. A kalauz előttem haladt egy tevéen; én utána egy arab lovon. A Nil keleti partját szegélyező hegyek első láncolatán átjutva, s a vizenyős mezőket szemeink elől elvesztve, egy száraz síkságra értünk: mi sem jelképezheti jobban az életből a halálba való átmenetet.

«Képzeltetek, uraim, homokos földeket, a melyeket felszántott a téli eső, kiégetett a nyár heve, s melyeknek felülete veres és borzasztó kopár. Csak néhol fedik tuskés nopálok a határtalan homoksivatag egy részét; a szél átjárja e fegyveres erdőket, de nem képes meghajtani merev ágait: itt-ott megkövült hajók roncsai tűnnek fel, s bizonyos távolokban emelt kődarabok jelelik a karavánok útját.

«Egy egész nap utaztunk e sivatagban. Egy másik hegylánczon áthaladva, más, az elsőnél terjedelmesebb és kopárabb síkot fedeztünk fel.

«Az éj beállt. A hold bevilágítja az üres pusztát: az árnytalan sivatagon nem láttunk egyebet, mint tevének mozdulatlan, s néhány zerge-nyáj bolygó árnyékát. A csendet csak a száraz gyökereken rágódó vad disznók zaja, vagy a földműves hajlékát a műveletlen homokon hasztalan kereső tücsök czirpelése szakította félbe.

«Útunkat még a hajnal visszatérte előtt folytattuk. A nap sugaraitól megraboltan és izzó vastányérhez hasonlóan kelt fel. A hőség minden pillanatban fokozódott. A nap harmadik órája felé a teve nyugtalankodni kezdett: orrával a homokot túrta és erősen fűtt. Bizonyos időközökben a strucz szomorú hangjai voltak hallhatók. A kigyók és chameleonok siettek visszatérni a föld ölébe. A kalauz az égre tekintett és elsápadt. Megkérdeztem, hogy mi az oka ijedtségének.

«- Déli szélről félek, mondá; meneküljünk.

«Észak felé fordítva arcját, futni kezdett, a mennyire csak tevéje bírta. Én követtem: a bennünket fenyegető rettenetes szél gyorsabb volt, mint mi.

«A pusztá legtovábbi pontjáról egyszerre egy forgószél kerekedik föl. Az előttünk felkapott föld lépteinket nehezíti meg, míg más, hátunk megett felemelkedő homok-oszlopok fejünkre zúdulnak. Mozgó és egymáshoz hasonló halmok tömkelegébe tévedve a kalauz kijelenti, hogy nem ismeri már föl az utat: s hogy a baj még nagyobb legyen, a gyors futásban a tömlőkből a víz kifoly. Lihegve, égető szomjútól emésztve, lélekzetünket visszatartva, nehogy lángokat szívjunk be, az izzadság csak úgy foly kimerült tagjainkról. Az orkán kétszeres dühvel tombol: föltépi a földnek még ős talapzatait is, s az égre szórja a sivatag égő beleit. Tűzes homokkal telt légkör közé temetve, a kalauz eltűnik szemem elől. Egyszerre kiáltását hallom; hangja után sietek: a szerencsétlen, lesújtva a tűzes szél által, holtan rogyott a homokra, tevéje pedig eltűnt.

«Hasztalan iparkodtam életre hozni szerencsétlen társamat, erőlködésem sikertelen volt. Lovamat kezemmel tartva, némi távolban leültem, s már csak abban reméltem, a ki Azariás kemenczájének tűzét üde szellővé és kellemes harmattá változtatta. Egy ott nőtt ákácza

⁵⁰ Suez.

nyújtott menhelyet. E silány bástya mögött vártam a vihar végét. Este felé ismét az északi szél kerekedett föl: a lég elvesztette égető hevét, a homok leesett az égről s megláttam a csillagokat: hiábavaló szövétneknek, a melyek csak a sivatag mérhetetlenségét mutatták meg nekem!

«Minden útjelző eltűnt, minden ösvény elenyészett. A szél által alkotott homok-földek mindenütt új színben, új alakban tűntek fel. Lovam a szomjúságtól, éhségtől és fáradtságtól kimerülve, nem volt képes tovább vinni terhét: végét járva feküdt lábaimhoz. A nappal csak nagyobbította szenvedéseimet. A nap megfosztott még megmaradt kevés erőmtől: néhány lépést próbáltam tenni; de képtelen lévén, nemsokára fejvel egy bokorba buktam, és vártam, vagyis inkább óhajtottam a halált.

«A nap már pályájának felét befutotta: egyszerre egy oroszán ordítása volt hallható. Nagy nehezen fölemelkedtem, s láttam, hogy a rettenetes állat futva jó a homokon. Ekkor eszembe jutott, hogy talán a sivatag vadállatai által ismert valamely forráshoz siet. Ama hatalom ótalmába ajánlottam magamat, a mely megvédte Dánielt; s az Istent dicsérve, fölkeltem és távolról kísértem furcsa kalauzomat. Csakhamar egy kis völgybe érkeztünk. Itt egy üde forrás volt látható, a melyet zöldelő moha vett körül. Mellette egy datolyafa emelkedett; érett gyümölcsök csüngtek lehajló ágain. E váratlan segély visszaadta nekem az életet. Az oroszán ivott a forrásból és szépen eltávozott, mintha csak nekem akart volna helyet adni a Gondviselés terített asztalánál: így újultak meg reám nézve a világ bölcsőkorának ama napjai, midőn az első ember minden szennyről ment lévén, a teremtés állatait királyuk körül látta játszani, a mint ezek tőle nevet kértek, a melyet a pusztában viseljenek.

«A pálma-völgytől keletre egy hatalmas hegy tűnt fel. Ezt vettem irányadóul, mint valami fároszt, a mely a homok-óceán mozdulatlan habjain és sűrű hullámain át révbe látszott hívni. Megérkeztem a hegy tövéhez; megindultam a fekete és kiégett sziklákon, a melyek minden oldalról elzárták a láthatárt. Az éj leszállt, nem hallottam egyebet, mint egy vadállat lépteit, a mely előtttem ment, s a mely, az árnyékban haladva, néhány száraz növényt letördelt. Fölismerni véltem a forrásnál látott oroszánt. Egyszerre elkezdett ordítani: az ismeretlen hegység viszhangjai, mintha most ébredtek volna fel először, vad zajgással feleltek az oroszán hangjaira. Ez megállt a barlang előtt, a melynek bejárata egy kövel volt elzárva. A sziklahasadékain át gyenge világosságot vettem észre. A meglepetéstől és reménytől dobogó szívvel közeledtem feléje; vizsgálgódtam, és oh csoda! valóban világosságot láttam a barlang mélyében!

«- Bárki légy, kiálték, a ki megszelidíté a vadállatokat, könyörülj egy eltévedt utason!

«Alig mondtam ki e szavakat, a midőn egy öreg ember hangját halottam, a ki egy éneket zengett a szentirásból.

«- Oh keresztény! kiálték újra, fogadd be testvéredet.

«Ugyanazon pillanatban egy megtört aggastyán jelent meg, a ki oly korosnak látszott, mint Jákob. Pálmalevelekből készült ruha fedte tagjait.

«- Isten hozott, idegen! monda. Egy ember áll előtted, a ki nemsokára porrá lesz. Boldog alvásom órája elérkezett, de néhány pillanatig még részesíthetlek téged vendégszeretben. Lépj be, testvérem, Pál barlangjába.

«Tisztelettől reszketve követtem az embert, a ki a kereszténységet Thebais sivatagjában megalapította.

«A barlang belsejében egy pálmafa kiterjesztett és egymásba fonódott ágaival előcsarnokot képezett. Mellette egy nagyon tiszta forrás csörgedezett. E forrásból egy kis patak folyt ki, a mely azonnal visszatért a föld ölébe. Pál leült velem a víz szélére, s az oroszán, a mely az arab kutat nekem megmutatta, lábainkhoz feküdt.

«- Idegen, mondá az anachoréta boldog egyszerűséggel, hogyan folynak a világ dolgai. Építenek-e még városokat? Ki uralkodik most? Száztizenhárom éve lakom e barlangban: száz év óta csak két embert láttam, téged most, és Antalt, pusztám örökösét, a ki tegnap volt nálam és holnap visszatér, hogy engem eltemessen.

«E szavakat mondva Pál, fölkelt és egy sziklaüregből a legtisztább buzából készült kenyeret hozott elő. Azt mondá, hogy a Gondviselés minden nap hoz neki ily táplálékot. Fölkért, hogy fogyaszszam el vele az égi adományt. Tenyerünkkel kevés vizet ittunk s ez egyszerű étkezés után a szent ember megkérdezett, hogy minő események vezettek az elrejtett magányba. Miután végig hallgatta életem szomorú történetét, így szólt hozzám:

«- Nagyok voltak a bűneid, Eudor, de nincs semmi, a mit az őszinte könnyek le nem moshatnának. Nem céltalanul mutatta meg neked a Gondviselés a kereszténység kezdetét mindenfelé. Még e magányban, az oroszlánok között, a tropikus ég alj alatt is feltaláltad, a miként találkoztl vele az északi medvék és jegek között. Jézus Krisztus katonája, a te hivatásod az, hogy küzdj és győzz a hitért. Oh Isten, kinek útai megfoghatatlanok! te vezetted ez ifjú hitvallót e barlangba, hogy én felfedjem előtte a jövőt, s hogy teljesen megismertetvén vele vallását, a malaszt segélyével befejezzem benne a természet által megkezdett munkát. Eudor, pihend ki magadat itt ma; holnap, napfelkeltekor, elmegyünk a hegyre az Istenhez imádkozni, s beszélni fogok veled, mielőtt meghalnék.

«Az anachoréta még sokáig beszélt nekem a vallás szépségéről és a jótéteményekről, a melyekkel egykor el fogja halmozni az emberi nemet. Ez aggastyán beszédében rendkívüli ellentét mutatkozott: egyszerű lévén, mint a gyermek, a midőn egyedül a természetre volt hagyatva, úgy látszott, mintha megfeledkezett vagy mitsem tudott a világról, nagyságairól, szenvedéseiről és örömeiről; de midőn az Isten leszállt lelkébe, Pál ihletett lángszellemmé lőn, telve a jelen tapasztalataival és a jövő látomásaival. Két ember egyesült így ugyanazon emberben: nem lehetett megmondani, melyik volt csodálatraméltóbb, a tudatlan Pál-e, vagy a próféta Pál, mert az előbbinek egyszerűsége birt az utóbbinak magasztosságával.

«Miután Pál komoly nyájassággal és kedves bölcseséggel telt oktatásokat adott nekem, fölhí, hogy dicsőítő áldozatot mutassunk be az Örökkévalónak; fölkel s a pálmafa alatt állva, így énekel:

«Áldott légy, atyáink Istene, ki nem vetted meg alacsonyságomat!

«Magány, oh én jegyesem! el fogod veszteni azt, a ki benned örömet talált.

«A remetének szeplőtelen testtel, tiszta ajakkal, isteni világosságtól beragyogott szellemmel kell birnia.

«Bűnbánat szent szomorúsága, arany tövisként verd át lelkemet és töltsd meg égi fájdalommal.

«A könnyek az erények anyái, s a szerencsétlenség égbe vezető létra.»

«Alig végezte be a szent imáját, midőn édes és mély álom fogott el. A hamu-ágyon aludtam, a melyet Pál többre becsült a királyok fekhelyénél. A nap már közel volt pályája bevégzéséhez, midőn fölébredtem. A remete mondá:

«- Kelj fel, imádkozzál, egyél, és menjünk a hegyre.

«Engedelmeskedtem neki; elindultunk. Hat óránál tovább haladtunk meredek sziklákon s a nap keltekor feljutottunk a Kolzim hegy legmagasabb pontjára.

«Roppant nagy láthatár terült el körülöttünk. Látni lehetett keleten a Hóreb és Sinai ormait, Szúr pusztáját és a Vöröstengert; délen Thebais hegylánczait: északon a terméketlen síkságokat, a hol Fáraó üldözte a zsidókat; és nyugaton, a sivatagon túl, a melyen eltévedtem, Egyiptom termékeny völgyét.

«A Boldog Arábia egén feltűnő Aurora bevilágítja egy ideig e képet. A vad számár, a gazella és a strucz sebesen futottak a pusztán, míg egy karaván tevéi lassan haladtak az őket kalauzoló okos számár után. A Vöröstengeren illatszerekkel és selyemmel megrakott, vagy valamely bölcsét az indiai partokra szállító hajókat lehetett látni. Végre, hogy tündöklő koronát tegyen két világ e határára, fölkel a nap: fénytől ragyogva jelent meg a Sinai ormán; gyarló, de csillogó képe volt az Istennek, a kit Mózes látott e szent hegy tetején!

«A remete megszólalt:

«- Tekints körül, hitvalló. Ez itt kelet, a honnan minden vallás s a világ minden átalakulása kiindult; ez Egyiptom, a mely Görögországnak kecses isteneket, Indiának pedig formátlan isteneket adott; ez itt Szúr pusztája, a hol Mózes a törvényt kapta; Jézus Krisztus is megjelent e tájakon, s eljő a nap, midőn Izmael valamely ivadéka ismét meghonosítja a tévelyt az arab sátorában. Az írott erkölccstan szintén e termékeny talaj gyümölcse. Pedig jegyezd meg, hogy kelet népei, mintegy az atyáik által elkövetett nagy lázadás büntetéseül, mindig zsarnokok igája alá voltak hajtva: így (csodálatos ellensúlyozás!) az erkölcs a rabszolgaság mellett született, s a vallás a szenvedések tartományából jött. Végre ezek a puszták látták Sesostris, Cambyses, Sándor és Caesar seregeit. Jövendő századok, ti is hozni fogtok erre nem kevésbé számos seregeket, nem kevésbé híres harcosokat! Minden nagyszerű mozgalom, melynek nyoma meglátszik az emberiségen, innen indult ki vagy itt veszett el. Természetfölötti erő rejlik ama vidékben, hol az első ember életet nyert: valami csodás dolog van összekötve még most is a teremtes bölcsőjével és a világosság forrásaival.

«Nem szólva az emberi nagyságokról, a melyek egymásután sírba dőltek, figyelmen kívül hagyva a híres századokat, a melyeket egy maroknyi föld választ el, s melyeket kevés por takar, különösen a keresztényekre nézve csodák hazája a kelet.

«Láttad, mint foglalt helyet az erkölccstan segélyével a kereszténység Itália és Görögország civilizált népeinél; láttad, mint jutott be a szeretet által Gallia és Germánia bárbár népei közé; itt, hol a természet elpuhítja a lelket és makacscsá teszi a szellemet, itt, e politikai intézményei miatt komoly és az éghajlatnál fogva könnyelmű népnél a szeretet és erkölccstan elégtelenek volnának. Jézus Krisztus vallása csak a bűnbánat leple alatt hatolhat be Isis és Ammon templomaiba. Az elpuhultság előtt mindenféle nélkülözések között kell megjelenennie; a papok csalásaival és a hamis istenek hazugságaival szemben bizonyos csodákat és igazi jóslatokat kell felmutatnia; csak rendkívüli erények látása képes elvonni az elbájolt tömegeket a czirkusz és a színház játékaitól: míg egy részről az emberek nagy bűnöket követnek el, addig más-részről nagy vezeklések szükségesek, hogy az utóbbiak hirneve elfojtsa az előbbiek nevezettségét.

«Ez az alapja ama hittérítők életbeléptetésének, a kik bennem kezdődnek, s a kik folyton élni fognak a pusztában. Bámuld isteni főnökünket, a ki a helyek és akadályok szerint tudja felállítani a szolgálatára álló katonaságot. Nézd a két vallást, a melyek itt egymással küzdenek, míg az egyik földre nem sujtja a másikat. Osiris ős kultusa, a mely elvész az idők éjében s büszke hagyományaira, titkaira és pompáira, biztosnak tartja a győzelmet. Egyiptom nagy sarkánya vizeiben fekszik és ezt mondja: «A folyam az enyém.» Azt hiszi, hogy örökké a krokodilé a halandók tömjéne, hogy az ökör, melyet a jászolnál leütnek, mindig a legnagyobb isten lesz. Nem fiam; egy sereg fog alakulni a pusztában és az igazság szolgálatába állani. Kilép Thebaisból és Scete pusztájából; szent aggastyánokból áll, a kik csak fehér botokat visznek, hogy a tévely papjait ostrom alá vegyék templomaikban. Ez utólobiak termékeny mezőkkel birnak s fényüzésbe és élvezetekbe vannak merülve; az előbbiek izzó homokon az élet mindennemű zordonságai között laknak. A pokol, mely bukását érzi, minden eszközt felhasznál, hogy győzzön: a kék, az arany, a nagyravágyás ördögei megrontani iparkodnak a hű katonaságot. Az ég segélyére jó gyermekeinek: csodákat tesz kedvükért. Ki mondhatná el a

sok jeles remetének, az Antaloknak, a Szerapionoknak, a Makároknak, a Pachómoknak neveit? A győzelem részökre dől el: az Úr magára ölti Egyiptomot, mint a pásztor köpenyét. A hol eddig a tévely beszélt, mindenütt az igazság hallatszik; a hova a hamis istenek valami titkot helyeztek, Jézus Krisztus mindenüvé egy szentet tett. Thebais barlangjai meg vannak szállva; a holtak katakombáit a földi szenvedélyeknek meghalt élők foglalták el. A templomaikban szorongatott isteneik visszatérnek a folyamhoz vagy az ekéhez. Diadalkiáltás hallatszik Cheops piramisától egészen Osimandias sírjáig. József ivadéka visszatér Gessen földére s a győzők könnyeivel kivívott eme győzelem nem kerül egy csepp könnyébe sem a legyőzötteknek!

«Pál egy pillanatig elhallgatott; azután folytatva beszédét, mondá:

«- Eudor, te nem fogod többé elhagyni Jézus Krisztus katonáinak sorait. Ha nem lázadsz fel az ég szava ellen, minő korona vár reád! minő dicsőség árad reád! Lásd, fiam, mit keresnél most az emberek között? Érdekelhet-e téged a világ? Avagy, miként a hűtlen izraelita, az arany borjú körül akarnál táncolni? Tudod-e, minő vég fenyegeti azt a birodalmat, a mely régóta nyomorgatja az emberiséget? A világ urainak bűnei nemsokára meghozzák a boszú napját. Üldözték a híveket; mártírok vérével vannak tele, mint az oltár serlegei és szarvai....

«Pál ismét elhallgatott. Karjait Hóreb hegye felé terjesztette, szemei megélnkültek, láng jelent meg feje fölött, redős homloka egyszerre isteni ifjúságtól ragyogott; az új Illés fölkiáltott:

«- Honnan jönnek e menekvő családok, a melyek menedékhelyet keresnek a pusztá barlangjában? kik ezek a föld négy tájáról jött népek? Látjátok ama rút hullákat, Scythia ördögeinek és boszorkányainak tisztátalan gyermekeit?⁵¹ Az Isten ostora vezeti őket.⁵² Lovaik gyorsabbak a leopárdoknál; annyi foglyot szednek össze, mint a mennyi homokszem van. Mit akarnak e vadállatok bőrébe öltözött, bárbár kalapot viselő⁵³ vagy zöld színre festett arcú⁵⁴ királyok? Miért fojtják meg ama meztelen emberek az ostromolt város körül a foglyokat?⁵⁵ Megálljatok: e szörny az általa leverte római véreből ivott!⁵⁶ Mindnyájan egy rettenetes föld pusztájából jönnek, mindnyájan az új Babylon felé tartanak. Elestél, városok királynője? Porba hullt Capitoliumod? Mily letaroltak mezőid! Mily pusztaság van körülöttem!... De, oh csoda! a kereszt tűnik fel e porfelleg között! a feltámadt Róma fölé emelkedik, megjeleli épületeit. Anachoréták atyja, Pál, örvendj, mielőtt meghalnál! gyermekeid elfoglalják a czézárak palotáinak romjait; a csarnokok, a hol halált esküdtek a keresztényekre, jámbor kolostorokká változtak,⁵⁷ s a bűnbánat lakik ott, hol a diadalmaskodó bűn uralkodott!

«Pál leereszté karjait; a tűz, mely lelkesíté, kialudt. Ismét halandóvá lett, s halandó nyelven folytatá:

«- Eudor, el kell válnunk. Nem fogok már lemenni e hegyről. A ki el fog temetni, közel; befödi e szegény testet és visszaadja a földet a földnek. A szikla alján találkozni fogsz velem; várd meg visszatértét; majd ő megmutatja neked az utat.

⁵¹ A hunnok.

⁵² Attila.

⁵³ A góthok.

⁵⁴ A longobárdok.

⁵⁵ A frankok és vandalok.

⁵⁶ A szaracén nép.

⁵⁷ Dioklétian fürdői a karthauziak lakásává lettek.

«Ekkor a csodálandó öreg kényszerített, hogy hagyjam el. Szomorúan és a legkomolyabb gondolatokba merülve, szóttanul távoztam. Hallottam Pál hangját, a ki utolsó énekét zengte. Az öreg phoenix, magát az oltáron elégetni készülve, énekkel üdvözölte megújuló ifjúságát. A hegy aljában egy másik öreggel találkoztam, ki sietős léptekkel haladt. Kezében Athanáz tunikáját tartá, a melyet Pál szemfedelül kért tőle. A nagy Antal volt, a ki annyi harczot állt ki a pokol ellen. Beszélni akartam vele, de ő folytatva útját, így kiáltott:

«- Láttam Illést, láttam Jánost a pusztában, láttam Pált egy paradicsomban!

«Elment, s egész nap vártam visszatértét. Csak másnap jött vissza. Könnyek folytak szememből.

«- Fiam, kiáltott föl felém közeledve, a szeráf nincs már a földön. Alig váltam el tegnap tőled, midőn Pált ragyogó fehéren láttam angyalok és próféták karába az égbe szállani. Felsiettem a hegy tetejére, s ott láttam a szentet, térdelve, fölemelt fővel és ég felé terjesztett karokkal, még imádkozni látszott s nem volt többé! A szomszéd sziklából két oroszán jött elő és segített nekem sírt ásni, s a pálmalevelekből font tunikája örökömmé lőn.

«Így beszélt el nekem Antal az első remete halálát. Utra keltünk s a kolostorba értünk, a hol Antal vezetése alatt már képződött az a katonaság, a melynek hódításait Pál nekem megjósolta. Egy remete vezetett engem Arsionéba. Innen nemsokára elutaztam a ptolemaisi kereskedőkkel. Ázsian átjutva, megállapodtam a szent helyeken, a hol megismerkedtem a jámbor Helenával, Konstáncznak, az én nemeslelkű pártfogómnak nejével, és kitűnő barátomnak, Konstántinnak anyjával. Azután meglátogattam a patmoszi látnok által oktatott hét egyházat, a béketűrő Ephesust, a szorongatott Smyrnat, az erős hitű Pergamust, a szeretetteljes Thiatirát, a holtak közé számított Szárdeszt; Laodiczeát, a melynek fehér ruhákat kelle vásárolnia, és Philadelphiát, a melyet szeret az, a kinél Dávid kulcsa vagyon. Bysantiumban találkoztam a fiatal Konstántin herczeggel, a ki karjaiba szorított és közölte velem nagyszerű terveit. Végre, tiz évi távollét és boldogtalanság után, viszontláttalak titeket is, kedves szüleim! Ha az ég meghallgatta imáimat, nem fogom többé elhagyni Árkadia völgyeit; boldog én, ha itt tölthetem bűnbánatban napjaimat és halálom után atyáim sírjában nyughatom!»

Ez utolsó szavakkal Eudor elvégezte elbeszélését: az őt hallgató öregek egy ideig szóttanok voltak. Lasthenes szive mélyéből hálát adott az Istennek, hogy ily fiut adott neki. Czirillnek semmi mondani valója sem volt a fiatal emberhez, a ki oly őszintén vallotta meg hibáit; sőt csodálattal vegyes tisztelettel tekintett reá, mint az ég által magasabb sorsra hivatott hitvallóra. Demodocus majdnem meg volt borzadva Eudor ismeretlen nyelvétől és megfoghatlan erényeitől. A három öreg méltósággal kel föl, mint három király, és visszatér Lasthenes lakába. Czirill, miután bemutatta Eudorért a legmagasztosabb áldozatot, búcsut vesz házi gazdájától és visszatér Lacedæmonba. Eudor visszavonul barlangjába, a mely tanuja vezeklésének. Demodocus egyedül maradván leányával, gyengéden karjaiba szorítja őt és szomorú előérzettel így szól hozzá:

- Demodocus leánya, meglehet, hogy te is boldogtalan leszel; mert Jupiter rendelkezik sorsunk felett. De utánozni fogod Eudort. A balsors gyarapítja e fiatal ember erényeit. A legkritább erények nem mindig a korral járó érettség gyümölcsei: a szőlős gazda keze által kifacsart és az ősz előtt a szőlővesszőn megtöppedt zöld fűrt ad legédesebb bort Alpheos partjain és Erymanthos hegyoldalaiban.

MÁSODIK KÖTET.

XII.

A Szentlélek segélyül hívása. Az ördögök összeesküvése az egyház ellen. Diocletian elrendeli a keresztények megszámláltatását. Hierokles Achájába utazik. Eudor és Cymodocea szerelme.

Szentlélek, ki a vizek fölött lebegve, megtermékenyítéd a mérhetetlen örvényt, most már a te segélyedre van szükségem! A hegy tetejéről, a melynek tövéig érnek Aonia ormai, figyelemmel kíséred a földi dolgok örökös mozgalmát, az emberi társadalmat, a hol minden változik, még az elvek is; a hol a jó rosszra, a rossz jóvá lesz: számalommal tekintesz a méltóságokra, a melyektől szívünk felfuvalkodik, a hiú tiszteletekre, a melyektől megromlik; vigaszt nyújtasz az erények által nyert balsorsban; látod az emberek különböző szenvedélyeit, szégyenletes aggályait, kicsinyes gyűlölkedéseit, önző vágyait, rövid örömeit, hosszas unatkozásait; behatóan ismered mindezen nyomoruságot, oh teremő Szellem! Önts életet és lelket szavaimba elmondandó elbeszélésem folyamán: boldog én, ha szereteted csodáit ecsetelve, szelidíthetem a kép borzasztóságát!

A sötétség szellemei, a fejedelmük által kijelölt helyeket elfoglalva, mindenütt viszályt hintenek el s fölébresztik a keresztény név iránti gyűlöletet. Sőt Rómában fölizgatják a birodalom fejeinek és minisztereinek szenvedélyeit. Astarte szüntelen Hierokles elé tartja Homér leányának képét. E csábító alakot felruházza mindazon kellemeikkel, a melyekkel a távollét és az emlék nagyobbítja a szépséget. A Sátán Galerius nagyravágását kelti föl titokban: elmondja neki, hogy a Diocletiánhoz ragaszkodó keresztények képezik az öreg császár trónjának egyedüli támaszát. Achaja praefektusa, az evangéliumi törvény hűtlen elhagyója és az álbölcsesség ördögének rabszolgája, megerősíti a heves czézárt az igaz Isten imádói iránti gyűlöletében. Galerius anyja arról panaszkodik, hogy a kereszt tanítványai kigunyolják az ő áldozatait és vonakodnak fiáért a mezei istenségekhez imádkozni. Midőn a keselyű, a hegyek vad szülötte, lecsap a patak vizében szomját oltó galambra, ama pillanatban, midőn megrohanja, a többi keselyűk egy sziklán állva, kegyetlenül sivítanak és zsákmánya elnyelésére ingerlik: Galerius is, a ki meg akarja semmisíteni Krisztus vallását, csak még jobban ingerli a mérszárásra anyja és az istentelen Hierokles. A párthusok fölött kivívott győzelmeitől megittasodva, maga után vonva Ázsiából a fényűzést és romlottságot, s a legnagyobb tervekkel foglalkozva, panaszaival és fenyegetéseivel folytonosan alkalmatlankodik Diocletiánnál.

- Mire vársz; - mondja neki, - hogy megbüntesd a gyűlöletes fajt, a mely veszedelmes kegyes-séged folytán nagyon elszaporodik a birodalomban? Templomaink elhagyatva, anyám gúny tárgya, hitvesed elcsábítva. Sújts le a lázadó alattvalókra: gazdagságaikban fölleled az eszközöket, a melyeknek híjával vagy, s az istenek előtt kedves dolgot viszesz végbe.

Diocletian mérsékletes és bölcs fejedelem volt; kora még hajlandóbbá tette arra, hogy szelid legyen a népek iránt: miként a vén fa, lehajtva ágait, közelebb viszi a földhöz gyümölcseit. De a bírvágy, a mely összeszorítja, s a babona, a mely megzavarja a szívet, lerontották Diocletian jó tulajdonait. Befogadja szívébe a csábító reményt, hogy kincseket talál a híveknél. Marcellin, római püspök, parancsot kap, hogy szolgáltatassa ki a bálványok templomainak az új kultus gazdagságait. A császár maga is elmegy a templomba, a hol e kincsek össze voltak gyűjtendőek. Az ajtók megnyílnak: szegények, betegek és árvák megszámlálhatatlan serege látható!

- Fejedelem, mondá az emberek pásztora, ime az egyház kincsei, Jézus Krisztus ékszerei, drága edényei és arany koronái.

E szigorú és megható leczke pírt hajtott a fejedelem homlokára. Rettenetes az uralkodó, ha nagylelkűségben győzetik le: a hatalom, valami magasztos ösztönből, igényt tart ez erényre, miként az erőteljes fiatalság azt hiszi, hogy szépségre van teremtve; jaj annak, a ki oly tulajdonságokat, vagy kellemekeket éreztet vele, a milyennel nem bír!

A Sátán a gyengeség e pillanatát arra használja, hogy a babona összes aggodalmaival fokozza Diocletian fájó utóérzetét. Majd az áldozatok vannak egyszerre felfüggesztve, s a papok kijelentik, hogy a keresztények jelenléte eltávolítja a haza isteneit; majd a leölt áldozatok májának felső része hiányzik; kékes foltokkal telt beleik csak végzetes jeleket tüntetnek fel; a nyilvános téreken ágyaikon fekvő istenségek elfordítják szemeiket; a templomok ajtai magoktól bezáródnak; érthetetlen zajongás hallatszik a szent barlangokban; minden pillanatban új csoda híre érkezik Rómába: a Nil nem áradt ki; az ég menydörög, a föld reszket, a vulkánok lángokat okádnak; döghalál és éhség pusztítja a keleti tartományokat; Nyugatot veszélyes lázadások és rendkívüli háborúk zavarják; s mindezt a keresztények istentelenségének róják fel.

Diocletian palotájának tágas belsejében, a fürdőkertek közepén egy forrás által öntözött cziprus áll. E cziprus tövében egy Romulusnak szentelt oltár volt. Egyszer csak egy véres foltokkal megrakott kigyó sziszegve jő ki az oltár alól; körülfonja a cziprus törzsét. A lombzat között, a legmagasabb ágakon, három veréb rejtőzött fészkeben: a rettenetes sárkány elnyeli őket; az anya sírva röpköd körül; a kérlelhetetlen szörny őt is nemsokára megcsípi szárnyainál fogva, és sívítása daczára fölfalja.

Diocletian, megborzadva e csoda láttára, magához hivatja Tages, a jósok főnökét. Tages, kit Galerius titokban megvesztegetett, s a ki rajongó imádója volt a bálványoknak, így kiált föl:

- Oh fejedelem! a sárkány jelképezi az új vallást, a mely elnyelni készül a két czézár és a birodalom fejét! Iparkodjál, az istenek elleneit megbüntetve, az ég haragjának következményeit elhárítani.

Ekkor a Mindenható kezébe veszi az arany mérleget, a melyen a királyok és birodalmak sorsa méretett: Diocletian sorsa könnyűnek találtatott. Ugyanazon pillanatban a kegyvesztett császár valami szokatlant érez magában: úgy tűnt fel neki, hogy boldogsága elhagyja, s hogy a Párkák, az általa imádott hamis istenségek, gyorsabban fonják napjait. Szokott bölcseségének egy része elillan tőle. Nem látja már oly világosan az embereket és szenvedélyeiket; enged övei csábításának: azt akarja, hogy keresztény palotatisztjei áldozzanak az isteneknek, s elrendeli, hogy a hívek szigorúan számláltassanak meg a birodalomban.

Galerius magán kívül van örömében. Miként a szőlős gazda, a kinek egy híres területe van Tmolus völgyeiben, virágzó szőlővesszők közt sétálva, már számítja a sok finom bort, a melylyel királyok serlegei és oltárok kelyhei fognak megtölteni, Galerius is édes reménynyel látja képzeletében a drága vér patakjait, a melyekkel a virágzó kereszténység kecsgetteti. A tartományok proconsulai, praefektusai és kormányzói odahagyják az udvart, hogy végrehajtsák Diocletian parancsait. Hierokles alázattal csókolja meg Galerius tógájának szegélyét; s némi megerőltetéssel, mint a ki fölláldozni készül magát az erényért, egy alázatos tekintetet mer vetni a czézárra.

- Jupiter fia - mondja - főséges fejedelem, bölcsesség kedvelője, én Achajába megyek. Elmegyek, hogy megbüntessem a lázadókat, akik örökkévalóságodat káromolják. De, czézár, te, ki szerencsém és istenem vagy, engedd meg, hogy őszintén szóljak. A bölcsnek, még élete veszélyeztetésével is, kötelessége a teljes igazságot feltárni fejedelme előtt. Az isteni császár nem tanusít elég szilárdságot a gyűlöletes emberek ellen. Szavaimmal nem vonom-e magamra haragodat? Ha a kor által elgyengült kezekből kihullanak az állam gyeplői, nem méltó-e Galerius, a parthusok legyőzője, a világ trónjára? De, oh hős, óvakodjál a téged környező

ellenségektől! Dorotheus, a palota-főnök, keresztény. Mióta egy lázadó árkádjai bejutott az udvarba, maga a császárné is pártfogolja az istenteleneket. A fiatal Konstantin herceg, oh szégyen! oh fájdalom!...

Hierokles hirtelen elhallgatott, könnyeket hullatott, s úgy látszék, nagyon nyugtalanították őt a czézárt fenyegető veszélyek. Így szította a zsarnok szívében két uralkodó szenvedélyét, a nagyravágyást és a kegyetlenséget. Ugyanakkor saját jövőndő nagyságának alapját veti meg, mert a császár, az álbölcsek ellensége, nem szerette Hieroklest, s ez tudta, hogy Diocletian alatt sohasem nyeri meg ama kitüntetések, a melyeket Galériustól remélt.

Tarentumba siet és hajóra száll, hogy Messeniába menjen. Ég a vágytól, viszontlátni Görögország partjait: hisz ott él Homér leánya; ott kielégítheti Cymodocea iránti szerelmét épügy, mint a keresztények iránti gyűlöletét. De szíve mélyére rejtíi érzelmeit, és, erények leple alá rejtve bűneit, szüntelen a bölcsesség és emberszeretet ígéi folynak ajkairól: a mély víz is, mely zátonyokat és örvényeket rejt ölében, gyakran fölékesíti felszínét az ég képével és fényességével.

Az ördögök pedig, a kik siettetni akarják az egyház bukását, kedvező szelet küldenek Achaja proconsulának. Gyorsan szeli át azt a tengert, a mely habjain ringatta Alcibiadest, midőn az elbűvölt Itália a legszebb görögöt látni összefutott. Eltűntek már Hierokles elől Alcinous kertjei és Buthrotum magaslatai, a lant két mestere által megénekelt szomszédos helyek. Leukates, a hol még égnek Lesbos leányának tüzei; a sziklaktól meredező Ithaka; az erdőkkel fedett Zacynthus; a galambok által kedvelt Cephallenia egymás után vonják magokra a római proconsul figyelmét. Meglátja Strophadest, Celæno tisztátalan lakhelyét, s nemsokára üdvözli Elis távoli hegyeit. Parancsot ad, hogy a hajó orrát kelet felé fordítsák. Elhalad a homokos part mentében, a hol Nestor hekatombát mutatott be Neptunnak, midőn Telemachos a bölcsességére nézve az istenekkel egyenlő Ulysses felől tudakozódott nála. Balra hagyja Pylost, Sphacteriát, Mothonét; bevez a messeniai öbölbe, s gyors hajója, elhagyva a keserű hullámokat, végre bevégi futását a Pamysus csendes vizeiben.

Mig Hierokles, hasonlóan a tenger fölé emelkedő sötét felhőhöz, az istenek és hősök hazájához közelg, a szent szeretet anyala leszállt Lasthenes barlangjába: így jelent meg Ananiás vélt fia is a fiatal Tóbiásnak, hogy őt Ráguel leányához vezesse. Midőn az Isten az ember szívébe akarja oltani azt a szent tüzet, a melyből az erény csodái születnek, az ég legszebb szellemére bizza e fontos küldetést. Neve Uriel; egyik kezében arany nyíl van az Úr tegezésből, a másikban az örök villámnál meggyújtott fáklya. Születése nem előzte meg a világ teremtését: együtt született Évával, akkor, midőn az első nő fölnyitá szemeit a még új világosságnak. A teremő hatalom a kerubot felruházta az emberek anyjának csábító kellemeivel s az emberek atyjának erőteljes szépségével: mosolya szemérmes és tekintete szellemes. A kit isteni nyila megsebez vagy mennyei fáklyája megéget, elragadtatással vállalkozik a leghősiesebb önfeláldozásokra, a legveszélyesebb feladatokra s a legfájdalmasabb áldozatokra. Az így megsebzett szív ismer minden finomabb érzelmet; szeretete nő a könnyek között és túléli a kielégített vágyakat. A szerelem az ily szívre nézve nem korlátolt és ledér vonzalom, hanem nagy és komoly szenvedély, a melynek az a nemes czélja van, hogy halhatatlan lényeknek adjon életet.

A szent szeretet anyala ellenállhatatlan lángot gyújt Lasthenes fiának szívében; a bűnbánó keresztény tüzet érez ciliciuma alatt, és vágyainak tárgya egy hitetlen nő! Mult tévedéseinek emléke rettegésbe ejti Eudort; fél, hogy visszaesik első ifjúságának tévedéseibe: első gondolata, menekülni, elhárítani az őt fenyegető veszélyt. A tapasztalt halász is, midőn a vihar még nem tört ki, midőn minden nyugodtnak látszik a parton, midőn tapasztalatlan hajók ki merik göngyölni vitorláikat és kieveznek a kikötőből, fejét rázza csónakjában, s erőteljes kezébe véve az evezőt, siet oda hagyni a nyílt tengert, hogy egy szikla mögé meneküljön. De igazi

szerellem most lopódzott először Eudor keblébe. Lasthenes fia csodálkozva veszi észre érzelmei féltékenységét, a melyek annyira különböznek azoktól a merész vágyaktól és könnyelmű gondolatoktól, a melyeket az előtt ápolt viszonyaiban. Ah! ha megnyerhetné Jézus Krisztusnak e bálványimádó nőt; ha, nőül véve, megnyithatná előtte az ég kapuit és a nász-szoba ajtaját! Mily boldogság volna ez egy keresztényre nézve!

A nap az Atlanti tengerbe merült és utolsó sugaraival megaranyozta a Boldog-szigeteket, midőn Demodocus válni akart a keresztény családtól; de Lasthenes figyelmeztette, hogy az éj tele van cselekkel és veszélyekkel. Homér papja beleegyez, hogy házigazdájánál várja be a hajnal visszatértét. Cymodocea, lakosztályába vonulva, fölidézte emlékében mindazt, a mit Eudor történetéből tudott; arcza kipirult, szemeiben ismeretlen tűz lobogott. Az égető álmatlanság végre kiűzi ágyából a muzsák papnőjét. Felkel, az éj üde levegőjét akarja színi és kimegy a hegy oldalán lévő kertekbe.

A hold, miként a nap, majdnem magánosan ragyogott Árkádia szép egén: sugaraik fénye elhomályosítja a körülötte lévő csillagokat; csak itt-ott látszott egy a mérhetetlen égen: a halavány kék és csak néhány csillaggal behíntett boltozat hasonló volt a harmatgyöngyöktől csillogó kék liliumhoz. Cyllene magas ormai, Pholoé és Thelphusa hegygerincei, Anemose és Phalanthus erdei zavaros és füstölgő látkört képeztek köröskörül. A távolból Árkádia hegyi patakjainak és forrásainak zenéje hallatszott. A völgyben, hol vizei csillogását lehetett látni, az Alpheos Arethusa lépteit látszott követni, a Zephyr Syrinx nádasai közt sutogott. Philomela Daphne bokrai között a Ladon partján énekelt.

E szép éj eszébe juttatá Cymodoceának azt a másik éjet, a mely őt az Endymion vadászhoz hasonló fiatal emberrel összehozta. Ez emléknél Homér leányának szíve gyorsabban dobog; élénk színekkel rajzolódik le előtte Lasthenes fiának szépsége, vitézsége és nemessége; eszébe jut, hogy Demodocus, Eudorról beszélve, többször említé a hitves nevet. Hogyan! hát meg kell magát fosztania hymen bájaitól, örökké a szent szűzi szalagokkal kell övezni homlokát, hogy Hieroklestől megszabaduljon? Igaz, hogy eddig még nem találkozott halandó, a ki össze merte volna kötni sorsát a szűzével, a kiért az istentelen kormányzó epedett; de a diadalmas és birodalmi méltóságokkal feldíszített Eudor; Eudor, a kit becsül Diocletian, bálványoznak a katonák, szeret a bibor örököse, nem ő-e az a dicső férj, a ki képes megvédeni és pártfogolni Cymodoceát? Ah! Jupiter, Venus és Amor vezették a fiatal hőst Messenia vidékeire!

Cymodocea önkéntelen ama hely felé haladt, a hol Lasthenes fia történetét befejezte. Midőn a Pyrenek kis kecskéje nappal a pásztorral együtt a völgy ölében pihent, ha éjjel kiszökve a jászol mellől, fölkeresi a szokott legelőt, a pásztor reggel ama virágzó csigacső alatt találja meg őt, a mely alatt nappal pihentek: úgy megy Homér leánya is lassanként ez árkádiai vadász által lakott barlang felé. Egyszerre mintegy mozdulatlan árnyat pillant meg a barlang bejáratánál; fölismerni véli Eudort. Megáll; térdei reszketnek alatta; nem tud sem elfutni, sem előbbre menni. Valóban Lasthenes fia volt; vezeklése jelvényeitől körülvéve, imádkozott: a cilicium, a hamu, egy vértanú koponyája könnyekre indították és élesztették hitét. Meghallja Cymodocea lépteit, látja, hogy a szép szűz összeroskadni készül; segélyére siet, támogatja karjaival, alig tudja magát visszatartani attól, hogy szívéhez szorítsa. Már nem a komoly, szigorú keresztény, hanem ember, telve elnézéssel és gyengédséggel, a ki az Istennek egy lelket, önmagának istenes hitvest akar megnyerni.

Miként a földmives kiméletesen viszi a tövisektől megtépett bárányt az akolba, úgy emeli Lasthenes fia is karjaiba Cymodoceát, s teszi le őt egy mohából készült padra a barlang bejáratánál. Ekkor Demodocus leánya reszkető hangon mondja:

- Megbocsáthatsz-e, hogy ismét megzavartam titkaidat? Egy isten (nem tudom, melyik isten) tévútra vezetett, mint amaz első éjjelen.

- Cymodocea, felelé Eudor ép úgy reszketve, mint a múzsák papnője, az Isten, ki tévútra vezetett, az én Istenem; az én Istenem, a ki keres téged és talán nekem akar adni.

- A te vallásod, viszonzá Homér leánya, megtiltja a fiatal embereknek, hogy fiatal leányokkal viszonyt kössenek, s a fiatal leányoknak, hogy fiatal emberek lépteit kövessék: csak akkor szerettél, midőn hűtelen voltál Istenedhez.

Cymodocea elpirult. Eudor fölkiáltott:

- Ah! sohasem szerettem, midőn vallásomat megsértettem. Érzem, hogy most az Isten akaratából szeretek.

A sebre öntött balzsamban, a fáradt utas szomját csillapító üde vízben nincsen annyi bűverő, mint a Lasthenes fiának ajkairól elröppent szavakban. Örömmel töltik el Cymodocea szívét. Valamint két nyárfa csendesen áll a forrás szélén a nyugalmas nyári éjjelen, úgy az ég által kiválasztott két jegyes is mozdulatlan és néma a barlang bejáratánál. Cymodocea töri meg a csendet.

- Bocsásd meg, harczos, egy tudatlan messeniai nő alkalmatlan kérdéseit. Mindenki csak úgy tudhat valamit, ha ügyes mester oktatta, vagy magok az istenek iparkodtak feldiszíteni szellemét. Különösen egy fiatal leány nem tudhat semmit, hacsak nem járt el társaihoz himezni, vagy hacsak nem látogatta a templomokat és a színházakat. Én sohasem hagytam el atyámat, a halhatatlanok kedves papját. Mondd meg nekem, mivel a te vallásodban is lehet szeretni, hát keresztény Venus is van? Van kocsija és galambjai? A vágyak, a szerelmes pörlekedések, a titkos beszélgetések, az ártatlan incselkedések, a kedves pajzánság, a mely a legjózanabb ember szívét is megejt, az öve alá vannak rejtve, mint isteni ősom beszéli? Rettenetes ez istennő haragja? Kényszeríti-e a fiatal leányt, hogy fölkeresse a fiatal embert a küzdelem terén, s titkon bevezesse atyai hajlékába? Zavartá teszi-e a te Venusod a nyelvet? Önt-e égő tüzet, halálos dermedtséget az erekbe? Készít-e, hogy bájitalt használjunk a csapodár szerelmes visszahódítására, hogy megénekeljük a holdat, hogy megbűvöljük az ajtó küszöbét? Te, mint keresztény, talán nem tudod, hogy Ámor Venus fia; hogy az erdőkben vadállatok tejével táplálkozott; hogy első íja kőrifából, első nyilai ciprusfából voltak; hogy felül az oroszlán hátára, a centaurus gerinczére, Herkules vállaira: hogy szárnyakat és szemkötőt visel, s hogy Marsot és Merkurt, az ékesszólást és a vitézséget kíséri.

- Hitetlen, felelé Eudor, az én vallásom nem pártfogolja a káros szenvedélyeket: de a bölcsesség által az érzelmeknek oly lelkesültséget tud adni, a minőt a te Venusod sohasem fog ébresztetni. Milyen vallás a tied, Cymodocea! Mi sem tisztább a te lelkednél, ártatlanabb a te gondolatodnál; s mégis, midőn isteneidről beszélsz, ki ne hinné, hogy nagyon jártas vagy a legveszedelmesebb titkokban? Atyád, a bálványok papja, irgalmas cselekedetet vélt teljesíteni, midőn megtanított az istenített szenvedélyek kultusára, hatásaira és tulajdonaira. A keresztény még nagyon szabad ecsetelésekkel is félne megsérteni a szerelmet, Cymodocea, ha meg tudnám érdemelni szeretetedet, ha én lehetnék az ártatlanságod által kiválasztott férj, benned nem annyira a tökéletes nőt, mint inkább magát az Istent szeretném, a ki téged saját képére teremtett. Midőn a Mindenható megalkotta az első embert a föld agyagából, egy kertbe helyezte őt, a mely gyönyörűségesebb vala Árkádia ligeteinél. Az ember nemsokára igen nagyra találta a magányt, s kérte a Teremtőt, hogy adjon neki társat. Az Örökkévaló egy gyönyörű teremtményt alkotott Ádám oldalcsontjából; asszonynak nevezte őt; s ez neje lőn annak, a kinek testéből és véréből való volt. Ádám hatalomra és vitézségre teremtetett, Éva engedelmisségre és kellemekre; a lélek nagysága, a jellem méltósága, az ész tekintélye jutottak az elsőnek osztályrészül; a másodiknak a szépség, gyengédség és ellenállhatatlan bájak. Ez, Cymodocea, a keresztény nő példányképe. Ha hajlandó volnál utánozni, én rajta lennék, hogy megnyerjelek magamnak mindazon bájak nevében, a melyek meghódítják a szíveket; nőmmé tennék az igazságosság, rokonszenv és irgalom frigye által; uralkodnám

fölötted, Cymodocea, mert a férfi uralomra van teremtvé; de szeretnék mint égető sivatagon talált szőlőfürtöt. A pátriárkákhöz hasonlóan ama remény egyesítene bennünket, hogy Jákob áldásait öröklő családot hagyunk magunk után: e reményben vezette sátorába Ábrahám fia Báthuel leányát; s annyira örült neki, hogy megfélekedett anyja haláláról.

E szavakra Cymodocea szemeiből a szégyen és szeretet könnyei hulltak.

- Szavaid, harcos, mondá, édesek, mint a méz, és szűrők, mint a nyíl. Látom, hogy a keresztények tudnak a szív nyelvén beszélni. Lelkemből vetted mindazt, a mit mondtál. Vallásod legyen az enyém is, mert az megtanít jobban szeretni!

Eudor, csak szerelmét és hitét hallván, fölkiáltott:

- Hogyan! Cymodocea, te óhajtanál kereszténynyé lenni! ily angyalt adhatnék én az égnek, ily élettársat magamnak!

Cymodocea lehajtá fejét és felelé:

- Nem merek többet beszélni, míg meg nem tanítasz a szeméremre: ez eltávozott a földről Nemesissel; a keresztények bizonyára lehívták az égből.

Ekkor Lasthenes fia egy mozdulatával leverte a földre egy feszületet; a fiatal messeniai nő egyet sikoltott és sikoltása bizonyos borzalommal vegyes meglepetést árult el.

- Az én Istenem képe ez, mondá Eudor, tisztelettel emelve föl a szentelt fát, azé az Istené, a ki sírba szállt és dicsőségesen föltámadott.

- Tehát olyan, viszonzá Homér leánya, mint a szép fiatal arab, a kit a Byblos női megsirattak, s a kit Jupiter akarata visszaadott az égi világosságnak?

- Cymodocea, felelé Eudor szelid komolysággal, néhány nap múlva megtudod, hogy mily istentelen és szentségtörő e hasonlat; a gyalázat és élvezet titkai helyett itt a szerénység és fájdalom csodáit fogod látni; látni fogod a Mindenható fiát, a ki keresztre feszítettet, hogy nekünk megnyissa az eget, s hogy tiszteletet szerezzen a földön a szerencsétlennek, az egyszerűségnek és ártatlanságnak. De a Ladon partján, Árkádia árnyas ligeteiben, egy bájos éjjelen, ez országban, a hova a költők képzelete a szerelmet és boldogságot helyezte, hogyan irányozzam a muzsák papnőjének szellemét ily komoly tárgyra? Egyébiránt Demodocus leánya, a komoly elmékedések megerősítik a keresztény szívében a helyes igyekezeteket, s képessé téven minden erényre, méltóbbá teszik őt a szeretetre.

Cymodocea figyelmesen hallgatta e szavakat: nem tudom, minő csoda ment végbe szíve mélyén. Mintha kötelék hullt volna le hirtelen szemeiről, s mintha távoli és isteni világosságot pillantott volna meg. A bölcsesség, az ész, a szemérem és a szerelem először tünt fel előtte eddig ismeretlen szövetségben. Az az evangéliumi szomorúság, a melyet a keresztény az élet minden érzelmébe belevegyít, az a fájdalmas hang, a mely az örömök kebléből fakad, egészen bámulatba és zavarba ejtették Homér leányát. Eudor a feszületet eléje tartva, mondá:

- Lásd ez a szeretet, a béke, az irgalom Istene, s mégis az üldözött Isten! Oh Cymodocea! csak e fönséges képre tett hűségesküdet fogadhatom el, ha méltónak tartasz arra, hogy hitvesed legyek. Bálványaid oltára, Amor tegeze sohasem fogják egyesíteni Krisztus imádóját a muzsák papnőjével!

Mily pillanat volt ez Homér leányára nézve! A mythológia kéjes eszméitől egyszerre átpártolni a feszületre esküdt szerelemhez! Azok a kezek, a melyek mindig csak a muzsák füzereit és az áldozati szalagokat hordozták, most tartják először az emberek üdvének rettenetes jelét. Cymodocea, a kit a szent szeretet angyala épugy megsebzett, mint Eudort, s a kit ellenállhatatlan varázs ragad magával, szívesen megígéri, hogy oktatni engedi magát szíve urának vallásában.

- És, hogy nőm leszesz! mondá Eudor, megszorítva a félénk szűz kezét.

- És hogy nőd leszek! ismétlé a lányka reszketve.

Édes az eskü, melyet a könnyek és a fájdalom Istenének színe előtt tesz.

Ekkor a hegyek csúcsain kardal hangzik fel, a mely a lupercáliák ünnepéyleit kezdé meg. Árkádia védistenéről, a kecskelábu Pánról, a nymphák réméről, a hét csöví fuvolya fel-találójáról zengett. Ez énekek a hajnal fölkelését jelezték, a mely első sugaraival bevilágítá Epaminondas sírját és a Mantinea mezőin elterülő Pelagus erdő csúcsát. Cymodocea sietett visszatérni atyjához; Eudor elment fölkelteni Lasthenest.

XIII.

Cymodocea kijelenti atyjának, hogy felveszi a keresztények vallását s Eudor nejévé lesz. Demodocus habozása. Meghallják, hogy Hierokles Achájába érkezett. Astarte ostromolja Eudort és a szent szeretet angyala által legyőzetik. Demodokus kész odaadni leányát Eudornak, hogy megszabadítsa Hierokles üldözéseitől. Hierokles féltékenysége. A keresztények megszámllása Árkádiában. Hierokles bevádolja Eudort Diocletiánnál. Cymodocea és Demodocus Lacedaemonba mennek.

Homér papja már bemutatta italáldozatát a habokból kelő napnak. Üdvözölte a csillagot, a melynek fénye bevilágítja az utas lépteit, s egyik kezével a harmattól nedves földet érintve, távozni készül Lasthenes hajlékából. Cymodocea, félelemtől és szerelemtől reszketve, hirtelen atyja előtt áll. Karjaiba veti magát az öregnek. Demodocus mindjárt sejtette a zavar okát, a mely gyötörni kezdte a múzsák papnőjét. De mivel még nem tudta, hogy Lasthenes fia viszonzozza szerelmét, vigasztalni iparkodik Cymodoceát.

- Leányom - mondá - minő istenség bántott? Sír sz, holott a te korodban ártatlan nevetéseket kellene ismerned! Micsoda titkos gyötrellem lopódzott kebledbe? Oh gyermekem? keressünk segínyt a védő istenek oltáránál, a bölcsék társaságában, a mely visszaadja lelkünknek előbbi nyugalma. Laciniumi Junó temploma minden oldalról nyitva van, s a szelek még sem szórják szét belsejében az áldozat hamvait; ilyennek kell lenni a mi szívünknek is: ha a szenvedélyek belé hatolnak is, de legalább sohasem szabad megzavarniok szentélyének rendíthetetlen békéjét.

- Cymodocea atyja, felelé a fiatal messeniai nő, te nem ismered a mi boldogságunkat! Eudor szereti leányodat; azt mondja, hogy ajtómat fel akarja díszíteni hymen koszoruival.

- Leleményes hazugságok istenei, kiáltott fel Demodocus, nem ámítasz? Higye-e neked, oh leányom? vagy az igazság megszűnt volna örködni ajkaid felett? De miért csodálkoznám, hogy egy hős megszeretett? hisz a szépség díját elnyernéd Mænalus nymphái elől, s Merkur téged választott volna Chelydoreus hegyén. Mondd el hát, miként adta tudtadra az árkádiai vadász, hogy Venus fia megsebezte őt.

- Az éjjel, felelé Cymodocea, énekelni akartam a múzsáknak, hogy szívemnek, nem tudom, minő aggodalmait elűzzem. A sötétben Eudorral találkoztam, mint valami gyönyörű álmképpel, a mely az Elysium kapuin szökött ki. Megfogta kezemet; így szólt hozzám: «Szűz, azt akarom, hogy gyermekeid gyermekei hét nemzedéken át üljenek Demodocus térdein.» De mindezt saját keresztény nyelvén mondotta, sokkal jobban, mint én el tudnám beszélni. Szólt Istenéről. Oly Isten ez, a ki szereti a sírátkozókat és megáldja a szerencsétleneket. Atyám, ez Isten elbájolt engem; a mi istenségeink közt nincsenek ily nyájasak és szolgálatkészek. Meg kell ismernem a keresztények vallását és gyakorolnom kell, mert Lasthenes fia csak ez áron fogadhat el.

Midőn a derült északi szél s a ködös déli szél a tenger uralmáért vetekednek egymással, a tengerészek felváltva, hol erre, hol amarra fordítják a vitorlát: épúgy Demodocus is hol enged, hol ellenáll a keblében támadt ellentétes érzelmeknek. Örömmel gondol arra, hogy Cymodocea hymen oltárára fogja letenni a vesztanő meddő ágát; hogy Homérnak kiveszni készülő családja körül számos hajtság fog sarjadoszni. Lasthenes fiában pedig jeles és tisztelt vőt, és különösen Galerius kegyencze ellen hatalmas védőt remél; de csakhamar reszketés fogja el, meggondolva, hogy leánya el fogja hagyni atyái isteneit, hogy hűtlen lesz a hét nővérhez és isteni őseinek kultusához.

- Ah! leányom! kiáltott fel, szívéhez szorítva leányát, mily vegyüléke ez a boldogságnak és a fájdalomnak! Oh, mit mondtál! Miként tagadjam meg, s miként teljesítem kérésedet?

Elhagynád atyádat, hogy egy őseid előtt ismeretlen Istent kövess! Hogyan! hát lehetne nekünk két vallásunk; kérhetnénk az égtől különböző kegyeket! Mikor sziveink egybeforrvák, megszűnnénk egy és ugyanazon áldozatot bemutatni!

- Atyám - mondá Cymodocea - őt félbeszakítva, sohasem foglak elhagyni! Ohajaim soha sem lesznek mások, mint a tieid! Mint keresztény nő veled, templomod mellett fogok élni, s veled ismételni fogom isteni őszám verseit.

Homér papja, zokogva s kezével tiszteletreméltó szakállát szorongatva, kibontakozik leánya öleléseiből. Elmegy, hogy egyedül bolyongjon Lasthenes lakása körül, s hogy tanácsot kérjen a hegyi istenektől: így repült egykor az alpesi sas a viharos felhők között és így ment el, mint Róma sorsának nemes megjósolója, a villámok közé, hogy megtudja az ég rejtett céljait. Árkádia ormainak láttára, a melyek mind megszentelvék valamely isten tisztelete által. Demodocus könnyekre fakad, s a babona már-már diadalt ül szívében. De miként tagadja meg Eudort Cymodocea szerelmétől? Az Isten, aki céljaira tör, végre meghódítja Demodocust, s az atyai gyengeséget felhasználja jövődöbéli választottainak dicsőségére; hatalmas közbelépése által véget vet Homér papja habozásának; eloszlatja aggodalmait. Cymodocea és Eudor házasságát a legkedvezőbb színben tünteti fel előtte. Demodocus visszatér Lasthenes lakásába, ott találja lesujtott leányát, és fölkiált:

- Ne sírj, oh szűz, ki méltó vagy minden boldogságra! Demodocus soha se csaljon könnyet a szemekbe, a melyeket jobban szeret a nap világánál! Légy Eudor neje, csak új Istened ne ragadjon el soha atyádtól!

Eudor is ép e pillanatban fedezte föl Lasthenes előtt szíve titkát.

- Fiam - mondá Sephora férje - legyen hát Cymodocea kereszténynyé! Add neki örökölt a mennyországot, s légy mindig előzékeny nőd iránt.

Eudor, a szent szeretet anyala által ösztönözötten, Demodocushoz siet. Azt hitte, hogy egyedül találja Homér papját; a leányt és atyját egymás karjaiban látja. Nem tudja, hogy sorsa el van döntve: megáll, Demodocus észreveszi és fölkiált:

- Ime jegyessed!

Az elérzékenyülés könnyei elfojtják az öreg hangját. Eudor új atyjának lábai elé borul, s egyszersmind átkarolja Cymodocea térdeit. Ekkor Lasthenes, neje és leányai megjelennek. A fiatal keresztény nők nyakába borulnak a múzsák papnőjének. Nyájas szavakkal halmozzák el s kétszeres nővéröknek nevezik őt, mint Jézus Krisztus szolgáját és testvérök jegyesét.

Közmegegyezéssel Czirillt választották ki, hogy a jövődöbéli hitujoncz szívébe a hit első magvait elhintse. A két család elhatározza, hogy Spártába mennek, hogy a szent püspök több leczkét adhasson, és mennél előbb megtarthassák Cymodocea menyegzőjét.

De míg az ég saját céljaira tör, a pokol megvalósítja fenyegetéseit. Demodocus és Lasthenes alig léptek esküvel szövetségre, midőn Hierokles megérkezésének híre ejti rémületbe Messenia lakóit. Látnotok kellett volna, mint szorítják karjaik közé az anyák leányaikat, irányultak az égbe a szemek, mint valami közös szerencsétlenségben, borult gyászba az egyház, s rémültek meg még a pogányok is: ilyen a hatása a gonosz megjelenésének.

A proconsul, lictorai után haladva, vonul be Messenébe. Azonnal kihirdeteti a keresztények megszámlálására vonatkozó rendeletet. Midőn a ragadozó farkas egy akol körül ólálkodik, szeme kigyulad a jól táplált nyáj láttára; a bárány látása fölizzgatja éhségét, s tátongó szájából kinyuló nyelve már nyalni látszik az epedve óhajtott vért: úgy ingerli Hieroklest is a hivei iránti gyűlöletében a védtelen szűzekre, gyenge gyermekekre és a keresztények nagy zömére való gondolat, a kiket nemsokára ítélőszéke elé fog gyűjteni.

Azonközben, az örvény szellemeinek legveszélyesebbike által üzetve, fölmege Ithome tetejére. Az olajfa erdőben Homér templomának oszlopait keresi szemeivel. Oh meglepetés! nem találja a szentélyben az oltár őrét. Megtudja, hogy Demodocus és leánya látogatóba vannak Lasthenesnél, a kinek fia a Taygetos erdőben találkozott Cymodoceával. E váratlan hírre Hierokles arcza elváltozik: ezer zavart gondolat támad agyában. Lasthenes Görögország leg-gazdagabb kereszténye, és Eudornak, Hierokles hatalmas ellenségének atyja. Hogyan hagyta el Eudor Konstáncz seregét? Minő végzet vezette vissza e vidékre, hogy ismét keresztetesse Acahja proconsulának céljait? Megtetszett-e Cymodocea szívének?... Hierokles ég a vágytól, bizonyosságot szerezni gyanuiban, s az őt emésztő nyugtalanság nem engedi késlekedni.

Lasthenes lakásától nem messze, közel a templom romfalaihoz, a melyet Orestes a Gratiáknak és a Furiáknak szentelt, egy nagyszerű palota látható. Hierokles építette azt Ictinus és Phidias ivadékai által, midőn Cymodoceát atyjától elrabolhatni s azután áldozatát e gyönyörű lakba rejthetni remélte. A császári udvarba hivattatván, nem volt ideje sötét terve kivitelére. Most e palotába akar menni; elrendeli, hogy Árkádia keresztényei mindenünnen oda jöjjenek magokat beiratni. Így, Lasthenes lakásának szomszédságában, azt reméli, hogy nemsokára viszontlátja Cymodoceát, és felfedezi, mi cél vezethette a Múzsák papnőjét Krisztus imádójához.

Villámnál gyorsabban terjedt el Hierokles megérkezésének híre az Argolis népei által tisztelt Apesantus hegységétől egészen a Malea hegyfokig, a melynek ormain a fáradt csillagok megpihentek. Ugyanakkor annak is híre futott, hogy minő bajok fenyegetik a keresztényeket; Demodocus megrémült. Megtűrje-e, hogy leánya oly vallást vegyen föl, a melyet veszélyek környeznek? De megszegheti-e esküjét? megszomoríthatja-e Cymodoceát, a ki minden áron Eudor neje akar lenni?

Viharos gondolatok támadnak Eudor szívében is; az ördögök titkos harczot vínak ellene. Ama reményben, hogy őt elcsábíthatják, saját érzelmeinek nemességét használják ellene fegyverül. Egy lelket, minden veszéllyel és minden akadálylyal daczolva, az Istenhez vezetni, a legnagyobb boldogság a keresztényre nézve; de Eudor még nem érez magában ily lángoló buzgalmat s ily magasztos bátorságot. A pokol, mely vészes vetélkedéseket akar támasztani, de fél Cymodoceát a kereszt igája alatt látni, elhomályosítani iparkodik Lasthenes fiának hitét. A Sátán eléhívja Astartét, megparancsolja neki, hogy támadja meg a fiatal keresztényt, a kit oly gyakran legyőzött, s ragadja ki őt a szent szeretet angyalának hatalmából.

A kéj ördöge azonnal magára ölti minden báját. Egyik kezébe illatos fáklyát vesz, és áthalad Árkádia erdőin. A zephyrek szeliden lengetik a fáklya világát. A bűnös jelenés minden léptén varázslat támad. A természet új életre látszik ébredni megjelenésekor, a galamb turbékol, a fülemile csicsereg, a szarvas bögre követi fürge párját. A csábító szellemek, a kik elbűvölik az Alpheos erdőit, felnyitják a meglágyult tölgyeket, s itt-ott nymphea-fejeiket mutogatják. Titokzatos hangok hallatszanak a fák csúcsain, míg a mezei istenségek virágfüzérekkkel tánczolnak a kéj ördöge körül.

Astarte bemegy Eudor barlangjába s tisztán emberi szerelem-gondolatokat kezd neki sugallni.

- Te meghalhatsz Istenedért, úgymond egész halkan, ha Istened hí; de miért rántod magaddal a szerencsétlenségbe Cymodoceát? Nézd azokat a lángokat lövellő szemeket, azt a vágyakat keltő kebelt: hát bilincsbe akarod verni e bájakat? Ah! mennyivel okosabb volna, megszeli-díteni zord erényedet! Hagyd meg Cymodoceának az ő szellemes meséit: vajon előveszi-e az ég villámain, mivel hitvesed, vagy ha úgy akarod, szeretőd néhány könnyet hullat a múzsák szép oltáira és Homér költői álmait énekli? Szánakozzál ifjúságán és szépségén. Nem voltál mindig ily kegyetlen.

Ily veszélyes gondolatokat sugall a sötétség szelleme. Ugyanakkor vidám arcczal, álnok mosolylyal Eudorra veti azokat a dárdákat, a melyekkel egykor átdöfte a legbölcsebb királyt.

De Lasthenes fiát a szent szeretet angyala védi. Az érzéki tűzzel lelki tüzet, a pillanatnyi szerelemmel örök szerelmet állít szembe. Egyetlen tiszta lehével elhárítja a kék ördögének nyilait, s a tehetetlen nyilak eltompulnak Eudor ciliciumán, mint valami gyémánt pajzsos.

Mindazáltal a világ hamis becsületérzete s még félénk buzgalom győztek most a bűnbánó katona szívében. Nem akarja Demodocust szaván fogni; fél veszélynek kitenni Cymodoceát. Elmegy Homér papjához.

- Azért jöttem - úgymond - hogy feloldozzalak esküd alól. Életem boldogsága volna, ha Cymodoceát kereszténynek látnám és kezét az igaz Isten oltáránál elfogadnám; de a kiválasztott nyáját meg fogják számlálni. Habár e megszámlálás még semmi rosszat sem jelent, szívedet talán mégis aggodalom tölti el, és a jövő az Isten kezében van: a szép ajándék, melyet nekem adni ígértél, legyen szabad, s egyedül a te akaratod döntsön Cymodocea sorsa és életem boldogsága fölött.

- Nemeslelkű halandó, felelé a könnyekig hatott öreg, egy isten helyezte kebledbe az ősidők királyainak nagylelkűségét; s midőn anyád borostyánok és kötelékek között világra hozott, maga Jupiter adta nemes szívedet. Oh fiam! mit akarsz, hogy cselekedjem! Tudod, mennyire szeretem leányomat! Nem lehetne nőd a keresztény vallás nélkül? Így megszabadulnánk minden aggodalomtól, s a nélkül, hogy új veszélyeknek tennők ki Cymodoceát, megvédenéd őt az istentelen Hierokles ellen.

- Demodocus, viszonzá szomoruan Eudor, emberfölötti megerőltetéssel lemondhatok leányod szerelméről: de tudd meg, hogy keresztény nem vehet magának a bálványok tömjénével beszennyezett feleséget. Melyik pap áldaná meg a kereszt tövébenél a pokol és az ég szövetségét? A fiam az ember Fiának és Jupiternek nevét hallja bölcsője fölött emlegetni? Ki oktatja majd leányomat, a szeplőtelen Szűz-e vagy a szemérmetlen Venus? Demodocus, a mi törvényeink tiltják Izrael Istenének kultusától idegen nőkkel egyesülni: oly hitveseket akarunk, a kik megosztják veszélyeinket az életben, s a kiket fölhalálhatunk az égből halálunk után.

Cymodocea, egy szomszédos helyen, meghallotta atyjának és Lasthenes fiának zavart hangjait. A szent szeretet angyala megilleti és az Üdvözítő anyja nemes elhatározásokkal tölti el őt: Demodocus lakosztályába siet; az öreg lábaihoz hull, s összetéve esdő kezeit, fölkiált:

- Atyám, az istenek óvjanak attól, hogy megszorítsam öreg napjaidat! de Eudor neje akarok lenni. Mint keresztény is a te engedelmes és odaadó leányod maradok. Ne félts engem a veszélyektől: a szerelem erőt fog adni azok legyőzésére.

E szavakra Eudor, az égre emeli kezeit, így szól:

- Atyáim Istene, mit tettem, hogy ily jutalmat érdemlek? Egész életemben megsértettem törvényeidet, s te boldogságot árasztasz reám? Hajtsd végre örök elhatározásaidat; vond magadhoz egészen ez ártatlan angyalt. Saját erényei viszik kebledre, s nem a szerelem, a melyet egy bűnös keresztény volt szerencsés benne kelteni!

Szólt, és egy gyors hírnök siető léptei hallatszanak: az ajtó megnyílik, Demodocus egy rab-szolgája megjelen: Homér templomától jó. Izzadság foly homlokáról; meztelen lábait és zilált haját por fedi; bal karján egy tört pajzsot hord, melylyel az erdő sűrűjében haladva, lehorzsolta a tölgyek ágait. Eme szavakat mondja:

- Demodocus, Hierokles ott volt őszöd templománál; ajkairól csak úgy ömlött a fenyegetés. Galerius pártfogásában bízva, dühösen beszél Cymodoceáról; az Eumenidák vas ágyára esküszik, hogy leányod ágyába fog kerülni, ha mindjárt a fekete bánatnak, a Párkák társnőjének, kell is a te lakásod küszöbén ülnie életed hátralévő napjaiban.

Halálsápadtság ömlik el Demodocus homlokán; reszkető térdei alig bírják el; de az új szerencsétlenség megerősíti határozatait. A hívek elleni szigorú rendeletek csak bizonytalan és távoli veszélylyel fenyegették a kereszténynyé lett Cymodoceát; a prokonzul szerelme ellenben époly közeli, mint kikerülhetetlen bajoknak teszik ki a múzsák papnőjét. E szorongató veszélyben tehát Eudor pártfogása nem remélt boldogságnak tünt fel Demodocus előtt, s az egyedüli menedéknek, mely Cymodocea számára Hierokles erőszakoskodásai ellen megmaradt.

Az öreg karjaiba veszi leányát.

- Gyermekem - mondja neki - nem szegem meg eskümet, hű leszek eskü alatt adott szavamhoz: maradj csak Eudor jegyese; mostantól kezdve az ő kötelessége téged védelmezni, mint gyermekei anyját s mint élete párját. Meglehet, hogy az istenek próbára teszik erényedet; de, oh Cymodocea, te nem fogsz elesni. Ha vannak keresztény múzsák, azok segélyedre lesznek; bölcseséggel telt énekeik megerősítik szivedet ellenségeid támadásai ellen.

Lasthenes ép akkor lépett be, midőn Demodocus bevégezte e szavait.

Eudor, a hála és szeretet jeléül szívére téve kezét, ünnepélyes hangon és földre süttött szemekkel így szólt:

- Elfogadom, oh Demodocus, a megbecsülhetetlen ajándékot, a melyet kezeim által az Istennek adsz. Ha kell véremmel is meg fogom védelmezni a szűzet, kit reám bízál: reád esküszöm, oh Lasthenes! oh atyám! hogy hű leszek Cymodoceához.

Ez eskü vétele után az istenek papja eltávozott leányával, hogy bezárja Homér templomát s hogy azután Lacedæmonba menjen, a hol Lasthenes családja Czirillnél fog várakozni reá.

Demodocus és Cymodocea a legelhagyatottabb ösvényeket választják, nehogy üldözőjükkal találkozzanak; de a prokonzul már megérkezett az Alpheos melletti palotába. A mosolygó virányok, a Ladon kristály-vize, a fenyőfákkal fedett hegyhátak, Árkádia völgyeinek üdesége és a békés jelenetek, a melyek ez édes nevekre emlékeztetnek, - mindez nem képes lecsillapítani Hierokles háborgását. Lictorai mindenünnen összegyűjtik a hiveket a békés magányokban, a hol egykor Evander pásztorai az első keresztényeknél kevésbé ártatlan életet éltek. A Pánnak és a mezei istenségeknek szentelt barlangokból seregesen jönnek ki a nők, gyermekek és aggastyánok, a kiket a katonák magok előtt hajtának. Hierokles palotájával szemben, egy nagy mezőségen, a melyet a Ladon vizei szegélyeznek, emelkedik a római kormányzó ítélőszéke. Hierokles egy elefántcsont széken ülve, vette föl a neveket, a melyeknek a végzetes lajstromot be kelle tölteni. Egyszerre zugás hallatszik; a keresztények megfordítják fejüket és fölismerik Lasthenes hatalmas családját, a melyet az ítélőszék lábához vezetnek.

Miként az alpesi vadász, ki nagyokat kiáltva üldöz egy, a sziklák és vízesések közt ugráló zerge-csoportot; ha egyszerre egy vadkan tűnik fel az üldözött vadak között, a vadász megborzadva hátrál s merev szemekkel tekint a rettenetes állatra, a mely felborzazza sörényét és gyilkos agyaráit mutogatja: épúgy Hierokles is zavarba jő Eudor láttára, midőn őt családja körében felismeri. Régi ellenséges érzülete egész nagyságában fölébred; igaz, hogy nem látja Cymodoceát; de Lasthenes fiának szépsége, férfias és harcias arcza, a csodálat, melyet kelt, csak nagyobbítja aggodalmait. A proconsul több őrkatonája, a kik Eudor alatt harcoltak, körülveszi régi tábornokát és áldáskívánatokkal halmozza el: némelyek szelidségét, mások nemes lelkiségét, mindnyájan vitézségét és dicsőségét magasztalják. Ezek a frankok csatáját emlegetik, a hol a polgári koszorút vívta ki magának, emezek a brittek fölötti győzelmeiről beszélnek. Mindenütt ismétlik: «E sebekkel fedett ifjú harcos diadalmaskodott Carauius felett; ez a lovasság parancsnoka; ez Gallia præfectusa; ez Konstáncz kegyencze és

Konstántin barátja.» E beszédek hallva, elsápad a trónon a méltatlan proconsul; hirtelen elbocsátja az összegyülteket és bezárkózik palotájába.

Hierokles nincs már kétségben az iránt, hogy Cymodocea szereti vetélytársát; biztosra veszi, hogy a szerelem követte a dicsőséget. Ezer sötét terv merül fel lelkében: erőszakkal akarja elrabolni Demodocus leányát, börtönre akarja vetni Eudort, de csakhamar félelemmel tölti el a kegy, a melynek Lasthenes fia az udvarnál örvend. Nem meri nyíltan megtámadni a győzőt, a ki birodalmi méltóságokkal diszített fel; ismeri Diocletian mérsékletét, a mely mindig ellensége az erőszaknak. Lassubb, de biztosabb eszközhöz nyul tehát, hogy kielégítse gyűlöletét, melyet oly régóta táplált Eudor iránt: azt írja Rómába, hogy az achajai keresztények föllázadni készülnek, s hogy fejöket az az árkádiai, a kit a császár Konstáncz seregéhez száműzött.

Hierokles ezzel azt reméli, hogy Eudort elűzheti Görögországból és akadály nélkül hajthatja végre Cymodoceára vonatkozó bűnös terveit. Addig is kémekkel és feladókkal veszi körül vetélytársát, s felkutatni törekszik valami titkot, a melylyel életét tönkre teheti. Lasthenes fia nem nézte álmos szemekkel a testvéreit fenyegető veszélyeket. Nem volt már az ábrándos vágyaiban, terveiben ingadozó, az álmokkal és csalódásokkal táplálkozó fiatal ember, hanem a balsors által kipróbált, a legkomolyabb és legmagasztosabb tettekre képes, gondolkodó, komoly, munkás, a tanácsban ékesszóló, a harcban vitéz férfiú, a ki megőrizte szenvedélyeit, a melyek annál alkalmasabbak voltak valamely magasztos cél elérésére, mert lelkében már nem voltak apró dolgokkal vegyítve. Tudta, minő uralmat gyakorol Hierokles Galerius, és Galerius Diocletian fölött.

Előre látta, hogy Cymodocea álbölcs üldözőjét a legféltelenebb düh fogja eltölteni a keresztény ellen, ha megtudja a múzsák papnőjének szerelmét és megtérését. Eudor egy szempillantással átlátja a sok bajt, a melyek az egyházat fenyegetik, s iparkodik azokat elhárítani: mielőtt Lacedaemonba menne családjával, egy hű hírnököt küld Konstántinhoz, hogy ezt az igazságról értesítse és az augusztusnál megelőzze Hierokles veszélyes jelentését.

Midőn Achaja proconsula leszállt ítélőszékéről Demodocus és leánya megérkezett Homér templomához. A tüzek még nem aludtak ki a házi oltárokon; Demodocus azonnal föléléstette őket. Bevezetik a szentélybe az aranyozott szarvú üszőt, egy ezüst serleget hoznak az istenek papjának: ugyanaz volt, a melyet egykor Danaus és az öreg Phoroneus használtak áldozataiknál. Ügyes kéz e serlegre a Jupiter sasa által elragadott Ganymedet véste; a phrygiai vadász társait szomorúság látszott elfogni, és hű ebfalkája fájdalmas üvöltéseket hallatott Ida erdőiben. Cymodocea atyja megtölti tiszta borral e serleget; magára ölti szeplőtlen tunikáját s olajfaággal koszoruzza fejét; az ember azt hitte volna, hogy Tiresias vagy az isteni Amphiaraus, a ki élve készül az alvilágba szállni kivont fegyvereivel, fehér kocsiával és fehér paripáival. Demodocus kiönti az italáldozatot a költő szobrának lábához. Az üsző elhull a szentelt kés alatt; Cymodocea az oltárra akasztja lantját; azután Mæonia hattyújához fordulva, így szól:

- Családom ösátyja, leányod neked szenteli e zengzetes lantot, a melyet szives voltál számára néha meghangolni. Két istenség, Venus és Hymen, arra kényszerítnek, hogy más törvényeknek hódoljak: mit tehet egy leány az Ámor nyilai és a sors végzései ellen? Andromache (te beszélted el) a fönséges Trojában nem látott mást, mint Astyanaxot és Hektorát. Nekem még nincs fiam, de követnem kell jegyesemet.

Igy bucsuzott el a múzsák papnője Penelope és Nausicaa dalnokától. A fiatal szűz szemei könnyesek voltak; szerelmének varázsa daczára sajnálta a hőst és az istenségeket, melyek családjának egy részét képezték, a templomot, a hol feltalálta isteneit és atyját, a hol anyai tej hiányában a múzsák nektárjával tápláltatott. Minden a költő szép verseire emlékeztette, minden Homér hatalma alatt állott e helyeken; s a jövődöbéli keresztény nő akarata ellenére

úgy érzi, hogy hatalmába kerítette őt a mesék atyjának szelleme: épen úgy, mint midőn az arany és azur színű kigyó egy virány ölében kanyarog változékony pikkelyeivel, biborszínű taraját fölemeli a virágok között, kinyújtja három águ tüzes nyelvét és szikrázó tekintetet lövell; a galamb, mely őt a magasból észreveszi, a csillogó kigyó által megbűvölve, lassankint leszáll, egy szomszéd fára lecsap, és ágról ágra szállva átadja magát a bűvös hatalomnak, mely lecsalta őt az égből.

XIV.

Laconia leírása. Demodocus megérkezése Czirillhez. Cymodocea oktatása. Astarte a féltékenység ördögét elküldi Hierokleshez. Cymodocea templomba megy, hogy Eudorral eljegyeztessék. Az ős egyház szertartásai. Katonák, Hierokles rendeletére, szétverik a híveket. Eudor megmenti Cymodoceát és megvédelmezi Leonidás sírjánál. Rendeletet kap, hogy Rómába menjen. A két család elhatározza, hogy Cymodoceát Konstantin anyjának védelme alá Jéruzsálembe küldik. Eudor és Cymodocea elutaznak, hogy Athénben hajóra szálljanak.

Demodocus zokogva zárja be Homér templomának ajtait. Kocsira ül Cymodoceával; ismét áthalad Messenián. Nemsokára megérkezik a Hermæum bejáratánál álló Merkúr-szoborhoz, és behatol a Taygetos szorosaiba. Kétfelől égis nyuló terméketlen sziklák meredek falakat képeznek, a melyeknek tetején alig nőtt néhány fenyő, mint fűcsoportok a tornyokon és a romok falain. A déli nap hevében az alkalmatlankodó tücsök, félig kiégett reketttyék és sárguló zsálak közé rejtőzve, hallatá egyhangu cziripelését.

- Leányom, mondá Demodocus, miként én, úgy Lyciscus is ezen az uton menekült el leányával Lacedæmon felé, és szökése hozta létre Aristomenes szomorú kalandját. Hány nemzedék múlt el, míg mi is e magános helyekre jutottunk! Bár küldene a nagy Jupiter valami kedvező jelt számunkra, s fordítana el tőled minden szerencsétlenséget! Alig mondta ki e szavakat, midőn egy kopasz fejű keselyű egy elszáradt fa tetejéről lecsap egy fecskére; egy hegytetőről egy sas száll le, hatalmas karjai közé ragadja a keselyűt; egyszerre megvillan keleten, a villám lecsap, lángoló nyilával átveri a lég királyát, és földre sújta a győzött, a legyőzöttet és áldozatukat. Demodocus megborzadva, hasztalan kutatja a sors végzéseit a véletlen eme játékaiban. Ezalatt a kocsi feljutott a Hermæum tetejére és lefelé kezd haladni a Pillanum felé. Homér papja üdvözli az Eurotast, a melynek partjain megy; érinti Ladas sírját; nemsokára meglátja a Szemérem szobrát, a mely ama helyt jeleli, a hol Penelope, Ulyssest követni akarván, pirulva leeresztette fátyolát. Maga mögött hagyja Diana Mysia emlékét, Carneus szent erdejét, a hét oszlopot, a Paripa-sírt, s egyszerre megérkezik az Achilles temploma által diszitett hegy virágos oldalához: Spárta és a laconiai völgy tárul föl előtte. A hóval és erdőkkel borított Taygetus hegyláncz nyugoton huzódik el; más kevésbbé magas hegyek keleten képeznek párhuzamos függőnyt; magasságuk fokonsint kisebbedik, és a Menelaius pirosló ormaiban végződnek. A mondott völgyet e két hegyláncz között északról szabálytalan kisebb hegyek homályos csoportja zárja el. Ezek délnek huzódva utolsó részeikkel ama halmokat alkotják, melyeken Spárta feküdt. Spártától egész a tengerig csak egy termékeny, szőlőkertekkel és buzaföldekkel behintett, olajfa-, fügefá- és platán-csoportok által árnyékozott terület látható. Az Eurotas e mosolygó virányon vonult át szeszélyes fordulatokkal s borostyán-bokrok alá rejté azur habjait, a melyek Leda hattyuit ringatták.

Az istenek papja és Cymodocea nem győzték eléggé csodálni e képet, a melyet a kelő hajnal sugara ezer színnel festettek. Ki taposhatná büntetlenül Spárta porát, és szemlélhetné megindulás nélkül Lykurg és Leonidas hazáját? Demodocus még akkor is csodálkozva mozgatta ide-oda jóspálczáját, midőn sebes paripái már Lacedæmonban repültek vele. A kocsi áthalad a köztéren, elhagyja a vének tanácsát és a perzsák csarnokát, a czitadellához épített színház felé veszi útját, és Czirill házába tér, mely a fegyveres Venus temploma mellett épült.

Lasthenes családja a lacedæmoni püspöknél várta az új jegyes megérkezését; a főpap tudomást nyert mindarról, a mi Arkádiában történt. Czirill, hogy biztonságba helyezze Cymodoceát Hierokles merényletei ellen, s hogy Eudor jogot nyerjen hozzá, elhatározza, hogy azonnal eljegyzi őt Lasthenes fiával, mihelyt neophytának kimondatik; de a múzsák papnője csak akkor lehetett Eudor nejévé, ha már megkereszteltetett. Az öregek komoly és

egyszerű gyengédséggel üdvözölték a szeretetreméltó idegent. A legmeghatóbb gondoskodásban részesült új anyja és új nővérei részéről. A nyájas bánásmód, melyet Cymodocea eddig nem ismert, rendkívül édesnek tünt fel előtte. Nem láthatta Eudort, ki a boldogság e perczében megkettőzteté virrasztását és sanyargatását. Czirill még az nap este megkezdte a fiatal hitetlen oktatását. Ez őszintén és elfogulatlan hallgatta; az evangéliumi erkölcsstan és szeretet elbűvölték szívét. Böven folytak könnyei a kereszt titka és az ember Fiának szenvedései fölött; az Üdvözítő anyjának tisztelete elérzékenyíté és gyönyörrel tölté el; az öreg vértanúval szünet nélkül elbeszéltette a jászol, a pásztorok, az angyalok, a keleti bölcsek történetét; halkan ismétlé e már megtanult szavakat: «Üdvözlégy Mária, malasztal teljes.» A keresztények Istenének nagyságától egy kissé megborzadt Cymodocea; Máriához menekült, a kit, úgy látszék, anyjának választott. Gyakran elmagyarázott Demodocusnak a nyert leczkékből néhányat; térdeire ült, s behizelgő nyelven elmondta neki a pátriárkák boldog életét, Nákor szeretetét Sára leánya iránt, az ifju Tóbiás szerelmét idegenből hozott hitvese iránt; beszélt neki egy asszonyról, a kit az egyik apostol feltámasztott a sírból és visszaadott vigasztalhatatlan rokonainak.

- Azt hiszed, hogy a keresztények Istene, ki azt parancsolja, szeressem atyámat, hogy hosszú életű lehessen, nem ér többet amaz isteneknél, a kik rólad sohasem beszéltek nekem?

Mi sem volt meghatóbb mint látni ez új fajta hitterjesztőt, egy öregnek tanítványát, majd egy másik öregnek mesterét, a ki mint a megtestesült kellem és rábeszélés a két tiszteletreméltó férfiú közé helyeztetett, hogy Homér papjával megizeltesse Izrael papjának komoly oktatásait.

Az emberi nem ellensége dühtől reszkette vette észre, hogy az ártatlan szűz kiszabadul hatalma alól, Astartét vádolja ezért.

- Tehetetlen ördög, kiált föl, mit csinálsz az örvényben? Csak zokogva hagytad el az eget, s lám, most újra legyőzött a szent szeretet angyala!

Astarte így felel:

- Oh Sátán! csillapítsd haragodat. Habár nem tudtam legyőzni az angyalt, a ki helyemet a boldogság honában elfoglalta, de azért vereségem is céljaid sikerét mozdítja elő. Van egy fiam a pokolban; de nem merek hozzá közeledni, mert dühössége rémületbe ejt. Te ismered őt: szállj le börtönébe; vezesd föl a földre. Hieroklesnál fogok várni reá; s midőn e halandóban égni fognak az én és fiam tüzei, neked nem lesz egyéb teendő, mint a keresztényeket a gyilkosság ördögének kiszolgáltatni.

Szólt, és a Sátán lerohan a gyötrelem örvényének mélyére. Poshadt mocsárokon, kén- és szuroktavakon túl, a pokol megmérhetlen régióiban van egy börtön, az örvény legboldogtalnabb lakójának börtöne. Itt hallatja örökös üvöltéseit a féltékenység ördöge. Viperák és rettenetes csúszó mászó állatok közt fekvé, soha sem jó álmok szemeire. A nyugtalanság, a gyanu, a boszú, a kétségbeesés, s bizonyos kegyetlen szerelem villognak ki tekintetéből; agyrémek foglalják el és gyötrik szellemét: összerezzen; titokzatos zajt vél hallani, azt hiszi, hogy hiú rémképet üldöz. Hogy eloltsa égető szomját, verítékből és könnyekből készített mérget iszik ércz serlegből. Reszkető ajkai gyilkosságért epednek: a szünet nélkül keresett áldozat hiányában önmagába döfi a tört, elfeledve, hogy halhatatlan.

A sötétség fejedelme, leszállva e szörnyhöz, megáll az üreg bejáratánál.

- Hatalmas arkangyal, úgymond, mindig kitüntettelek birodalmam megszámlálhatatlan szellemei között. Most bebizonyíthatod nekem háládat: egy halandó kebelében meg kell gyújtani azt a lángot, a melyet egykor Heródes szívébe helyeztél. El kell veszteni a keresztényeket; vissza kell szerezni a világ kormánypálcáját: a vállalat méltó a te bátorságodhoz. Jer, fiam! mozdítsd elő királyod nagy céljait.

A féltékenység ördöge leveszi szájáról a mérgezett serleget, s kigyókból álló hajával megtörölve ajkait, mély sóhajjal így felel:

- Oh Sátán! hát a pokol terhe sohasem fogja meghajtani kevély homlokodat? Ismét ki akarsz tenni ama villám csapásainak, a mely téged a kínok örvényébe taszított? Mit tehetsz a kereszt ellen? Egy asszony szétzúzta gőgös fejedet. Gyűlölöm az ég világosságát. A keresztények tiszta szerelmei tönkre tették az én hatalmamot a földön. Hajtsd végre, ha akarod terveidet; de én hadd élvezzem békében dühömet, s ne zavard dühöngéseimet.

Szólt, és kezével böszülten rántja le az ágyékához tapadt kigyókat és fogaival széttépi azokat.

A Sátán reszket dühében.

- Kislelkű angyal, honnét nálad e félelem? Talán a bánat, a keresztények gyáva erénye, szállt szívedbe? Tekints magad körül: ez örökös lakásod! A végtelen kínokkal szemben iparkodjál határtalan gyűlöletet ápolni, s üzd el a haszontalan bánatot. Jer velem: én nemsokára kiirtom a földről ama tiszta szerelmeket, a melyektől megrémülsz. Visszaadom uralmadat a bukott ember fölött. De ne várd, hogy karom kényszerítsen arra, a mit nem resteltem tőled kérni.

E reményre, e fenyegetésre enged a féltékenység ördöge.

A Sátán, örömmel telve, azonnal egy tüzes kocsiba ül, s maga mellé helyezetteti a szörnyeteget, kit fiának nevez; elmondja neki, hogy mit kell tennie, s megnevezi az áldozatot, a kit sujtania kell. A pokol két fejedelme, hogy kikerülje a sötétség szellemeinek alkalmatlankodását, látatlanul halad át a fájdalmak honán. Csak a halál látja őket kimenni az örvény kapuján, s borzasztó mosolylyal üdvözli őket. Nemsokára a földre érkeznek és leszállnak az Alpheos völgyébe. Achaja proconsulát, mint végzetes szerelmének zsákmányát, ekkor kínos álmom gyötré. A féltékenység ördöge egy, Hierokles titkos szenvedéseibe beavatott, öreg jósnak alakját ölti magára. Magára veszi az antik jós redős arcát, komor hangját, kopasz homlokát és ájtatos halványságát. Fejét hosszú fátyol fedi; a szent szalagok lelógnak vállaira; mint sötét álmokép közeledik istentelen ágyához. A kezében lévő galylyal megérinti Hierokles mellét.

- Te alszol, úgymond, s ellenséged diadalt arat! Cymodocea, a kit Lacedaemonba vittek, fölveszi a keresztény vallást, s nemsokára Lasthenes fiának neje lesz. Ébredj, kerítsük hatalmunkba zsákmányodat, s hogy megszabadulj vetélytársadtól, veszítsük el, ha kell, az egész keresztény fajt.

E szavakat mondva, a féltékenység ördöge letépi fejéről a fátyolt és a papi szalagokat: Visszanyeri rettenetes alakját: Hierokles fölé hajol; erősen karjaiba szorítja, s tisztátalan vért önt reá. A szerencsétlen, rémülettel telve, vergődik a rémkép nyomása alatt, és egyet kiáltva, fölébred: az élve eltemetett ember épily borzalommal ébred föl a sír mélyén halálos álmából, veri a koporsó tetejét, s hallatja panaszát a föld ölében. A pokoli szörny minden mérge átment a hívek ellenségének lelkébe. Kiugrik ágyából, minden hajszála égnek áll. Őreit hívja: meg akarja előzni augusztus rendeleteit, azt akarja, hogy fogják el a keresztényeket, szórják szét gyülekezeteiket; a birodalom elleni összeesküvésről, végzetes tervről beszél.

- Vérnek kell folynia!... kiált. Emésztő tűz foly minden szívben... Ne kérjünk tanácsot az áldozatok beleitől: a fogadalmak, az imák, az oltárok már nem használhatnak semmit!

Az esztelen! A Lacedaemonból érkezett feladók nemsokára megerősítik az őt üldöző álmokép valóságát.

De Eudor, megnyugodva a gondviselés végzéseiben és epedőn óhajtván a vértanui dicsőséget, nem hitte, hogy annyira feje fölött van a vihar. Lelke tökéletesítésével foglalkozott, hogy méltóbbá tegye magát mind a Pál által megjövendölt sorsra, mind a hitvesre, a kit az Isten választott ki számára.

A földben, melynek gazdája távol van, meddő kezd lenni egy gazdag reményekkel kecsegtető fa; a gazda, néhány évi távollét után, visszatér lakába: fölkeresi kedvencz fáját, lenyesi a kecskétől megsebzett vagy a szélről letördelt ágait; a fa új erőt nyer s koronája nemsokára illatos gyümölcsök terhe alatt görnyedez: Lasthenes fia is, elszakadva az Istentől, így fonnyadt el a művelés hiányában; de midőn a családátya visszatért örökébe és gondjaiba vette szeretett növényét, Eudor amaz erényekből fon magának koszorút, a melyekkel gyermekkorra kecsegtetett.

Közel volt vágyai egy részének teljesüléséhez, Cymodocea esküjét készült fogadni. Az új hittanuló értelmessége, tisztasága és szelidsége által kiérdemelte, hogy fölvetetett a hallgatók és esdeklők közé. Az Üdvözítő anyjának szentelt ünnepen először volt megjelenendő a templomban; el volt határozva, hogy a titkok megünneplése után egyszerre fog hűséget esküdni Istenének és jegyesének.

Az első keresztények különösen az éj csendjét választák vallásuk szertartásainak gyakorlására. A nap, mely megelőzte az éjt, midőn Cymodocea diadalt aratott a pokol fölött, e nap elmélkedések és imák közt telt el. Este felé Sephora és két leánya diszítani kezdték az új arát. Először lerakta a múzsák diszeit; egy házi oltárra, mely az angyalok királynéjának volt szentelve, lerakta pálczáját, fátyolát és szalagjait: lantja Homér templomában maradt. Cymodocea könyök nélkül tudott megválni az atyai vallás e kedves jelvényeitől. Fehér tunika, lilium-koszorú foglalták el a gyöngyök és nyakékek, helyét a minőket a keresztény nők nem viseltek. Angyali szemérem ült ajkaira a múzsák mosolya helyett, és éghez méltó bájt kölcsönzött neki.

A második éjjeli őrjátszaskor fáklyák között indult meg, maga is fáklyát víve. Előtte Czirill, papok, özvegyek és szerpapnők mentek; szűzek kara várt rá az ajtónál. Midőn megjelent, a szertartásra egybegyűlt tömeg csodálkozva kiáltott fel. A pogányok így szóltak:

- Ime Tyndareus leánya, a ki Platanistus virágaival koszorúzva Menelaus ágyába készül! a Venus, midőn az Eurotasba dobta karpereceit, s a midőn Likurnak Minerva képében jelent meg.

A keresztények így kiáltottak:

- Ime egy új Éva! a fiatal Tóbiás arája! a tiszta Zsuzsánna! Eszther!

Eszther lön, a hívő népnek e szavakban kifejezett kívánságára, Cymodocea keresztény neve.

A Lesche közelében, s nem messze az Agis királyok sírjaitól, a spártai keresztények egy templomot építettek. Távol a zajtól és tömegtől, udvarokkal és kertekkel körülvéve, el volt különítve minden profán épülettől. Áthaladva egy kutakkal díszített oszlopcsarnokon, a hol a hivek az ima előtt mosakodtak, három ajtóhoz jutott az ember, a melyek a bazilikába vezettek. A templom belsejében, kelet felől, látni lehetett az oltárt, s mögötte a szentélyt. A tömör aranyból készült, drága kövekkel díszített, oltár alatt volt a vértanú teste; négy drága szövetből való függöny vette körül. Egy elefántcsont galamb, a Szentlélek képe, függött az oltár fölött, s szárnyaival védte a tabernáculomot. A falakat a szentírásból merített tárgyakat ábrázoló festmények díszítették. A kereszték magánosan állt a templom ajtajánál, és sóhajt csalt ki a türelmetlen hitujoncz kebléből.

Cymodocea a szent csarnok felé halad. Csodálatos ellentét volt észrevehető mindenütt: Lacedaemonnak még az isteneikhez ragaszkodó leányai nyitott tunikákban, szemérmetlen arczczal és merész tekintettel jelentek meg az utcán: így tánczoltak Bacchus vagy Hyacinthus ünnepein; Spárta sértő emlékei, a ravaszság, a kegyetlenség, az anyai vadság tükröződött vissza a bálványimádó tömeg szemeiben. Távolabb szemérmesen öltözött keresztény szűzek voltak láthatók, a kik szépségöknél fogva méltó leányai voltak Helenának, de szerény-

ségök által szebbek voltak anyjoknál. A többi hívekkel együtt megünneplésére mentek ama vallás titkainak, a mely a szívet nyájassá teszi a gyermek, szeretetteljessé a rabszolga, és borzalommal tölti el a tettetés és hazugság iránt. Az ember azt hitte volna, hogy két népet lát e testvérek között: annyira megváltoztathatja a vallás az embereket!

Midőn az ünnepély színhelyére megérkeztek, a püspök, az evangéliumot tartva kezében, fölment trónjára, a mely a szentély végén, a néppel szemben állt. A papok, jobbról és balról ülve, betöltötték az ápszis félkörét. A szerpapok ezek mögött álltak; a templom többi részében a tömeg foglalt helyet; a férfiak el voltak választva a nőktől; az előbbieket hajadon, az utóbbiak lefátyolozott fővel.

Mig a gyülekezet sorakozott, a kar az ünnep bevezető zsoltárát énekelte. Ez ének után a hívek csendesen imádkoztak; azután a püspök elmondta a hívek összefoglalt óhajainak imáját. Az olvasó a szószékre ment, s az ó és új szövetségből kiválasztá ama helyeket, a melyek legjobban megfeleltek a kettős ünnepnek. Mily látvány Cymodoceára nézve! Mennyire különbözött e szent és nyugodt szertartás a pogányok véres áldozataitól és tisztátalan énekeitől! Minden szem az ártatlan hitűjanczon csüngött; szűzek között ült, a kiket elhomályosított szépségével. Tisztelettel és félelemmel telve, alig mert körültekinteni, hogy a tömegben felkeresse azt, a ki, az Isten után, egyedül foglalta el szívet.

Az olvasó helyét a püspök foglalta az igazság székén. Először megmagyarázta a napi evangéliumot: beszélt a bálványimádók megtéréséről, és a boldogságról, a mely nemsokára szívébe száll egy erényes leánynak, a ki az Üdvözítő pártfogása mellett egyesülni fog keresztény jegyesével. Beszédét e szavakkal végezte:

- Lacedæmon lakói, itt az ideje, hogy eszetekbe juttassam, a szövetséget, a mely Sionhoz fűz benneteket. Ábráhámtól származva, mint a hívő nép, Árius királytok is hivatkozott egykor Oniás főpap előtt e szent rokonság törvényeire. A zsidó néphez írt levélben azt mondja: «A mi barmunk és vagyonunk tiétek, és a tiétek mienk.» A Makkabeusok, megtudván e közös eredetet, barátságos küldöttséget menesztettek a spártaiakhoz. Ha tehát már akkor, midőn még csak pogányok voltatok, különbek valátok Jákob Istene előtt Jáván, Szétim és Eliza népeinél, mennyit kell tennetek az égért most, hogy a választott nép pecsétével vagytok megjelelve! Itt a pillanat, hogy méltók legyetek bölcsőtökhöz, melyet Idumea pálmái árnyékolnak be. A nagy vértanúk, Júdás, Jonatás és testvérei, hínak benneteket, hogy az ő nyomdokaikon haladjatok. Most a mennyei haza védelmére vagytok felszólítva. Kedves nyáj, melyet az ég bízott gondjaimra, talán utóljára gyűjt össze pásztortok maga körül. Mily kevesen fogjuk egymást viszontlátni ez oltár lábainál, midőn majd ismét egyesülhetünk. Jézus Krisztus szolgálói, erényes asszonyok, szeplőtlen szűzek, ma kell benneteket magasztalni, hogy lemondva a világ pompáiról, a tisztaság útjára léptetek. Ah! mint kellene félni, hogy a selyem szalagokkal békóba szorított lábak nem tudnak felmenni a máglyára! A gyöngyös nyakékek, a melyek nagyon kényes nyakat öveznek, adnának-e helyet a kardnak? Örvendjünk tehát, testvéreim! szabadulásunk ideje közel van; azt mondom, szabadulásunk ideje, mert kétségkívül nem nevezitek rabszolgaságnak a benneteket fenyegető börtönöket és bilincseket. Az üldözött keresztényre nézve a fogság nem a szenvedések, hanem a gyönyörök helye: midőn a lélek imádkozik, a test nem érzi a lánczok súlyát: a lélek magával ragadja az egész embert.

Czirill lejött a szószékről. Az egyik szerpap fölkiáltott:

- Imádkozzatok, testvéreim!

A gyülekezet fölkel, kelet felé fordult, s ég felé emelt kezekkel imádkozott a keresztényekért, a a hitetlenekért, az üldözökhöz, a gyengékért, a betegekért, a szomorúakért és mindazokért, a kik sírnak. Ekkor a szerpapok eltávolították a szent helyről mindazokat, a kik nem lehettek jelen a szent áldozatnál, a pogányokat, az ördögöktől megszállottakat, a vezeklőket. Eudor

anyja, két özvegy kíséretében, elment a reszkető hitűjonczért; Czirill lábaihoz vezette őt. Ekkor a vértanu, hozzá fordulva mondá:

- Ki vagy?

Cymodocea, a nyert utasítás szerint, felelé:

- Cymodocea, Demodocus leánya.

- Mit akarsz? kérdé a főpap.

- Kilépni, viszonzá a fiatal szűz, a bálványimádás sötétségéből és bemenni Jézus Krisztus szent nyája közé.

- Megfontoltad-e jól, mondá a püspök, elhatározásodat? Nem félsz sem a fogságtól, sem a haláltól? Jézus Krisztusban való hited élénk és őszinte?

Cymodocea habozott: e kérdés első részét nem várta: látta atyja fájdalmát, de eszébe jutott, hogy Eudor sorsát habozik elfogadni: azonnal eltökélte magát, és a szilárd hangon mondá:

- Nem félek se a fogságtól, se a haláltól, Jézus Krisztusban való hitem élénk és őszinte.

Ekkor a püspök reátette kezeit és megjelölte homlokát a kereszt jelével. Egy tűz nyelv jelent meg a templom boltozatán, s a Szentlélek leszállt a kiválasztott szűzre. Az egyik szerpap pálmát ad a kezébe, a fiatal szűzek koszorúkat dobálnak neki; száz fáklya elővitele mellett visszatér a nők padjába, hasonlóan a vértanuhoz, a ki tündökölve száll az égbe.

Az áldozat megkezdődik. A püspök üdvözli a népet, s a szerpap felkiált:

- Öleljétek meg egymást.

A gyülekezet tagjai békecsókot adnak egymásnak. A pap átveszi a hívek ajándékait, az oltár tele van áldozatul hozott kenyerekkel; Czirill megáldja azokat. A lámpák meg vannak gyújtva, a tömjén füstölög, a keresztények fölemelik szavakat, az áldozat befejezést nyer, az ostya ki van osztva a választottaknak, szeretet-lakoma követi a szent áldozást, s minden szív egy megható szertartás felé irányul.

Lasthenes neje tudtára adja Cymodoceának, hogy most fog hűséget esküdni Eudornak. Cymodocea az őt környező szűzek karjaira támaszkodik. De ki mondhatja meg, hol van az új vőlegény? Miért árul el oly kevés készséget? Hol rejté el őt a templom Homér leányának szemei elől? Csend áll be; a templom ajtai megnyílnak, s kívülről egy hang hallatszik, mely így szól:

- Vétkeztem az Isten és az emberek előtt. Rómában megfeledkeztem vallásomról és kizáratam az egyház kebeléből; Galliában egy ártatlannak halálát okoztam: imádkozzatok értem, testvéreim.

Cymodocea megismerte Eudor hangját. Philopoemen ivadéka ciliciumba öltözve, hamuval fedett fővel, az előcsarnok kövezetén térdelve, vezeklését végezte és nyilvánosan megvallotta bűneit. A főpap a megalázott keresztény érdekében irgalmat esdő imát küld az Urhoz, a melyet a hívek ismételnék. Mennyire csodálat tárgya ez ismét Cymodocea előtt! Másodszor is az oltárhoz vezettetik; eljegyeztetik vőlegényének, és szívreható hangon ismétli a szavakat, a melyeket a püspök előmond neki. Egy szerpap ment Eudorhoz: a bűnbánó, a templom ajtajában állva, a hova nem mehetett be, szintén elmondja a szavakat, a melyek Cymodoceához fűzik. A két jegyesnek az oltár és az előcsarnok közt váltott esküjét a papok viszik egyiknek és másiknak: mintha az ártatlanságot és bűnbánatot látná az ember szövetségre lépni. Demodocus leánya, a házi foglalkozások jelképeül, szeplőtlen gyapjuval megrakott guzsalyt áldoz az angyalok királynőjének. E szertartás alatt, mely könnyet csalt minden jelenlévő szemébe, az új Sion szűzei a jegyes himnuszát énekelték:

«Mint a liliom tövisek közt, olyan az én szerelmesem a leányok között. Mely szép vagy én barátném! ajkad olyan, mint a nyílt granátalma, s hajad, mint a pálmafa galyai. A menny-asszony eléjő mint a felkelő hajnal: feljő a pusztából, mint a tömjén füstoszlopa! Kényszerítlek titeket, Jeruzsálem leányai, a vadkecskékre: támogassatok engem gyümölcsökkel és virágokkal, mert lelkem olvadoz, midőn szól az én barátném. Kelj föl, déli szél, s áraszsz édes illatot a vőlegény gyönyörűsége körül! Én szerelmesem, megsebesítetted szívemet! Nyisd ki nekem czédrus kapudat; mert rakva fejem harmattal, és hajfürteim éjjeli cseppekkel. Mirrhával és aloéval legyen meghintve ágyad! balkezed legyen lankadó fejem alatt; tégy engem, mint pecsétet szívedre, mert erős, mint a halál, a szeretet.»

Alig végezték el a keresztény szűzek éneköket, midőn kívül más hangok és más énekek hallatszottak. Demodocus összegyűjté rokonait és barátait, s ő is megénekelte Eudor és Cymodocea egyesülését:

«Ragyog az esti csillag: hagyjátok oda, ifjak, a lakomás asztalokat. Már megjelent a szűz: énekeljünk Hymennek, énekeljünk Hymenæusnak.

«Urania fia, Helikon halmainak művelője, Hymen, te, a ki odavezeted a vőlegényt a félénk szűzhöz, jer, taposd a szőnyegetek dallamos hangod szózatára, és csóváld meg kezekben az aranyhajú fáklyát.

«Nyissátok ki a nászszoba ajtaját, jó a szűz! A szemérem meglassítja lépteit; sír, midőn elhagyja az apai hazát. Jer, új hitves! hű férj akar kebleden pihenni.

«Mennyi, napnál szebb gyermek származik e termékeny hymenből! Látni akarom, mint csüng egy ifju Eudor Cymodocea keblén, mint nyújtja gyenge kezeit anyja felé és mosolyog édesen a harcosra; ki neki életet adott!»

Igy egyesült a két vallás ama pár szövetségének megünneplésére, a mely még boldognak látszott akkor is, midőn a legnagyobb veszélyek lebegtek feje felett. Alig érték véget az öröme-énekek, midőn katonák szabályos léptei és fegyverek zaja lőnek hallhatók. Zavart kiáltozás száll az égbe; vad férfiak lépnek a béke menedékhelyére, tüzzel és vassal kezökben. A meg-rémült tömeg kirohan a templom ajtain. A nők, gyermekek és öregek, a hajó és az előcsarnok szűkebb helyein összeszorulva, siralmasan jajgatnak; mindenik menekül, mindenki elrohan. Czirillt, a ki püspöki diszbe öltözve nyugodtan állt a szentek szentje előtt, az oltárnál fogják el. Egy százados, a kit Hierokles megbízott, Cymodoceát keresi, fölismeri a tömeg között, és reá akarja tenni profán kezeit. E pillanatban Eudor, a szelid bárány, ordító oroszlánná változik. A századosra rohan, elragadja kardját, ketté töri azt, s karjaiba véve Demodoeus leányát, elmenekül a sötétben. A lefegyverzett százados katonáit hívja és üzőbe veszi Lasthenes fiát. Eudor, kettőztetett gyorsasággal, már eléri Leonidas sírját; de háta mögött hallja Hierokles poroszlóinak lépteit. Kimerült ereje cserben hagyja szerelmét; nem tudja tovább vinni terhét, leteszi aráját a szent emlék mögött. A sír mellett a thermopilæi harcosok fegyvereiből emelt diadalemlék állt. Eudor kezébe ragadja a lacedæmoni király lándzsáját: a katonák oda érnek. A mint a keresztényre akarnak rohanni, azt hiszik, hogy fáklyáik világánál a hőslélkű Leonidas árnyát látják, a ki egyik kezével lándzsáját tartja s a másikkal síremlékét öleli át. Lasthenes fiának szemei szikráztak; megrázza az éjben fekete haját; lándzsájának vasa megtöri a fáklyák fényét és ezer villámot lövell: a perzsák előtt nem tűnt fel ily rettenetesnek maga Leonidas amaz éjen, a midőn, Xerxes sátoráig hatolva, mészárlással és borzalommal tölté el a bárbárok táborát. Oh meglepetés! több katona fölismeri régi vezérét.

- Rómaiak, kiáltja Eudor, jegyesem az, a kit tőlem el akartatok ragadni; de csak életemmel együtt rabolhatjátok el tőlem!

A katonák, régi bajtársuk hangján megindulva, rettenetes arczától megborzadva, megállnak. Midőn egy arató csapat búzaföldekre lép, a gyöngé kalászkok könnyen elhullnak a kasza alatt,

de a búzaföldek közepén álló tölgy tövéhez érve, bámulva nézik az aratók a hatalmas fát, a melyet csak vagy a vihar, vagy a fejsze teríthetne le: úgy állnak meg a katonák is, miután szétverték a keresztények tömegét, Lasthenes fia előtt. A gyáva százados hiába parancsolja őket előre, úgy látszik, mintha valami ígézet a földhöz szegezte volna őket. Az Isten kelté bennök titkon e borzalmat. Sőt többet tesz: megparancsolja Lasthenes fia védangyalának, hogy fedezze fel magát a csapat előtt. Az ég mennydörögni kezd, s az angyal, csillogó fegyverekbe öltözött harcos alakjában megjelen Eudor mellett; a katonák hátukra vetik pajzsukat s megfutamodnak a sötétben jégeső és villámok között. Eudor felhasználja e pillanatot: újból felemeli szerelmesét. Cymodocea Eudor nyakán csüngve, karjaiba szorítja jegyese szentelt fejét: a folyondár kevesebb kecscsel simul az őt támogató jegenyefához, a láng kevesebb élnkséggel öleli át az általa emésztett fenyő törzsét, a vitorla nem tapad oly szorosan az árboczhöz a vihar alatt. Lasthenes fia, kincisével terhelten, nemsokára megérkezik atyjához, és legalább pillanatra, biztonságba helyezi a szüzet, a ki ép neki szentelte életét.

Hierokles, mint a féltékenység ördögének zsákmánya, a keresztények ellen ama reményben követte el ez erőszakoskodást, hogy Cymodoceát elrabolhatja Eudortól, még mielőtt kimondotta volna a szavakat, a melyek jegyeséhez kötik; de poroszlói későn érkeztek, s Eudor vitésége megmentette az ártatlan hitűjonczot. A követ, a kit Lasthenes fia Konstantinhoz küldött, e botrány éjjelén tért vissza Lacedaemonba. Jó, de egyszersmind nyugtalanító híreket is hozott. Diocletian még állhatatos volt a jelleméből folyó mérsékletben. Hierokles hamis jelentésére elrendelte, hogy a papokra vigyázzanak a titkos gyülekezeteket oszlassák szét; de, Konstantintól fölvilágosítást nyerve, nem tudta elhinni, hogy Eudor a lázadók élére állt, s beérte azzal, hogy Rómába hívta őt. Konstantin így végezte levelét:

«Jőjj tehát hozzám; szükségünk van segélyedre. Dorotheust Jeruzsálembe küldöm, hogy értesítse anyámat a híveket fenyegető veszélyről. Érintenie kell Áthént. Ha Piræusban szállsz hajóra, régi barátod ajkairól fontos dolgokat tudhatsz meg.»

Valóban, Dorotheus hajója ép megérkezett a phalerai kikötőbe. Lasthenes és Demodocus családja a teendőkről tanácskoztak.

- Cymodocea nem maradhat elutazásom után Görögországban, mondá Eudor, hacsak nem akarjuk kitenni Hierokles erőszakoskodásainak: nem követhet Rómába, mert még nem hitvesem. Egy kedvező körülmény kínálkozik: Dorotheus elvihetné Cymodoceát Jeruzsálembe. Konstáncz nevének védelme alatt befejezné az üdv tanainak megtanulását. Mihelyt a császártól engedélyt kapnék, elmennék Jézus Krisztus sírjához, hogy Demodocus leányától a nekem tett eskü megtartását kérjem.

A két család e tervet isteni sugallatnak tekintette: épúgy, mint midőn a tengerészek hajójukra viszik azt a harcias és falusi madarat, a mely reggelenként felkelti a földműveseket; ha éjjel, a vihar üvöltése közben megszólal harcias és falusi hangja, nem tudom, minő édes fájdalom és reménysugár száll a felvidult matróz szívébe: áldja a hangot, a mely őt a tenger közepén pásztor-életére emlékeztetve, valamely szárazföld közellétét látszik jelezni. Demodocus is megnyugszik Eudor tervén: nem gondolva a fájdalmas elválásra, első pillanatban csak leánya megmentésének eszközét látja: szívesen követte volna őt a föld legvégső hatáira, de kora és papi hivatala Görögországhoz kötötték.

- Legyen meg hát, mondá Lasthenes, az Isten akarata! Demodocus el fogja vezetni Cymodoceát Athénba, Eudor szintén oda megy. A két jegyes ugyanazon pillanatban ugyanazon kikötőben száll hajóra, az egyik Rómába, a másik Syriába. Oh gyermekeim! a megpróbáltatások ideje kevés ideig tart és gyorsan elrepül! Legyetek keresztények, s a szerelem az éggel együtt veletek marad.

Az elutazás másnapra lőn kitűzve, mert féltek a proconsul dühének új kitöréseitől. Eudor, mielőtt távozott volna Lacedæmonból, írt Czirillnek, a kit nem látogathatott meg a börtönben. A bilincseket megszokott hitvalló fogságából áldását küldte az üldözött fiatal párra. Fiatal jegyesek, ti még boldogságot reméltek a földön, és a szűzek és vértanuk kara az égben már tartósabb egyesülés és végnélküli boldogság énekeit kezdé zengeni nektek.

XV.

Athén. Cymodocea, Eudor és Demodocus bucsuvétele. Cymodocea hajóra száll Dorotheusszal Joppéba. Eudor ugyanakkor hajóra száll Ostiába. Az Üdvözítő Gábrielt elküldi a tengerek angyalához. Eudor megérkezik Rómába. A tanács összegyűlni készül, hogy a keresztények sorsa felől határozzon, ügyük védelmére Eudor választatik ki. Hierokles Rómába érkezik; az álbölcsek megbízzák felekezetük védelmével s a keresztények vádolásával. Symmachusnak, Jupiter főpapjának, a haza régi isteneinek érdekében kell beszélnie.

Lasthenes fia, thessaliai lovon ülve és egy szolga kíséretében, elhagyta Lacedæmont, s a hegyi uton Argos felé ment. A vallás és a szerelem nemes elhatározásokkal tölték el lelkét. Az Isten, a ki a dicsőség legmagasabb fokára akarta őt emelni, elvezette ama nagyszerű látványokhoz, a melyek a földi dolgok megvetésére tanítanak bennünket. Eudor, a kopár ormokon bolyongva, a királyok királyának örökét taposta. Három napig sarkantyuzza lovát, s egy pillanatra Argosban megpihen. Mindezen helyek, a melyek még Herkules, Pelops, Clytæmnestra és Iphigenia nevét viszhangozzák, csak csendes romokat mutatnak fel. Azután meglátja Mycenæ magános kapuit és Agamemnon elfeledett sírját: Korinthusban csak azokat az épületeket keresi fel, a hol az apostol hallatta szózatát. A néptelen földszoroson áthaladva, eszébe jutnak a Pindaros által megénekelt játékok, a melyek bizonyos tekintetben részesültek az istenek dicsőségében és mindenhatóságában; Megaraban fölkeresi ősatyjának tűzhelyét, a ki összeszedte Phocion hamvait. Eleusisban minden pusztá volt; s a salamisai csatornában egyetlen halászbárka volt a szétrombolt móló köveihez kötve. De midőn, a szent uton haladva, Lasthanes fia feljutott a Pœcilum hegyére, s az ázsiai síkság terült el előtte, csodálkozva és meglepetve állt meg: az athéni fellegvár, mint valami csinosan kifaragott oszloptalp, emelte az egekig Minerva templomát és a Propylæumokat: tövében a város terült el és ezer más épület zavart oszlopait láttatá. Hymettos hegye képezte a kép háttérét, s egy olajfa erdő szolgált övül Minerva városának.

Eudor átkel a Cephisisen, a mely e szent erdőben foly; fölkeresi az akadémiai kertekhez vezető utat; sirok jelzik előtte a bölcselet e menedékhelyének útját. Föltalálja Thrasibulos, Conon, Timotheus sírköveit; üdvözli az ifjak sírját, a kik a peloponnesusi háboruban hazájokért elestek: Perikles, a ki az ifjúságától megfosztott Áthént a tavasz nélküli évhez hasonlította, szintén a letarolt virágok között pihen.

Ámor szobra jelezte Lasthenes fia előtt Plátó kertjeinek bejáratát. Hádrián, visszaadva az Akadémiának régi fényét, csak menedékhelyet nyújtott az emberi szellem agyrémeinek. A ki eljutott a sophistaság fokára, szabadalmat látszott nyerni a szemtelenségre és tévelyre. A cinikus, kinek tagjait alig fődte el egy rongyos és piszkos köpeny, koldus botjával és tarisznyájával gunyolta a bő biborköpenybe burkolt plátonikust; a hosszú fekete ruhába öltözött stoikus hadat izent a virágokkal koszorúzott epikúreusnak. Mindenütt az iskola kiáltásai hallatszottak, melyeket az athéniek hattyuk és syrének énekének neveztek; s a sétautak, a melyeket egy isteni lángész halhatatlanított, a legnagyobb csalóknak és a leghaszontalanabb embereknek lőnek átengedve.

Eudor e helyeken a császári palota első tisztjét kereste: nem tudta visszafojtani megvetését, midőn az álbölcsek csoportjai mellett elment, a kik őt beavatottnak tartották: rendszerök pártjára akarván őt vonni, örületes nyelven magyarázták neki a bölcseséget. Végre fölhaladja Dorotheust: ez erényes keresztény egy kristálytisztá csatornát szegélyező platán-fasor alatt sétált; egy csoport fiatal ember környezte őt, a kik tehetségeik vagy születésök által már híressé váltak. Környezetében volt náziánzi Gergely, a ki költői tehetséggel volt megáldva; János, az új Demosthenes, a kit korai ékesszólásáért aranyszájúnak neveztek; Vazul és

testvére, nissai Gergely: ezek határozott vonzalmat tanúsítottak a vallás iránt, a melyet Jusztin bölcse és Areopagita Dénes vallottak. Julián, Konstantin unokaöccse, ellenben Lampridius-hoz, az evangéliumi vallás bevallott ellenségéhez ragaszkodott: furcsa szokások és görcsös mozdulatok a szellem és a szív bizonyos feslettségére vallottak a fiatal hercegben.

Dorotheus alig ismerte meg Eudort: Lasthanes fiának arcza ama férfias szépséget ölté föl, a melyet a fegyverforgatás s az erények gyakorlása kölcsönöznek. Félre vonultak, s Dorotheus megnyitá szívét Konstantin barátja előtt.

- Ép akkor jöttem el Rómából, mondá, midőn követed odaérkezett. A baj még nagyobb, mint talán hiszed! Galerius fölülkerekedik, s Diocletian előbb-utóbb kénytelen lesz letenni a bibort. Először el akarják veszteni a keresztényeket, hogy a császárt megfoszszák főtámaszától: régi terve ez Hieroklesnek, a ki most mindenható a czézárnál. Ez szüntelen azt ismétli, hogy az elrendelt megszámlálás, az istenek ellenségeinek borzasztó sokaságát tüntetvén fel, földeríté a birodalmat fenyegető veszélyt; hogy a legszigorubb rendszabályokhoz kell nyulni a haza oltárait fenyegető felekezet elnyomására. Azt tudod, hogy én, a ki majdnem kegyvesztett vagyok Diocletiónnál, miért megyek Syriába. Eudor, szerencsétlen testvéreink szemei reád függesztvék. A dicsőség, melyet fegyvereiddel szereztél, és különösen példás vezeklésed minden hívő csodálkozásának és beszédjének tárgyát képezik. A főpap vár: Konstantin magához hí. A feladókkal körülvett herceg alig tudja magát fentartani az udvarnál, egy oly barátira van szüksége, mint te, a ki őt tanárjaival segíteni, s ha kell, karjával támogatni tudja.

Eudor is elbeszéli Dorotheusnak a Görögországban történt eseményeket. Dorotheus örömmel vállalkozik arra, hogy elviszi Helénához Lasthenes fiának jegyesét. A phaleraik kikötőben, nem messze Dorotheus hajójától, egy Italiába visszatérni készülő nápolyi gálya volt: Eudor megnyeri ezt utazásához. A két utas azután az elutazás idejét a panathenai ünnepek harmadik napjára tüzi ki. Demodocus is megérkezett e végzetes időre a szomorú Cymodoceával; hogy könnyeit eltitkolja, felment a fellegvárba, a hol a legöregebb prytanis, az ő rokona és barátja, fogadta vendégszerető házába.

Lasthenes fia a tudós Pistosnál, Áthén püspökénél, nyert ellátást, a ki később a nicæai zsinaton tündökölt, a hol a világ három csodatévő és halottakat feltámasztó főpapot, negyven hitvalló vagy vértanú püspököt, tudós papokat, sőt bölcseket, végre a legnagyobb jellemeiket, a legszebb lángelméket, s az egyház legerényesebb embereit látta egybegyűlve.

Az apa és leánya, a vőlegény és menyasszony kettős elválásának előestéjén Eudor értesítette Cymodoceát, hogy minden készen van, s hogy másnap este felé föl fogja őt keresni Minerva templomának csarnokában.

A végzetes nap elérkezett: Lasthenes fia odahagyja lakását; elmegy az Aeropág előtt, a hol a Pál által hirdetett Isten már nem volt ismeretlen; felmegy a fellegvárba s a világ legszebb templomának csarnokában azt veszi észre, hogy első jelent meg a légyottra.

Soha ily fényes látvány nem tárult fel szemei előtt. Áthén teljes pompájában mutatta be magát neki: Hymettos hegye keleten emelkedett, mintegy aranyos ruhába öltözve; a Pentelicus észak felé fordult, hogy egyesüljön a Permettával; Icarus hegy nyugoton lejtett és látni engedé Cytheron szentelt ormát; délen a tenger, a Piræus, Aegina és Epidaurus partjai, s a távolban a korinthusi fellegvár zárta be a művészetek, a hősök és istenek hazáját övező kört.

E gyönyörű medence közepén pihent Áthén összes remekműveivel együtt: csiszolt s az idő által meg nem rongált márványai különböző színeket játszottak a hunyó nap tüzeiben; a nappali csillag, a mint a tengerbe merülni készült, Minerva templomának oszlopaire veté utolsó sugarait: megcsillogtatta a csarnok homlokzatán függő perzsa pajzsokat, s életet látszott önteni Phidiasnak a párkányzaton lévő csodálatraméltó szobraiba.

Vegyük e képhez a mozgalmat, a melyet a panathenæi ünnep idézett elő a városban és a mezőségen. Ott a fiatal canephorok a szentelt kosarakat vitték Venus kertjeibe; itt meg a peplon lengett a rugók által mozgó hajó árbocán; karok ismételték Harmodius és Aristogito énekeit; a kocsik a versenypálya felé siettek; a polgárok a Lycæumba, a Pœcilébe,⁵⁸ a Ceramiscusra⁵⁹ futottak; a tömeg különösen a fellelővár alatt lévő Bacchus-színházba tolongott; s a színészek hangja, a kik Sophokles egyik szomorú játékát adták elő, néha felhatott Lasthenes fiának fülébe.

Cymodocea megjelent: szeplőtlen ruháját, szűzi homlokát, kék szemeit, szerény modorát tekintve, a görögök Minervának tartották volna, a mint a templomból kilép és visszatérni készül az Olympra, miután a halandók tömjénezését fogadta.

Eudor, csodálattal és szerelemmel telve, eltitkolni iparkodott zavarát, hogy több bátorságot önthessen Homér leányába.

- Cymodocea, mondá, hogyan fejezzem ki szívem háláját és érzelmeit? Te kész vagy értem elhagyni Görögországot, átkelni a tengeren, idegen éghajlat alatt élni, távol atyádtól, távol attól, a kit férjül választottál. Ah! ha nem hinném, hogy megnyitom neked az eget és örök boldogságra vezetlek, kívánhatnám-e tőled a ragaszkodás ily tanujeit? Remélhetném-e, hogy emberi szerelem képessé tesz ily fájdalmas dolgokra.

- Kívánhatnád tőlem, viszonzá Cymodocea könnyezve, nyugalmaimat és életemet: a boldogság, hogy érted valamit tehetek, fölrne minden áldozattal. Ha csak mint vőlegényemet szeretnék is, még akkor sem volna előttem semmi sem lehetetlen. Mit kell tehát tennem most, hogy vallásod megtaníts téged az égért s magáért az Istenért szeretnem! Nem enmagam felett könnyezem, hanem atyám keservei, s a téged fenyegető veszélyek fölött.

- Oh, új Sionnak legszebb leánya, felelé Eudor, ne félj semmit a veszélyektől, a melyek fejedet fenyegethetik; imádkozzál értem: az Isten meg fogja hallgatni ily tiszta szív kéréseit. Oh Cymodocea, még a halál sem rossz, ha az erény társaságában talál bennünket. Különben, a nyugalmas élet és az ismeretlenség nem meg ment, bennünket nyilaitól: föltalál bennünket őseink ágyában épugy, mint idegen földön. Nézd a gólyákat, a melyek e pillanatban Ilissos partjairól fölkelnek: minden évben elrepülnek Cyrene partjaira, minden évben visszatérnek Erechtheus mezőire; de hányszor találták elpusztulva a házat, a melyet virágzó állapotban hagytak el! hányszor keresték hasztalan a tetőt, a hol fészket szoktak rakni!

- Bocsásd meg, mondá Cymodocea, bocsásd meg ez aggodalmakat a fiatal leánynak, a kit kevésbbé szigorú istenek neveltek, a kik megengedik a válni készülő szerelmeseknek a könnyezést!

E szavakra Cymodocea, elfojtva zokogását, fátyolával eltakarta arcát. Eudor kezébe vette menyasszonya kezét, s tisztelettel ajkaihoz és szívéhez szorította azokat.

- Cymodocea, mondá, életem boldogsága és dicsősége, a fájdalom ne káromoltassa veled az isteni vallást! Feledd el azokat az isteneket, a kik semmi gyógyírt sem adtak a szív gyötrelmeire. Homér leánya, az én Istenem a gyengéd lelkek Istene, a könnyező barátnya, a szomorúak vigasztalója; ő meghallja a kis madár hangját a bokorban, és senkit sem kísért meg erején felül. Korántsem akar megfosztani könnyeidtől, de megáldja azokat; beszámítja neked azokat, midőn utolsó órádon meglátogat, mert érette és jegyesedért hullanak.

Ez utóbbi szavaknál Eudor hangja elváltozott. Cymodocea elfedte arcát: látta, hogy a nemes harczos szemeiből könnyek omoltak, a melyek lefolytak barnult arcán. A keresztény

⁵⁸ Műcsarnok Athénben. - A ford.

⁵⁹ Tér Athénen kívül, a hol a csatában elesett hősök emlékszobrai állottak. - A ford.

fájdalom komolysága, a vallás és a természet e küzdelme páratlan szépséget kölcsönöztek Lasthenes fiának. Demodocus leánya önkéntelenül le akar borulni Eudor előtt; ez visszatartja őt karjaiban, gyengéden szívéhez szorítja; mind a ketten szent és édes elragadtatásban voltak: kétségkívül így tündek fel, Lábán sátorának bejáratánál, Rákel és Jákob, midőn szomorúan bucsut vettek egymástól: Izsák fia kénytelen volt hét évig őrizni a nyáját, hogy megkapja menyasszonyát.

Demodocus ekkor jött ki a templomból: elfeledte, hogy beleegyezett leánya elutazásába, szívének bánata azonnal keserű panaszokban nyilvánult.

- Hogyan, kiált föl, hát elég kegyetlen vagy egy apától elszakítani leányát? Csak legalább feleséged volna Cymodocea, csak hagynátok nekem egy kedves gyermeket, a ki mosolyoghatna fájdalmamra, és a kinek ártatlan kezei játszhatnának fehér hajammal!... De távol tőled, távol tőlem, idegen földön, tengeren vagy bárkár kalózok közt bolyongva... Ah! ha leányom kezeikbe esnék! ha egy kegyetlen urnak kellene szolgálnia, neki ebédet vagy ágyat készítenie! Rejtsen inkább a föld kebelébe, hogysem ily szerencsétlenséget megérjek! Hát a keresztényeknek szíve keményebb a sziklánál? Hát az ő Istenök kérlelhetetlen?

Cymodocea atyja karjaiba repült s könnyei összefolytak az öreg könnyeivel. Eudor durvaság nélküli keménységgel és gyengeség nélküli levertséggel hallgatta Demodocus szemrehányásait.

- Atyám, - felelé, - engedd meg, hogy így nevezzelek, mert Cymodocea jegyesem az Isten előtt; nem ragadom őt ki erőszakkal karjaidból, szabadságában áll követni vagy elvetni vallásomat; az én Istenem nem akarja kényszer által meghódítani a szíveket: ha ez mind a kettőtöknek sok keservet és könnyet okoz, maradjatok együtt Görögországban. Áraszszon el benneteket az ég áldásaival! Én teljesíteni fogom rendeltetésemet. De, Demodocus, ha leányod szeret engem, ha hiszed, hogy boldoggá tehetem, ha félted őt Hierokles üldözéseitől, egyezz bele az elválásba, a mely, remélem, nem fog sokáig tartani, s a mely Cymodoceát megvédi a legnagyobb szerencsétlenségtől. Demodocus, az Isten tetszése szerint rendelkezik velünk: nekünk meg kell hajolnunk az ő szent akarata előtt.

- Oh fiam! viszonzá Demodocus, bocsásd meg fájdalmamat; érzem, hogy igazságtalan vagyok: nem érdemled meg tett szemrehányásaimat; ellenkezőleg, megmented Cymodoceámat egy istentelen üldözéseitől; egy nagylelkű fejedelemmé védszárnyai alá helyezed; nagy javakat és kiváló nevet adsz neki. De hogyan maradjak én egyedül Görögországban? Oh! hogy nem hagyhatom el szabadon az áldozatokat, a melyeket a népek gondjaimra bízta! Hogy korom nem engedi meg bejárni az idegen városokat és országokat emberismeretem gyarapítására! mily szívesen követném Cymodoceámat! Ah! nem látlak többé táncolni a szűzekkel Ithome hegyén? Messenia rózsája, hasztalan kereslek majd a templom erdeiben! Cymodocea, nem fogom többé hallani édes hangodat az áldozati karénekekben; nem nyujtod nekem oda többé a friss árpát vagy a szent kést: csak lantodat fogom látni az oltár felett porosan és szakadozott hurokkal; könnytelt szemekkel nézem Homér szobrának lábainál a virágkoszorúk hervadását, a melyek a te hajadat díszítették. Ah! bizton hittem, hogy te zárod le szemeimet: pedig meghalok, a nélkül, hogy megáldhatnálak, mielőtt távozzom az életből! Az ágy, melyen utolsót lehelek, elhagyatott lesz; mert nem remélem, leányom, hogy viszontlátlak; hallom az öreg kormányos hívó szózatát; az én koromban nem lehet számítani napokra: ha a növény magja megérett és megszáradt, könnyű lesz, s a legkisebb szellő is elviszi.

Midőn Homér papja e szavait bevégezte, a Bacchus-színházból tapsok hallatszottak föl: a színész, a ki Oedipust Colonosban játszotta, fölemelte hangját, s e szavak ütötték meg Eudor, Demodocus és Cymodocea füleit:

«Oh Theseus! egyesítsd kezeimben kezeidet leányoméival! ígérd meg, hogy atyja leszesz kedves Antigónénak!»

- Igérem! kiált föl Eudor, saját helyzetére alkalmazva a költő verseit.

- Legyen hát a tied, mondá Demodocus feléje terjesztve karjait.

Eudor belerepül, az öreg szívéhez szorítja két gyermekét: ilyen az évek által kivájt fűzfa, a melynek nyílt keblén néhány mezei virág él; a fa kiterjeszti vén ágait fiatal kincsei fölött, s csak zefirt és harmatot látszik számokra kérni; de nemsokára égető vihar söpri el a fűzfát is, a virágokat is, a természet kedves gyermekeit.

A hold feltűnt a láthatáron; ezüst homlokát megkoszorúzták a nap arany sugarai, a melynek nagy tányéra a hullámokba merült. Eljött az óra, mely kedvező szelet hoz a hajósoknak, hogy kievezzenek az attikai kikötőből. Demodocus kocsijai és rabszolgái a fellegvár tövében, a Tripos-utca bejáratánál várakoztak. Bele kellett nyugodniok sorsukba; a kocsik elvitték a három boldogtalant, a kik már sírni sem tudtak. Nemsokára elhagyták a Piræus-kaput, Antiope, Menander és Euripides sírját; Ceres romba dőlt temploma felé fordulnak, s miután áthaladtak Aristides mezején, megérkeznek a phalerei kikötőbe. A szél föltámadt, kissé fölzaklatott hullámok csapkodták a partot, a hajók kigöngyölték vitorláikat; hallani lehetett a matrózok kiáltásait, a kik nagy erőfeszítéssel szedék fel a horgonyt. Dorotheus a parton várta az utasokat, s a hajók bárkái már készen álltak befogadásukra. Eudor, Demodocus és Cymodocea szálltak a partra érkezett kocsikról. Homér papja nem tudott már lábán megállni, térdei felmondták a szolgálatot. Elhaló hangon mondá leányának:

- E kikötő végzetes lesz reám nézve is, mint Theseusra; nem fogom viszontlátni fehér fátyolodat.

Lasthenes fia és a fiatal hitujonc meg hajoltak Demodocus előtt és utolsó áldását kérték: egyik lábukkal a tengeren és a part felé irányozott arcukkal úgy tűntek fel, mintha régi módon engesztelő áldozatot mutatnának be. Demodocus felemelte kezeit, s szíve mélyéből megáldotta a két gyermeket, de egyetlen szavat sem tudott kiejteni. Eudor Cymodoceát támogatja, s egy levelet ad kezébe a jámbor Heléna részére: azután, tiszteletteljes bucsucsókot nyomva a könnyben uszó szűz homlokára, mondá:

- Jegyesem, légy mielőbb keresztény; emlékezzél meg Eudorról, s a Nyáj-torony tetejéről Jeruzsálem leánya vessen egy tekintetet a bennünket elválasztó tengerre.

- Atyám, mondá Cymodocea zokogástól szakgatott hangon, kedves atyám, élj érettem: én iparkodni fogok érted élni. Oh Eudor! viszontlátlak-e valaha? viszontlátom-e atyámat?

Erre Eudor, mintegy ihletten mondá:

- Igen, viszontlátjuk egymást, hogy soha szét ne váljunk!

A tengerészek beemelik Cymodoceát, a rabszolgák elviszik Demodocust. Eudor beleugrik a bárkába, a mely hajójára szállítja. A flotta elhagyja Phalerát, s a virágokkal koszorúzott matrózok fehérre festik a tengert evezőcsapásaikkal; segélyül hívják a Nereidákat, Palæmont és Thetist, s távolról üdvözik Themistokles szent sírját.

Cymodocea hajója keletnek veszi útját, Lasthenes fiáé pedig Itália felé fordítja orrát.

Az Üdvözítő anyja virasztott az ártatlan zárandok élete fölött: elküldi Gábrielt a tenger angyalához, hogy ez a szeleknek csak legkellemesebb fuvallatát ereszsze el. Gábiel, letéve vállairól arany szegélyű szárnyait, azonnal leszáll az égből a tengerbe.

Az Óceán forrásainál, a hullámok zajától folyton viszhangzó, mély barlangokban lakik a szigorú angyal, a ki az örvény mozgásai fölött őrködik. Hogy kötelmeivel tisztában legyen, a

Bölcsesség magával vitte őt, midőn az idő születésekor a tenger alatt sétált. Az Isten rendeléséből ő nyitotta meg a vizözönkor az egek csatornáit; a világ utolsó napjain neki kell másodszor is a hullámokat a hegyek tetejére hömpölygetni. Minden folyó bölcsőjénél állva, igazgatja futásukat, megárasztja vagy leapasztja habjaikat; a föld sarkainak éjjelére visszahajtja és jégbilincsekbe veri a ködöket, a felhőket és a viharokat; ismeri a legelrejtettebb zátonyokat, a legelhagyatottabb szorosokat, a legtávolibb földeket, s egymásután felfedezi azokat az emberi lágésznek; egy tekintettel látja az északi szomorú tájakat s a ragyogó tropikus vidékeket; naponkint fölnyitja az Oczeán zsilipjeit, és kezével helyreállítván a földgömb egyensúlyát, minden napéjegyénkor visszavezeti a nap rézsútos sugarai alá.

Gábriel lehat a tenger ölébe: egész nemzetek és ismeretlen szárazföldek alusznak a hullámok örvényébe temetve. Mennyi különféle szörnyet sohasem lát meg az emberi szem! Mily hatalmas létsugár még e sötét mélységben is! de másrészt mennyi rom és hajótörés! Gábriel sajnálja az embereket és csodálja az isteni hatalmat. Nemsokára meglátja a tenger angyalát, a ki figyelemmel kíséri a vizek némely nagy forrongásait: kristály trónon ülve, kezében egy arany gyeplőt tartott; zöld haja nedvesen omlott vállaira, s azur lepel fedte gyönyörű termetet. Gábriel méltóságteljesen üdvözli őt.

- Rettenetes szellem, mondá, oh testvérem! a hatalom, melylyel az Örökkévaló felruházott, eléggé jelzi a magas rangot, a melyet a mennyi karokban elfoglalsz! Mily új világ! minő magasztos értelem! Mily boldog vagy, hogy ismerheted e csodás titkokat!

- Isteni követ, felelé a tenger angyala, bármiért jössz is, szívesen fogadok oly vendéget, mint te. Hogy jobban csodálhatnád Mesterünk hatalmát, látnod kellett volna, mint én láttam, hogyan rakta le e birodalom alapjait: jelen voltam, midőn ketté választotta az örvény vizeit; láttam, a mint alárendelte a habokat a csillagok járásának, a mint az Óczeán sorsát összekötötte a holdéval és a napéval; vaspánczállal fedte be a Leviáthánt és elküldé ez örvényekbe játszani; koráll-erdőket ültetett a hullámok alá; benépesíté ezeket halakkal és madarakkal; mosolygó szigeteket fakasztott a dühöngő elem kebeléből; törvényeket szabott a viharoknak; s megállva a parton, így szólt a tengerhez: «Nem mészsz tovább, s itt megtöröd habjaid kevélységét.» Mária jeles szolgálója, siess tudtomra adni, micsoda fensőbb rendelet hozott e mozdatlan barlangokba? Tán beteltek az idők? A felhőket kell összegyűjteni? Az Oczeán gátjait kell fölszakítani? Átadva a mindenséget a chaosnak, az egekbe kell veled mennem?

- Béke-izenetet hozok, mondá Gábriel mosolyogva: az ember még mindig tárgya az Örökkévaló tetszésének; a kereszt diadalmaskodni fog a földön; a Sátán vissza fog térni a pokolba. Mária azt parancsolja neked, hogy vezess révpartra a két jegyest, a kiket Görögország partjairól távozni láttál. A szeleknek legenyhébb fuvallatát eressz a hullámokra.

- Legyen meg a tenger csillagának akarata, mondá, tiszteletteljesen meghajolva, a viharokat kormányzó angyal. Bár mielőbb be lenne zárva a Sátán büntetése helyére! Gyakran zavarja nyugalma, s akaratom ellenére fölszabadítja az orkánokat.

E szavakat mondva, kiválasztja az enyhe, illatos szeleket, a melyek az Indiai és a Csendes-tenger partjain lengedeznek; Eudor és Cymodocea vitorláihoz küldi s ugyanazon fuvallat által a két hajót két ellentétes kikötő felé hajtja.

Az ég e kegyes befolyása folytán Eudor nemsokára Ostia partjára ér. Sietve Rómába megy. Konstantin szeretettel öleli át s elbeszéli neki az egyházat fenyegető bajokat s az udvar cselészövéseit.

A tanács összehivatott, hogy a hívek sorsa fölött értekezzék. Róma feszülten és retteget várta az eredményt. Diocletianban azonban, midőn Galerius erőszakoskodásainak engedett, az igazság-érzet is megszólalt, s azt kívánta, hogy a keresztényeknek egy védőjük legyen a tanácsban. A birodalmi főváros legjelesebb papjai e pillanatban a szónok megválasztásával

foglalkoztak, a ki méltóképp tudja védelmezni a kereszt ügyét. A zsinat, melynek elnöke Marcellin vala, a katakombákban lámpák világánál volt egybegyűlve; a vértanuk sirjain ülő atyák a harczmezőn tanácskozó agg harcosokhoz, vagy népek védelmében sebet kapott királyokhoz hasonlítottak. E hitvallók közt egy sem volt, a kinek tagjain nem látszottak volna a dicsően kiállott üldöztetés jelei; az egyiknek a keze bénult meg, a másik nem látta az eget világát; ennek a nyelve volt elvágva, de szíve megmaradt az Örökkévaló dicsőítésére; amazt össze-vissza csonkította a máglya s olyan volt, mint félig megemésztett áldozat. A szent öregek nem tudtak megegyezni a védő választásában: mindegyikök csak erényeivel volt ékesszóló, s mindegyik félt, hogy veszélyezteti a hívek sorsát. A római püspök azt indítványozta, hogy bizzák az égre az dolog eldöntését. Ráteszik a szent evangéliumot az oltáru szolgáltató vértanúsírra: az atyák imádkozni kezdenek s kéri az Istent, hogy a szentírás egy-két verse által adja tudtukra, ki legyen az előtte kedves védő. Az Isten, a ki e gondolatot nekik sugallta, azonnal leküldi az angyalt, a ki az örök végzéseknél az élet könyvébe való bevezetésével van megbizva. Az égi szellem, felhőbe burkolva, megjeleli a bibliában a kért határozatokat. Az atyák fölkelnek; Marcellin fölnyitja a keresztények törvénykönyvét; a Makkabeusok könyvének következő szavait olvassa:

«Pánczélba öltözzék, mint egy óriás, és felövezé magára harci fegyvereit a csatákon és oltalmazá a tábor fegyverével.»

Marcellin meglepetve bezárja s másodszor is kinyitja a jóskönyvet; eme szavak ötlenek szemeibe:

«Mint a méz, édes az ő emlékezete, és mint a zene a borozásnál. Ő Istentől küldetett a nemzet megtérítésére.»

Végre a főpap harmadszor is megkérdezi Izrael jósdáját; az atyákat mind meglepi a zsoltárok következő helye:

«Bőjtöléssel földöztem telkemet... Öltözetemmé tettem a zsákokat.»

Egy hang (nem tudni, melyik) azonnal kimondá Eudor nevét. Az öreg vértanuk, egyszerre világosságot nyerve, hosszas hozsannát viszhangoztatnak a katakombák boltívei alatt. Ujra átolvassák a szent szöveget. Csodálkozva veszik észre, hogy minden szó teljes joggal alkalmazható Lasthenes fiára. Mindenki bámulja a Mindenható tanácsát; mindenki belátja, mily szent és kívánatos e választás. A fiatal szónok hirneve példás vezeklése, kedveltsége az udvarnál, ügyessége a fejedelmek előtti beszédben, a hivatalok, melyekkel felruházott, a barátság, melylyel Konstantin megtiszteli, minden igazolja az ég ítéletét. Sietnek tudtára adni az atyák kívánságait. Eudor porig alázza magát; iparkodik elhárítani magától e magas kitüntetés, e súlyos terhet. Megmutatják neki a szent írás helyeit: meghajol. Azonnal visszavonul a szentek sirjai közé, s virrasztások, imák és könnyek közt készül a legnagyobb ügy védelmére, a mely emberi törvényszék előtt valaha megfordult.

Míg ő nem gondol egyébre, mint a reá bizott rettenetes feladat méltó betöltésére, Hierokles is megérkezett Rómába, támogatva a pokol összes hatalmaitól. Az Isten ez ellensége kétségbeeséssel vette tudomásul, hogy erőszakoskodásai Lacedaemonban hajótörést szenvedtek, hogy Cymodocea elmenekült és Eudor Itáliába utazott. A mérsékletet parancsoló rendeletek, a melyeket ugyanakkor Diokletiótól kapott, értésére adták, hogy rágalmai nem arattak teljes sikert az udvarnál. Azt hitte, hogy tönkre tette vetélytársát; s e vetélytárs egyszerűen a birodalom fejének örökös szemei elé hivatott. Retteg, hogy Lasthenes fiának hátha sikerül őt bemártani Diocletió előtt. Hogy valami váratlan kegyvesztésnek elejét vegye, eltökéli magát, hogy Galeriuszhoz siet, a ki folyton tanácsokat kért tőle. A sötétség szelleme is megvigasztalja a hitehagyottat.

- Hierokles, mondja neki titkon, nemsokára elég hatalmas leszesz, hogy Cymodoceát még Heléna karjaiban is elérheted. Ez oktan szűz, megváltoztatva vallását, új reményt nyújt neked. Ha rá tudod bérni a fejedelmeket a keresztények üldöztetésére, először is vetélytársad lemészároltatik; azután legyőződ Homér leányát a kinoktól való félelem által, vagy visszaköveteled mint hatalmad alól megszökött rabszolgát.

Az álbölcs, a ki e tanácsokat szíve sugallatainak tartja, maga is csodálja elméjének mélységét: nem tudja, hogy csak a Sátán terveinek eszköze a kereszt ellen. A proconsul, e gondolatokkal telve, átrohant Árkádia hegyein, mint a Styx patak, mely ugyanazon hegyekből hull alá, s mely halálát okozza mindazoknak, kik vizéből isznak. Elmegy Epirusba, hajóra száll Actium hegyfokánál, kiköt Tarentumban, s meg sem áll, a míg Galeriushoz nem ér, a ki akkor Tusculumban fertőztette be Cicero kertjeit.

A czézár e pillanatban az iskola álbölcsői körében volt, a kik azt erősítették, hogy ők is üldöztetnek, mert tanaikat megvetik. Azt követelték, hogy őket is meghallgassák a nagy kérdésben, a mely szőnyegre kerül. Azt mondogatták, hogy ők természetes birái mindannak, a mi az emberek vallását illeti. Kérték Diocletiant, hogy mint a keresztények, úgy ők is küldhessenek szónokot a tanácsba. A császár megunva kiáltozásait, beleegyezett kérésökbe. Hierokles megérkezése örömmel tölti el őket. Őt választják meg a bölcséleti szekta szónokává. Hierokles elfogadja a megtiszteltetést, a mely hizeleg hiuságának s alkalmat nyújt neki a keresztények vádlójaként fellépni. Elvetemült eszének gögjénél és szerelmének hevességénél fogva már megsemmisítve látja a hiveket és Cymodoceát karjaiban. Galerius, a kinek szellemére rontólag hat és terveit előmozdítja, feltűnő pártfogásban részesíti, s megígéri neki, hogy a Capitoliumban teljes szabadsággal fog kifejezést adni az álbölcsök tanainak. Symmachus, Jupiter főpapja, pedig a haza régi hamis isteneinek érdekében fog beszélni.

A nap, a melyen eldőlendő volt a birodalom lakói felének sorsa, a nap, a melyen Jézus Krisztus vallásában az emberi nem java forgott koczán, az angyalok, ördögök és emberek által annyira óhajtott, annyira rettegett nap elérkezett.

A praetorián örök már kora hajnalban elfoglalták a Capitolium bejáratait. Óriási néptömeg tolongott a Forumon, a Jupiter Stator temploma körül s a Tiber hosszában egészen a Marcellus-színházig: a kik nem tudtak helyet találni, fölmentek a szomszéd háztetőkre s Titus és Severus diadalmeire. Diocletian odahagyja palotáját; a szent utcán megy a Capitolium felé, mintha a markomannok és a párthusok felett akarna diadalt ülni. Alig lehetett ráismerni: egy idő óta bizonyos beteges bágyadság vett erőt rajta, s meggörnyedt a Galerius okozta boszúságok alatt. Hasztalan iparkodott az öreg arcát kifesteni: a halálos sápadtság áttört a kölcsönzött arczszínen, s már az enyészeti jelei mutatkoztak az emberi hatalom félig leesett álarcza alatt.

Galerius, ázsiai fényűzéssel körülvéve, tigrisek által vont gyönyörű kocsin követte a császárt. A nép, megborzadva ez új Titán óriási termetétől és dühös arczkifejezésétől, reszketett. Ő utána Konstantin ment egy gyönyörű lovon; a katonák és keresztények áldólag csüggeszték rajta tekintetüket. A három szónok a világ urai után haladt. Jupiter főpapja, paptársai által vitetve, a jósoktól megelőzve s a veszte-szüzekről kísértetve, üdvözlé a tömeget, a mely örömmel látta Romulus kultusának magyarázóját. Hierokles, stoikus köpenybe burkolva, egy gyaloghintóban ült; körülötte voltak Libanius, Jamblicus, Porphir és az álbölcsök serege: a nép, természetes ellensége lévén a kérkedésnek és a hiábavaló bölcseségnek, gúnyolódva és megvetéssel fogadta. Végre Eudor jött utolsónak, gyászruhába öltözve: egyedül ment, gyalog, komoly arccal, lesütött szemekkel, s úgy látszott, mintha az egyház fáradalmainak egész terhét viselné: a pogányok csodálkozva ismerték föl ez egyszerű jelenségben a harczost, a kinek diadal-szobrát látták; a hivek tisztelettel hajoltak meg védőjük előtt: az öregek áldották,

az asszonyok gyermekeiknek mutogatták, míg a papok a szent áldozatot mutatták be érte Jézus Krisztus minden oltáránál.

Volt a Capitoliumban egy úgy nevezett Julián-terem: Augustus egykor Victoria szobrával díszítette. Itt voltak a mérföldjelző oszlop, a szent szegekkel átfurdalt gerenda, a bronz farkas és Romulus fegyverei. A falakon köröskörül a consulok, a méltányos Publicola, a nemeslelkű Fabricius, a földmivelő Cincinnatus, a késlelkedő Fabius, Paulus Aemilius, Cato, Marcellus és Cicero, a haza atyjának, arczképei függtek. E nagylelkű polgárok mintha még most is ott ültek volna a tanácsban a Tigellinek és Sejanusok utódaival, hogy szempillantással rámutassanak a bűn és az erény végleteire, s hogy a birodalomban az idő által előidézett roppant változásokról tanúságot tegyenek.

E tágas teremben gyűltek egybe a keresztények birái. Diocletian felment trónjára; Galerius jobbról, Konstantin balról ült a császár mellett; a palota-tisztek, rangjuk szerint, a trón lépcsőfokain foglaltak helyet. A tanácsosok, miután üdvözölték Victoria szobrát s megújíták előtte a hűség esküt, a terem körül levő padokban sorakoztak; a szónokok közöttök foglaltak helyet. A Capitolium előcsarnoka és udvara tele voltak a nagyokkal, a katonákkal és a néppel. Az Isten megengedte az örvény hatalmasságainak és a mennyei sátrak lakóinak, hogy részt vehessenek ez emlékezetes tanácskozásban: az angyalok és az ördögök azonnal elszélednek a tanács-teremben, az előbbiek, hogy csillapítsák, az utóbbiak, hogy szítsák a szenvedélyeket; amazok, hogy felvilágosítsák, emezek, hogy elvakítsák a szellemeket.

Bevezetésül egy fehér ökröt áldoznak Jupiternek, a jó tanácsok szerzőjének: ez áldozat alatt Eudor betakarta fejét és megrázta köpenyét, a melyet beszennyezett néhány csepp áldozati víz. Diocletian jelt ad, s Symmachus általános tapsok között fölemelkedik; a latin ékesszólás nagy hagyományaiban nevelkedve, a szavak úgy folynak ajkairól, mint egy folyam méltóságos habjai a mezőségen, a melyet futásuk közben megszépítenek.

XVI.

Symmachus, Hierokles és Eudor beszédei. Diocletian beleegyezik az üldöztetési rendelet kiadásába, de azt akarja, hogy előbb kérdezzék meg a cumaei sybillát.

- Legkegyelmesebb Diocletian császár és legboldogabb Galerius czézár, ha isteni lelkeitek valaha fényes jelét adták igazság-szeretetöknek, akkor ez bizonyára ama fontos ügyben történt, a mely örökkévalóságatok elé gyűjti a legfenségesebb tanácsot.

Üldözzük-e az új Isten imádóit? Megengedjük-e, hogy a keresztények békében gyakorolják istenségük tiszteletét? Ez a kérdés, mely a tanács elé van terjesztve.

Jupiter és az emberiség többi boszuló istenei óvjanak meg, hogy valaha vért és könnyeket ontassak! Miért üldöznénk oly embereket, a kik minden polgári kötelességet teljesítenek? A keresztények hasznos mesterségeket gyakorolnak; gazdagságaik gyarapítják az állam kincsét; vitézül szolgálnak seregeinkben; tanácsainkban gyakran értelmes, igazságos és bölcs nézeteknek adnak kifejezést. Különben is, erőszakkal nem lehet elérni a kívánt czélt. A tapasztalás megmutatta, hogy a keresztények szaporodtak a hóhér bárdja alatt. Ha meg akarjátok őket a haza vallásának nyerni, ne az Eumenidák oltáraihoz, hanem az Irgalom templomába hívjátok őket.

De, miután kifejezést adtam annak, a mit észszerűnek tartok, époly őszintén kifejezést kell adnom a félelemnek is, a melyet bennem a keresztények keltenek. Jogosan csak egy szemrehányást lehet tenni: annyi bizonyos, hogy isteneinket gunyolják, sőt néha sértegetik. Hány római engedte már magát vakmerő okoskodások által elcsábíttatni! Ah! egy idegen istenség megtámadásáról beszélünk: gondoljunk inkább a mieink védelmére! Ragaszkodjunk az ő tiszteletökhöz, megemlékezzvén mindarról, a mit értünk tettek. Ha meg leszünk győződve hazai isteneink nagyságáról és jóságáról, nem lesz okunk attól félni, hogy a keresztény szekta gyarapodni és növekedni fog a templomainktól elpártoltakkal.

Rég elismert igazság, hogy Róma a halhatatlanok iránti kegyeletének köszöni világ-uralmát. Oltárokat emelt minden jóteköny nemtőnek, a kis Fortunának, a gyermeki Szeretetnek, a Békének, az Egyetértésnek, az Igazságosságnak, a Szabadságnak, a Győzelemnek, a Terminus istennek, a ki egyedül nem kelt fel Jupiter előtt az istenek gyülekezetében. Lehetséges-e, hogy ez isteni család ne tessen a keresztényeknek? Melyik ember merné megtagadni a hódolatot e nemes istenségektől? Főlebb akartok hatolni? azt találjátok, hogy még hazánk nevei, legrégibb hagyományaink is összefűzvék vallásunkkal és áldozataink egy részét képezik; ott találjátok annak az arany kornak az emlékét, a boldogságnak és ártatlanságnak uralmát, a melyet minden nép irigyel Ausoniától. Van-e meghatóbb a Latium névnél, a miként Laurentum mezőségét nevezték, mivel menedékhelye volt egy üldözött istennek? Atyáink, erényeik jutalmául, vendégszerető szívet kaptak az égtől, s Róma menedéket nyújtott minden szerencsétlen száműzöttnek. Mily érdekes kalandok! mily híres nevek csatolvák a világ első idejében történt vándorlásokhoz: Diomedes, Philoktetes, Idomeneus, Nestor! Ah! midőn erdő fedte a hegyet, melyen a Capitolium áll, midőn kunyhók foglalták el a paloták helyét, midőn a híres Tiber még csak az ismeretlen Abula nevet viselte, akkor nem kérdezték itt, hogy Judea egy ismeretlen nemzetének Istene előbbre való-e Róma isteneinél. Hogy meggyőződjünk Jupiter hatalmáról, elég szemügyre venni a birodalom szerény kezdetét. Négy kis forrás alkotta a római nép árját: Alba, a Curiatiusok kedves hazája és első szerelme; a latin harcosok, a kik Aeneas harcsoaival egyesültek; Evander árkádjai, a kik a nyájak kedvelését és a hellének vérért oltották a Cincinnatusokba, az ékesszólás gyenge csiráját ültették egy nőstény farkas nyers ápoltaiba; végre a szabinok, a kik nőket adtak Romulus társainak: azok a szábinok, a

kik báránybőrbe öltözködtek, lándzsával legeltették nyájaikat, tejjel és mézzel táplálkoztak, s Ceresnek és Herkulesnek, a földműves nemtőjének és karjának, szentelték magokat.

Azok az istenek, a kik annyi csodát míveltek; azok az istenek, a kik Numát, Fabriciust és Catót ihlették; azok az istenek, a kik polgáraink jeles hamvait megőrizték; azok az istenek, a kik között ma császáraink tündökölnék, hatalom és erény nélküli istenségek volnának?

Tegyük fel, Diocletian, hogy az agg Róma egyszerre megjelen előtted e Capitolium boltjai alatt s hogy így szól örökkévalóságodhoz:

«Nagy fejedelem, légy tekintettel a magas korra, a melyet az istenek iránti kegyeletnek köszönök. Szabad vagyok, s mindig ragaszkodni fogok őseim vallásához. E vallás alattvalómmá tette az egész világot. Áldozatai távolították el Hannibált falaimtól, s a gallokat a Capitoliumtól. Hogyan! hát le mernék valaha dönteni a Victoria szobrát, s nem félnének, hogy a Zama mezőin eltemetett légióim felkelnek! Hát ezért óvtam meg magamat a legrettenetesebb ellenségektől, hogy saját gyermekeim gyalázzanak meg öregségemben?»

Így beszél hozzád, oh hatalmas császár! az esdeklő Róma. Nézd, Appius útján kikelnek sirjaikból azok a köztársaságiak, a volszkok és számnitek legyőzői, a kiknek képei itt vannak; feljönnek a Capitoliumba, a melyet gazdag zsákmányokkal töltöttek meg; tölgyfa-galylyal koszoruzva, azért jönnek, hogy szózatukat egyesítsék a haza szózatával. E szentelt árnyak nem szakíták meg mély álmukat, midőn erkölcsünk és törvényeink veszni indultak; nem ébredtek fel Marius üldözéseinek vagy a triumvirátus dühöngéseinek zajára; de az ég ügye kihozza őket a koporsóból, s ide jönnek, hogy azt fiaik előtt védelmezzék. Rómaiak, kiket az új vallás elcsábított, hogyan tudtátok egy idegen kultusért elcserélni a mi szép ünnepeinket és jámbor szertartásainkat?

Ismételve mondom, oh fejedelmek, hogy nem kívánjuk a keresztények üldöztetését. Azt mondják, hogy az Isten, a kit imádnak, a béke és igazságosság Istene! mi nem zárjuk ki őt a Pantheonból; mert azt kívánjuk, legkegyelmesebb császár, hogy minden vallás istenei védjenek téged: de szünjenek meg sértegetni Jupitert! Diocletian, Galerius, tanácsosok, legyetek elnézők a keresztények iránt, s védelmezzétek a haza isteneit!

Symmachus, e szavakkal bevégezve beszédét, újból üdvözlí Victoria szobrát, s leül a tanácsosok közé. A jelenlévők lelkében különböző érzelmek támadtak: némelyek, elragadtatva Symmachus beszédének méltósága által, Hortensius és Cicero korára gondoltak vissza; másoknak nem tetszett Jupiter főpapjának mérséklete. A Sátánnak már csak Hieroklesben volt reménye s iparkodott lerontani a főpap beszédének hatását; a világosság angyalai ellenben ez ékesszóló beszédet arra használták, hogy emberiesebb érzelmeket keltsenek. Látni lehetett a harcosok sisakjainak, a tanácsosok tógáinak, a jósok öltöneinek és pálczáinak izgatott hullámlását; zavart zugás volt hallható, a mely egyformán jelenthetett nem tetszést és dicséretet. A mezőn, a hol konkoly, haszontalan pipacs és buzavirág nő az arany kalászok között, ha zefir lopódzott a tarka erdőbe, először a leggyengébb kalászok hajtják le fejüket; a növekvő szél azonban mozgásba hozza a termékeny kalászokat s a terméketlen növényeket egyaránt: így tünt föl a tanácsban is a sok különböző embernek mozgalma.

Az udvaroncok kíváncsian néztek Diocletianra és Galeriusra, hogy uraik véleményéhez szabhassák a magokét: a czézárón a harag jelei voltak láthatók; de az augusztus arca szenvtelen volt.

Hierokles fölkel: beburkolózik köpenyébe, s egy ideig szigoruan és gondolkodva néz. Be volt avatva az athéni ékesszólás minden ravasz fogásába; fel volt fegyverkezve minden álokoskodással; simulékony, furfangos, gunyolódó, képmutató, tömött és mondatos beszédmódort negélyező; midőn az ártatlan vérét követelte, emberieségről beszélt; megvetette az idő és a tapasztalás adta leczkéket; rendszerek által akarta a világot ezer bajon át a boldogságra

vezetni; igazságosságával dicsekvő csalfa lélek: ilyen vala a szónok, a ki a porondon megjelent, hogy megtámadjon minden, de különösen a keresztény vallást. Galerius szabad folyást engedett minisztere káromlásainak: a Sátán rosszra ingerlé a hívek ellenségét; s a remény, hogy elvesztheti Eudort, lelkesedést öntött Cymodocea szerelmesébe. Az álbölcsesség ördöge, egy Alexandriából most érkezett iskolafőnök képében, Hierokles mellett foglalt helyet: ez, pillanatnyi csend után, egyszerre kiterjeszti karjait; hátra veti köpenyét, szívére teszi két kezét, az augusztust és a czézárt üdvözölve, földig hajol, s így beszél:

- Valerius Diocletian, Jupiter fia, örök császár; nyolczszoros consul, legkegyelmesebb, legistenibb, legbölcsebb augusztus; Valerius Maximianus, Galerius, Herkules fia, fogadott fia a császárnak, örök és legboldogabb czézár, győzelmes Parthicus, tudomány kedvelője és legvalódibb bölcselő; tiszteletre legméltóbb és szent tanács, a ti engedélyekkel emelhetek szót! E nagy megtiszteltetés által zavarba ejtve, hogyan tudnám magamat elég erővel vagy kellemmel kifejezni? Az igazság érdekében, a mely szólni kész, bocsássátok meg beszédem gyarlóságát.

A föld első termékenységében hozta létre az embereket. Az emberek, véletlenül és szükségből, közös igényeik kielégítése céljából társultak. A tulajdon kezdetét vette: utána jöttek az erőszakoskodások; az ember nem tudta ezeket elnyomni: feltalálta az isteneket.

A föltalált vallást a zsarnokok hasznukra fordították. Az érdek gyarapítása a tévelyeket, a szenvedélyek beléjük keverték ábrándjaikat.

Az ember, megfélemlkezve az istenek eredetéről, nemsokára azt hitte, hogy léteznek. A népek közös megegyezésnek tartották azt, a mi nem volt egyéb, mint a szenvedélyek közös megegyezése. Az embereket üldöző zsarnokoknak volt rá gondjuk, hogy templomokat emeljenek a kegyeletnek és az irgalomnak, mert el akarták hitetni a szerencsétlenekkel is, hogy vannak istenek.

A pap, eleinte csalo, később csalódott, szenvedélyesen kezdett ragaszkodni bálványához; a fiatal ember szeretőjének istenített kellemeihez; a boldogtalan fájdalom bálványképeihez: innét a fanatizmus, a legnagyobb rossz, mely valaha az emberi nemet sujtotta.

E szörny, fáklyával kezében, befutotta a föld három régióját. A mágusok kezével felgyújtotta Memphis és Athén templomait. Lángra lobbantá a szent háborút, a mely Fülöp kezébe szolgáltatva Görögországot. Ha egy gyűlöletes szekta felüti a fejét, még napjainkban is, a fölvilágosodás terjedése daczára is, nemsokára az egész világ a szerencsétlenségek tengerébe taszítatik.

Itt szándékozom ecsetelni, oh fejedelmek a bajokat, melyeket a fanatizmus okozott az embereknek, leleplezve előttem a legnevetségesebb és legrettentőbb vallás eredetét és haladását, a melyet a népek romlottsága szült.

Miért nem szabad a feledés homályába burkolnom e szégyenteljes ocsmányságokat? De az igazság védelme a hivatásom: meg kell mentenem császáromat, fel kell világosítanom a világot. Tudom, hogy egy veszélyes párt haragját vonom magamra. De mit tesz ez? a bölcsesség barátjának el kell zárnia szívét minden félelem, minden szájalom elől, midőn testvéreinek boldogsága, és az emberiség szent jogai forognak szóban.

Ismeritek azt a népet, a melyet bélpoklossága és pusztái elválasztanak az emberi nemtől, azt a gyűlöletes népet, a melyet az isteni Titus kiírtott.

Bizonyos Mózes nevű csalo, büntettek és durva szemfényvesztések lánczolata segélyével, kiszabadítja e népet a szolgaságból. Arábia homokpusztáira vezette őket, a Jehova nevében tejjel és mézzel folyó földet ígért nekik.

Negyven év után megérkeztek a zsidók az ígért földre, s kiirtották lakóit. A gyönyörű kert a terméketlen Judea volt, egy kis kavicsos, gabna, fák és vizek nélküli völgy.

A barlangjokba vonult rablók csak az emberi nem iránt táplált gyűlöletük által lettek hiressé: házasságtörések, gyilkosságok, kegyetlenkedések között éltek.

Mi lehetett ily fajból? (ez a csodálatos) egy még undokabb fajzat, a keresztények: örültségben, büntényekben felülmúlták zsidó őseiket.

A héberek, a kiket fanatikus papok ámítottak, tehetetlenségükben és aljasságukban egy uralkodót vártak, a ki meghódítja majd nekik az egész világot.

Egy napon hire fut, hogy egy hitvány kézműves neje világra hozta e rég ígért királyt. A zsidók egy része készségesen elhiszi a csodát.

Az, a kit Krisztusuknak neveznek, harmincz évig él nyomorban. A harmincz év elteltével elkezd tanítani; társul vesz néhány halászt, a kiket apostolainak nevez. Bejárja a városokat, elrejtőzik a pusztában, elcsábít gyenge asszonyokat, egy hiszékeny csöcseléket. Erkölcstana, azt mondják, tiszta; de felülmulja-e Sokratesét?

Lázító beszédeiért nemsokára elfogják és keresztthalálra ítélik. Egy kertész ellopja testét; apostolai azt kiabálják, hogy Jézus föltámadt; hirdetik mesteröket a bámuló tömegnek. A babona elterjed a keresztények számos felekezetté lesznek.

A nép legelső rétegeiben született, rabszolgák által terjesztett, s eleinte puszta helyeken bujkált vallás lassanként tele lesz az utálatosságokkal, a melyet a titkolódzás, aljas és vad erkölcsök okvetetlen és természetszerűleg létre hoznak: ezért a kegyetlenség és a becstelenség fő részét képezik titkaiknak.

A keresztények éjjel, holtak és sirok között tartják összejöveteleiket. A holttestek föltámadása a legképtelenebb s a legkedvesebb tárgya beszélgetéseiknek. Utálatos lakomákat tartva, miután gyűlöletet esküdtek az istenek iránt, miután lemondottak minden jogos élvezetről, egy fölládozott ember vérét iszszák, vonagló gyermekhust esznek: ezt nevezik aztán szent kenyérnek és bornak!

A lakoma végeztével, uraik bűneihez betanított kutyák jönnek a gyülekezetbe, és feldöntik a fáklyákat: ekkor a keresztények fölkeresik egymást a sötétben, s rettenetes ölelésben egyesülnek, a mint a véletlen magával hozza, az apák leányaikkal, a fiuk anyáikkal, a fivérek nővéreikkel: a vérfertőzések száma és változatossága szerint mérik az érdem és az erény nagyságát.

Hogyan! hát nem volt elég, hogy az embereket egy jogosan halálra ítélt lázadó vallására akarták csábítani? hát nem volt elég nagy bűn, hogy az emberi ész annyira el akarták butítani? még csak az kellett, hogy a keresztények a legromlottabb erkölcsök, a leghallatlanabb gonosztettek iskolájává tegyék vallásukat!

A most mondottak bebizonyítására kell e egyéb érv a keresztények magaviseleténél? A hova csak belopóznak, mindenütt zavarokat idéznek elő, szökésre csábítják seregeink katonáit; egyenetlenséget visznek a családokba; hiszékeny szüzeket lépre csalnak; fölfegyverzik a testvért a testvér, a férjet a neje ellen. Most hatalmasok, templomaik, kincseik vannak, s megtagadják az esküt a császároktól, a kiknek e jótéteményeket köszönik; kigunyolják Diocletian szent képeit, s inkább meghalnak, hogysem oltárain áldozzanak. Csak nem rég is, nem engedték-e, hogy Galerius isteni anyja egyedül mutasson be áldozatokat fiáért az ártatlan hegyi szellemeknek? Végre, fanatismust párosítva a kicsapongással, szeretnék a Capitoliumról Victoria szobrát ledobni, szentéleitekből atyáitok isteneit kiszórni!

De nem kell hinni, hogy amaz isteneket védelmezem, a kiket, a népek gyermekkorában, szükségesnek tarthattak az ügyes törvényhozók. Nekünk nincs már szükségünk e támaszokra: az ész uralma veszi kezdetét; ezentúl csak az erénynek fognak oltárokat emelni. Az emberi nem napról napra tökélyesbül: eljön az idő, midőn minden ember, egyetlen egy gondolatnak hódolva, a szellem fénysugarai által engedi magát vezettetni. Nem pártfogolom tehát sem Jupitert, sem Mitrát, sem Serapist. De ha valamely vallást még fen akarnak tartani a birodalomban, a régi jogosan követelheti, hogy előnyben legyen. Az új oly rossz, a melyet tüzzel vassal kell kiirtani: még a keresztényeket is ki kell gyógyítani örültségükből. Nem baj, ha egy kevés vér folyni fog! Kétségkívül sajnálkozni fogunk a bűnösök sorsán; de csodálni, áldani fogjuk a törvényt, a mely a jók vigasztalására és emberi nem boldogságára az áldozatokat sujtani fogja.

Alig végezte be Hierokles beszédét, Galerius azonnal jelt adott a tapsolásra. Lángoló szemekkel, haragtól kipirult arczczal, a czézár már kimondani látszott a keresztények halálos ítéletét. Udvaroncza, mintha borzalom és félelem fogta volna el őket, ég felé emelték kezeiket; őrei dühtől reszkettek, ha arra gondoltak, hogy az istentelenek szeretnék feldulni Victoria oltárát; a nép borzadva emlegette az éjjeli vérfertőzéseket és az emberhus-lakomákat. A Hieroklest környező álbölcsek égig magasztalták őt: fejedelmek tántoríthatlan barátja, igazi elvbarát, az erény támasza, valóságos Sokrates volt ő!

A Sátán szította az előítéletet és gyűlöletet: a proconsul szavai által elragadtatva, azzal kecsegtette magát, hogy biztosabban célzott az istentagadás, mint a bálványimádás által; a pokol összes hatalmainak közreműködése mellett, nagyobbítá a zajt és háborgást, s valami csodálatos színt kölcsönzött a tanács mozgalmának. Miként a csiga kering a gyermek ostora alatt, miként az orsó pörög a matróna ujjai közt, miként az ébenfa, vagy az elefántcsont forog az esztergályos vésője alatt, úgy háborogtak a szellemek. Egyedül Diocletian látszott rendületlennek; sem harag, sem gyűlölet, sem szeretet nem mutatkozott arczán. A gyülekezetben lévő keresztények lehangoltak és levertek voltak. Különösen Konstantint fogta el mély fájdalom; néha egy-egy nyugtalan és elérzékenyült tekintetet vetett Eudorra.

Lasthenes fia fölkel, de úgy látszik, nem hatottak rá a czézár kedvezőtlen érzülete, az udvaroncok aljassága és a tömeg kiáltásai. Gyászruhája, nemes arcza, melyet a mesterkéletlen szomorúság csak szebbé tett, magára vont minden tekintetet. Az Úr angyalai, láthatatlan kört képezve körülötte, világosságot árasztottak reá és isteni biztosságot adtak neki. Az égből a négy evangelista, feje fölé hajolva, sugta neki titkon a szavakat, a melyeket ismételni készült. A tanácsban mindenfelől e szavak hallatszottak: «Ni, a keresztény! Hogyan tud majd megfelelni?» Oly nyugodt és mégis oly lelkesült vonásaiban mindenki hasztalan kereste a bűnök kifejezését, a melyekről Hierokles a keresztényeket vádolta. Midőn a vadászok, azt hívén, hogy a folyó partján egy rettenetes keselyűt lepnek meg, egyszerre egy hatyut fedeznek fel, a mely a habok felett uszik, megbúvólva állanak meg; szemlélik a múzsák kedvencz madarát; csodálják fehér tollait, büszke magatartását, kecses mozdulatait; s már hallgatni készülnek zengzetes énekét. Alpheos hatyuja sem késett hangját hallatni: Eudor meghajol az augusztus és a czézár előtt; azután, a nélkül, hogy Victoria szobrát üdvözlőné, taglejtések nélkül, és a nélkül, hogy akár a füleket, akár a szemeket elcsábítani törekednék, így beszélt:

- Augusztus, czézár, összeírt atyák, római nép, egy igazságtalan gyűlölet áldozatainak nevében üdvözlö benneteket, Eudor, Lasthenesnek árkádiai Megalopolisban született és keresztény fia!

Hierokles azzal kezdte beszédét, hogy bocsánatot kért szónoklata gyengeségeiért; én is elnézést kérek a tanácstól. Én csak katona vagyok, a ki jobban megszoktam véremet ontani fejedelmeimért, mint virágos kifejezésekben halált kérni öregek, asszonyok és gyermekek fejére.

Mindenekelőtt köszönetet mondok Symmachusnak a mérsékletért, a melyet testvéreim iránt tanusított. A tiszteletnél fogva, melylyel a birodalom fejének tartozom, hallgatnom kell a bálványok tiszteletéről. De megjegyzem, hogy a Camillusok, a Scipiók, a Paulus Aemiliusok nem azért voltak nagy emberek, mivel Jupiter vallását követték, hanem mivel szakítottak az Olymp isteneinek erkölcsstanával és példáival. A mi vallásunkban ellenben csak Istenünket utánozva lehet eljutni a tökéletesség legmagasb fokára. Egyszerű halandókat mi is behelyezünk az örök lakokba; de e dicsőség elnyerésére nem elég királyi diadémot viselni, hanem az erényt kell gyakorolni: a ti mennyeteknek engedjük át a Nerókat és a Domitianokat.

De bármely vallás oly üdvösen hat a lélekre, hogy Jupiter főpapja szeliden beszélt a keresztényekről, míg az az ember, a ki Istent nem ismer, vérünket követeli az emberiség és az erény nevében. Igen! Hierokles, a rajtad lévő köpeny alatt akarod elhinteni a pusztulás magvait a birodalomban! Több millió római polgár halálát idézed elő, római tanács! Mert, összeírt atyák, nem tagadhatjátok, hogy csak tegnapiak vagyunk, s már betöltöttük városaitokat, gyarmataitokat, táboraitokat, palotáitokat, a tanácsot, a forumot: egyedül templomaitokat hagytuk meg nektek.

Fejedelmek, a vádlónk hitehagyott, és istentagadónak vallja magát: ő maga is tudja, hogy mily címet adhatnék e címekhez. Symmachus jámbor ember, a kinek kora, tudománya és erkölcsi egyaránt tiszteletreméltók. Minden bűnügyben tekintetbe szokás venni a tanúk jellemét: Symmachus fölment, Hierokles vádol bennünket; melyikre kell a kettő közül hallgatni? Augusztus, czézár, összeírt atyák, római nép, méltóztassatok engem figyelemmel meghallgatni: sorra fogom venni Hierokles vádjait, s védelmezni Jézus Krisztus vallását.

E nagy névnél a szónok megállt; minden keresztény meghajolt s Jupiter szobra megingott az oltáron. Eudor folytatá:

- Nem megyek vissza, mint Hierokles, a világ bölcsőjeig, hogy a jelenlegi kérdéshez eljussak. Az iskola tanítványainak hagyom a gyűlöletes elvek, meghamisított tények s gyermekes szóvirágok hiu piperéjét. Nem a világ alakulásáról, nem a társadalom eredetéről van szó: az a kérdés, hogy a keresztények létezése összefér-e az állam biztonságával; hogy vallásuk nem sérti-e az erkölcsöket vagy a törvényeket; hogy nem ellenkezik-e a birodalom fejének tartozó engedelmisséggel; egy szóval, hogy az erkölcsstan és politika nem vethetnek-e valamit szemére Jézus Krisztus vallásának? De nem tehetem, hogy figyelmessé ne tegyelek benneteket Hieroklesnek a zsidók felől táplált véleményére.

Hogy Jeruzsálem egy terméketlen ország központjában alapított meg, ennek politikai oka sokkal mélyebben rejlik, hogysem a keresztények vádlója átláthatná. Az izraelitákat törvényhozójok oly néppé akarta tenni, a mely képes legyen dacolni az idővel, megőrizni az igaz Isten tiszteletét az általános bálványimádás közepett, s intézményeiben oly erőt találni, a milyennel magától nem birt: azért hegyek közé zárta őket. Törvényeik és vallásuk megfelelek ez elszigeteltségnek: csak egy templomuk, egy áldozatuk, egy könyvök volt. Négy ezer év folyt el, s e nép még mindig létezik. Hierokles, mondj még egy példát ily csodálatos eredményű törvényhozásról, s akkor meg fogjuk hallgatni a héberek országára szórt gúnyjaidat.

Diocletian egy helyeslő jelére Lasthenes fia elhallgatott. A császárt, a kit érzéketlenül hagytak Symmachus szónoki fordulatai és Hierokles szavalata, meglepték a hivek védője által előadott politikai érvek. Eudor szándékosan terjeszkedett ki e tárgyra, hogy a fejedelmet megnyerje, még mielőtt a keresztényekről beszélne. A tanács mérsékeltőbb része, a mely félt Galeriusztól; Publius, a római praefectus, a ki hive volt a cészárnak, de ellensége Hieroklesnek; az udvaroncok, a kik mindig urok benyomásaira figyeltek; a keresztények, a kiknek sorsa még függőben volt, mind észrevették Diocletian kedvező érzelmeit: erősen magasztalták a szónokot. A katonák, századosok, tribunok elérzékenyültek vezérok láttára, a ki egy rhetor vádjai ellen volt kénytelen védelmezni életét: az emberek e nemes fájában könnyen fölényt

nyernek e nagylelkű érzelmek. Az annyi szépséggel és ifjúsággal párosult értelem érdekelni kezdte a mindig szenvedélyes tömeget. Konstantin fájdalma örömeire változott; kézmozdulatokkal és tekintetekkel bátorítá barátját. Az ég angyalai, megkettőztetve buzgalmokat a keresztény szónok körül, minden pillanatban új kellemeket adtak neki, s hangjának csengését zengő viszhangokként meghosszabbították. Mikor csillogó hó esik az égboltozatról, gyakran lecsillapodik az északi szél; a néma mezők örömmel fogadják a sűrű pelyheket, a melyek a növényeket megvédik a tél fagya ellen: épúgy mély csend lőn a gyülekezetben, midőn Lasthenes fia újra szólani kezdett, hogy felfogják tiszta szavait, a melyek mintha az égből hullottak volna a föld vigasztalására.

- Fejedelem, monda, nem bocsátkozom bele a keresztény vallás bizonyítékaiba: beteljesült jóslatok, szembetűnő csodák hosszú láncolata, számtalan tanuk régóta bebizonyították annak istenségét, a kit mi Megváltónak nevezünk. Erényének fönségét elismerte az egész világ; több római császár, habár nem volt Jézus Kristus alattvalója, hódolatával tisztelte meg őt; híres bölcselők igazolták erkölcsstanának szépségét, s maga Hierokles sem vonja ezt kétségbe.

Nagyon furcsa volna, ha azok, a kik ily Istent imádnak, máglyára méltó szörnyetegek lennének. Hogyan! Jézus Krisztus a szelidség, emberszeretet és tisztaság példányképe volna, s mi titkon üzött kegyetlenségek és kicsapongások által akarnók őt tisztelni! Még a pogányságban is, Venus ünnepeinek fertőzéseivel ülik-e meg Diána ünnepeit? A kereszténység, azt mondják, a nép legalsó osztályában született, s innét isteni tiszteletének becsstelenségei. Vessétek hát szemére e vallásnak azt, a mi szépségét és dicsőségét képezi. Fölkereste, hogy megvigasztalja, az embereket, a kikre az emberek nem gondoltak, s a kiktől elfordíták tekinteteiket; s ti ezt bűnül rójátok föl neki! Azt gondoljátok, hogy csak a bibor alatt vannak fájdalmak, s hogy a vigasztaló Isten csak a nagyokért és a királyokért van? A mi vallásunk korántsem tette magáévá a népek erkölcsének aljasságát és vadságát, a mi vallásunk megjavította az erkölcsöket. Mondjátok meg, van-e a bajokban béketűrőbb, ura iránt engedelmesebb, szavához hívebb, kötelességei teljesítésében pontosabb, életében tisztább ember a kereszténynél? Oly távol állunk a bárbarságtól, hogy elfordulunk ama játékaiktól, a hol embervér képezi a látványosság egy részét. Mi azt hiszszük, hogy kevés különbség van a gyilkosság elkövetése s annak élvezettel való szemlélése között. Annyira irtózunk a kicsapongó élettől, hogy kerüljük színházaitokat, mint a rossz erkölcsök iskoláját és a bűnre vezető alkalmat... De, egy tekintetben igazolva a keresztényeket, azt veszem észre, hogy más részről védtelenül hagyom őket. Kerüljük a társaságot, ugymond Hierokles, gyűlöljük az embereket!

Ha így van, büntetésünk igazságos. Sujtsatok fejünkre; de előbb vegyétek át kórházainkban a szegényeket és a betegeket, a kiken nem segítettetek; hivassátok elő ama római nőket, a kik elhagyták gyalázatuk gyümölcseit. Tán azt hiszik, hogy ama becstelen helyekre kerültek, a melyeket a ti isteneitek egyedüli menedéknek hagytak az elhagyatott gyermekeknek? Hadd jöjjenek, és hadd ismerjék föl új szülötteiket hitveseink karjaiban! - A keresztény nő teje nem mérgezte meg őket: a malaszt szerinti anyák, mielőtt meghalnának, visszaadják őket a természet szerinti anyáknak.

Egyik-másik félreértett és rosszul magyarázott titkunk adott okot e rágalmakra. Fejedelmek, engedjétek meg, hogy leleplezzem előttetek az ártatlanság és tisztaság e titkait! «Róma fölkel, ugymond Symmachus, s arra kér benneteket, hogy hagyjátok meg atyái istenségeit.» Igen, fejedelmek, Róma fölkel, de nem azért, hogy visszakövetelje a tehetetlen isteneket: fölkel, hogy Jézus Kristust kérje tőletek, a ki vissza fogja állítani gyermekei közt a szemérmet, a becsületességet, a jámborságot, a mérsékletet és az erkölcsök uralmát.

«Adjátok nekem, kiált, azt az Istent, a ki már kijavította törvényeim hibáit: azt az Istent, a ki nem szentesíti a gyermekgyilkosságot, a házasságtörést, az embergyilkosság látványosságát; azt az Istent, a ki jótéteményeinek emlékeivel fedi keblemet: azt az Istent, a ki megőrzi a

tudományok és művészetek világosságát, s a ki el akarja törölni a földön a rabszolgaságot. Ah! ha valamikor még bárbarokat kell látnom kapuimnál, érzem, hogy egyedül ez az Isten menthet meg, és változtathatja bágyadt öregségemet halhatatlan ifjúságra.»

Hátra van még, hogy visszautasítsam Hierokles utolsó és legborzasztóbb vádját, ha ugyan a keresztények visszaborzadhatnának a javak és az élet elvesztésétől. Azt mondja vádlónk, hogy lázadók vagyunk; vonakodunk imádni a császár képeit és áldozatokat bemutatni az isteneknek a haza atyjáért.

A keresztények lázadók! Üldözőik által a végletekig üzetve és mint vadállatok hajszoztatva, még a legcsekélyebb zugolódás sem hallatszott ajkaikról; kilencszer mészárolták őket, s ők, megalázva magokat az Isten keze alatt, engedték, hogy a mindenség lázadjon fel a zsarnokok ellen. Nevezzen meg Hierokles egyetlen egy hívőt, a ki résztvett valamely összeesküvésben fejedelme ellen! Keresztény katonák, kiket itt látok, Sebestyén, Pachóm, Victor, mondjátok meg, hol kaptátok a nemes sebeket, a melyek benneteket földnek. A néplázadásokban-e, császáraitok palotáját ostromolva, vagy pedig fejedelmeitek dicsőségeért szembe szállva a párthus nyilával, a germán kardjával és a frank fejszéjével? Ah! nemes harcosok, társaim, barátaim, testvéreim, nem saját sorsom nyugtalanít, habár volna most némi okom sajnálni az életet; de lehetetlen el nem érzékenyülnöm a ti sorsotokon. Mért nem választottatok ékebben szóló védőt? A polgári koszorút ki tudnám küzdeni, megmentve benneteket a bárbarok kezeiből, de nem szabadíthatlak meg benneteket egy prokonzul pallosától!

Végezzük e beszédet. Diocletian, a keresztényekben tiszteletteljes alattvalókra találsz, a kik aljasság nélkül hódolnak neked, mert az égből fakad engedelmességük forrása. Ők az igazság emberei: beszédök nem különbözik magokviseletétől; nem átkozzák szivökben az urat, a kitől jótéteményt vettek. Kérd ez emberektől vagyonukat, életüket, gyermekeiket; oda adják, mert mindez a tied. De ha arra akarod őket kényszeríteni, hogy a bálványoknak áldozzanak, készek inkább meghalni! Bocsássátok meg, fejedelmek, e keresztény szabadságot: az embernek az éggel szemben is vannak betöltendő kötelességei. Ha a hódolat oly jeleit kívánjátok tőlünk, a melyek sértik e kötelességeket, Hierokles előhívhatja a hóhérokat: mi odaadjuk a császárnak vérünket, a mely a császáré, s az Istennek lelkünket, a mely az Istené.

Eudor visszaül helyére, felhuzza vállára félig lecsuszott tógáját, s szerény pirulással siet eltakarni keblének sebhelyeit.

Kifejezhetném-e a különböző érzelmeket, a melyeket Lasthenes fiának beszéde keltett a gyülekezetben. A csodálat, félelem és düh bizonyos vegyülete volt: mindenkiben kitört a gyűlölet vagy szeretet. Ezek a vádolt vallás szépségét csodálták, amazok csak szemrehányást láttak benne erkölcsükért és isteneikért. A harcosok meg voltak hatva és élénken érdeklődtek Eudor mellett.

Mit használ, mondák, hogy vérünket ontjuk a hazáért, hogy elszenvedjük a rabszolgaságot a bárbaroknál, hogy diadalt aratunk a fejedelem ellenségei felett, ha egy álbölcs megfojthat bennünket a Capitoliumban?

Diocletian életében először látszott meghatottnak: az Isten még akkor is, ha üldöztetni engedte a keresztényeket, arra használta a keresztény ékesszólást, hogy a hit magvait hintse el a római tanácsban. Eudor beszédének férfias egyszerűsége diadalt aratott. Hierokles rágalmain épügy, mint a megható emlékeken, a melyekkel Symmachus Victoria szobrát övezte; minden arra mutatott, hogy a császár kedvező ítéletet fog mondani a keresztények fölött.

Az aggódó Hierokles nyugodtnak és győztesnek akart látszani; de dühe és rettegése akarata ellenére visszatükröződött szemeiben: midőn a tigris beleesik a lybiai pásztor által neki ásott mély gödörbe, a vadállat hosszú küzdelem után látszólagos nyugalommal fekszik le a vég-

zetes kelepceze fenekére; de szemeinek és véres ajkainak mozgása elárulja, hogy erős félelemmel és fájdalommal tölti el a tör, melybe esett.

Galerius nemsokára visszaadja miniszterének a reményt. A dühös czézár, megszokva hízegőinek becstelen beszédeit, méltatlankodik egy becsületes ember erényes és nemes biztonságra valló szavai miatt. Kijelenti, hogy ha nem büntetik meg a híveket, ő elhagyja az udvart s a keleti légiók élére áll.

- Mert az ég ellenei, ugymond, ellenem fogják emelni szentségtörő kezeiket.

Hierokles, visszanyerve bátorságát, megjegyzi, hogy vannak titkok, a melyeket nem magyaráztak meg; hogy végtére is a lázadók vonakodnak a császárnak áldozni, s lázító szónoklat által a katonákat föl akarják ingerelni.

Diocletian, a ki annyira hozzászokott Galerius erőszakoskodásának engedni, megrémült fenyegetéseitől. Tudta, hogy ha elítéli a keresztényeket, nagy támasztól fosztja meg önmagát a czézár nagyravágyásai ellen: de az öregnek nem volt már ereje bátran szembeszállni egy polgárháború veszélyeivel. A Sátán pedig egy csoda által teljesen rémületbe ejtette Diocletian babonás szellemét. Romulus pajzsa egyszerre leválik a Capitolium boltozatáról, leesik, megsérti Lasthenes fiát, s tovább gördülve, befödi a bronz farkast, a melyet Julius Caesar halálakor villám sujtott. Galerius felkiált:

- Nézd, oh Diocletian! a rómaiak atyja nem tudta elviselni a keresztény káromlásait! Kövesd az ő példáját: zuzd szét az istenteleneket, s óvd meg a Capitoliumban a birodalom génuszát.

Ekkor Diocletian, lelki furdalásai és politikai belátása daczára, megígéri, hogy rendeletet ad ki a hívek ellen: de, mintha lelki ereje még egy utolsót lobbant volna, azt akarja, hogy az istenek nyilatkozzanak saját ügyökben, s Galeriussal együtt segítsék őt a jövő átok súlyának elviselésében.

- Ha a cumæi sybilla, ugymond, helyesli az elhatározást, a melyre készítették, ki fogják hirdetni az általatok óhajtott rendeletet. De, mig a jósa felel, azt akarom, hogy minden polgárt hagyjatok meg jogai élvezetében és vallási szabadságában.

Ez utóbbi szavakat mondva, a császár hirtelen odahagyta a Capitoliumot. Galerius és Hierokles diadalmaskodva távoztak: az előbbi nagyravágyó terveiről elmélkedve; az utóbbi ugyanily tervekkel szerelmének és boszujának számításait párosítva. Konstántin, a fájdalom alatt roskadozva, elsiet Eudorral a néptömeg kíváncsisága előtt. A pokol örömkialtásba tör ki, az Ur angyalai pedig, szent szomorúsággal telve, az örökkévaló lábaihoz repülnek.

XVII.

Cymodocea hajózása. Megérkezik Joppéba. Fölmegy Jeruzsálembe. Helena mint leányát fogadja. Nagy hét. A cumæi sybilla válasza. Hierokles egy századost küld el, hogy visszakövetelje Cymodoceát. Diocletian kiadja az üldöztetési rendeletet.

Cymodocea a tengerek angyalának fuvallata által vitetve, záporként hullatta könnyeit. Eurymedusa, a ki elkísérte Demodocus leányát, betöltte a hajót panaszaival és zokogásaival.

- Oh Cecrops földje! - mondá - oh föld, hol isteni lehelet és emberek kedvelő szellemek uralkodnak, hát el kell téged hagynom a visszatérés reménye nélkül? Ki ad nekem szárnyakat, hogy viszontláthassam a szívemnek oly édes helyeket? Repülésemben megállanék Homér temploma felett, hírt vinnék kedves gazdámnak Cymodoceáról! Hasztalan vágyak! Amphitrite azurkék síkságain haladunk, a hol Nerediák hallatják énekeiket. Tán a gazdagság utáni vágy készíttet bennünket, hogy Neptun dühével dacoljunk? Az érdeknek megvannak a maga édeségei. Nem, egy hatalmasabb isten: az isten, a ki azt akarta, hogy Ariadne Minos otthonától távol, egy pusztá parton haljon meg, az isten, a ki arra kényszeríté Medeát, hogy meglátogassa Jolcus tornyait s egy csapodárt hőst kövessen.

A hajó Attica utolsó hegyfoka felé közelgett. Egy sziklacsúcson már Sunium szép temploma látszott; a fehér márvány-oszlopok mintha himbálóztak volna a habokban a csillagok arany sugarainál. Cymodocea a hajónak virágokkal díszített hátsó részén, Castor és Pollux elefántcsont szobrai között ült. Ha könnyek nem folytak volna szemeiből, e kedves istenek nővérének lehetett volna őt tartani, a ki Parissal kiszállni készül a szigeten, a hol Tindareus leánya a lakodalmát fogja ünnepelni, mielőtt Trójában kikötne. A hajó a fehérülő, a távolból tengeren uszó hattyuként feltűnő Cycladok baloldalán repül: délnek irányozva futását, fölkeresi Cyprus szigetének partjait. Itt akkor Amathus istennőjének ünnepeit ülték: a lány és csendes habok Dione templomának lábát nyaldosták, a mely a nyugodt hullámok között egy hegyfokon épült. Félig meztelen leányok tánczoltak a gyönyörű épület körül lévő mirtus-erdőben; ifjak, kik vágyva-vágytak leoldani a Gratiák övét, karban énekelték meg Vénus ünnepének előestéjét. A Zephyrek szárnyain eme szavak hatottak el a tengerre a hajóig:

«Szeressen holnap, ki még nem szeretett! Szeressen holnap is, a ki már szeretett!

«Mindenség lelke, emberek és istenek gyönyörüsége, szép Venus, te adsz életet az egész természetnek! Megjelenysz: a szelek elhallgatnak, a felhők szétoszlanak, a tavasz újra megszületik, a föld virágokkal ékesíti föl magát, az Óceán mosolyog. Venus illeszti a fiatal leány keblére az Adonis vérebe mártott rózsát; Venus kényszeríti a nymphákat, hogy Amorrall, éjjel, a piruló Diana szemei előtt bolyongjanak. Reszkessetek, nymphák, Amortól: letette fegyvereit; de akkor is föl van fegyverkezve, mikor meztelen! Cythere fia a mezőkön született, virágok közt nevelkedett. Philomela megénekelte hatalmát; ne engedjük magunkat Philomela által legyőzetni.

«Szeressen holnap, ki még nem szeretett! Szeressen holnap is, a ki már szeretett!

«Boldog sziget, gyönyörű partjaidon minden az Amor csodáit hirdeti. Veszélyektől kifáradt hajósok, vessetek horgonyt kikötőinkben, s göngyölgjétek össze örökre vitorláitokat. Amathus ligeteiben csak kellemes harczok várnak reátok; nem kell félnetek a kalózoztól, csak a szellemes Amortól, a ki virágokból készíti nektek bilincseket. A Gratiák fonják össze itt a halandók perczeit. Venus, ellenállhatatlan varázs segélyével, elaltatá egykor a Párkákat a Tartarus ölében: Aglája azonnal ellopta Lachesis orsóját, Euphrosyna Clotho fonalát; de Atropos fölébredt, mikor Pasithea meg akarta őt rabolni ollóitól. Minden hódol a Gratiák és Venus hatalmának!

«Szeressen holnap, ki még nem szeretett! Szeressen holnap is, a ki már szeretett!»

Ezen énekek megzavarták a hajósok lelkét. A hajó ércz orra zengzetes zajjal szelte a hullámokat: a narancsvirág és az áldozati tömjén illatával telt szellő szeliden lengeté a vitorlákat és oly domborúakká tette, mint egy fiatal anya keble.

Veszélyes kimerültség fogta el lassanként Cymodoceát. A Sátán tervei iránt fogékony Astarte, a tisztátalan szellem, a ki Amathus templomaiban diadalmaskodik, titkon ostrom alá veszi Homér leányát. A megmételvező énekek által meghatva, lemegy a hajó fenekébe; vőlegényéről ábrándozik: nem tudja, miként kormányozza szerelmének érzelmeit, hogy ne sértse meg új vallását. Tanácsot kér Dorotheustól; ez azt tanácsolja neki, hogy forduljon az éghez; a hű jegyes térdre hull, s a Mindenhatóhoz imádkozik: a szél föltámadt, a hullámok csapkodják a hajó oldalait, ez egyetlen zaj kíséri imáját a szerelemnek, e viharos szenvedélynek, a melynek épúgy ápolója a matróz a tengeri sivatagon, mint a pásztor az erdők mélyében.

Dorotheust és Demodocus leányát még akkor is zaklatták az amathusi emlékek, midőn Kármel hegyét megpillantották. Lassanként a palesztinai síkság is kikel a habokból s lerajzolódik a tenger hosszában; e síkság mögött Judea hegyei tűntek fel: a hajó csendesen, éjjel, vetett horgonyt Joppé kikötőjében: szentebb volt e hajó Hirám hajójánál, a mely czedrusfát szállított a templom építéséhez, mert ez Jézus Krisztus élő templomát, az illatos fánál többet érő ártatlan leányt vitte. A keresztény utasok partra szállottak; leborultak és elragadtatással csókolták a földet, a hol üdvök munkája bevégeztetett. Dorotheus és a fiatal hitujoncz egy zarándok-csoporthoz csatlakoztak, a mely napkeltekor Jeruzsálembe volt indulandó.

Alig pirkadt a hajnal az égen, midőn a csapatot kalauzoló arab hangja megszólalt: a karavánok indulóját zengte. A zarándokok azonnal felkészültek, a tevék meghajták térdeiket s pupos hátukra vették a nehéz málhákat; az erőteljes szamarak, a könnyű lovak az utasokat vitték. Cymodocea, a ki minden tekintetet magára vont, dajkájával egy szőnyegekkel, tollakkal és szalagokkal díszített tevéen ült: Rebeka nem volt oly szemérmes, midőn lefátyolozta fejét az eléje jövő Izsák megpillantásakor; Rákhel kevésbbé szépnek tűnt fel Jákob előtt, midőn magával víve házi isteneit, elhagyta atyáit. Dorotheus és szolgálai Demodocus leánya mellett haladtak és tevéje lépéseire vigyáztak.

Odahagyták Joppé falait, a melyeket mastixfák és piros almákkal megrakott rózsabokrokhoz hasonló gránátfák szépítenek; áthaladnak Száron síkságán, a mely a szent írásban Kármellel és Libanonnal együtt a szépség jelképe: ama virágok fedték, a melyeknek szépségével Salamon minden királyi pompája sem tudott versenyezni. Nemsokára bejutnak Judea hegyeibe ama kis falun át, a hol az a boldog bűnös született, a kinek Jézus Krisztus mennyországot ígért a kereszten. A jámbor utasok téged is üdvözlnek, Jeremiás bölcsője, mely még most is visszatükröződ a fájdalom látnokának szomorúságát! Átkelnek a patakon, a melyből a betlehemi pásztor ama köveket szedte, a melyekkel a filiszteust sujtotta; azután egy pusztába jutnak, a hol a gyér vad fügefák megfeketedett leveleit lengeti a forró déli szél; a föld, mely idáig némileg zöld volt, itt kopárrá lesz; a hegyek oldalai kiszélesednek s nagyobbaknak és terméketlenebbeknek tűnnek fel: a növényvilág lassanként eltűnik és kihal; még moha sem látható; vörös és lángoló szín váltja föl a sziklák halaványságát. Egy emelkedettebb halomra érve a zarándokok, egyszerre egy régi bástyát fedeznek fel, a melyből néhány új épület teteje látszott ki. A kalauz felkiált: «Jeruzsálem!» s a csapat, önkénytelen megállva, ismétli: «Jeruzsálem! Jeruzsálem!»

A keresztények azonnal leszállnak lovaikról vagy tevéikről. Némelyek háromszor leborulnak, mások zokogva mellüket verik; ezek a leglelkesebb szavakkal üdvözlnek a szent várost; amazok, Jeruzsálemre szegezett tekintettel, némán állnak a csodálattól. Ezer emlék rohanja meg a szívet és szellemet; emlékek, a melyek átölelik a világ egész tartamát. Oh, Sion

múzsája: egyedül te voltál képes ecsetelni a pusztát, a mely Jehova istenségét és a próféták nagyságát sugározza ki!

Jordán völgye és Idumea síkságai között egy hegyláncz terül el, a mely Galilea termékeny mezőin kezdődik s Jemen sivatagain végződik. E hegység központjában van egy száraz medence, melyet minden oldalról sárgás és sziklás romok zárnak el; ez ormok csak kelet felől nyílnak kétfelé, s e nyíláson át látni lehet a Holttengert és Arábia távoli hegyeit. E köves vidék közepén, egyenetlen és lejtős talajon, hajdan a faltörő kos által megrongált és dűledező tornyokkal erősített falon belül, nagy kiterjedésű romok tűnnek fel: szétszórt cziprusok, áloé- és nopál-bokrok, s néhány fehérített koporsóhoz hasonló arab viskó fedik e romhalmazt: ez a szomorú Jeruzsálem.

E sivár táj látása az első pillanatban nagy szomorúsággal tölti el a szívet. De midőn, pusztaságról-pusztaságra haladva, a tér határtalanul kiszélesedik előttünk, a szomorúság lassanként széteszlik; az utas titkos borzadást érez, mely korántsem sujtja le a lelket, hanem bátorságot ad és fölemeli a szellemet. Rendkívüli kilátások mindenfelől csodákat látott földet tárnak föl: a szent írás égető napja, ragadozó sasa, szerény izsópjá, magasztos czédruza, terméketlen fügefája, egész költészete és minden képe feltalálható itt; minden név titkot rejt magában, minden barlang a jövőt nyilatkoztatja ki, minden orom egy próféta szavaitól viszhangzik. Maga az Isten beszélt e tájakon: kiszáradt hegyi patakok, a megrepedt sziklák, a nyílt sirok csodára vallanak; a pusztá még most is némának látszik a rémülettől, s az ember azt hinné, hogy nem merte megtörni a csendet, mióta az Örökkévalót hallotta beszélni.

A jámbor Heléna e szent földre irányozta lépteit: meg akarja menteni Jézus Krisztus sirját a bálványimádás megszenteltetésétől; főséges épületekbe akarja zární a helyeket, melyeket az Isten Fia szavaival és fájdalmaival megszentelt. A világ minden részéből segítségre hívja a keresztényeket! ezek csapatosan jönnek Syria partjaira: meztelen lábakkal, könnytől ázott szemekkel, énekeket zengedezve haladnak a hegy felé, a melyen az emberek üdvének munkája végrehajtatott. Dorotheus is e szentélybe vezeti a hitujonczot, a kit Konstántin anyja fog oktatni és pártfogolni.

A karaván belép a vár kapuján, a mely azóta felépülni látta a pisaiak tornyát s a derék templomos lovagok menedékházát. Azonnal hire fut, hogy a császári ház első tisztje megérkezett egy szép hitujonczczal, a ki szebb, mint Máriámne, s a ki oly boldogtalannak látszik. Heléna magához hivatja Dorotheust. Reszketés fogja el az egyházat fenyegető bajok hallatára: a keresztények védőjének menyasszonyát egy császárné nemeslelkűségével, egy anya jóságával és egy szent buzgalomával fogadja.

- Eszther - mondja neki - szeretem, hogy vonásaidban feltalálom a fiatal nőt, a kit álmomban gyakran láttam a boldogságos szűz Mária jobbán ülni. Te nem ismertél anyát, én az leszek neked. Adj hálát az Istennek, leányom, hogy Jézus Krisztus sirjához vezetett. Itt a hit legmagasabb igazságai egyszerűbbeknek s a legeggyűgyűbb szívre nézve is felfoghatóknak tűnnek fel.

E megható szavakra az érzékenyülés és tisztelet könnyei fakadnak Cymodocea szemeiből. Miként a szőlővessző, melyet a vihar letépett az őt támogató szilfáról, gyengéd hajtásaival a földet takarja; de ha új támaszt adnak neki, azonnal átkarolja a gyámolító fát s újból ragyogtatja gyenge leveleit a napsugarakban: úgy Demodocus leánya is, atyjától elszakítva, szorosan ragaszkodik Eudor barátjának anyjához.

Heléna pedig követeket küld ki, hogy az ázsiai hét egyháznak megvigyék a közeli üldöztetés hírért; megmutogatja önmaga Eudor menyasszonyának és Dorotheusnak az óriási munkálatoakat, a melyek újjá fogják szülni Salamon városát. Venus szentelt ligete a Kálvária hegyén ki volt irtva; az igazi kereszt feltaláltatott. Egy ember, a kit e csodás kereszt jelenléte kiragadott

a koporsóból, másvilági dolgokat beszél Jeruzsálemben, a mely a holtaktól annyiszor nyert értesítést a sír titkairól.

Sion hegyének lábánál, a melynek ormán Dávid rombadőlt emléke áll, emelkedik egy halom, a mely Kálvária néven örökké nevezetes marad. E szent halom aljában Heléna egy márvány és porfir bazilikába záratta Jézus Krisztus sírját. A czédrusfából készült kupolán át bevilágított, a templom közepén álló és fehér márvány katafalkkal borított szent sír oltárul szolgált a nagyobb ünnepélyeknél. A lélek magába szállására alkalmas homály uralkodott az épület szentélyében, karzatain és kápolnáiban. Énekek hangzottak a nap és éj minden órájában. Az ember nem tudja, honnan jönnek e hangok: érzi a tömjén illatát, de nem látja a kezet, mely meggyújtja; látja a homályban végig menni s a templom kanyarulataiban eltűnni a főpapot, a ki a rettenetes titkokat be fogja mutatni ugyanazon helyeken, a hol végbementek.

Cymodocea szóttanul szemléli a keresztény csodákat; mint Görögország leánya, bámulja a művészetnek a hit hatalma által puszták között teremtettt remekeit. Az új épület kapui különösen magokra vonják figyelmét. Bronzból voltak s ezüst és arany sarkokon forogtak. Egy próféta szellemétől illetett, jordánparti remete adta e kapuk rajzát két hírneves laodiceai ércművesnek. Látni lehetett, a mint a hitetlen nép kezébe esett szent várost keresztény hősök ostromolják: fel lehetett ezeket ismerni a ruháikon ragyogó keresztről. E hősök ruhái és fegyverei idegenszerűek voltak, de a római katonák a jövődöbeli harcosokon föllelni vélték a frankok és gallok egy-némely vonásait. Homlokukról merészség, vállalkozó és kalandos szellem sugárzott, párosulva bizonyos nemességgel, nyíltsággal, becsületérzéssel, a miket az Ajaxok és Achillesek nem ismertek. A tábornok itt egy csábító nő látása hozta izgalomba, a ki fiatal hercegek csapatától látszott segínyt kérni; amott ugyanazon bűbájós nő a felhők fölé emelt egy hőst, és gyönyörű kertekbe vitte őt; távolabb a sötétség szellemei tartottak gyűlést a pokol lángoló termeiben; a Tartarus trombitájának rekedt hangja hívta össze az örök árnyak lakóit; a fekete barlangok megrendülnek s a zaj örvényről örvényre gördül és száll. Mily érzékenyüléssel vesz észre Cymodocea egy haldokló nőt, kit egy harcos fegyvere megsebzett! A keresztény, ki átdöfte keblét, zokogva merít vizet csákójával, s visszatérve örök életet ad a szépségnek, a kit megfosztott mulandó napjaitól. Végre a szent város minden oldalról megrohantatik, s a kereszt zászlója lobog Jeruzsálem falain. Az illetett művész, a sok csodás dolog között, lerajzolta a költőt is, a ki egykoron azokat meg fogta énekelni: egy tábor közepén hallgatni látszott a vallás, becsület és szerelem kiáltását; s lelkesedéssel telve, egy pajzsra írta verseit.

E közben a szakadatlanul rohanó idő meghozta ama fájdalmas nap előestéjét, a melyen Jézus Krisztus a kereszten meghalt. Cymodocea, kiválasztott szűzek csapatával, elkíséri Helénát az Üdvözítő sírházhoz. Az éj pályája közepén volt, a szent sír temploma tele volt hivekkel, s mégis mély csend uralkodott a szent helyen. A hét ágú gyertyatartó az oltár előtt égett; az épület többi részét alig világítja be néhány lámpa; a vértanúk és angyalok képei mind le voltak fátyolozva; az áldozat szünetelt, s az ostya a szent sirba volt téve. Heléna helyet foglalt a tömeg között; letette diadémját, nem akarta homlokát gyémántkoronával övezni ama helyeken, a hol a Megváltó tövis-koronát viselt. Cymodocea ügyességét az ének-művészetben már ismerték társai; fölhivták Homér leányát Jeremiás siralmainak eléneklésére. Heléna egy tekintettel bátorítja őt. Cymodocea az oltár lábához megy: öltözkéke, a zsidó leányok módjára, aransárga biszuszából készült ruha volt, selyem övvel átszorítva és arany gránáttal szegélyezve; haja, nyaka és karjai félholdakkal, karpereczekkel, függőkkel és nyakékekkel voltak megrakva: ilyennek tűnhetett fel az izraeliták előtt Mikol, a ki Dávidnak volt ígérve feleségül a filiszteusok fölötti győzelmeért; ilyen a syriai pálma, melynek fejét gyümölcsök díszítik, a melyek ámbrá-fonálra fűzött korallgyöngyöknek tűnnek fel. Cymodocea csengő tiszta hangon kezdé énekelni a siralmakat:

«Miképen ül magában a város, mely néppel volt tele? Hogy meghomályosodott az arany! Hogy széthányattak a szentély kövei! Özvegygé lett a népek asszonya; a tartományok fejedelme adófizetővé lett. Sion utai szomorkodnak, kapui mind lerontattak, papjai sirnak, szüzei epekednek. Oh Judea nemzetsége! hasonlóvá lettél a cserépedényhez. Jeruzsálem, Jeruzsálem, egy pillanat alatt összedülni látod büszke tornyaidat, s ellenségeid ugyanazon helyen ütötték fel sátraikat, a hol az igaz, fölötted sirva, megjövendelte romlásodat.»

Igy énekelt Cymodocea a zsidó vallásból átkölcsönzött fájdalmas hangokon. Időről-időre ércz trombiták gyászos harsogása vegyült Jeremiás panaszai közé. Mily ékesen szóltak a Jeruzsálem romjai fölött, a templom közelében, hol kő kövön nem maradt, s egy üldözés előestéjén ismételt leczkék! Az atyjától elválasztott s vőlegénye életéért reszkető fiatal leány meghatott hangja bizonyos varázst kölcsönzött az énekeknek. Az imákat egész hajnalig folytatták: azután ünnepélyes körmenetre készültek, hogy bejárják a fájdalmas utat.

Az igazi keresztet négy hitvalló és vértanú püspök viszi a csapat élén. Két hosszú sorban, csendben és gyászruhában, számos papság követi az emberek megváltásának jelvényét. Azután jönnek a szüzek és özvegyek karai, a hitujoncok, a kik az egyház kebelébe fognak lépni, a bűnösök, a kik kiengesztelődés után epednek. A jeruzsálemi püspök, födetlen fővel, nyakán a kiengesztelés jeléül egy kötéllel, zárja be a díszmenetet. Utána megy Heléna, a keresztények védőjének menyasszonyára támaszkodva: a hivek megszámlálhatlan sokasága, az árva, a vak, a sánta reménynyel telve kísérik a keresztet, a mely meggyógyítja a beteget és megvigasztalja a szomorkodót.

Kimennek a betlehemi kapun, és kelet felé fordulva, a Bethesda tó hosszában, lemennek Nefi kutjához, innen fel Siloé tavához. A sirokkal telt Jozafát völgyének, ama völgynek láttára, a hol az ítélet angyalának trombitája össze fogja gyűjteni a holtakat, szent borzalom tölti el a hivek lelkeit. A vallási díszmenet elhalad a Mória hegy tövében és átkel a Czedron patakán, a mely iszapos és pirosas vizet hömpölyget; jobbra hagyja Jozafát és Absolon sírjait, s imádkozik az Olajfák kertjében ugyanazon helyen, a hol az ember Fia vért izzadott. Minden állomásnál egy pap megmagyarázza a népnek, vagy a csodát, vagy a beszédet, vagy a cselekedetet, a melynek az a szent hely tanuja volt. A pálmák kapuja megnyílik s a körmenet ismét Jeruzsálembe lép. Össze-visszahányt hulladékokon át megérkezik a templombástyájától nem messze levő prætori palota romjaihoz: itt kezdődik a Kálvária útja. A pap, kinek a néphez beszélnie kell, nem tudja elolvasni az evangéliumot, mert könnyek hullanak szemeiből: alig hallani elváltozott hangját.

- Testvéreim - így kiált fel - itt volt a börtön, a hol tövissel koronáztatott! E rombadőlt csarnokban mutatta meg őt Pilátus a népnek, mondván: «Ime az ember!»

E szavakra a keresztények zokogni kezdenek. A Kálvária felé mennek: a pap újból lerajzolja a fájdalmas utat.

- Itt volt a gazdag háza; itt esett el Jézus Krisztus a kereszt alatt; távolabb mondá az ember Fia az asszonyoknak: «Ne sirjatok én rajtam, hanem sirjatok magatokon és fiaitokon.»

Fölrénnek a Kálvária hegyére; letüzik az emberek üdvösségének jelvényét: a nap azonnal elhomályosodik, a föld reszket, az új templom kárpitja ketté szakad. Halhatatlan tanui az Üdvözítő szenvedésének, ti ismét köréje gyűltek az az igazi keresztnek: leszáll az égből Mária, az irgalom anyja, a bűnbánó Magdolna, Péter, a ki megsíratta bűnét, János, a ki nem hagyta el mesterét, a rettenetes szellem, a ki a keserű poharat a világ Megváltójának nyújtá, s a halál angyala, a ki még most is el van rémülve a csapástól, a melyet az Örökkévaló fiától kapott.

Mily más volt a diadal napja, a mely a gyászos napot követte! A szentek képei le vannak leplezve, az új tűz megáldva az oltár előtt, s Jákob ős allelujája visszhangzik a templom boltiveiről:

«Oh Sion fiai és leányai! a dicsőség királya kikelt a sirból! Ki az a fehérbe öltözött angyal, a ki a sirbolt bejáratánál ül? Apostolok siessetek! Boldogok, a kik nem láttak, és mégis hisznek!»

A nép karban ismétli a magasztalás és dicséret e himnuszát.

De semmisem éri föl a hitujonczok boldogságát, a kik ez ünnepélyes napon lépnek a választottak soraiba. Mind fehérbe öltözködve és virágokkal koszorúzva, kapják homlokukra a tiszta vizet, mely visszaadja nekik a világ első napjainak ártatlanságát. Cymodocea irigy szemmel nézi az új keresztények boldogságát; de Homér leánya még nem volt eléggé oktatta a hitigazságokban. Mindazáltal közel volt keresztsége boldog pillanatához; még csak egy próbát kellett kiállania, hogy övének mondhatta vőlegénye vallását.

Míg Heléna védszárnyai alatt minden veszély ellen biztosítottnak véli magát, azalatt már közeledik Jeruzsálem felé a százados, a ki a menekülő galambot üldözi. A jós, a kinek a cumaei sybillát meg kelle kérdezni a keresztények sorsa felől, elhagyta Rómát; hozzá csatlakozott Hieroklesnek egy poroszlója, a ki Galerius nevében titkon azzal volt megbízva, hogy kedvezővé tegye a jóslatot; a proconsul szolgájának meg volt parancsolva, hogy mihelyt a papnő kimondotta a végzetes ítéletet, azonnal hajózzék Syriába, fogja el Cymodoceát a szent városban, s idézze az új Virginiát egy új Appius ítélőszéke elé, mint urától megszökött keresztény rabszolgánőt.

A sötétség fejedelme, e terveket követve, Rómából Cumæbe repült, hogy megsugja a sybillának a hazug jóslatot, a melynek a hiveket el kell veszteni. Örömmel pillantja meg a sötét erdő övezte Avernus tavát. E helyekhez közel lévő nyíláson szállnak fel gyakran az ördögök a sötétség öléből: e dögleletes nyílás mélyéből terjesztenek el a népek között ezer és ezer homályos mesét az éj és csend óriási lakásairól. De e bűnös angyalok akaratlanul is elárulják titkos fájdalmaikat; mert birodalmuk után kirakják a vaságyon fekvő Lelkifurdalást, a véres szalagokkal összekötött kigyóhaju Viszálkodást; a vén szilfa ágain csüngő hiú Álmokat; a fáradságot, a keserveket, a borzalmat, a halált és a szív bűnös örömeit.

Az Örökkévaló, látva, hogy a sátán a sybilla barlangja felé megy, megakadályozza a pokol terveinek teljes sikerülését. Ha az Isten, kifürkészhetetlen bölcsességében, megengedi is, hogy az egyház üldöztessék, de nem tűri meg, hogy az ördögök abból bűnös dicsőséget szerezzenek magoknak; midőn a keresztényeket bünteti, még akkor is a lázadó szellemek megaláztatására gondol. Azt akarja, hogy a hamis jóslatok elhallgassanak, s hogy a bálványok, bevallva legyőzetésüket, végre elismerjék a kereszt diadalát.

Egy angyal, a Magasságbelitől megbízást kapva, azonnal leszáll a halomra, a hol, a rege szerint, Dedalus, miután átszelte a levegőt, a világosság nemtőjének feláldozta szárnyait. Az égi küldött behatol a sybilla templomába. A Diocletian által küldött jós ép akkor mutatott be áldozatot. Négy bika hull el Hekate tiszteletére: fekete juhot áldoznak az Éjnek, az Eumenidák anyjának; a tűz meg van gyújtva Plutó oltárain; az áldozatok egészen benn vannak a lángokban, s olaj-ár ömlik égő belső részeikre. Segítségül hívják a Chaost, Styxet, Phlegetont, a Párkákat, a Furiákat, e pokoli istenségeket: följárlják nekik a keresztények fejét. Alig volt vége a visszataszító áldozatnak, a sybilla, magán kívül, fölkiált:

- Itt az idő, megkérdezni a jósdát; az isten! itt van az isten!

Míg ő a szentély bejáratánál beszél, a Sátán egyszerre izgalomba hozza a bálványok papnőjét. A sybilla vonásai eltorzulnak, arczának színe elváltozik, haja szálai égnek állnak, keble hullámoz, termete nagyobb lesz, hangja már nem a halandóé. A háromlábú széken ülve, egyre küzd a sötétség fejedelmének sugallata ellen.

- Hatalmas Apolló - kiált föl a jó, Smintha és Delos istene, te, kit a sors kiválasztott, hogy általad felfedje a halandók előtt a jövőt, méltóztassál velem tudatni, mi lesz a keresztények sorsa! A jámbor császár kiirtsa-e a földről az istenek szentségtörő ellenségeit?

E szavakra a papnő nagy erőfeszítéssel háromszor felkel; valami természetfölötti erő mindannyiszor visszaülteti a jósszékre: a szentély száz ajtaja megnyílik, hogy utat nyisson a jósszavaknak. Oh csoda! a sybilla néma marad. Az ördög által kifárasztva, hasztalan iparkodik megtörni a csendet: csak zavart és tagolatlan hangokat ad. Az Ur angyala feltűnik a papnő szemei előtt: nyílt ajakkal, téveteg szemekkel, kuszált hajjal, mutatja őt kezével a szemlélőknek; ezek nem látják a mennyei jelenést, de borzalom fogja el őket. A sybilla, az örvény szelleme által lecsillapítva és utolsó erőfeszítést téve, el akarja rendelni a keresztények üldöztetését, s csak eme szavakat mondja:

- A földön lévő igazak nem engednek szólanom.

A Sátán, e nyilatkozat által legyőzve, szégyennel és fájdalommal távozik, de nem veszi el reményét s nem adja föl terveit. A mit nem tehetett meg maga, megteszi az emberek szenvedélyeinek segítségével. A jó átadja az istenek válaszát egy numid lovagnak, a ki gyorsabb a szeleknél: Diocletian megkapja; a tanács összeül.

- Ez állítólagos igazak, kiált föl Hierokles, a keresztények. A jóda, gunyból, ama néven nevezi őket, a melyet önmagoknak adnak. Augusztus, tehát a keresztények hallgattatják el az ég szavát, oly borzalmat keltenek e szörnyek az istenekben és az emberekben!

Diocletiant, a kit az ős kigyó titkon zavarba ejtett, meglepte Hierokles magyarázata. Nem látja már, a mi a jóda nyilatkozatában a keresztényeknek kedvez. A babona elfojtja a bölcseséget: fél, hogy előnyt szerez a Furiák hiveinek. De még habozik. Ekkor zaj támad a tanácsban, hogy a keresztények felgyújtották a palotát. Hierokles tanácsára, Galerius készítette elő e tüzvészt, hogy ez által véget vessen a császár ingadozásainak. A czézár, színlelt levertséggel, azonnal felkiált:

- Itt az ideje határozni, mikor a gonosztévők az elégséges veszélyének tesznek ki!

E szavakra az egész tanács, elcsábítva vagy megcsalva, az istentelenek halálát követeli; s a császár, önmaga is megrémülve, megparancsolja az üldöztetési rendelet közzétételét.

XVIII.

A pokol öröme. Galerius, Hierokles tanácsára, lemondásra kényszeríti Diocletiánt. A keresztények előkészülete a vértanuságra. Konstantin, Eudor segélyével, elmenekül Rómából és Konstánczhoz fut. Eudor börtönbe vettetik. Hierokles Galerius első minisztere. Általános üldözés. A zsarnokság ördöge megviszi Jeruzsálembé az üldöztetés hírért. A Hierokles által küldött százados felgyújtja a szent helyeket. Dorotheus megmenti Cymodoceát. Találkozás Jeromossal a betlehemi barlangban.

A Sátán ama nap óta, a melyen az első asszony beleharapott a halálthozó gyümölcsbe, nem érzett ily nagy örömet. «Pokol, így kiált fel, nyisd meg örvényeidet a lelkek befogadására, a kiket Krisztus elragadott tőled! Krisztus le van győzve, birodalma romba döntve; az ember visszavonhatatlanul az enyéem.»

Igy beszélt a sötétség fejedelme: hangja lehat a fájdalmak örvényébe. Az elkárhozottak ismét hallani vélik a gyászos ítéletet, s borzalmas kiáltásokat hallatnak a lángok között. Az örök éj ölében maradt ördögök mind a földre futnak. A lég elhomályosult a tisztátalan szellemek rajától. A nap futását igazgató kerub borzalmában visszariadt, s véres felhőt borított homlokára, siralmas hangok hallatszottak az erdőkből; a hamis istenek oltárain a bálványok ajkain rettenetes mosoly ült; a gonoszok a föld minden részén ugyanazon pillanatban új vonzódást éreztek a rossz iránt és lázadó terveket koholtak.

Különösen Hieroklest ellenállhatatlan buzgalom szállja meg: művét be akarja fejezni s rajta az utolsó simításokat megtenni. Diocletian uralkodik, a hitehagyott nem örvendhet föltétlen tekintélynek. Az álbölcs megragadja tehát a kedvező alkalmat; s ismervén Galerius szenvedélyeit, így szól hozzá:

- Fejedelem akarsz-e uralkodni; akkor egy pillanat sincs veszteni való. Az augusztus most megfosztotta magát a keresztények támogatásától. A lázadók kiirtásáért téged nem fog érni a gyűlölet, a melyet ily szigorú intézkedés maga után szokott vonni, mert a rendelet a császár nevében van kiadva. Diocletian meg van rémülve az általa kimondott határozattól: használd föl a félelem e pillanatát; mondd meg az öregnek, hogy itt az ideje nyugalomát élveznie s egy fiatalabb hősnek engednie a rendelet végrehajtását, a melytől a birodalom üdvé függ. Tetszésed szerint fogsz választani czézárokat; uralkodóvá teszed a bölcseséget: a jelen neked fogja köszönni boldogságát, s a jövő századok emlegetni fogják erényeidet.

Galerius helyeselte Hierokles buzgalmát; a gyáva tanácsost méltó barátjának, hű szolgájának nevezte. A czászár minden kegyencze tapsolt, még Publius is, a ki, mint a hitehagyottnak vetélytársa, csak eszközt keresett ennek elvesztésére; de mint ügyes udvaronc nagyra is óvakodott ellenszegülni a bűnnek, a mely Galerius nagyravágyásának hizelgett. Mint Róma praefectusa, magára vállalta a pretoriánok és a Marsmezőn táborzó légiónok megnyerését.

Galerius elmegy a fürdő-palotába. Diocletian tágas lakásának legtávolabbi zugába volt zárkózva. Midőn a császár kimondta a keresztények fölé az ítéletet, ugyanazon pillanatban az Isten is kimondta a császár ítéletét: az igazsággal az uralom is véget ért. A lelkipurdalástól és aggodalmaktól zaklatott augusztus úgy érzé, hogy az ég elhagyta, s keserű gondolatok foglalták el lelkét: egyszer csak Galerius jelentik. Diocletian czászár néven üdvözlí őt.

- Még mindig czászár! kiált a fejedelem hevesen. Hát örökké csak czászár leszek?

Ugyanazon időben bezárja az ajtókat, s a császárhoz fordulva, folytatja:

- Rendeletedet, augusztus, kifüggesztették Rómában, s a keresztények szemtelenül letépték azt. Előre látom, hogy ez istentelen faj nagyon sok bajt fog okozni öregségednek; engedd megbüntetnem elleneidet, s tedd vállaimra az uralkodás terhét: korod, hosszas munkálkodásod, ingadozó egészséged, minden azt parancsolja, hogy nyugalmat kell keresned.

Diocletian a meglepetésnek legkisebb látszata nélkül, viszonzá:

- Te zudítod agg fejemre e bajokat: nélküled nyugodtan hagytam volna magam után a birodalmat. Hát húsz évi dicsőség után homályban tespedjek el?

- Jól van, mondá Galerius dühösen, ha nem akarsz az uralomról lemondani, nekem kell gondoskodni magamról. Tizenöt évig harczoltam a bárbarok ellen vad országokban, míg a többi czézár békében uralkodik termékeny tartományokban: meguntam utolsónak lenni.

- Tudod-e, felelé az öreg, hogy az én palotámban vagy! Nyájörző pásztor! bármily gyenge vagyok is, még visszataszíthatlak semmiségedbe; de sokkal tapasztaltabb vagyok, hogysem csodálkoznám háladatlanságodon, és sokkal jobban meguntam az emberek kormányzását, hogysem elvitassam tőled e szomorú dicsőséget. Szerencsétlen Galerius, tudod-e, mit kívánsz? Húsz évig volt kezemben a birodalom gyeplője, s ez idő alatt békés álom nem zárta le szemeimet; csak aljasságokat, cselszövéseket, hazugságokat, árulásokat láttam magam körül; a trónról csak üres nagyságot s az emberi nem iránt mély megvetést viszek magammal.

- Én majd, mondá Galerius, meg tudom magamat védeni a cselszövéstől, az aljasságtól, a hazugságtól és az árulástól: vissza fogom állítani a frumentáriusokat, a kiket te oktanul eltöröltél; ünnepélyeket adok a tömegnek: s mint a világ ura, ragyogó tettek által fényes hírnevet szerzek nagyságomnak.

- Igy, viszonzá Diocletian megvetéssel, igen meg fogod nevetetni a római népet.

- Persze, mondá a vad czézár, s ha a római nép nem akar nevetni, könnyet facsarok szemeiből! Dicsőségem szolgálja leend, vagy meghal. Rémületet keltek, hogy megmentve legyenek a megvetéstől.

- Az eszköz nem oly biztos, mind hiszed, viszonzá Diocletian. Ha az emberszeretet nem tartóztat föl, légy tekintettel saját biztonságodra: a szigorú uralom nem lehet hosszú. Nem mondom, hogy gyors bukásnak nézesz eléje; de a dolgok kezdeteiben bizonyos foka van a rossznak, a melyet a természet nem tűrhet meg. S e rossznak elemeit, bámi ok miatt, csakhamar eltűnni látjuk. A sok gonosz fejedelem közt egyedül Tiberius igazgatta sokáig az állam kormányrudját; de Tiberius csak életének utolsó éveiben volt szigorú.

- Ez a beszéd mind haszontalan; kiáltott fel Galerius türelmét vesztve: nem oktatásokat kérek tőled, hanem uralmat. Azt mondád, hogy a korlátlan hatalom nem bír már vonzerővel előtted, add át hát vöd kezeibe.

- Ez a cím, felelé Diocletian, nem lehet előnyödre előttem. Boldoggá tetted-e leányomat? Hűtlen lettél szerelméhez, üldözöd a vallást, a melyet ő szeret, s talán csak lemondásomat várod, hogy Valeriát valamely elhagyott helyre száműzzed. Lám, miként fizettél jótetteimért! De megboszulom magam: átadom neked a hatalmat, a melyet sírom szélén akarsz kitépni kezeimből. Nem fenyegetéseidnek engedek, hanem egy égi hangnak engedelmeskedem, a mely azt mondja, hogy a nagyság ideje elmúlt. Átadom ezt a biborrongyot, mely rám nézve csak gyászos szemfedő már: vele együtt neked ajándékozom a trón összes gondjait. Kormányozd a szétzüllő világot, melyben mindenütt a halál ezer kútfeje fakad; gyógyítsd meg a romlott erkölcsöket, egyeztesd ki az egymással harczoló vallásokat; tüntesd el az álbölcsesség szellemét, a mely a társadalom legbelső részeit is tépi, kergesd vissza erdeikbe a bárbarokat, a kik előbb-utóbb elnyelik a római birodalmat. Én megyek: salonai kertemben élve, megérem még, hogy az egész világ átka leszesz. Mint hálátlan fiu, csak mint fiaid hálátlanságának áldozata fogsz meghalni. Uralkodjál hát; siettesd ez állam végét, a melynek bukását én néhány pillanatra elodáztam. Ama fejedelmek fajából való vagy, a kik nagy átalakulásuk korszakában jelennek meg a földön, a midőn a családok és a királyságok az istenek akaratából eltűnnek a föld színéről.

Így dőlt el Diocletian palotájában a birodalom sorsa: a keresztények pedig az egyház szorongatásáról tanácskoztak egymás között. Minden tanácskozásuk lelke Eudor volt. A trombita harsogás mellett közzétett rendelet megparancsolta a szent könyvek elégetését és a templomok lerombolását, a keresztényeket becstelenségnek mondotta ki; megfosztotta őket a polgári jogtól; a magisztrátusoknak megtiltotta elfogadni sérelmek, lopás, rablás és házasságtörés miatt benyújtott panaszait; mindennemű személyt fölhatalmazott feladásukra, kínoknak vetett alá és halálra ítelt mindenkit, a ki vonakodik áldozni az isteneknek.

E Hierokles által sugalmazott rendelet szabad folyást engedett a bölcsek tanítványa bűneinek s teljes kiírtással fenyegette a hiveket. Mindenki, a szerint, a milyen jelleme volt, menekülni vagy küzdeni készült.

A kik féltek, hogy elesnek a gyötrelmek alatt, a bárbarok közé mentek: többen az erdőkbe és elhagyott helyekre vonultak; látni lehetett, a mint a hivek átölelték egymást az utcákon és gyengéd búcsút vettek, üdvözölve egymást, hogy Jézus Krisztusért szenvedhetnek. Előbbi üldözésekből kimenekült, tiszteletreméltó hitvallók vegyültek a tömegbe, hogy bátorítsák a gyengeséget vagy mérsékeljék a buzgalom hevét. A nők, a gyermekek, az ifjak körülvették az öregeket, a kik a legnevezetesebb vértanuk által adott példákra emlékeztették őket; ilyen példák voltak: Lőrincz, a római egyházból, a kit izzó szénre tettek; saragossai Vincze, a ki a börtönben az angyalokkal beszélgetett; meridai Eulália; antióchiai Pelágia, a kinek anyja és nővérei egymást átölelve fultak a vízbe; Felicitas és Perpetua, a kik a kárhágói szinkörben közdöttek: Tivadar és a hét ancyrai szűz; a két, különböző sírokba temetett jegyes, a kiket azután ugyanazon koporsóban egyesülve találtak. Így beszéltek az öregek; a püspökök elrejtették a szent könyveket, s a papok kettősfenekű dobozokba zárták az uti eledelt: ismét megnyitották a legelhagyatottabb és legismeretlenebb katakombákat, hogy helyettesítsék a templomokat, a melyektől megfosztattak; kinevezték a szerpapokat, a kiknek álöltözetben segínyt kellett vinni a vértanuknak a bányákba, börtönökbe és a kinpadra; elkészítették a gyoicsot és a balzsamot, mint nagy csata előestéjén; megfizették adósságaikat; kibékültek ellenségeikkel. Mindez zajtalanul, fitogtatás, zúgolódás nélkül; történt; az egyház egyszerűen készült a szenvedésre: mint Jefte leánya, nem kért egy pillanatot sem atyjától, hogy megsirassa a hegyek között áldozatát.

A légiókban lévő keresztény katonák értesítették Eudort, hogy új összeesküvés van kitörőfélben; hogy Galerius nevében bő ajándékokat osztogatnak a seregben; hogy a csapatoknak másnap a Mars-mezőre kell gyűlniök, s hogy a császár lemondásáról beszélnek.

Lasthenes fia bővebb tudomást szerez magának: azután Tiburba, Konstantin rendes lakhelyére siet. E herczeg, az udvar kelepczéitől távol, az Anio vizesése fölött, Vesta és Sybilla templomainak közelében, egy kis magányban lakott. Horác és Propert házai elhagyatva álltak a folyó partjain, elvadult olajfa-ligetek között. A mosolygó Tibur, mely annyiszor adott ihletést a latin múzsának, csak rombadőlt kéjlakokat és minden századbeli sírokat mutogatott. Hasztalan kereste volna valaki a Lucretius oldalain a kéjlgő költő emlékét, a ki egy szűk helyre zárta reményeit, s bort és virágokat áldozott a nemtőnek, a ki életünk rövidségére emlékeztet bennünket.

Egyszer csak, éjnek idején, jelentik Konstantinnak, hogy Eudor megérkezett. A herczeg fölkel, megragadja barátja kezét s a terrászra vezeti őt, a mely, Vesta templomát övezve, az Anio esése fölött emelkedett. Az eget felhők boríták, a sötétség mély volt; a szél süvöltött a templom oszlopai között, szomorú hang hallatszott a légben: az ember bizonyos időközökben hallani vélte a Sybilla barlangjának bömbölését, vagy a gyászos szavakat, melyeket a keresztények a holtakért zsolozsmáznak.

- Czézár fia, mondá Eudor, nemcsak le fogják mészárolni a keresztényeket, hanem Diocletian a kormánypálcáját is átadja Galeriusnak. Holnap, a Mars-mezőn, a légiók jelenlétében, fog

lejátszódni e nagyszerű jelenet. Te nem leszel meghíva a hatalomban való részesülésre; bűneid a te dicsőséged, atyád dicsősége, és vonzalmad egy isteni valláshoz. Daja, e pásztor, Galerius nővérének fia és Severus, a katona, - ezek lesznek a római nép czézárjai. Diocletian ki akart téged nevezni, de fenyegetés segélyével elvetettek téged. Fejedelem, egyháznak és világnak reménye, meg kell hátrálni a vihar elől. Galerius fél tőled, és életedre tör. Holnap, mihelyt sorsoddal tisztában leszel, atyádhoz fogsz menekülni; minden készen lesz utazásodhoz. Minden állomáson gondod legyen ez utánad hagyott lovak megcsonkíttatására, hogy ne üldözhesselek. Konstáncznál be fogod várni a keresztények és a birodalom megmentésére alkalmas pillanatot; s ha itt lesz az idő, a gallok, a kik már látták közelről a Capitoliumot, meg fogják előtted nyitni annak útját.

Konstántin egy pillanatig szótlanul áll: ezer heves gondolat keletkezik szívében. A számára készülő sérelmek fölött méltalankodva, az igaz vér megboszulásának reményétől lelkesítve, s talán a nagy lelkeket mindig megkísértő trón fénye által csábítva, nem tudja magát elhatározni a menekülésre; csak Diocletian iránti tisztelete, hálája mérsékelte hevét: e fejedelem lemondásának híre széttépett minden köteléket, mely a Konstáncz fiát lenyűgözte. Föl akarja lázítani a légiókat a Mars-mezőn; csak boszut és harczot szomjuzik: ilyen Arábia sivatagain a forró homok közé került paripa; hogy némi árnyékot leljen a nap heve ellen, lehajtja és gyors lábai közé rejtje fejét; sörénye kuszáltan hull alá; vad szeme sanda tekintetet vet gazdájára: de lábai kiszabadulnak a békából, reszket, kapálja a földet; a trombita megharsan, azt mondja: «Előre!»

Eudor csillapítja Konstántin harcias gerjedelmeit.

- A légiók megvannak vásárolva, mondja, minden lépésedre vigyáznak, s oly vállalatot kísérenél meg, a mely kiszámíthatatlan bajokba sodorná a birodalmat. Konstáncz fia, te uralkodni fogsz egykor a világ fölött s az emberek neked fogják köszönni boldogságukat. De az Isten még kezeiben tartja koronádat, próbára akarja tenni egyházát.

- Jól van, mondja a fiatal herczeg, élénken elérzékenyülve, el fogsz jönni velem Galliába, s ama katonák élén, a kik annyiszor tanúi voltak vitézségednek, együtt fogunk visszatérni Rómába.

- Fejedelem, felel Eudor meghatott hangon, a mi kötelezettségeink nem ugyanazok: te a földé vagy az égért; én az égé vagyok a földért. A te kötelességed elutazni, az enyém maradni. Kétségkívül a féltékenység döntötte el a keresztények sorsát, a melyet én keltettem Hieroklesben: vagyonom, tanácsaim, életem a keresztényeké; nem távozhatom a harczmezőről, a hova az ellenség hívott; jegyesem és atyja érdeke is keleten való jelenlétemet követeli. Végre, ha testvéreimnek az állhatatosság példáira tesz szükségök, az Isten talán meg fogja adni a belőlem hiányzó erényeket.

E pillanatban természetfölötti fény világította meg az Anio partján Symphorosa és a hét gyermekvértanu sírjait.

- Nézd, kiált fel Eudor, a szent sírokat mutatva Konstántinnak, nézd mily erőt tud az Isten adni, ha akar, asszonyoknak és gyermekeknek! E hamvak mennyivel dicsőbbeknek tűnnek fel előttem az itt pihenő híres rómaiak porainál! Fejedelem, ne foszsz meg engem ily dicső sorstól; de engedd meg, hogy e szentek sírjaira sírig tartó hűséget esküdjem neked.

E szavakra Lasthenes fia tisztelettel akart lehajolni a kézre, a mely a világ kormánypálcáját volt hordozandó; de Konstántin nyakába borul Eudornak és sokáig karjaiba szorítja a nemes és nagylelkű barátot.

A herczeg előparancsolja kocsiját; felül rá Eudorral; az éjben, Herkules elhagyatott templomának csarnokai hosszában robognak el. Az Anio viszhangzott Mæcenás palotájának romjaiban. Philopœmen ivadéka és a czézár örököse szótlanul elmélkedtek az emberek és birodal-

mak sorsáról. Itt terült el Albunea erdeje, a hol Latium királyai tanácsot kértek a mezei istenektől; itt éltek Soracte hegyének és Utica völgyeinek népei; itt volt ama szabin nők bölcsője, a kik kuszált hajjal rohanva Tatius és Romulus seregei közé, némelyeknek ezt mondták: «Fiaink és férjeink vagytok,» másoknak pedig: «Testvéreink és atyáink vagytok.» Lalage dalnoka és Augustus minisztere váltották fel őket e tájakon, a melynek a földjét a Palmyra trónjáról leszállt királynőnek is taposnia kelle. A kocsi gyorsan elhagyja Brutus villáját, Hadrián kertjeit, s megáll a Plotius-család sírjánál. Eudor elválk Konstántintól e gyásztorony lábánál, s egy magános ösvényen megy Rómába, hogy készüléteket tegyen a herczeg menekülésére. Konstántin rosszul palástolva gondjait és alig titkolhatva haragját, a fürdő-palota felé veszi útját.

Galerius támadása oly hirtelen, s Diocletian lemondása oly váratlan volt, hogy Konstáncz fia, a ki egészen a keresztények sorsával volt elfoglalva, meglepetett ellenségeitől. Tudta jól, hogy a czézár régóta igyekszik az augusztust lemondásra kényszeríteni; de akár csalódva, akár kijátszatva, azt hitte, hogy e katasztrófa még elég messze van. Be akart menni Diocletianhoz; a szerencsével együtt minden megváltozott. Galerius egy tisztje megtagadta a fiatal herczegtől a palotába való belépést, fenyegető hangon mondva neki:

- A császár azt parancsolja, hogy menj a légiók táborába.

A mars-mező legvégső pontján, Octavius sírjának lábánál emelkedett egy gyeptől alkotott magaslat, a melyen Jupiter szobrát hordozó oszlop állt. E magaslaton kelle Diocletiannak napkeletkor megjelennie, hogy a fegyveres katonák jelenlétében lemondjon a bíorról. Ama nap óta, a melyen Sulla leköszönt a dictátorságról, soha nagyobb látvány nem tárult fel a rómaiak szemei előtt. A kíváncsiság, a félelem, a remény óriási tömeget csalt a Mars-mezőre. Az új kormány közeledtének hírére fölébredt szenvedélyek alig várták a rendkívüli jelenet kimeneteletét. Kik lesznek az augusztusok, kik lesznek a czézárok? Az udvaroncok gondolom-formán oltárokat emeltek az ismeretlen isteneknek; féltek még gondolatban is megsérteni a hatalmat, a mely még nem létezett. Imádták a semmit, melyből a szolgaság fog fakadni; nem győzték találgatni, mi lesz a jövőbeli fejedelem szenvedélye, hogy gyorsan megszerezzék magoknak az aljasságot, a mely legtöbb kegyben részesül e kormány alatt. Míg a rosszak bűneik megmutatására, addig a jók erényeik eltitkolására gondoltak. Egyedül a nép nézte bamba közönnnyel az idegen katonákat, a kik számára urakat neveztek ugyanazon helyen, a hol e szabad nép egykor maga választotta hivatalnokait.

Diocletian nemsokára megjelent az emelvényen. A légiók elcsendesedtek s a császár így szólt:

- Katonák, koromnál fogva kénytelen vagyok a főhatalmat Galeriusra ruházni s új czézárokat kinevezni.

E szavakra minden szem Konstántin felé fordulá, a ki ép ekkor érkezett. De Diocletian Daját és Severust kiáltotta ki czézároknak. Mindenki zavarban van; azt kérdezgetik, ki az a Daja, s hogy Konstántin megváltoztatta-e nevét. Ekkor Galerius, eltaszítva kezével Konstáncz fiát, megragadja Daja karját, s bemutatja őt a légióknak. A császár leveti bíbor köpenyét s a fiatal pásztor vállára veti. Ugyanazon pillanatban átadja Galeriusnak törét, a polgárok élete fölötti korlátlan hatalomnak jelképét.

Az ismét Dioclessé lett Diocletian leszáll az emelvényről, kocsijába ül, szóttanul halad át Rómán, egyetlen tekintetet sem vetve palotájára, egyetlen egyszer sem fordítva vissza fejét, és hazája, Salona felé véve útját, elhagyja a világot, mely a végét ért uralom fölötti csodálat s a kezdődő uralomtól való félelem közt ingadozik.

Míg a katonák az új augusztust és az új czézárokat üdvözlík, Eudor átoson a tömegben és Konstántinig hatol. E herczeg még mindig határozatlanul lebegett a csodálkozás, a méltatlan-kodás és a fájdalom között.

- Konstáncz fia, sugja neki Eudor, mit csinálsz? Ismered sorsodat; a praetoriánok tribunjának már parancsa van elfogatásodra: kövess, vagy veszve vagy.

Elvonszolja a birodalom örökösét; kiérnek Róma kapuin egy elhagyatott helyre, a hol Konstantin később a Szent-Kereszt-bazilikát építteté.

Itt néhány szolga várt a menekülő herczegre; könnyek közt még rá akarja birni Eudort, hogy menjen vele, de a reménybeli vértanu hajthatatlan marad s esdve kéri Heléna fiát, hogy távozzék. Már hallani lehetett a Konstantint kereső katonák zaját. Eudor így imádkozik az örökkévalóhoz:

- Nagy Isten, ha azt akarod, hogy e herczeg néped ura legyen, kényszerítsd ez uj Dávidot, hogy rejtőzzék el Saul elől, s mutasd meg neki a Zeila pusztájába vezető utat!

A derült ég egyszerre mennydörögni kezd, villám csap le Róma bástyáira; egy angyal fényes utat rajzol le nyugaton.

Konstantin engedelmeskedik az ég parancsának: átöleli barátját és lóra ugrik. Elvágat: Eudor utána kiált:

- Emlékezzél meg rólam, ha már nem leszek! Herczeg, légy pártfogója és atyja Cymodoceának!

Hasztalan kívánságok! Konstantin eltűnik. Eudor elhagyatva, pártfogó nélkül, egyedül marad a császár haragjának, egy első miniszterre lett vetélytárs gyűlöletének, a hivek sorsának, és úgyszólván, az üldöztetés egész sulyának viselésére. Még ugyanazon este, Hierokles egy rabszolgája által följelentetve, mint keresztény börtönbe vettetik.

A Sátán, Astarte, az álbölcsesség szelleme háromszoros diadalkiáltással töltik el a levegőt, s átadják a világot a gyilkosság ördögének.

Midőn e dühöngő angyal, oda hagyva a fájdalmak honát, gyászba borítja a földet megjelenésével, rendes lakását nem messze Kárhágótól, ama templom romjai közt ütötte fel, a hol egykor emberáldozatokat égettek tiszteletére. Sötéten tekintő hidrák, sárkányok, hasonlók ahhoz, a mely ellen Cato egész serege harczolt, ismeretlen szörnyek, a minőket Afrika szül minden évben, az egyiptomi csapások, a mérges szelek, a betegségek, a polgárháboruk, a földet néptelenné tevő igazságtalan törvények a földet duló zsarnokság csusztak-másztak a gyilkosság ördögének lábainál. A Sátán kiáltására fölébred; elrepül a romok közül, hosszú porfelleget hagyva maga után; átszáll a tengeren; Itáliába érkezik. Tüzes felhőbe burkolva megáll Róma felett. Egyik kezében fáklyát, a másikban kardot tart; így adott jelt egykor a mézszárlásra, midőn az első Heródes Izrael gyermekeit legyilkoltatta.

Ah! ha a szent múzsa támogatná szellememet, ha egy pillanatra oda kölcsönöznék a hattyu énekét vagy a költő aranyozott nyelvét, mily könnyű volna szívig ható szavakkal elmondanom az üldöztetés szenvedéseit! Megemlékezném hazámról: a rómaiak bajait festve, a francziák bajait ecsetelném. Üdv neked, Jézus Krisztus jegyese, üldözött, de diadalmaskodó egyház! Mi is láttunk téged a vérpadon és a katakombákban. He hasztalan gyötörnek, a pokol kapui nem vesznek erőt rajtad: legnagyobb fájdalmaidban is mindig meglátod a hegyen annak lábait, a ki békét hirdet neked: nincs szükséged a napvilágra, mert az Isten világossága áraszt reád fényt: ezért ragyogsz a börtönökben. Bászán és Kármel szépsége eltűnik, Libánon virágai elhervadnak; egyedül te maradsz mindig szép!

Az üldöztetés egy pillanat alatt elterjed, a Tiber partjaitól a birodalom legszélső határáig. Mindenütt hallani, mint dőlnek össze a templomok a katonák kezeitől; a templomokban és ítélőszékekben elosztott hivatalnokok áldozásra kényszerítik a sokaságot; a ki vonakodik imádni az isteneket, elítéltetik és átadatik a hóhéroknak; a börtönök zsufolva vannak áldozatokkal;

az utakat megcsönkített emberek csapatosan fedik, a kiket bányákba vagy közmunkákra küldenek meghalni. Korbácsok, kínpadok, vaskarmok, kereszt, vadállatok tépik a gyenge gyermekeket anyáikkal együtt; itt lábuknál fogva meztelen nőket akasztanak karókra, s e szégyenletes és kegyetlen kínban engedik őket kimulni; ott két erővel összehajlitott fára kötik a vértanu tagjait: a fák kiegyenesedve kétfelé hasítják az áldozatot. Minden tartománynak megvan a saját kínzóeszköze: Mezopotámiában a lassu tűz, Pontusban a kerék, Arábiában a fejsze, Cappadociában az olvasztott ólom. A gyötrelmek közt gyakran csillapítják a hitvalló szomját és vizet locsolnak arczára, mert félnek, hogy a láz heve sietteti halálát. Néha, kifáradva a hivek egyenkinti megégetésében, tömegesen dobják őket a máglyára; porrá vált csontjaikat hamvaikkal együtt szélnek eresztik.

Galerius élvezetet talál e gyötrelmekben: nagy költséggel csodálatos termetű medvéket hozat, a melyek ép oly vadak, mint ő. E vadállatok mindegyikének rettenetes neve van. Lakomái alkalmával a bölcs Diocletian utóda embereket dobát nekik eledelül. E fősvény és kicsapongó szörnyeteg kormánya, zavart idézve elő a tartományokban, még jobban előmozdítja az üldöz-tetés tevékenységét. A városok ismeretek és tudomány nélküli katona-bírák alá vetvék, a kik csak halált tudnak osztogatni. Biztosok a legszigorubban kutatják az alattvalók javait és tulajdonait; fölmérik a földeket, megszámlálják a szőlővesszőket és fákat, számon tartják a nyájakat. A birodalom minden polgára köteles magát beiratni a számüzöttek lajstromává vált adókönyvbe. Nehogy valamely vagyon-részlet elvonassék a császár bírvágától, kínokkal kényszerítik a gyermekeket, hogy atyáik ellen, a rabszolgákat, hogy uraik ellen, az asszonyokat, hogy férjeik ellen valljanak. A hóhérok gyakran készítik a szerencsétleneket, hogy önmagukat vádolják, s oly gazdagságokat tulajdonítsanak magoknak, a milyenekkel nem bírnak. Sem az aggkor, sem a betegség nem ment föl a végrehajtó parancsainak való engedelmesség alól; megjelentetik még a fájdalmat és betegséget is; hogy mindenkit alávetessenek a zsarnok törvényeknek, évekkel toldják meg a gyermekkort, s éveket vesznek el az aggkortól: egy ember halála semmitsem vesz el Galerius kincseiből, a császár a sírral osztozik a zsákmányon: az emberek számából kitörölt ember nincs kitörülve az adózók sorából, s tovább fizet a szerencsétlenségért, hogy élt. Egyedül a szegények, a kiktől nem lehet semmit követelni, látszanak mentve lenni az erőszakoskodásoktól saját nyomorúk által; de nincsenek mentve a zsarnok gúnyolódó irgalmától: Galerius bárkákra rakatja s azután a tenger mélyére merítteti őket, hogy kigyógyítsa őket bajaikból.

A sérelmeknek csak egy nemében nem részesültek még a keresztények, de Hierokles nem akarta őket ettől megkimélni. Jézus Krisztus átlukgatott teste fölött megfojtott papok között, a bölcsök tanítványa nagylelkűen két könyvet tett közzé, a melyek telve voltak káromlásokkal az ellen az Isten ellen, a kit ő maga is imádott, a ki anyjának Istene volt: ily gyáva és kegyetlen egyszersmind az istentelen kevélysége! A gyűlöletében és szerelmében fáradhatatlan hitehagyott türelmetlenül várta a pillanatot, melyben Homér leánya ékessége lesz diadalának. Határozottan felfüggesztette vetélytársának halálos ítéletét, hogy e szeretett vetélytárs megmentésének reménye kísértetbe ejtse a messeniai szüzet.

«Megkísérlem, mondá magában a szégyen, kétségbeesés és öröm bizonyos vegyülékével, megkísérlem ez utolsó eszközt egy makranczos szépség ellenállásának legyőzésére; karjaimba fog hullni, hogy megmentse Eudor életét: azután kétszeresen boszut állva, megmutatom neki a hóhérok kezei közt lévő vetélytársamat, s e keresztény haldoklása közben fogja megtudni, hogy mennyasszonya meg van becstelenítve.»

A hatalomtól megrészegült Hierokles nem tudja kormányozni szenvedélyeit. Ez istentelen, ki megtagadja az Örökkévalót, csodálatos ellenmondásként, hitt a gonosz szellemben s a bűbájlás minden titkában.

Volt Rómában egy atyái hitéhez hűtlen zsidó: a sírok között élt, s a nép szava azzal vádolta, hogy titkos összeköttetésben áll a pokollal. Ez embernek rendes lakása Nero romba dőlt palotájának földalatti helyiségeiben volt. Hierokles megbízta egyik meghittjét, hogy keresse fel éjjel a becstelen izraelitát. A rabszolga, utasítva, hogy mit kell kívánnia, elmegy, s a romok között leszáll a földalatti üregbe. A rongyokkal fedett öreg emberi csontok tűzénél kezeit melegíté.

- Öreg, mondá a rabszolga, borzalomtól reszketve, át tudnál-e varázsolni egy pillanat alatt Jeruzsálemből Rómába egy szűzet, a ki megszökött Hierokles hatalma alól? Vedd ez aranyat, s beszélj félelem nélkül.

Az arany fénye és Jeruzsálem neve borzasztó mosolyt csalnak az izraelita ajkaira.

- Fiam, mondá, ismerem uradat; nincs, a mit meg ne kísérlenék, hogy kedvére tegyek: majd megkérdem az örvényt.

Szóla és ásni kezdi a földet; egy véres urna tűnik elő, mely Nero maradványait rejté magában; panaszos hangok törnek elő ez urnából. A bűbajos elhinti egy vas-oltáron a keresztények első üldözőjének hamvait. Háromszor kelet felé fordul, háromszor tapsol kezeivel, háromszor kinyitja a profanált bibliát, titokzatos szavakat mond, s a sötétség mélyéből felidézi a zsarnokság ördögét. Az Isten megengedi a pokolnak, hogy feleljen; a holtak maradványait égető tűz kialszik; a föld remeg; a borzalom velőkéig átjárja a rabszolgát; egész bőre borsószik, egy szellem jelen meg előtte; lát valakit, a kinek arcát nem ismeri és sóhajhoz hasonló gyenge hangot hall.

- Miért késtél oly sokáig? kérdé a zsidó. Mondd meg, át tudnál-e szállítani Jeruzsálemből Rómába egy urától megszökött keresztény nőt?

- Nem, felelé a sötétség szelleme: Mária védi e keresztény nőt hatalmam ellen; de ha akarod, egy pillanat alatt megvizsem Syriába az üldöztetési rendeletet és Hierokles parancsait.

A rabszolga elfogadja a pokol ajánlatát, és siet küldetéséről számot adni Hieroklesnek. A sötétség szelleme gyors hírnökké változva, leszáll Jeruzsálembe a századoshoz, a kinek Cymodoceát visszaszereznie kell. Galerius miniszterének nevében küldetése gyors teljesítésére ösztönzi, s a végzetes rendeletet kézbesíti Dávid városa kormányzójának: a szent helyek kapui azonnal bezáratnak, s a katonák szétszórják a hiveket. Konstáncz neje hiába veszi pártfogásába a keresztényeket; Konstantin menekülése és Galerius diadala egy pillanat alatt megfordították Heléna szerencséjét; az uralkodókra nézve a jólét az engedelmesség anyja; a királyok balsorsa feloldja az alattvalókat a hűségeskű alól.

Éj volt s az álom lezárta a halandók szemeit; a madár fészkében, a nyáj a völgyben pihent; a munka szünetelt: a családanya már alig pergeté orsóit alacsony tűzhelyének kialvó tüze mellett; Cymodocea, miután sokáig imádkozott jegyeséért és atyjáért, elaludt. Demodocus megjelent neki álmában. Szakála el volt hanyagolva; könnyár omlott szemeiből; lassan mozgató jóspálczáját, s nehéz sóhajok törtek föl kebléből. Cymodocea így szólt hozzá álmában:

- Oh atyám! miért hagytad el oly sokáig leányodat? Hol van Eudor? Visszajő-e esküm teljesítését követelni? Miért e könnyek, melyek arcodat áztatják? Nem akarod szívedre szorítani Cymodoceádat?

Az álmokép így szólt!

- Fuss, leányom, fuss! Lángok vesznek körül; Hierokles üldöz. Az istenek, kiket elhagytál, hatalmába adnak. Uj Istened diadalmaskodni fog; de mennyi könnyet kell atyádnak hullatni!

A jelenés eltűnik, s magával viszi a fáklyát, melyet Cymodocea Eudorral való egyesülése napján az oltárnál kapott: Cymodocea fölébred. Lángoló fény pirosra festé szobájának falait és ágyának függönyeit. Fölkel; látja, hogy a szent sír temploma ég. A lángok füstfellegek közt szállnak az ég felé, s véres világosságot árasztanak Jeruzsálem romjaira és Judea hegyeire.

Mióta az üldöztetés híre Syriában elterjedt, Cymodocea nem távozott Heléna hercegnő mellől; más keresztény nőkkel egy imaházba zárkózva, az új Sion keserveit zengé. Hierokles szolgája, elvesztvén minden reményét, hogy Cymodoceát megtalálja, s a még benne megmaradt tiszteletnél fogva nem mervén egy czézár nejének menedékhelyét megsérteni, fölgyújtotta a szent sír templomát. Heléna palotája a szent épület mellett volt; a százados azt remélte, hogy így kényszeríteni fogja Cymodoceát sérthetetlen menedékhelye elhagyására, és katonákkal várta, hogy a zavarban elfogja őt.

Dorotheus kitalálta e terveket: utat nyit a düledező falak és a mindenfelől leszakadó égő gerendák között; behatol Heléna palotájába. A csarnokok már elhagyatvák, csak néhány fejt vesztett asszony volt egybegyűlve egy belső udvaron, Judea királyainak egy oltára körül. Találkozik Cymodoceával, a ki hasztalan kereste dajkáját: nem látta őt többé viszont. Eurymedusa, a te sorsod ismeretlen maradt!

- Meneküljünk, mondá Dorotheus Demodocus leányának; még Heléna sem menthet meg; ellenségeid kitépnek karjaiból. Én ismerek egy titkos ajtót és egy földalatti folyosót, a mely Jeruzsálem falaiból kivezet bennünket: a többit majd elvégezi a Gondviselés.

A palota legvégső pontján, a Sion begye felőli részén nyílt egy titkos ajtó, a mely a Kálváriára vezetett; ezen át menekült meg Heléna az emberek tisztelgéseitől, midőn a kereszt lábaihoz ment imádkozni. Dorotheus, Cymodoceától követtelve, lassan megnyitja az ajtót; kidugja fejét, és kint semmit sem lát. Kézen fogja Cymodoceát; kilépnek a palotából. Majd lassan osonnak tova romok között; majd meggyorsítják lépteiket kevésbé akadékos helyeken: néha lépteiket hallanak nyomukban és elrejtőznek a romok közé: néha egy katona fegyverzöreje állítja meg őket, a ki a sötétben botorkál. A tűzvész zaja és a tömeg zavart kiáltásai távolból hallatszanak mögöttök; áthatolnak a völgyön, a mely a Kálváriát Sion hegyétől elválasztja.

E hegy oldalában egy ismeretlen ut nyílt: a bejáratot áloé-bokrok és vadolajfa-ágak takarták el. Dorotheus elhárítja ez akadályokat és bemegy a föld alatti folyosóba: tüzet csal ki egy kovaköböl, meggyújt egy ciprus-ágot, s a fáklya fényénél tova halad Cymodoceával a sötét boltozatok alatt. Dávid e helyen siratta egykor bűnét: a falakon mindenütt versek láthatók, a melyeket a bűnbánó király írt, midőn halhatatlan könnyeit hullatta.

Sírja a földalatti helyiség közepén volt, s az alján megvolt még a rávéssett pásztorbot, hárfa és korona. A mostani rémület, a mult emléke, a hegy, melynek orma Ábrám áldozatát látta, s a mely belsejébe a király próféta koporsóját rejté, - mindez izgalommal tölté el a két keresztény szívét: nemsokára kijutnak e folyosóból, és hegyek között a bethlehemi úton állnak; áthaladnak Róma csendes mezőin, a hol Rákhel nem akart megvigasztaltatni, és megpihennek a Messiás bölcsőjében.

Bethlehem egészen elhagyatott volt: a keresztények szétszórattak. Cymodocea és kalauza beléptek a jászolhoz: csodálták a barlangot, a hol az egek Királya születni akart, a hol az angyalok, pásztorok és mágusok imádták őt, a hova egykor az egész földnek meg kell vinnie hódolatát. Judea pásztorai által e helyen hagyott ajándékok bő táplálékot nyújtanak a két szerencsétlennek. Cymodocea szeretet-könnyeket hullatott: Jézus bölcsőjének csodái szívéhez szóltak.

- Tehát itt mosolygott az isteni Gyermeke isteni anyjára! mondá. Oh Mária! óvd Cymodoceát. Miként te, ő is menekülő Bethlehemben!

Demodocus leánya azután köszönetet mondott a nemeslelkű Dorotheusnak, a ki érette annyi fáradságnak és veszélynek tette ki magát.

- Én régi keresztény vagyok, felelé a sokat próbált ember; a szorongatásban örömet találok.

Dorotheus letérdelt a jászol előtt.

- Irgalom Atyja, mondá, könyörülj rajtunk, s emlékezzél meg, hogy Fiad e helyen ajánlta föl első könnyeit az emberek üdvéért!

A nap pályája végéhez közelgett. Dorotheus kimegy Demodocus leányával, remélve, hogy valamelyik pásztorral találkozik; észrevesz egy embert, a ki Engaddi hegyéről jött le: kákaöv volt ágyékai körül; szakálla és haja rendetlenül nőttek; vállán homokkal telt kosár volt, melyet kínosan hozott egy barlang bejáratához. A mint meglátja az utasokat, azonnal ledobja terhét: s méltatlankodó tekintetet vetve rájuk, felkiált:

- Róma gyönyörei, még e pusztában is háborgattok? Távozzatok! A bűnbánattal fegyverkezve, felfedezem töreiteket, és kinevetem erőlködéseiteket.

Szólt, és mint a vizek mélyére merülő tengeri sas, besiet a barlangba. Dorotheus keresztényre ismer benne; előbbre megy, s a szikla nyílásán át így beszél:

- Menekülő keresztények vagyunk: légy szíves szállást adni nekünk.

- Nem, nem, kiált a remete, e nő sokkal szebb, hogysen emberek egyszerű leánya lehetne.

- E nő, viszonzá Dorotheus, hitujoncz, a ki tanulja ama könnyeket, melyeket Jézus Krisztus szolgáitól követel. Görög nő, neve Cymodocea; el van jegyezve Eudornak, a keresztények védőjének, a kinek neve talán elhatott hozzád; én Dorotheus, Diocletian első tisztje vagyok.

A remete kiugrik a barlangból, mint valami athléta, a ki olajfa-koszorú övezte homlokkal váratlanul megjelen az olympiai játékokon.

- Jer barlangomba, kiált fel, barátom jegyese!

A remete megnevezi magát. Cymodocea megismeri Eudor barátját, a ki Scipio sírjánál beszélgetett vele. Dorotheus, a ki ismerte Jeromost az udvarnál, csodálattal szemléli a virrasztások és sanyargatások folytán elsovadt anachorétát, Epikúr egykori jeles tanítványát. Követi őt a barlangba: nem látható egyéb, mint a biblia, egy halálzó, s néhány szétszórt levél a szent könyvek hagyományából. Nemsokára mindenről felvilágosítást ad egymásnak a két keresztény s a fiatal zarándok leány. Ezer emlék érzékenyíti el őket, ezer megható történet fakaszt könyveket szemeikből: miként a különböző hegyekről jövő patakok ugyanazon völgyben egyesítik vizeiket.

- Tévedéseim szülték vezeklésemet, mondja Jeromos, s nem hagyom el többé Betlehemet. Az Üdvözítő bölcsője lesz sírom.

Az anachoréta megkérdi azután Dorotheust, hogy mit fog tenni.

- Fölkeresem, feleli Dorotheus néhány barátomat Joppében....

- Hogyan! mondja Jeromos, szavába vágva, szerencsétlen vagy és barátokra számitasz! Egy moabita lejő szikláiról, hogy Jerikóba menjen. Tavasz volt; a lég üde és kellemes vala. A moabita nem szomjazott meg: minden lépten-nyomon vízzel telt patakokra talált. A viharok időszakában, a nyár emésztő hevében, tér haza: szomj gyötri a moabitát; néhány cseppet keres abból a vízből, melyet a hegyekben látott: minden patak kiszáradt!

Jeromos egy ideig hallgat, azután felkiált:

- Oh nagyszerű sors! Eudor, hát te a keresztények védője vagy? Oh barátom! mit tehetek érted?

A remete, természetfölötti világosságot nyerve, hirtelen fölkel.

- Mire valók ez aggodalmak! kiált föl. Asszony, te szeretsz és menekszel! Vőlegényed talán e pillanatban vallja meg hitét, s te nem vagy ott, hogy elvitasd tőle a máglya dicsőségét! Azt hiszed, hogy midőn fönt lesz a vértanuk sorában, szívesen fogad koszorú nélkül? Mint király

csak királynőt vehet oldala mellé! Teljesítsd kötelességedet, menj Rómába, követeld vissza vőlegényedet, szerezd meg a pálmát, a melynek nászünnepélyedet díszítenie kell... De mit mondok? te még nem tartozol a választott juhok közé.

A remete ismét elhallgat; habozik s nemsokára felkiált:

- Keresztény leszesz; az én kezem fogja homlokodra önteni az üdvöt adó vizet. A Jordán közel van ide; e vízből merítsd az erőt, mely nincs meg benned; életed veszélyben forog, el kell rejteni téged a halál elől. Igen, elég oktatást nyertél. Az üldöztetés a tudomány: a ki sír Jézus Krisztusért, annak nem kell többet tudnia.

Így beszél Jeromos tanítói és papi tekintéllyel. A szende és félénk Cymodocea feleli:

- Uram, legyen a te ígéd szerint. Keresztelj meg: nem leszek királyné vőlegényem mellett, csak szolgálója leszek. Ha valamit sajnálok az életben, ez az, hogy nem mehetek többé atyámmal Ithome hegyére a nyájakat megnézni; hogy nem ápolhatom őt öregségében, mint ő ápolt engem gyermekségemben.

Cymodocea elpirult és sírt, midőn így beszélt. Beszédében összevegyült régi és új vallásának viszhangja: így vegyülnek össze a tiszta éj csendében két eol-hárfa hangjai; így rezg együtt két lant, melyek egyike dóriai modorban komoly hangokat, másik ióniai modorban kéjes hangokat ad: ily kellemes zajt hallat Florida fenyüerdőiben két ezüstös gólya, zengzetes szárnyait csapkodva; az erdő szélén ülő indián figyelemmel hallgatja a légből szétáradt hangokat, s ez összhangban fölismerni véli atyái lelkeinek hangját.

XIX.

Demodocus visszatérése Homér templomába. Fájdalma. Hirét veszi az üldöztetésnek. Rómába megy, mert azt hiszi, hogy Hierokles oda vitette Cymodoceát. Cymodocea Jeromos által megkereszteltetik a Jordán vizében. Ptolemaisba érkezik és hajóra száll Görögországba. Egy vihar következtében, mely az Isten parancsából támasztatott, Cymodocea, kénytelen Itáliában kikötni.

Ki tudná ecsetelni az apai fájdalom keserűségét?

A szomorú elválás után a rabszolgák Demodocust visszavezették Athén fellegvárába. Az éjet Minerva templomának egyik csarnoka alatt töltötte, hogy a nap első sugarainál megláthassa Cymodocea hajóját. Midőn a reggeli csillag megjelent Hymettos orma fölött, az öreg könnyei ismét bő patakokban ömlöttek.

- Oh leányom! kiáltott fel, mikor jössz vissza Keletről, mint ez a csillag, hogy megörvendeztesd atyádat?

A hajnal nemsokára bevilágítja a magános habokat, hol egyetlen vitorlát sem lehet felfedezni; de az elsimult hullámokon még látni lehetett az eltűnt hajók fehérítő nyomát. A habokból kelő nap megaranyozta s egyszersmind megbarnította a tenger színét. Báránnyelűk mutatkoztak itt-ott Attica égének azúrján; egy-kettő, rózsaszínre festve, a nap csillaga körül lebegett, mint a Horák fátyola. E látvány csak ingerelte Homér papjának fájdalmát. Zokogásba tör ki: mióta leánya a világon van, most látja először tőle távol a nap keltét. Demodocus nem fogadja el házi gazdája gondoskodásait, a ki látván nagy fájdalmát, örül, hogy eddig gyermekek és feleség nélkül élt: így a pásztor is a völgy ölében reszketve hallgatja a távoli ágyú moraját; sajnálja a harczmezőn elesett áldozatokat és áldja szikláit és kunyhóját.

Demodocus másnap el akarja hagyni Athént és visszatérni Messeniába. Fájdalma nem engedte, hogy a hosszú uton menjen, a melyet Cymodoceával megjárta. Korinthusban Olympia felé veszi útját; de nem tudta elviselni az ünnepélyek örömet és zaját, a melyeket ekkor az Alpheos partján tartottak. Midőn Elis hegyein áthatolt, meglátta Ithome csúcsait, élettelenül esett rabszolgái karjaiba. Csakhamar életre hozzák: sápadtan és reszketve, nemsokára megérkezik Homér templomához. Az ajtók küszöbét már hervadt levelek boríták; fű nőtt minden uton; oly hamar elenyésznek a földön az ember nyomai! Demodocus belép ősi szentélyébe; a lámpa ki volt aludva. Az oltáron láthatók az utolsó áldozat hamvai, a melyet Cymodocea atyja leányáért az isteneknek bemutatott. Demodocus leborul a költő képe előtt.

- Oh te, ugymond, ki most egész családom vagy! Priamos fájdalmainak dalnoka, zokogd el most fajod utolsó ivadékának keserveit.

E pillanatban Cymodocea lantjának egyik húrja elpattant s hangot adott, mely reszketéssel tölté el az öreget. Fölemeli fejét; meglátja az oltárra akasztott lantot.

- Vége van, kiált föl, leányom meghal! A Párkák, lantjának húrját elszakítva, adják tudtomra sorsát.

E kiállításra a szolgák a templomba futnak és akarata ellenére elviszik Demodocust.

Minden nap nagyobbítja gyötrelmeit; ezer emlék tépi a szívé. Itt oktatta leányát az ének művészetében; ott sétált vele. Semmisem kegyetlenebb, mint ama helyek látása, a hol a boldogság idejében laktunk, a midőn elvesztettük azt, a mi életünk báját képezte. Messenia polgárait meghatotta Demodocus fájdalma. Megengedték neki, hogy abba hagyassa a szent ténykedéseket, a melyeket csak könnyek közt végzett. Napjai fogytak, nagy léptekkel haladt a sír fele; leánya levelei, Keleten eltévedve, nem jöttek el hozzá. Lasthenes családja nem

gondozhatta az öreget: üldöztetett, és Eudor anyja meghalt. Mennyi áldozatot mutat be Homér papja a szavára nem hallgató isteneknek! mennyi hekatombát ígér, ha Neptun visszavezeti Cymodoceát a Pamysus partjaira! A nap leáldozik, a nap újra születik, és Demodocus kezét mindig vérben látja, a mint a bikák és üszők beleit kérdezgeti. Elmegy minden templomba; elmegy egészen Tænarus ormáig, hogy megkérdezze a jósokat. Majd gyászruhába öltözködik és a Furiák templomának érczkapuin zörget; engesztelő ajándékokat mutat be a vészthozó nővéreknek, mintha szenvedései bűnök volnának! Majd virágokkal koszoruzza magát! mosolygó arcot színlel könnyben uszó szemekkel, hogy irgalomra bírjon valamely istenséget, a mely ellensége a könnyeknek. Ha vannak régóta elhanyagolt istentiszteletek, Inachus és Nestor századaiban gyakorolt szertartások, Demodocus följújtja azokat; lapozza a sybillai könyveket; csak szerencsésnek vélt szavakat ejt ki: tartózkodik bizonyos táplálékoktól; óvakodik bizonyos tárgyakkal találkozni; figyel a szelekre, a madarakra, a felhőkre; nincs elég jóslat atyai szeretetének! Ah! szánandó öreg! hallgass a trombita szavára, a mely Ithome ormán megharsan; az tudodra adja leányod sorsát.

Messenia kormányzója számos kísérettel bejárja az egész vidéket, Galerius császárrá kiáltva ki és az üldöztetési rendeletet kihirdetve. Demodocus nem tudja, hogy jól hallott-e; Messenébe siet: mindenki megerősíti szerencsétlenségét. Corone kikötőjébe Keletről érkezett egy hajó ugyanakkor elbeszéli, hogy Homér leánya, Jeruzsálemben elraboltatva, Hierokleshez vitetett. Mit tegyen Demodocus? A roppant sok sorscsapás erőt ad neki: eltökéli magát, hogy Rómába siet, Galerius lábaihoz borul, visszakéri leányát. Mielőtt elhagyná a félisten templomát, egy kis elefántcsont hajót s egy könnytartó edényt tesz le Homér szobrának lábához, nyugtalanságának és fájdalmának áldozatakép és jelképeül! Azután eladja házi isteneit, ágyának biborát, Epicharis nászfátyolát, a mely Cymodoceának volt szánva; magával viszi minden vagyonát, hogy megválthassa szerelme gyermekét. Hasztalan gondoskodás! Az ég nem akarta visszaadni szerzeményét s a föld minden kincsével sem lehetett volna megfizetni az új keresztény koszoruját.

Cymodocea nem volt már a világé. A keresztséget fölvéve, elfoglalandó volt helyét a mennyei szellemek közt. Már elhagyta a betlehemi barlangot Dorotheussal. Napkeltekor zordon és terméketlen helyeken haladt. Az utat a pusztában élő szt. Jánosként öltözött Jeromos mutatta a hitujoncznak. Nemsokára megérkeznek Judea utolsó hegyfokához, a mely a Holttenger vizeit és a Jordán völgyét szegélyezi.

Két, északról délnek egyenesen és kanyarulatok nélkül huzódó hegyláncz táru fel a három utas előtt. A Judea felőli részen e hegyeket kréta- és homokkövek alkotják, a melyek fegyverpiramisok, összegöngyölt zászlók, vagy egy síkság szélén felütött tábori sátrak alakját utánozzák. Az Arábia felőli részen meredek fekete sziklák, a melyek a Holttengerbe kénes és kátrányos patakokat öntenek. Az ég legkisebb madara sem találna itt táplálékul egyetlen szál füvet; minden azt hirdeti, hogy itt egy elátkozott templom hazája van; minden borzadni látszik a vérfertőzéstől, a mely Ammonnak és Moábnak adott életet.

A mondott völgy talaja e két hegyláncz között olyan, mintha rég kiszáradt tenger feneké volna: sós partok, száraz iszap, s a hullámok által felszántott futó homok. Itt-ott nyomorúságos fák kinosan nőnek az élettelen talajon: leveleiket befödi az őket tápláló só, s kérgüknek füst íze és szaga van; falvak helyett néhány torony romjai láthatók. A völgy közepén halad egy szintelen folyó: kedvetlenül ballag az őt elnyelő fertőzött tó felé. Medrét alig lehet megkülönböztetni a homokos talajtól, de partjait füzesek és nádasok segítézik, a melyekbe elrejtőzik az arab, ha az utast vagy zarándokot kifosztani készül.

- Ime, ugymond Jeromos két csodálkozó vendégéhez, ezek ama helyek, a melyet az ég áldásaival és átkaival híressé tett: ez a folyó a Jordán, az a tó a Holttenger; ti ragyogónak látjátok, de a bűnös városok, a melyeket keblében rejt, megmérgezték habjait. Örvényei elhagytottak

s nincs bennök semmiféle élő lény; hajó sohasem szelte hullámain; partjain nincsenek madarak, fák, pázsitok; rettenetesen keserű vize oly súlyos, hogy a leghevesebb szelek sem tudják felkorbácsolni. Itt az ég izzó ama tűztől, a mely Gomorrát fölemésztette. Cymodocea, ezek nem a Pamysus partjai és nem a Taygetos völgyei. A Hebronba vezető uton vagy, ama helyeken, hol Józ sue hangja viszhangzott, midőn a napot megállította. A Jehova haragjától még füstölgő földön jársz, a melyet később Jézus Krisztus irgalmas szavai vigasztaltak meg. Fialtal hitujonc, e szentelt magányba jöttél keresni azt, a kit szeretsz, e nagy és szomorú puszta emlékei össze fognak vegyülni szeretetteddel, hogy ezt megerősítsék és komolyabbá tegyék: ez elhagyatott vidék látása époly alkalmas a szenvedélyek ápolására, mint kioltására. Ártatlan leány, a tied jogosak, s nem vagy képtelen, mint Jeromos, elfojtani azokat az égető homok súlyával!

Igy beszélve, szálltak le a Jordán völgyébe. Az emésztő szomjtól gyötört Cymodocea aranyszínű citromhoz hasonló gyümölcsöt szakít egy bokorról; de midőn ajkaihoz viszi, azt veszi észre, hogy keserű és meszes hamuval van tele.

- A világ gyönyöreinek képe, kiált föl a remete.

És, lerázva lábairól a port, folytatja útját.

Mialatt a zarándokok egy tamarind- és balzsamfa erdő felé haladnak, a mely fehér és finom homokon nőtt, Jeromos egyszerre megáll, s majdnem léptei alatt valami mozgást mutat a mozdulatlan pusztában: egy mélyen fekvő sárga folyó volt, mely lassan hömpölygette sűrű habjait. Az anachoréta üdvözli Jordánt és felkiált:

- Ne veszítsünk egy pillanatot sem, boldog leány! Jer, meríts életet ugyanazon helyen, hol a pusztából jövő izraeliták átkeltek a folyón, s a hol Jézus Krisztus előhírnöke által megkereszteltetni akart. Az ott Abarim hegye, a melynek ormáról Mózes felfedezte számodra az ígért földét; ama szemközti hegy ormán imádkozott érted Jézus Krisztus negyven napig. Jerikó romba dőlt falainak láttára romboljuk le a sötétség bástyáit, a melyek lelketet övezik, hogy az élő Isten beléphessen.

Jeromos azonnal lemegy a folyóba, Cymodocea utána. Dorotheus, e jelenetnek egyetlen tanuja, térdre hull a parton. Ő a keresztatyja Cymodoceanak, s ő hagyja helyben Eszther nevét. A habok szét válnak a szűz hitujonc körül, mint megoszoltak ugyanazon helyen a frigyszekrény körül. Szűzi ruhájának redői, elkapatva az ár által, feldudorodnak mögötte; meghajtja fejét Jeromos előtt, s oly hangon, mely megbüvöli a Jordán nádasait, ellene mond az ördögnek, pompáinak és cselekedeteinek. Az anachoréta egy kis kagylóval merítve a folyóból az újjáteremtő vizet, Homér leányának fejére önti azt az Atyának, Fiunak és Szentléleknek nevében. Felbomlott hajzata két oldalt hull le fejről a gyorsan leömlő habok alatt, a melyek elsimítják gyűrűit: így nedvesíti meg a tavaszi langy eső a virágzó jázminokat és csurog le illatos száraikon. Oh! mily megható volt e rejtve keresztelés a Jordán vizében! Mily megindító volt a szűz, a ki a puszta mélyében, ugyszólván, megrabolta az eget! Csak akkor tűnt fel szebbnek e helyen a legfőbb szépség, a midőn a megnyílt felhők közül a Szentlélek galamb képében leszállt Jézus Krisztusra, s midőn e szavak voltak hallhatók:

- Ez az én szerelmes fiam.

Cymodocea hittal és az élet bajai ellen bátorsággal telve jő ki a habokból: az új keresztény, Jézus Krisztust hordva szívében, hasonló volt a nőhöz, a ki anyává lévén, egyszerre oly erőket érez magában gyermekéért, a minőket önmagáért nem bírt.

E pillanatban egy arab csapat jelen meg a folyótól nem messze. Jeromos, ki első pillanatra megrémült, csakhamar felismerte a keresztény törzset, a melynek ő volt apostola. E kis egyház, mely sátor alatt imádta az Istent, miként Jákob idejében, nem menekedett meg az üldöz-

tetéstől. A római katonák megfosztották lovaitól és nyájaitól: csak tevéi maradtak meg. A főnök, a hegyek közé menekülve, távolról hívta őket, és siettek őt követni: e hű szolgák bőséges tej-adót vittek uraiknak, mintha sejtették volna, hogy azoknak nincs más táplálékuk.

Jeromos a gondviselés kezét látta e találkozásban.

- Ez arabok, ugymond Dorotheusnak, elvezetnek ptolemaisi testvéreimhez, s ott könnyen találhattok hajót Itáliába.

- Szelid tekintetű és fürgelábú zerge, tiszta forrásnál kellemesebb szűz, mondá az arabok főnöke Cymodoceának, ne félj semmit: én elvezetlek mindenüvé, a hova csak kívánod, ha Jeromos atyánk parancsolja.

A nap sokkal előbbre haladott lévén, hogysem utra lehetett volna indulni, ott maradtak a folyó partján; leöltek egy bárányt, a melyet egészben megsütöttek; egy áloé-fából készült tálcán felszolgálgják; mindegyik letép egy darabot az áldozatból; kevés teve-tejet isznak, melynek íze olyan mint a datolyáé. Az éj beáll. Egy tűz-rakás köré ülnek. A lándzsához kötözött tevék második kört képeznek Izmael ivadécai mögött. A törzs atyja elbeszéli a szenvedéseket, melyeket a keresztényeknek tűrniök kell. A tűz világosságánál látni lehet kifejező taglejtéseit, fekete szakálát, fogait, a különböző formákat, a melyeket elbeszélése folyamán öltözetének ad. Társai feszült figyelemmel hallgatják: mindnyájan előre hajolva, arcukat a láng fölé tartva, majd csodálkozva kiáltanak föl, majd kenetesen ismétlik főnökük szavait; néhány teve kinyújtja fejét a csoport fölé s ez lerajzolódik a sötétben. Cymodocea szótlanul szemléli e keleti pásztort; csodálja a vallást, a mely vad hordákat polgárosított, és segélyére küldött a gyengeségnek és ártatlanságnak, míg a hamis istenek visszavezették a rómaiakat a barbárságra s elfojtották szívökben az igazságosságot és könyörületet.

A hajnal első sugarainál az egész összegyűlt csapat a Jordán folyó szélén imádkozik az Örökkévalóhoz. Egy tevének szőnyeggel terített háta volt az oltár, a melyre a bujdosó egyház szent jelvényeit tették. Jeromos átadja Dorotheusnak a ptolemaisi főbb hivekhez írt leveleit. Cymodoceát béketűrésre inti, boldognak mondva önmagát, hogy keresztény menyasszonyt küld barátjának.

- Menj, ugymond, Jakob leánya, ezelőtt Homér leánya, Kelet királynője, fénytől ragyogva távozik a pusztából. Daczolj az emberek üldözéseivel. Az új Jeruzsálem nem sír pálma alatt ülve, mint a Titus által foglyul ejtett Judea; hanem, győzelmesen és diadalmasan, dicsőségének halhatatlan jelvényeit szedi a pálmáról!

E szavak után Jeromos búcsút vesz vendégeitől és visszatér a bethlehemi barlangba.

Az arab törzs hozzáférhetetlen hegyeken át vezeti a két menekültöt Ptolemais kapuiig. Az angyalok Királya, a ki nem szünt meg Cymodocea fölött örködni, csodálatosan támogatta őt fáradalmai között; hogy megvédje a pogányok szemeitől, felhőbe burkolja őt is, Dorotheust is. Mind a ketten e lepel alatt lépnek Ptolemaisba. A templom, mely még nem volt lerombolva, tudokra adja a pásztor lakását. A szorongattatás e napjaiban az üldözött keresztények testvérek voltak, kiket tisztelettel és szeretettel fogadtak; elrejtették őket az életveszélyben s a legmelegebb szeretettel siettek segítségökre. A pászturnak jelentik, hogy két idegen áll kapujában; sietve lemegy. Dorotheus, egyetlen szót sem szólva, az üdv jele által ismerteti meg magát.

- Vértanuk! kiált föl a pásztor azonnal! Áldott legyen a nap, mely lakomba hoz benneteket! Úr angyalai, lépjete be Gedeonhoz: itt találjátok a moabiták elől elrejtett eleséget.

Dorotheus átadja a pászturnak Jeromos levelét, s elbeszéli Cymodocea szenvedéseit.

- Hogyan! kiált föl a pap, a mi védőnk menyasszonya! a szűz, kinek történetétől viszhangzik egész Syria! Én cezáreai Pamphilus vagyok, s egykor ismertem Eudort Egyiptomban.

Jeruzsálem leánya, mily nagy a te dicsőséged! Ah! a te jeles pártfogód, a szent Heléna, már nem tehet érted semmit: maga is el van fogva. Hierokles szolgái mindenütt keresnek; sietve el kell hagynod e várost; de még van mentség: hova akarsz menni?

Dorotheus, kinek hite nem oly lángoló, mint Jeromosé, s ki nem lát be az ég céljaiba, mint ő; Dorotheus, kinek vallásába még emberi gyengeségek vegyülnek, nem hiszi, hogy Cymodocea jegyeséhez mehetne.

- Ez annyi volna, mint kiszolgáltatni magadat Hieroklesnek, mondá, a nélkül, hogy megmenthetnéd, vagy csak láthatnád is Eudort, ha ellenségeink kezébe esett. Engedd, hogy atyádhoz kísérjelek. Jelenléted visszaadja neki az életet. Elrejtünk tégedet valamely ismeretlen barlangban, s én elmegyek Rómába felkeresni Lasthenes fiát.

- Én fiatal és tapasztalatlan vagyok, felelé Cymodocea; légy vezérem, oh legnyájásabb ember; keresztény leányodnak követnie kell tanácsaidat.

Ptolemaisban csak egy hajó volt, a mely Thessalonicába készült: az új keresztény és nemes vezérek kénytelenek voltak ezt használni. Ismeretlen nevet vettek föl, s távoztak a kikötőből, a melyet szent Lajos, a hitetlen kezeiből kiszabadulva, annyi századdal később erényeivel volt díszítendő. Ah! Cymodocea útra kelt, hogy fölkeresse atyját a Pamysus partjain, és az öreg maga hasztalan kérdezgette a Tiber hullámain. Rómában idegen lévén, minden pártfogót, minden támaszt nélkülözvén, Eudorra számított, de az emberek köréből kiszabadított hitvalló nem hallgathatja meg, nem siethetett segélyére.

Az Aventin hegyének lábánál, Capitolium falai alatt emelkedett egy őrségi államfogház, a mely Romulus századában épült. Catilina bűntársai e börtön mélyéből hallgatták Ciceró szavát, a ki a Concordia templomában ellenök vádat emelt. Szent Péter és szent Pál fogsága megtisztítá később a bűnösök e tanyáját. Itt várta Eudor mindennap a parancsot, mely őt át volt adandó a bírának: itt értesült anyja haláláról, mint áldozatának kezdetéről. Gyakran írt vallásossággal és szeretettel telt leveleket Homér leányának: némelyeket elfogtak az üldözők, mások elvesztek a hullámokban; de a fogságban is kijutott neki ama fájdalmas vigaszokból és örömeiből, a melyeket csak a keresztények ismernek. Minden nap szaporodtak szerencsétlenségének és dicsőségének társai.

Midőn a gazdag földmives learatja az új gabonát, tágas csűrbe hordja mind ama kalászokat, a melyeket öszvérek lábai fognak kinyomtatni, mind azokat, melyek a cséplők csapásaira fogják odaadni kincseiket, mind azokat, a melyekből súlyos henger fogja kiválasztani a magot; a falu viszhangzik a gazda és szolgák kiáltásaitól, a lakomát készítő nők hangjától, a kévék körül játszadozó gyermekek lármájától, az arany kalászokat vonó vagy azokért menő ökrök bőgésétől: így gyűjti össze Galerius is a világ minden részéből, szent Péter börtönében, a legjelesebb keresztényeket: a választottak gabonáját, az isteni aratást, mely gazdagítani fogja a jó pásztort! Eudor egymás után látja megérkezni barátait, a kikkel egykor Gallia szívében, Egyiptomban, Görögországban, Itáliában találkozott: ölelheti Viktort, Sebestyént, Rogatiánt, Gyárfást, Protázt, Lactantiust, Arnobiust, a vézuvi remetét, és Perseus ivadékát, a ki meghalni készül Jézus Krisztus sírjáért, királyiabbán, mint őse Sándor koronájáért. Lacadæmon püspöke, Czirill, is szaporítja a börtön örömeit. Minden ismerős láttára tularadó öröm fogja el őket, dicsénekekkel magasztalják az isteni gondviselést s békecsókokat osztanak egymásnak. E hitvallók a börtönt templommá változtatták, a mely éjjel-nappal az Ur dicséretétől viszhangzik. A keresztények, kik még nem voltak bezárva, irigyelték ez áldozatok sorsát. A vértanukat őrző katonák gyakran megtértek az ő beszédjeikre, s a börtönőrök, más kezekbe adva a kulcsokat, a foglyok soraiba léptek. Teljes rend uralkodott a szenvedő társak között. Az ember azt hitte volna, hogy halálra készülő embertömeg helyett, nyugodt és jól rendezett családot lát. Jámbor cselek segélyével a hitvallók az emberszeretet és a vallás minden vigaszában részesültek. Tíz üldöztetés találékonytette az egyházat. Katonának, kereskedők-

nek, rabszolgáknak öltözött áldozárok, szerpapok, nők, sőt gyermekek, ügyes és szent furfangok segítségével, behatoltak a börtönökbe, a bányákba, s a máglyák tövéhez. A római főpap ismeretlen magányból igazgatta a buzgalom mozgalmait. A vallásból és a balsorsból fakadó törhetetlen hűség fűzte össze a testvéreket. Az egyház nemcsak saját gyermekeit segítette, hanem örködött az ellenséges vallás szerencsétlenei fölé is; keblére szedte őket; a szeretet elfeledteté vele saját fájdalmait, hogy csak a nyomorult igényeivel foglalkozzék.

A fogságban összegyűjtött hívek legcsodálatosabb véletleneknek voltak tanúi. Mennyire meg volt lepetve Eudor, midőn egy napon egy fogházi szolgálónak öltözött nőben a szép és tündöklő Aglájára ismert.

- Eudor, monda ez neki, Sebestyént nyilak döfték át a katakombák bejáratánál; Pachóm Thebais pusztáiba vonult; Bonifác megtartotta szavát: megküldte saját ereklyéit, mint vértanút, Bonifác megvallotta Jézus Krisztust! Kérd az eget, hogy részesítsen ugyanazon boldogságban egy szerencsétlen bűnös nőt!

Máskor nagy zaj támadt, Genesius a híres színész vezettetett a börtönbe.

- Ne féljete már tőlem, kiáltá, midőn belépett, testvéretek vagyok! Még előbb káromoltam szent titkaitokat, mulattattam a körülem levő tömeget; bűnös játékaiban a vértanuságot és a keresztséget kértem. Alig ömlött reám a víz, fejem fölött egy az égből leszálló kezét és fényes angyalokat láttam; kitörölték bűneimet egy könyvből. Azonnal megváltozva, komolyan felkiáltottam: «Keresztény vagyok!» Nevettek, nem akartak szavaimnak hinni. Elbeszéltem, a mit láttam. Megvesszőztek, s ide jöttem, hogy meghaljak veletek.

E szavakat mondva, Genesius megöleli Eudort. Lasthenes fia, a hitvallók között, mindenkinek figyelmét magára vonta. A vézuvi remete a Scipió sírjánál történt találkozásukra emlékezteti, s ama reményekre, a melyeket erénye azóta keltett benne. A gall hitvallók így szólnak hozzá:

- Emlékszel-e, mennyire kívántuk, hogy Rómában egyesüljünk, a mint most egyesülve vagyunk? Akkor még nagyon távol voltál a dicsőségtől, a mely ma fejedet övezi.

Mig így a foglyok beszélgetnek, egy veteránkatona-köpenybe öltözött agg férfi lépett be; még nem látták őt a börtönökben szolgáló keresztények között; a vértanuknak a szent úti edelt hozta melyet Marcellin küldött a lacedaemoni püspöknek. A börtön félhomályában nem lehetett fölmérni az öreg vonásait; Eudor után kérdezősködik; megmutatják neki az imába merültet; hozzá megy, elgyengült karjaiba veszi és szívéhez szorítja, könnyeket hullatva. Végre zokogva fölkiált:

- Zakariás vagyok!

- Zakariás! ismétli Eudor örvendezve és meglepetve, Zakariás! Te, atyám! te vagy, Zakariás! És térdre hull az öreg előtt.

- Ah! fiam, mondja a frankok apostola, kelj fel. Nekem kell leborulnom előtted. Mi vagyok én hozzád képest? haszontalan és ismeretlen öreg.

Körülveszik a két barátot: tudni akarják történetüket; Eudor elbeszéli: könny patakzik minden szemből. Lasthenes fia megkérdi Zakariást, miként vezette őt az isteni gondviselés az Elba partjairól a Tiber partjaira.

- Fiam, feleli Cassius ivadéka, a frankok legyőzettek Konstáncz által. Pharamond egy kis törzsnek adott engem, a mely, teljesen meghódítva, Agrippina gyarmatáig hozatott. Az üldöztetés kitört: mivel Galliában, hol a czézár pártfogolja a keresztényeket, még nem uralkodik, a lutetiai és lugdunumi püspökök kiválasztottak bizonyos számú papokat, hogy ezek szolgálatára legyenek a hitvallóknak a birodalom többi részeiben. Azt hittem, hogy kötelességem

előbb jelentkezni, mint a fiatalok, mert ezeknek élete szükségesebb, mint az enyém. Meghallgatták kérésemet és Rómába küldöttek.

Ezután Zakariás értesíti Eudort Konstantinnak atyjához való szerencsés megérkeztéről, Konstáncz betegségéről, s a katonák hangulatáról, a kik fiának szánták a bíbort. E hír új bátorságot önt a keresztényekbe, s erőt ad a megpróbáltatás eme perczeiben. Eudor sohasem vesztette el reményét, habár a keresztények meg voltak fosztva hatalmas pártfogóiktól: Prisca Salonába ment férjével, Valeria pedig Galerius által Ázsiába száműzetett. Eudor még a fogságban is tervet kovácsolt az egyház és a világ üdvére; rá akarta bírni Diocletiant az uralom visszavételére, s egy követet küldött hozzá a hívek nevében.

Az egész egyház Eudor bátorságában, előrelátásában és tanácsaiban bízott, s Cymodocea hasztalan kívánta jegyese pártfogását. Macedonia felé evezett. Borzasztó emberek környezték. Reggeltől estig tobzódó és részeg katonák és matrózok minden pillanatban bántalmazták az ártatlanságot. Csakhamar észrevették, hogy Dorotheus és Demodocus leánya keresztények. Van a keresztben bizonyos erő, a mely nem tud elrejtőzni a bűnös tekintete elől. E felfedezés nagyobbította a bárbarok szemtelenségét. Majd azt ígérték a szerencsétlen párnak, hogy partra érve megszabadítják a hóhértól, majd azzal fenyegették, hogy Neptun haragjának csillapítására a tengerbe dobják; utálatos énekeket zengtek Cymodocea füle hallatára; s szépsége lángra lobbantván állatias vágyukat, féltő volt, hogy a legvégső sérelmekre vetemednek.

Dorotheus atyai okossággal és hősi bátorsággal védte az ártatlanságot. De mit tehetett egyetlen egy ember dühös tigrisek egész csapata ellen?

Az örökkévaló Fia, angyali karok kíséretében, e pillanatban tért vissza a teremtet világ legvégső hatáiról. Azért távozott az enyészhetetlen lakokból, hogy visszaadja az életet és az ifjúságot az elvénuilt világoknak. Gömbről gömbre, napról napra, méltóságos léptekkel járta be ama szférákat, a melyben isteni, s az emberek előtt talán ismeretlen értelmek laknak. Visszatérve a megközelíthetetlen szentélybe, leül az Isten jobbára; békés tekintete azonnal a földre esik. A Mindenható minden műve között az ő szemeinek legkedvesebb az ember. Az Üdvözítő megpillantja Cymodocea hajóját; látja a veszélyeket, a melyekben az ártatlan áldozat forog, a ki a pogányok részére meg fogja szerezni Izrael Istenének áldását. Az ég csak azért engedte próbára tenni az új keresztényt, hogy erőt adjon neki a végső szorongatások legyőzésére, a melyek halhatatlan dicsőséggel fogják övezni homlokát. De a megpróbáltatás elég hosszú; Cymodocea nem fog messze távozni győzelme színterétől. Diadalának napja elérkezett, s az örök végzések a harctérre hívták a kiválasztott szűzet.

A felhőből adott egy jellel, Emmanuel tudtára adja a tengerek angyalának a Magasságbeli akaratát. A szél, mely eddig kedvező volt Cymodocea hajójának, azonnal megszűnik: mély nyugalom uralkodik a levegőben; alig támadnak néha-néha különböző oldalokról bizonytalan szellők, alig vonnak redőt a tenger sima felületén, s megmozgatják a vitorlákat, de nem képesek azokat feldagasztani. A nap elhomályosodik pályája közben, s az égnek zöld szalagokkal átszelt azurja színtelen és zavaros világossággá változik. Ólomszínű barázdák nyulnak el végtelenül a lomha és kihalt tengeren; a hajó-kalauz, fölemelve kezeit, így kiált föl:

- Oh Neptun! mit jósolsz nekünk? Ha művészetem nem csal, soha rettenetesebb vihar nem korbácsolta fel a hullámokat.

Azonnal elrendeli a vitorlák leeresztését, s mindenki készül a veszedelemre.

A felhők dél és kelet között tornyosulnak; vészes hadosztályuk a láthatáron fekete seregként, vagy távoli sziklákként tűnik fel. A nap, e felhők mögé bujva, kékes sugarakat lövell át rajtok, s az összezsufolt párákban fenyegető mélységeket fedez föl. Az éj beáll: sűrű sötétség veszi körül a hajót; a matróz nem tudja megkülönböztetni a mellette reszkető matrózt.

Egyszer csak mozgalom támad a hajnal tájai felől, s jelenti, hogy az Isten megnyitotta viharainak tárházát. A szélvész visszatarató korlát eltört, s az ég négy szele megjelen a tengerek ura előtt.

A hajó futásnak ered, s zajgó farát fordítja a heves keleti szélnek; egész éjjel szeli a csillogó hullámokat. A nap fölkel, de csak azért, hogy bevilágítsa és látni engedje a vihart: a hullámok egyformán hömpölyögnek. A hajó árbocjai és teste nélkül, a melyeket a szél útjában talál, nem volna zaj hallható a vizek fölött. Nincs rettentőbb valami, mint e csend a háborgásban, e rend a rendtelenségben. Hogyan lehetne kiszabadulni a viharból, a melynek czélja és dühöngése előre kiszámítottak látszik.

Kilencz egész nap vitetik a hajó ellenállhatatlan erővel nyugot felé. A tizedik éjjelen bevégzi futását, midőn a villámok fényénél sötét partokat pillant meg, a melyek mérhetetlen magasnak tűnnek fel. A hajótörés kikerülhetetlennek látszott. A hajóparancsnok mindegyik matrózt a maga helyére állítja s az utasoknak parancsolja, hogy vonuljanak a hajó belsejébe; ezek engedelmeskednek, s hallják, a mint fölöttük a végzetes ajtó bezáródik.

Ily pillanatokban lehet legjobban megismerni az embereket. Egy rabszolga erős hangon énekelt; egy asszony zokogva szoptatta gyermekét, a kinek nemsokára nem leendő szüksége az anyai kebelre; Zeno egy tanítványa az élet veszte fölött jajgatott. Cymodocea atyját és jegyesét siratta, s Dorotheussal együtt ahhoz imádkozott, a ki még az örvény szörnyeinek gyomrában is meg tud találni bennünket.

Heves rázkódásra lék támad a hajón, víz ömlik az utasok menedékhelyére; össze-vissza keveregnek. Elfojtott kiáltás hallatszik ki a rettenetes chaosból.

Egy hullám víz alá meríté a hajó farát: Homér leánya és Dorotheus a fedélzetre vezető lépcső aljához vettek. Félig elfuladva mennek föl rajta. Minő látvány! A hajó egy homok zátonyra jutott: a hajó orrától két nyíllövésnyire egy sima és zöldes szikla emelkedett ki a habokból. A hullámok által elragadt néhány matróz szétszórta úszott a mérhetetlen örvény fölött; a kötelekbe és horgonyokba kapaszkodtak. A hajókalauz, egy fejszével kezében, a hajó árbocját levágta, s a magára hagyatott kormányrud tompa zajjal forgolódott.

Gyenge volt a remény: a nyíláson betóduló vízár fölemelhette s a zátony másik oldalára vethette a hajót. De ki merte volna ily pillanatban a kormányt kezébe venni? A kormányos egy ügyetlen mozdulata két száz egyénre halált hozhatott. A félelem által megfékezett tengerészek nem bántalmazták már a két keresztényt; sőt ellenkezőleg elismerték Istenök hatalmát s kérték őket, hogy eszközöljék ki megszabadulásukat. Cymodocea, elfeledve bántalmaikat és az őt fenyegető veszélyeket, térdre hull és fogadást tesz az Üdvözítő anyjának: Dorotheus megragadja az elhagyatott kormányrudat; a hajó fara felé fordított szemekkel, félig nyílt szájjal várja a hullámot, a mely életet vagy halált hoz a hajóra. A hullám feltornyosul, közeleg, megtörik: hallani, a mint a kormány nagynehezen megfordul rozsdás sarkain; a szomszédos zátony helyet változtatni látszik, s borzasztó kétséggel vegyült örömmel érzik, hogy a hajó ki van emelve és rohamosan vitetik tova. A matrózok közt egy pillanatig rettenetes csend uralkodik. Egyszerre egy hang a vízmérőt kéri: a mérő lebukik; mély vízben voltak! Örömkialtás emelkedik az égbe.

Tenger csillaga, hajósok védasszonya, a te nagy jószágod csodája volt e szerencsétlenek megmenekülése. Nem valami képzelt istent látnak a hullámokból kiemelkedni és nekik csendet parancsolni; hanem természetfölötti világosság nyitja szét a felhőket; dicsfénytől övezve egy égi nőt vesznek észre, a ki egy gyermeket tart karjaiban és mosolyával csillapítja le a hullámokat. A tengerészek Cymodocea lábaihoz hullnak és megvallják Jézus Krisztust: az első jutalom, melyben az Örökkévaló egy üldözött szűz erényeit részesíti.

A hajó csendesen közeleg a parthoz, a melyen egy elhagyatott keresztény kápolna állt. Tengerbe vetik a tyrusi kötélhez erősített és kövekkel telt zsákokat, s a szent horgonyt, a hajótörtek utolsó segédeszközét. A hajót így megállítva, sietnek elhagyni. Mint királynő, kit az általa ép kiszabadított foglyok csapata környez, úgy száll Cymodocea, a matrózok vállain vitetve, a száraz földre. Azonnal teljesíti fogadását. A romba dőlt kápolnába megy. A matrózok, félig meztelenek és tajtékmal fedve, kettesével mennek utána. Véletlenül-e, vagy az ég intézkedése folytán, ez elhagyatott helyen megmaradt Máriának egy félig összetört képe, s Eudor jegyese reá akasztja a tenger vizétől egészen nedves fátyolát. Cymodocea birtokába vette a dicsőségére kiválasztott földet: diadalmasan lépett be Itáliába.

XX.

Cymodoceát Hierokles poroszlói elfogják és Rómába viszik. Néplázadás. Cymodocea, Hierokles kezeiből kiszabadulva, mint keresztény börtönbe vettetik. Hierokles kegyvesztése. Parancsot kap, hogy Alexandriába utazzék. Eudor levele Cymodoceához.

A hajnal visszahívta a halandókat fáradalmaikhoz és fájdalmaikhoz; mindenfelé ismét elővették kinos munkáikat: a földműves ekéje után menve, verítékével öntözte az ökör által szántott barázdát; a hámor az izzó vásra hulló kalapács ütéseitől viszhangzott; határozatlan zaj kél a városokban. Az ég derült s a kelet ragyogó volt. Cymodocea elé nem küldtek szalagokkal díszített hajót; nem várt rá a parton négy fehér lovas fogat. Itália a keresztényeknek szánt kitüntetéssel várta: üldöztetéssel és halállal.

Az ég végzése Homér leányát Tarentumtól nem messze, egy kiálló hegyfok alá vezette, a mely Archytas hazáját a hajótörtek szemei elől eltakarta. A hajókalauz felment a magas sziklákra, s körültekintvén, egyszerre felkiáltott:

- Itália! Itália!

E név hallatára Cymodocea rogyni érzé térdeit; keble hullámozott, mint a szél által hányatott hab. Dorotheus kénytelen volt őt karjaival támogatni, oly öröm fogta el a fölött, hogy ugyanazon földet tapossa, mint vőlegénye. Ha már az Isten elválasztotta atyjától, a kit még Messeniában vélt, legalább Rómába repülhetett.

- Most keresztény vagyok, mondá; Eudor már nem akadályozhatja meg, hogy fájdalmaiban osztozzam.

A mint Cymodocea e szavakat kimondta, egy hajó jelent meg a közeli hegyfoknál. Egy katonákkal megrakott bárka vontatta maga után. A matrózok csakhamar abban hagyják az evezést. A katonák elvágják a kötelet, a mely a hajó vontatására szolgált; a hajó megáll, lassankint elmerül és eltűnik a hullámokban.

Egyike volt ama szegényekkel és szerencsétlenekkel megrakott hajóknak, a melyeket Galerius e magányos partokon elsüllyesztett. A hullámok által fogságukból kiszabadított áldozatok közül némelyek a katonák bárkája felé usznak; de ezek dárdáikkal elűzik és a kegyetlenséget gúnnyal párosítva, Neptunhoz küldik őket vacsorázni. E látványra Cymodocea hajójának matrózai borzadva sietnek el a szirtek hosszában: de Dorotheus és társa nem tudják elfojtani szívökben a szeretetet, a keresztény eltörülhetetlen jelét. Hívják a szerencsétleneket, a kik még küzdenek a halállal; kezeiket nyújtják nekik és megmentik őket. Galerius szolgálai azonnal partra szállnak; körülveszik Dorotheust és Demodocus leányát.

- Kik vagytok ti, mondja a százados fenyegető hangon, a kik nem féltek kimenteni a halálból a császár ellenségeit?

- Én Dorotheus vagyok, feleli a keresztény, a kiben a méltatlankodás háttérbe szorította az eszélyességet; emberi kötelességet teljesítettem. Ah! hát azért hagyták meg Tarentumnak boszus isteneit, hogy így kiveszzen a részvétnek és igazságosságnak minden érzete!

Az egész birodalomban ismert Dorotheus névnek hallatára a százados nem meri rátenni kezét ily magas rangú férfiúra; de megkérdi, hogy ki az a nő, a kinek oktan szánakozása megsértette a rendeleteket.

- Kétségkívül keresztény! kiáltott fel, emberszeretete és szerénysége által meglepetve. Hova mentek? honnan jöttök? hogy jutottatok ide? Tudjátok-e, hogy Hierokles különös engedélye nélkül senkisémmé lehet Itáliába?

Dorotheus elbeszéli a hajótörést, s iparkodik eltitkolni társa nevét. A százados átmegy a törést szenvedett hajóra.

Midőn Cymodocea a matrózok fenyegetései által veszélyben látta életét, két, fájdalommal és szenvedéllyel telt bucsúzó levelet írt atyjának és vőlegényének. E levelek a hajón maradtak s felfedezték nevét a katonák előtt, az ágya felett talált kereszt pedig vallását: így árulta el magát Philomela szerelmes dalai által, a melyek felfedezték őt a madarász előtt; így ismerik föl a királyok jegyeseit kormánypálczáikról.

A százados így szólt Dorotheushoz:

- Kénytelen vagyok őrizet alá venni téged és e messeniai nőt. A keresztények ellen kiadott rendeletek teljes szigorral hajttnak végre; s ha szabadon hagynálak benneteket, életemet kockáztatnám. Egy követet fogok elküldeni, s a császár minisztere majd intézkedni fog sorsotok felől.

Hierokles ekkor korlátlan hatalmat gyakorolt a római világ felett; de erős nyugtalanság vett erőt rajta. Publius, római praefectus, kezdé őt Galerius kegyéből kiszorítani. Hierokles vetélytársa minden tervét meggátolta. Ha az üldöző, megunván Cymodocea visszatértére várakozni, át akarta Eudort adni a kínoknak, Publius talált módot az áldozat elhalasztására. Ha Hierokles első terveihez híven, felfüggeszté Lasthenes fiának ítéletét, Publius így szólt a császárhoz:

- Örökkévalóságod minisztere miért nem adja át a hóhérnak a lázadók legveszedelmesebb fejét?

Keletről semmi hír sem jött Cymodocea felől, s ez szinte aggodalomba ejtette az üldöző bűnös szerelmét. Türelmetlenségében öröket állított Itália és Sicilia minden kikötőjébe; számos futár éjjel-nappal híreket hozott neki a partról. E nyugtalanság közepett jött hozzá a tarentumi követ. Cymodocea nevének hallatára örömkialtásra fakad és kiugrik ágyából. Ilion dalnoka így festi le a trónjáról leugró Tartarust. Reszkető ajakkal, szerelemtől és örömtől ittas szemekkel kiált fel:

- Hozzátok ide messeniai rabszolgánómet! Szerencse-csillagom küldi őt.

Ugyanakkor megparancsolja, hogy Diocletian palotatisztjének adják vissza a szabadságát.

Dorotheusnak sok párthive és buzgó pártfogója volt Rómában, még a pogányok között is. Ez igazságos ember vagyonát és hatalmát mindig csak jogsértések megakadályozására s az ártatlanság védelmére használta. Most szedte gyümölcseit ez erényeinek, s a közvélemény védelméül szolgált neki az elvetemült miniszter ellen. E hatalmas kereszténynek és Cymodoceának találkozását Hierokles a véletlen művének tartotta; nem akart magának új ellenségeket szerezni, midőn Publius ellen már úgyis kellett küzdenie. A hitehagyott érzé feje fölött tornyosulni a közgyűlölet felhőit; s ezért, félve, hogy a nép egy öreg pogány pap érdekében fel fog lázadni, Demodocust ismeretlenül engedé Rómában bolygani. Az Isten kezdé megvakítani a gonoszt. A helyett, hogy egyenesen céljára tört volna, az emberi óvatosságok utvesztőjébe keveredett; s a politika, ravaszság és számítás segítségével éppen ama törökbe esett belé, a melyeket ki akart kerülni. Hierokles a nép szemében még hatalmasnak tünt fel; de a gyakorlott szem meglátta benne a hanyatlás és bukás jeleit: a tölgy is, melynek koronája az égig ér és gyökerei a pokolig hatolnak, daczolni látszik a téllal, szelekkel és villámmal; az utas, tövében ülve, csodálattal szemléli rendíthetetlen ágait, a melyek nemzedékeket láttak eltűnni, de a pásztor, a ki a hegy tetejéről nézi az erdők királyát, látja, hogy zöldelő lombja fölött elszáradt korona emelkedik.

A Vespasián színeköze felett kimagasló halmon Titus egy palotát építtetett Nero arany házának maradványaiból. Itt voltak összegyűjtve Görögország remekművei. Terjedelmes oszlopcsarnokokban, keleti márvánnyal fedett és drága mozaikokkal kirakott termekben voltak kiállítva

az antik szobrászat csodái: Zenodor *Merkurja*, a melyet Gallia Arvernum városából hoztak el, óriási méreteivel lepott meg, de a melyek semmit sem vontak le könnyedségéből; Lysippus *Fuvolyásnője* mosolyogva tántorogni látszott Bacchus befolyása alatt; Praxiteles bronz *Venusa* ugyanezen jeles művész márvány *Venusával* vetekedett; *Könyező matrónája* és *Örvendő Phrynéje* művészete hajlékonyságát tüntette föl: a szobrász szenvedélye visszatükröződött a kéjencz nő vonásain, a ki szerelmet látszott ígérni jutalmul a lángésznek. Egészen Phyrné mellett csodálni lehetett a *Nyelv nélküli nőoroslánt*, szellemes jelképét a másik kéjencznőnek, a ki inkább kinok közt halt meg, mintsem Harmodiust és Aristogitót elárulja. A *Vágy* szobra, mely valóban fölkelté a vágyat, a *Pihenő Mars* és az *Ülő Vesta* Scopas tehetségét tették halhatatlanná e helyeken. Galerius e megbecsülhetetlen emlékeket szaporította még az érczbikával, a melyet Perillus talált fel Phalaris számára.

Az új császár e szép palotában lakott. Hierokles, az ő méltó minisztere, a világ ura lakásának egyik szárnyát foglalta el. A stoikus bölcs lakosztálya pompára nézve fölülmulta még Galeriusét is. A művésziesen csiszolt falakon szép tájak, nagy erdők és üde vízesések voltak ábrázolva.

A legnagyobb mesterek képei díszítették az ígésző fürdőket és kényelmes szobákat: itt *Laciniumi Juno* volt látható: e remekmű mintaképeül egykor az agrigentumiai saját leányait meztelenül állították Zeuxis elé; amott Apelles *Venusa*, a mint az istenek fölötti uralomra vagy Sándor szerelmére méltóan a habokból kikel. Látni lehetett Protogenes szerelemtől haldokló *Satyrját*: az erdők lakója egy kuszó növényekkel befutott barlang bejáratánál levő mohágyon feküdt; kezéből kiesett a fuvolája, szőlőlombbal és repkénnyel körülfont botja eltörött, csészéje feldőlt; s a festő művészete egyesíteni tudta azt, a mi Venusban a leganyagibb volt a baromból és legmennyeibb az emberből. Jaj annak, a ki a szépművészeteket kihozta az istenség templomaiból, hogy azokkal az emberek lakását díszítse! Mert ekkor a magány, elmélkedés és lángész legmagasztosabb művei a legnagyobb bűnök vagy legszörnyetesebb szenvedélyek okaivá, elemeivé és tanuivá lesznek.

Hierokles palotája legszebb termében várta Demodocus leányát. E terem egyik végén a Latonia iránt ellenséges kígyó legyőzője, *Apolló* pihent; a másik végén *Laocoon* és *fiainak* csoportozata állt, mintha a bölcs nem tudta volna a szenvedő emberiség képét gyönyörei közt nélkülözni! Bibor, arany, kristály tündöklött mindenütt. Szünet nélkül vizek kellemes zaját és távoli zenét lehetett hallani. Ázsia legritkább virágai balzsamozták meg a levegőt, s finom illatszerek égtek alabastom edényekben.

Hierokles poroszói végre meghozták neki a zsákmányt, a melyet oly régóta hajszott. Sötét kerülő utakon és magok után gondosan bezárt titkos ajtókon vezeték Cymodoceát az üldözö lábaihoz. A rabszolgák visszavonulnak, s Demodocus leánya egyedül marad a szörnyeteggel, a ki nem fél sem az emberektől, sem az istenektől.

Egy fátyol redői alá rejtette fájdalmát. Mély csend van, csak sírása hallható, hasonlóan az erdei forrás mormolásához, a melyet még nem láthatni. Félelemtől reszkető keble hullámozott fehér ruhája alatt. A terem az angyalok és boldog lelkek testéből kisugárzó fényhez hasonló világosság tölté el.

Hierokles egy pillanattal zavartan áll az ártatlanság, gyengeség és boldogtalanság tekintélye előtt. Sívár tekintete gyönyörrel szemléli a sok kellemet. Borzasztó hévvel nézi azt, a kit még sohasem látott közlelől, a kinek még sohasem érintette sem kezét, sem fátyolát, a kinek hangját még csak a szűzek karában hallotta, s a ki mégis elfoglalta a hitehagyottnak nappalait, éjjeleit, gondolatait, álmait, bűnös terveit. A pokolhoz szegődött ember szenvedélye azonban csakhamar legyőzi az első pillanatban érzett habozást és zavart. Eleinte oly mérsékletet színlel, a minőt a szerelem, a féltékenység, a boszú, a gög nem igen türhettek szívében. E szavakat intézi Cymodoceához.

- Cymodocea, miért e rettegés és e könnyek? Tudod, hogy szeretlek. Legkisebb akaratod előtt is meghajolva, mint rabszolga fogok neked engedelmeskedni, ha meghallgatsz engem.

A szemtelen szerencsefi fölemeli Cymodocea fátyolát. A leleplezett kelleme megbűvölik. A szűz elpirul, s keblére rejtve könnyekben fürdő arcát így szól:

- Nem akarok tőled semmit. Csak azt kívánom, hogy adj vissza atyámnak. A Pamysus ligetei kedvesebbek szívemnek a te összes palotáidnál.

- Jól van, felelé Hierokles, visszaadlak atyádnak; dicsóséggel és gazdagsággal fogom elhalmozni az öreget: de gondold meg, hogy a hiábavaló ellenállás elvesztheti örökre életed szerzőjét.

- Visszaadsz jegyesemnek is! kiáltott fel Cymodocea, összekulcsolva esdő kezeit.

E név hallatára Hierokles elsápadt, s alig bírva visszafojtani dühét, mondá:

- Hogyan! az álnoknak, a ki bájitallal és varázslatokkal hódította meg szívedet! Hallgass meg: nemsokára kínok közt fog meghalni. Itéld meg irántad való szerelmemet: meg fogom menteni a haláltól e gyűlölt vetélytársat.

Cymodocea, csalódásba ringatva magát és örömkialtásba törve ki, Hierokles lábaihoz borul; átöleli térdeit.

- Nemes úr, ugymond, te a bölcsék fejedelme vagy. Atyám, Demodocus, gyakran beszélt nekem, hogy a bölcselet a halandókat azok fölé emeli, a kiket isteneknek neveztem. Véd meg tehát, oh emberek ura! véd meg az ártatlanságot, s egyesíts két igazságtalanul üldözött jegyest!

- Isteni nympa, kiáltott fel Hierokles szerelemtől ittasan, kelj fel! Nem látod, hogy kellemeid tönkre teszik esdeklésed hatását? Ugyan, ki engedhetne át téged egy vetélytársnak? A bölcsesség, kedves gyermek, a szív hajlamainak követésében áll. Ne higgy a zordon vallásban, a mely érzékeidnek parancsolni akar. A tisztaság, erkölcsiség, ártatlanság parancsai kétségkívül hasznosak a tömegnek; de a bölcs titkon élvezi a természet javait. Az istenek nem léteznek, vagy nem avatkoznak a földi dolgokba. Jer hát, oh szende szűz! adjuk át magunkat lelki-furdalások nélkül a szerelem gyönyöreinek s a szerencse kedvezéseinek.

E szavakra Hierokles átöleli karjaival Cymodoceát, miként a kigyó körülfonja a fiatal pálmát vagy a szeméremnek szentelt oltárt. Demodocus leánya felháborodással bontakozik ki a szörnyeteg öleléseiből.

- Hogyan! mondja, ez a bölcsesség nyelve! Ég ellensége, te mersz erényről beszélni! Nem ígérted-e meg, hogy megmented Eudort?

- Rosszul értettél, kiált fel Hierokles, féltékenységtől és haragtól dobogó szívvel. Ne beszélj nekem sokat ez emberről, a ki rettenetesebb előttem, mint a pokol, a melylyel keresztény hitsorsosaid engem fenyegetnek. A szerelem, melyet iránta táplálsz, az ő halálos ítélete. Még egyszer és utoljára, tudd meg, hogy mily áron hagyom meg Eudor életét: meghal, ha nem leszel az enyém.

A kárhozat Hierokles egész arcán visszatükröződik. Görcsös mosoly játszik ajkain, s vércseppek hullnak szemeiből. A keresztény nő, kit eddig borzalom töltött el, hirtelen magához tér a csapástól, a melynek le kellett volna őt sujtani. A szerencsétlenségnek csak a kezdete borzasztó; a balsors tetőpontján, távol a földtől, nyugodt és derült régiókra találunk; a habok zajától is megbor zadunk a völgy ölében, midőn egy sebes hegyi patak partjain haladunk; de minél feljebb jutunk a hegyen, annál kevesebb lesz a víz, annál gyengébb a zaj, s az utas pályája csendes tájakon, az ég szomszédságában ér véget.

Cymodocea megvető tekintetet vet Hieroklesre.

- Értelek, úgymond, s most látom, miért nem nyerte még el jegyesem koronáját; de tudd meg, hogy becsstelenségen nem vásárlom meg a harcos életét, a kit jobban szeretek az egek világosságánál. Nincs gyötrem, melyet Eudor szívesebben nem venne annál, hogy engem a tiednek lásson; jegyesem, bármily gyenge is, kineveti hatalmatát: te csak a pálmát nyújthatod neki, s remélem, hogy megosztom azt vele.

- Nem, mondá Hierokles dühösen, nem fogom elveszteni annyi szenvedés, megalázkodás és cselszövés gyümölcsét: erőszakkal szerzem meg, ha megtagadod tőlem, s veszni látod az árulót, a kit nem akarsz megmenteni.

Mondá, és üzőbe vette Cymodoceát, a ki futott a tágas teremben. A Laocoon lábaihoz rohan, s azzal fenyegeti az üldözött, hogy szétzuzza önfejét a márványon; átöleli a szobrot, s a szerencsétlen atya lábainál fájdalomtól haldokló harmadik gyermeknek látszik.

- Atyám! kiált fel, atyám, nem jössz segítségemre? Szent Szűz, könyörülj rajtam!

Alig mondta ki e szavakat, a palota lázongó hangok zajától viszhangzik. Mindegyre erősebben verik az ércz kapukat.

Hierokles, meglepetve, abban hagyja az üldözést. Az Isten, rögtönös borzalom által, leszegzi az elvetemültnek lábait és megfagyasztja szívét.

- A szent Szűz! kiált fel Cymodocea; ő jön: gonosz, el fogod venni büntetésedet!

A zaj növekszik. Hierokles kinyítja a palota udvaraira nyíló egyik erkély ajtaját; beláthatatlan tömeget vesz észre: közepén egy öreg van, a ki az esdeklők ágát tartja, s az istenek papjának ruháját és szalagjait viseli. Minden oldalról e kiáltások hallatszanak:

- Adják vissza a leányát! Szolgáltassák ki az árulót a római néphez esdeklőnek!

E szavak elhatnak Cymodoceáig: azonnal kiugrik az erkélyre: megismeri atyját... Demodocus Rómában!... Cymodocea, a palota tetejéről előrehajtja fejét, kiterjeszti karjait és Demodocus felé hajlik. Egy kiáltás tör fel:

- Ott van! Ő a múzsák papnője! az istenek ez agg papjának leánya!

Demodocus megismeri leányát! nevén szólítja; záporként hullanak könnyei, ruháját tépi, esdve nyújtja ki karjait a nép felé. Hierokles előhívja rabszolgáit; el akarja vitetni Cymodoceát; de a tömeg:

- Életeddel játszol, Hierokles! saját kezeinkkel tépünk szét, ha a legkisebb erőszakot követsz el a múzsák e szüze ellen.

A nép közé vegyült katonák kivonják kardjaikat és fenyegetik az üldözött. Cymodocea az erkély oszlopaiba kapaszkodik; az angyalok királynője láthatatlan kötelékekkel fűzi oda: senkisé tudja őt elvonni.

E pillanatban Galerius, megrémülve a palotájában hallott zajongástól, megjelen a szemközi erkélyen, udvara és őrei kíséretében. A nép fölkiált:

- Császár! igazságot, igazságot!

A császár kezével csendet parancsol; s a római nép, az őt jellemző jó érzékénél fogva, elcsendesül és hallgat.

A római praefectus, a ki Hierokles vesztére törvén, titkon elősegítette e jelenetet, Galerius mellett volt; megkérdezi a népet:

- Mit akartok az augusztus igazságosságától?

- Felelj, öreg! kiáltá a tömeg.

Demodocus így beszél:

- Jupiter és Herkules fia, isteni császár, könyörülj egy atyán, a ki leányát kéri vissza; Hierokles bezárta őt palotájába; nézd, ott áll kuszált hajjal elrablója mellett; ez erőszakot akar elkövetni a múzsák papnője ellen; én magam is az istenek papja vagyok; védd meg az ártatlanságot, az aggkort és az oltárokat.

Hierokles így felel az erkélyről:

- Isteni augusztus, és te, római nép, megcsalnak benneteket: e görög nő keresztény rabszolga, a kit igazságtalanul akarnak tőlem elragadni.

Mire Demodocus:

- Nem keresztény, az én leányom nem rabszolga: én római polgár vagyok. Nép, ne hallgass ellenségünkre.

- Keresztény a leányod? kiált a nép egyetértőig.

- Nem, viszonzá Demodocus, ő a múzsák papnője; igaz, hogy egy keresztény nejjé akarván lenni, szándéka volt...

- Keresztény-e? szakítja őt félbe a nép. Beszéljen ő maga.

Ekkor Cymodocea, az égre emelvén szemeit, feleli:

- Keresztény vagyok.

- Nem, nem vagy az! kiált fel Demodocus zokogva. Lehetsz-e oly bárbár, hogy örökre el akarsz szakadni atyádtól? Augusztus, római nép, leányom nincs megjelelve az új vallás pecsétjével.

E pillanatban Homér leánya felfedezi a tömegben Dorotheust.

- Atyám, mondja a szűz könnyek között, ott látom körülöttem Dorotheust; kétségkívül ő vezetett téged ide megmentésemre: ő tudja, hogy keresztény vagyok, hogy meg vagyok jelelve vallásom pecsétjével; ő tanuja volt boldogságomnak. Nem tagadhatom meg hitemet: Eudor neje akarok lenni.

A nép Dorotheushoz fordulva kérdi:

- Keresztény-e?

Dorotheus lecsüggeszti fejét és nem felel.

- Látjátok, kiált föl Hierokles, hogy keresztény. Követelem rabszolgámat.

A nép a keresztények elleni dühe, Hierokles iránti gyűlölete és Cymodocea iránti részvéte között ingadozik, azután, eleget téve az igazságosságnak is, szenvedélyeinek is, mondja:

- Cymodocea keresztény: át kell őt adni a római praefectusnak, s osztozzék a keresztények sorsában; de el kell venni Hieroklestől, a kinek nem lehet rabszolgája: Demodocus római polgár.

Az augusztus egy főhajtással megerősíti ez ítéletet, s Publius siet azt végrehajtani.

Galeriust, miután visszavonult palotájába, szégyen és harag emészti: nem bocsáthatja meg Hieroklesnek, hogy ily lázadó összegyülekezésre okot adott, a ki meg merte sérteni még a fejedelem menedékhelyét is.

A római praefectus visszatér Galeriusához.

- Augusztus, ugymond neki, a lázadás le van csillapítva: a messeniai keresztény nő börtönbe van vetve. Fejedelem, nem tudom eltitkolni előtted, hogy minisztered koczkára tette a biroda-

lom üdvét. Azt állítja, hogy ellensége a keresztényeknek; mégis régóta kiméli a legveszedelmesebb lázadó életét. Cymodocea Eudor kiválasztott jegyese: nagy baj, hogy első minisztered nevetséges vetélkedésben van ellenségeid fejével.

Publius észreveszi e szavak hatását; siet hozzátenni:

- De, fejedelem, még ez nem minden, a mi rosszat Hierokles tett: ha lehetne neki hinni, ő volna az, a ki téged augusztussá kineveztetett; e görög, a ki mindent jószágodnak köszön, öltöztetett téged biborba...

Publius e szavak után elhallgatott, mintha a fejedelem fölsége iránt még jogtalanabb dolgokat zárt volna szívében. Galerius elpirult, s az ügyes udvaronc láta, hogy titkos sebet érintett.

Publius tudta, hogy Dorotheus Rómába érkezett, hogy beszélt Demodocusszal, s hogy ez körüljárta, hogy a tömeget a palotába csődítse: Publius könnyen elejét vehette volna a népmozgalomnak, de óvakodott meghiusítani a tervet, a mely megbuktathatta Hieroklest; sőt titkos ügynökök által előmozdította Demodocus céljait: ura lévén mindannak, a mi mozgásba hozta a nagy gépet, cselszövő beszédeinek sikerült Galerius lelkét föllármáznia.

- Szabadítsatok meg attól a kereszténytől és bűntársaitól, mondja a császár. Sajnálom, hogy Hierokles nem maradhat mellettem; de szerzett érdemei jutalmául kinevezem Egyiptom kormányzójává.

Ekkor Publius örvendve mondja:

- Bizza reám isteni felséged e feladatokat. Eudor ezerszeresen megérdemli a halált; de mivel árulásai nincsenek eléggé bebizonyítva, elég, ha elítéltetjük mint keresztényt. Cymodocea is el fog ítélni az istentelenek tömegével. Hierokles pedig meg fogja kapni örökkévalóságod parancsait.

Így beszélt Publius, s azonnal tudatja Hieroklessel sorsát.

Az elvetemült miniszter többször is elolvasta a császári levelet, a mely őt az udvartól eltávolítja. Sápadt arcza, révedező szemei, félig nyílt ajka kifejezést adtak a bűnös udvaronc fájdalmának, a ki egy pillanat alatt szétfoszlan látja életének ábrándjait.

- Keresztények Istene, kiált föl, te üldözesz engem? Hogy elnyerjem Cymodoceát, élni engedtem Eudort, és Cymodocea kisiklik kezeim közül s vetélytársam más kezek által hal meg! Kevésbe vettem Rómában egy ismeretlen öreget, azt hittem, hogy meg kell hagynom egy hatalmas keresztény szabadságát, s Demodocus és Dorotheus vesztemet okozták! Oh vak emberi előrelátás! oh hiu és felfuvalkodott bölcsesség, mely nem tudta megőrizni hatalmamat és nem tudsz megvigasztalni!

Ily szavakat csalt a fájdalom Hierokles ajkairól. Méltatlan könnyek nedvesíték be szempilláit. Mint valami kevés észszel és még kevesebb bátorsággal bíró nő, úgy sírta sorsát: meg akarta ugyan menteni Cymodoceát, de a gyáva nem érzett magában elég erőt életének kockáztatására.

Míg ő ezer terv közt ingadozik, míg nem tudja magát elhatározni, daczoljon-e a viharral, vagy nyugodtan távozzék-e, Dorotheus értesítette Eudort Cymodocea megérkeztéről és a palotában történekről. A Lasthenes fia körül egybegyűlt hitvallók szerencsét kívánnak neki, hogy oly hű jegyest választott. Nagy volt Eudor öröme, habár megzavarták azt az új veszélyek, a melyekbe az új keresztény nő jutott.

- Ő volt hát az első, a ki megvallotta Jézus Krisztust, kiáltott fel szent elragadtatással. E dicsőség az ő ártatlanságának volt fentartva.

Azután elérzékenyülten sírt, arra gondolva, hogy szerelmese a Jordán vizében Jeromos kezéből kapta a keresztséget.

- Keresztény! ismétlé minden pillanatban. Megvallotta Jézus Krisztust a római nép előtt; tehát békében halhatok meg; utánam fog jöni!

Reménysugár kezdé bevilágítani a börtönöket. Hierokles kegyvesztése változást idézhetett elő a birodalomban. Konstantin Nyugot szívéből fenyegette Galerius; a követ, a kit Eudor Diocletianhoz küldött, jó híreket hozhatott. Midőn egy borzasztó éjjelen valamely hajó törést szenvedett, a hajósok iszszák a habot és keservesen küzdenek a hullámokkal; ha egy pillanatra csalékony sugár világítja be a sötétséget és közeli szárazföldet fedezett fel a szerencsétlenek előtt, erőfeszítéssel úsznak a part felé; de a sugár nemsokára kialszik, a vihar újra kezdődik, s a hajósok az örvénybe merülnek. Ilyen rövid volt a keresztények reménye, ilyen volt a keresztények sorsa is.

A vértanúk a Mindenható tiszteletére még dicsőeneket zengedeztek, midőn Zakariás belépett. A frankok apostola már ismerte barátja sorsát:

- Énekeljete, ugymond, énekeljete, testvéreim! Van okotok rá: holnap talán egy nagy szenttel több közbenjárótok lesz az Istennél!

A hitvallók mind elhallgattak. Egy pillanatig csend uralkodott a börtönben. Mindenki kitalálni iparkodik, hogy ki a boldog áldozat, mindenki azt kívánja, hogy a sors reá essék, lelkében mindenki azt fürkészi, hogy van-e jogcíme e boldogságra. Eudor azonnal megértette Zakariást; de visszautasította a vértanúság reményeit, mint valami kevély gondolatot s a pokol kísértését. Félt, hogy a kevélység bűnét követi el, ha önmagára veszi; méltatlannak vélte magát, hogy előbb haljon meg, mint az öreg hitvallók, a kik oly régóta harcoltak Jézus Krisztusért. Zakariás csakhamar véget vet e magasztos bizonytalanságnak s a fönséges vetélkedésnek; Eudorhoz menve, így szól:

- Fiam, én mentettem meg életedet; nekem köszönheted dicsőségedet: ne feledkezzél meg rólam, ha majd az égben leszesz.

Azonnal minden püspök, minden pap, minden fogoly a vértanú lábaihoz hull, ruhája szegélyét csókolgatja s magát imáiba ajánlja. Eudor, a leborult öregek között állva, hasonló volt Libanon fiatal cédrusához, a ledöntött őserdő egyetlen fájához.

Két ciprus-fáklyát hordozó rabszolga után egy lictor lép a börtönbe. A foglyok hódolata által, a kik ugyanazon helyzetben maradtak, meglepetve, alig hitt szemeknek.

- Keresztények királya, mondá Cymodocea jegyeséhez, melyik a te néped között a tribun, a kit Eudornak hívnak?

- Én vagyok, felelé, Lasthenes fia.

- Igen, mondá a lictor még jobban csodálkozva, tehát neked kell meghalni?

- Láthatod e hódolatokból, viszonzá Eudor.

Egy rabszolga kigöngyöli a gyászos iratot, s hangosan olvassa Publius parancsát:

«Arkádiában, Megalopolisban született Eudor, Lasthenes fia, azelőtt a britt légió tribunja, a lovasság feje, Gallia praefectusa, holnap meg fog jelenni Festus, a keresztények bírójának, törvényszéke előtt, hogy áldozzon az isteneknek vagy meghaljon.»

Eudor meghajtá magát, a lictor távozott.

Miként Theseus városának ünnepein a fiatal canephor elrejti magát a szemérmességét és kellemeit dicsérő tömeg előtt, úgy vonul vissza a már áldozat, pálmát viselő Eudor a börtön

mélyébe, hogy dicsősége társainak magasztalásait kikerülje. Előkéri a titokzatos folyadékot, a melyet a keresztények üldözések idején egymás között használtak s megírja bucsúzóját Cymodoceának.

Szent szeretet angyala te, ki hiven megőrzöd az erényes szenvedélyek történetét, bizd reám az emlékkönyv lapját, a melyre a vértanú gyengéd és jámbor érzelmeit följegyezted!

«Eudor, az Isten szolgája, a ki Jézus Krisztus iránti szeretetből bilincseket visel, Cymodocea nővérünknek, kiválasztott jegyesünknek és küzdelmeink társának, békét, kegyelmet és szeretetet.

«Galambom, szerelmesem, az irántad szívünkben ápolt szerelemhez méltó örömmel hallottuk, hogy Jordán vizében barátunk, Jeromos remete, kezeiből felvette a keresztséget. Megvallottad Jézus Krisztust a föld birái és fejedelmei előtt. Oh, igaz Isten szolgája! mily tündöklő lehet most a te szépséged! Panaszzkodhatunk-e mi, kik oly jogosan bűnhődünk, midőn te, még el nem bukott Éva, üldöztetést szenvedsz az emberektől? Veszedelmes kísértés ránk nézve a gondolat, hogy azokra a gyenge és finom karokra bilincsek súlya nehezedik; hogy az a szűzek minden kellemével diszített s angyalok keze általi támogatásra méltó fej egy kövön pihen a sötét börtönben! Ah! ha az Isten engedte volna veled boldogokká lennünk!... De távol legyen tőlünk a gondolat! Homér leánya, Eudor meg fog előzni téged a kimondhatatlan örömek lakában: el kell vágnia élte fonalát, miként a takács elvágja félig szövött vásznának fonalát. Szent Péter börtönéből, az üldöztetés első esztendejében írjuk hozzád e sorokat. Holnap megjelenünk a bírák előtt, abban az órában, a melyben Jézus Krisztus meghalt a kereszten. Szerelmesem, irántad való szerelmünk erősebb volna-e, ha a királyok lakában s a boldogság évében írnánk?

«El kell téged hagynunk, téged, aki legszebb vagy az ember leányai között! Könyek közt kérjük az eget, engedje meg nekünk téged itt e földön viszontlátnunk, ha csak egy pillanatra is. Megnyerjük-e e kegyelmet? Várjuk be megadással a gondviselés végzéseit! Ah! ha rövid volt is szerelmünk, de tiszta volt! Miként az angyalok királynője, te is elnyerted a jegyes édes nevét, a nélkül, hogy elvesztetted volna a szűz nevet. E gondolat, mely földi szerelmet kétségbeejtene, vigaszt nyújt az isteni szeretetnek. Mily nagy a mi boldogságunk! Oh Cymodocea! mi arra voltunk kiválasztva, hogy vagy gyermekeink anyjának, vagy örök boldogságunk szeplőtelen társának nevezzünk.

«Isten veled hát, kedves nővér! Isten veled, galambom, szerelmesem! Kérd atyádat, hogy bocsássa meg nekünk könnyeit. Ah! talán el fog téged veszteni, és nem keresztény: nagyon boldogtalannak kell lennie!

«E levelemhez én, Eudor, a következő üdvözlést csatolom:

«Emlékezzél bilincseimre, oh Cymodocea!

«Jézus Krisztus kegyelme legyen veled!«

XXI.

Eudor a vezeklés alól felmentetik. Demodocus keservei. Cymodocea fogsága. Cymodocea megkapja Eudor levelét. Eudor vértanúságának története. A tisztító hely.

Abban az órában, midőn Galerius udvaroncjai, pompásan terített asztal körül bíbor vánkoso-kon fekvő, késő éjig lakmároztak. Kaporágakkal telt kezekkel, rózsá- és viola-koszorúkkal diszített homlokokkal, minden vendég szabad folyást engedett jókedvének. Terpsychore művészetében jártas fuvalás nők erkölcsstelen tánczokkal és kéjtelgő dalokkal csiklandozták a vágyakat. Ritka szép s Nestoréhoz hasonló mélységű serleg lelkesíté a vidám társaságot. E boldog emberek beszélgetésének tárgya, miként Alcibiades lakomáján, az íjat s szemkötőt viselő és az általa okozott bajokon kaczagó isten volt. A márvány, a kristály, az ezüst, az arany, a drágakövek visszasugározták és megsokszorozták a gyertyák fényét, s Arábia illatszereinek szaga összevegyült a görögországi borokéval.

Ez órában a világtól elhagyott és halálra ítélt keresztény hitvallók szintén ünnepélyre és lakomára készültek szent Péter börtönében. Eudornak másnap meg kelle jelennie a bíró törvényszéke előtt; lehetséges volt, hogy a gyötrelmek közt fog meghalni; itt volt tehát a idő, hogy a vezekléstől feloldoztassék.

Lámpát gyújtanak a börtönben. Czirill, a kire a római püspök hatalmát ruházta, fogja tartani a kiengesztelési misét. Gyárfás és Protáz fognak szolgálni az áldozatnál: a testvérek által hozott fehér tunikát öltönek magokra, szőke hajok gyűrűkben omlik meztelen nyakokra: szűzies szemérem tükröződik minden vonásukon. Az ember azt hinné, hogy vértanúságra mennek, oly öröm és szendesség ült e fiatal emberek homlokán!

A foglyok térdre hullnak Czirill körül, a ki halk hangon, kehely és oltár nélkül, kezdi meg a misét. Az aggódó hitvallók nem tudják, hogy fogja bemutatni a szeplőtelen áldozatot. Oh fönséges találékonysága a szeretetnek! oh megható szertartás! az öreg püspök az ostyát szívére teszi, a mely így az áldozat oltárává lesz. Jézus Krisztus, a vértanú, mint engesztelő áldozat mutattatik be egy vértanú szívére! egy Isten száll föl e szívről, egy Isten száll le e szívbe.

Ezalatt Eudor, levette vezeklő ruháját, cserébe vakító fehér ruhát kap. Perseus és Zakariás fölkelnek, hogy a szerpapi és főszerpapi ténykedéseket elvégezzék: a keresztények nevében e szavakat intézik Czirillhez:

- Istennek kedveltje, elérkezett az irgalom percze; e bűnbánó ki akar engesztelődni, s ezt kéri tőled az egyház: volt esdeklő, hallgató, térdelő: vedd fel őt a választottak sorába.

Czirill mondá:

- Bűnbánó, ígеред-e életed megváltoztatását? Ez ígeret jelöl emeld az ég felé kezeidet.

Eudor az ég felé emelé bilincsbe vert karjait: a bilincsekkel megrakva úgy tűnt föl, mint az arany karpereczekkel és a ruháját szegélyező arany rojtokkal diszített ifjú ara. Czirill e szavakat mondja fölötte:

- Hivő, én téged feloldozlak Jézus Krisztus irgalmassága által, a ki feloldozza a mennyben mindazt, a mit apostolai feloldoznak a földön.

E szavakra Eudor a püspök lábaihoz hull: a szerpap kezeiből magához veszi a szent uti eledelt, a keresztény utas e kenyérét, a mely az örökkévalóságba való zárandoklásra készítette. A hitvallók csodálják magok között a kiválasztott vértanút, a ki, mint a nép által megválasztott római consul, nemsokára ki fogja fejteni hatalmának jeleit. A világ az üldözöttek e gyülekezetében csak ismeretlen, halálra ítélt embereket látott volna; pedig ott voltak az egész

világot betöltendő számos faj fejei: itt voltak az áldozatok, a kiknek vére ki volt oltandó az üldöztetés tüzeit és a világ urává volt teendő a keresztet. De mennyi könny fog még folyni, míg ez üldöztetés meghozza a diadal napját!

Demodocus csak azért jött Rómába, hogy gyötrelmek tépjék össze szívét. A múzsák papnőjét fenyegető első szerencsétlenségről értesülve, sikerült a népet összegyűjteni és Galerius palotájába vezetnie; de alig ragadta ki Cymodoceát Hierokles kezeiből, már el is fogták, mint keresztényt. Nem szabad az öregnek látnia leányát: minden részvét eltűnt, mióta a fiatal messenai nő a gyűlölt szekta tagjának vallotta magát. A szent Péter börtönének őre barátságos, résztvevő és aranyon megvásárolható volt: könnyen be lehetett jutni a vértanúkhöz; de Sævus, Cymodocea börtönőre, dühös ellensége volt a keresztényeknek, mert neje, a keresztény Blanka, irtózott a kicsapongásaitól. Sohasem egyezett bele, hogy Homér leányával, ha mindjárt az ő jelenlétében is, beszélhessenek, s gyalázásokkal és fenyegetésekkel kergette el Demodocust.

Nem messze a fájdalom lakától, a hol Eudor jegyese sóhajtozott, állt egy templom, a melyet a rómaiak az Irgalmasságnak szenteltek; párkányzatát carrarai márványból készült domborművek díszíték, a melyek a történelem által megszentelt vagy a múzsák által megénekelt tárgyakat ábrázoltak: ott volt látható a szerető leány, a ki atyját ápolta a börtönben, s anyjává lőn annak, a kitől az életet nyerte; távolabb Manlius tért vissza győzelmesen, miután feláldozta fiát, a Capitoliumba; az öregek eléje mentek, de a fiatal rómaiak kerülték a diadal-maskodóval való találkozást. Itt egy gyönyörű vesztaszűz a Cybele képét viselő hajóval a Tiberen fölfelé evezve, övével Róma és Karthágó sorsát vont maga után; ott a még pásztor Virgil kénytelen volt elhagyni az atyai mezőket; amott, száműzetése gyászos éjjelén, Ovid búcsúzott nejétől.

A csillagok elvégezték és újra kezdték pályafutásukat, s Demodocus még mindig ott ült e templom csarnokának porában. Szennyes és rongyos köpeny, elhanyagolt szakál, kúszált és hamuval behintett haj hirdeté a tiszteletre méltó imádkozó keservét. Majd átölelte a Irgalom szobrának lábait, könnyeivel áztatva azokat; majd a nép szánakozásáért esedezett: néha lantján énekelt, hogy oda csalja az arra menőket, hogy kellemes dallamaival magára vonja a figyelmet, a melyben nem merték az emberek fájdalmát részesíteni.

- Oh ércz század! kiáltott fel, emberek, kiket Jupiter gyűlöl kemény szívetekért! hogyan! hát érzéketlenek vagytok egy atya fájdalma iránt! Rómaiak, őseitek templomokat emeltek a gyermeki kegyeletnek, s hóféhér hajam nem hat meg titeket; hát apagyilkos vagytok-e én, a kitől népeknek és városoknak borzadniuk kell? Megérdemeltem-e, hogy az Eumenidák áldozata legyek? Ah! én az istenek papja vagyok; Homér térdein, a múzsák szent karában neveltettem! azzal töltöttem életemet, hogy kértem az eget az emberekért, s ők kérelhetlenek esdekléseimmel szemben! Pedig mit kérek én? Hogy engedjék látni leányomat, vele megosztani bilincseit, meghalni karjaiban, mielőtt elraboltatik tőlem. Rómaiak, tekintsetek Cymodoceám gyenge korát! Ah! a legboldogabb halandó voltam az ég alatt! Ma melyik rab-szolga cserélné el sorsát az enyémmel? Jupiter vendégszerető szívet adott nekem: a vendégek közül, a kiket házamnál fogadtam, s a kik ittak velem az öröm serlegéből, van-e egy, ki eljöne fájdalmamat megosztani? Esztelen a halandó, a ki jólétét állandónak hiszi! A Fortuna sehol sem pihen meg.

E szavakra Demodocus, kétségbeesetten tördelve kezeit, a földre rogy. Kiáltásai nem hatnak át leánya börtönének falain. Az új keresztényt e véres helyen megelőző hivek mind odaadták életüket Jézus Krisztusért. Cymodocea egyedül lakott a börtönben. Sævus, megunva a sok gondoskodást, a melyben az elhagyatott leányt részesítenie kellett, gyakran sértegette őt szerencsétlenségeért; a durva falusiak is, ha elfognak egy sasfiat a hegységben, méltatlan kalitkába zárják a lég birodalmának örökösét; nemtelen játékokkal és embertelen bánás-

móddal sértegetik a bukott felséget: verik a koronás főt; kiszurják a szemeket, a melyek a napba tekintettek volna; ezerféleképp gyötrik a fiatal királyt, melynek nincsenek szárnyai a menekülésre, vagy karmai a bántalmak visszatörlesztésére.

Cymodocea, a mythologia mosolygó eszméivel táplálkozva, s eddig a legkedvesebb és legkellemesebb képek által környezve, alig ismerte nevét a szomorúságnak és balsorsnak. Nem ama keresztény iskolában nevelkedett, a hol az ember a bölcsőtől kezdve szenvedni tanul. Egy idő óta a gondviselés megpróbáltatásainak alávetve, sorsa változtával vallást is változtatott Homér leánya, s a kereszténység az élet csapásai ellen oly segítséget adott neki, a minőt sohasem nyújtott a hamis istenek tisztelete. Hévvél tanulmányozta a szent könyveket, a melyeket a börtönben talált, s a melyek valamelyik vértanúé voltak; de gyermeksege és ifjú kora emlékei által szüntelen ostromoltatva, még nem tudta tökéletesen élvezni a vallás ama főszebb vigaszait, a melyek felül emelnek bennünket az emberi keserveken és nyomorokon. Olvasás közben gyakran lehanyatlott feje a szent lapra, s az új keresztény, fájdalomtól megragadva, egy pillanatra ismét a múzsák papnője lőn. Maga elé képzelte Messenia csillogó világosságát; azt hitte, hogy Amphissus erdeiben bolyong; ismét maga előtt látta Görögország szép ünnepeit, a nemeai árnyas helyeken tovaördülő kocsikat, az Ira ormain vagy Stenyclarus síkságain fuvolyaszó mellett átvonuló vallásos theoriákat. A boldogságról ábrándozott, a melynek egykor atyjával örvendett, és eszébe jutott a keserv, a mely most az öregre nehezült. Hol van ő? mit csinál? ki érdeklődik aggkora és könnyei iránt? Oh! mily könnyűek Cymodocea szenvedései azokhoz képest, a melyek atyjára és jegyesére okvetetlen nehezednek!

Mig Demodocus lánya e keserű gondolatokkal foglalkozik, egyszerre lépteket hall a börtön mélyében. Blanka, az őr neje, lép be és kézbesíti Cymodoceának Eudor levelét, a szomorú búcsúvétel elolvasásához szükséges titkos szerrel együtt. A félénk keresztény nő, a ki nem mer nyíltan szembeszállni férjével és a halállal, sietve távozik és bezárja a börtön ajtóit.

Cymodocea, egyedül maradva azonnal elkészíti a folyadékot, a mely a fehér lapra öntve, láthatóvá teszi a titkos vonásokat, a melyeket a szerelem és a vallás húztak reá. Az első kísérlet után mindjárt megismeri Eudor irását; nemsokára olvasni tudja jegyese szerelmének első bizonyosságait; a vértanú kifejezései mindig gyengédebbek lesznek; valami gyászos hírt lehet már sejteni; Cymodocea nem meri tovább betűzni a szomorú iratot. Megáll; újra hozzá fog, újból megáll, ismét hozzáfog; végre e szavakat olvassa:

«Homér leánya, Eudor talán meg fog előzni téged a kimondhatatlan örömök lakában. El kell vágnia élte fonalát, miként a takács elvágja félig szövött vásznának fonalát.»

A fiatal keresztény nő szemei hirtelen elhomályosodnak, s ájultan rogy le a börtön kövezetére.

De, oh égi múzsa! honnét az az öröm-ujjongás, a mely az örök csarnokokban kitör? Miért zengnek az arany hárfák oly édes hangokat? A próféta király miért dalolja legszebb énekeit? Mily túláradó öröm az angyalok közt! A vértanú elseje, a dicső István, a szentek szentjéből egy ragyogó pálmát hozott ki; meghajolt homlokkal és tiszteletteljesen viszi azt a föld felé. Egek, beszéljétek el az igaz diadalát! Az élet megpróbáltatásainak oly rövid pillanata soha véget nem érő boldogságot fog szülni. Eudor megjelent a bíró előtt.

Istenhozzádot mondott barátainak; szeretetökbe ajánlotta menyasszonyát és Demodokust. A katonák elvezették a vértanút az Igazságosság templomába, a melyet Augustus építtetett Marcellus színháza mellett. Egy roppant nagy és nyílt terem háttérében elefántcsont szék emelkedik, a mely fölött Themisnek, a Méltányosság, a Törvény és a Béke anyjának szobra áll. A bíró e széken ül; balján az áldozó papok, egy oltár, egy áldozat vannak; jobbján századosok és katonák! előtte bilincsek, egy kőpad, egy máglya, egy vasszék, ezer kínzó eszköz és számtalan hóhér: a teremben van a néptömeg. A megbilincselte Eudor az ítélőszék lábánál áll.

A hirnökök, Jupiter és az emberek szolgálai, csendet parancsolnak. A bíró kérdez, s az írnok kis táblákra jegyzi a vértanú vallatását.

Festus, a szokásos formákat megtartva, így szól:

- Mi neved?

Eudor feleli:

- Nevem Eudor, Lasthenes fia.

A bíró kérdi:

- Nem ismered a keresztények ellen közzétett rendeleteket?

Eudor feleli:

- Ismerem.

Festus megparancsolja, hogy vetkőztessék le Eudort, fektessék le a kínpadra, s rakjanak sulyokat lábaira.

A bíró mondja:

- Áldozz tehát az isteneknek.

Eudor feleli:

- Csak az egy Istennek, az ég és a föld teremtetőjének áldozok.

A bíró mondja:

- Eudor, látom, hogy sápadsz; te szenvedsz. Szánakozzál tenmagadon: jussanak eszedbe dicsőséged s a rád halmozott kitüntetések! Tekintsd házadat, mely bukásod által közel van az összedőléshez: nézd atyád könnyeit, hallgasd őseid panaszait. Nem félsz örökös fájdalommal sulyosbítani azoknak szánandó öregségét, a kik neked éltet adtak?

Eudor feleli:

- Dicsőségem, kitüntetéseim és szülőim az égben vannak.

A bíró mondja:

- Hát egy szeplőtelen hymen kellemei és kecsegtetései iránt is érzéketlen leszesz?

Eudor nem felel.

A bíró mondja:

- Kezdesz elérzékenyülni, végezd be; hallgass a szóra: áldozz vagy reszkess a rád várakozó bajoktól.

Eudor feleli:

- Miért reszketnék oly bíró előtt, a ki ép úgy meg fog halni, mint én.

Festus vaskarmokkal tépeti Eudort. Vér borítja el a hitvalló testét, miként a tyrusi bíbor befesti az indiai elefántcsontot vagy a legfehérebb miletusi gyolcsot.

Ekkor a bíró:

- Le vagy-e győzve? Áldozasz-e az Isteneknek? Gondold meg, hogy, ha magacskodol, vesztedben magaddal rántod atyádat, nővéreidet s azt, ki nászágyadba volt szánva.

Eudor felkiált:

- Honnét e boldogság, hogy háromszorosan feláldoztatom Istenemért?

A hitvalló lábait szétválasztják a bilincsekben; tüzesítik a vasszéket; készítik a forró szurkot és fogókat. Eudor nem látszik szenvedni. Arczán szende komolysággal párosult öröm és szépséggel párosult fenség ragyog. A vasszék elkészült. A keresztények tanítója, az izzó széken ülve, ékesenszólóbban hirdeti az evangéliumot. Égi szeráfok mennyei harmatot árasztanak Eudorra; őrangyala beárnyékolja őt szárnyaival. A lángban úgy tűnik fel, mint mennyei lakomára készített kenyér. A legkeményebb szívű pogányok is elfordítják fejüket: nem tudják kiállani a vértanú ragyogását. A kifáradt hóhérok egymást váltják fel; a bíró titkos borzalommal szemléli a keresztényt: azt hiszi, hogy istent lát tüzes széken. A hitvalló ezt kiáltja neki:

- Jegyezd meg jól arczomat, hogy megismerj ama rettenetes napon, a melyen minden ember megítéltetik.

E szavakra Festus megrémülvén, felfüggeszti a kinzatót. Lerohan ítélőszékéről, a függöny mögé megy, s a reszkető írnokkal felolvastatja a következő ítéletet:

«A legyőzhetetlen augusztus irgalmassága azt parancsolja, hogy a ki, megvetve a szent rendeleket, nem akart áldozni, tétessék ki a szinkörben a vadállatoknak, örökkévaló császáruk isteni születése napján.»

Eudort a katonák azonnal visszaviszik a börtönbe. A hitvallók már értesültek diadaláról. Midőn a börtön ajtaja megnyílik s a püspökök meglátják a sápadt és megcsonkított vértanút, Czirill vezérlete alatt eléje mennek, s mindnyájan egyszerre kezdik el a himnust:

«Meggyőzte a poklot, elnyerte a pálmát! Lépj be Urad szentélyébe, oh Jézus Krisztus jeles papja!

«Hogy tündökölnek sebei! megpróbáltatott a tűzben, mint a hétszer megtisztított ezüst.

«Meggyőzte a poklot, elnyerte a pálmát! Lépj be Urad szentélyébe, oh Jézus Krisztus jeles papja!»

Az angyalok ismétlik az égből ez éneket, s ismét öröme van okuk a boldog lelkeknek.

Eudor, dicsőséges vértanúsága alatt, áldozatát titkon anyja üdvéért ajánlotta fel. Álmában régóta értesítettvén Sephora sorsáról, kérte a Magasságbelit, hogy adjon helyet a kiválasztottak között az erényes nőnek. A világból eltávozva ama helyre jutott, a hol a lelkek büneikért eleget tesznek, mert nagyon gyengéden szerette gyermekeit, s mert így első sorban oka volt Eudor eltévedésének. Eudor, vérének önkéntes feláldozása által, kieszközölte, hogy Sephora szenvedései véget értek.

A három próféta, a ki az Örökkévaló előtt az élet könyvét olvassa, Izaiás, Illés és Mózes, kikiáltja a megszabadult lélek nevét. Mária fölkel trónjáról: az angyalok, a kik bemutatják neki az anyák sóhajait, a gyermekek könnyeit, a szegények és a szerencsétlenek fájdalmaikat, egy pillanatra felfüggesztik áldozataikat. Fiához megy: belép a régióba, a hol a bárány huszonnégy öreg közepette uralkodik; Emmanuel lábáig megy, s meghajtva magát a teremtetlen lényeg második személye előtt, így szól:

- Oh Fiam! ha keblemben hordoztam örökkévalóságod terhét, midőn még gyöngye halandó voltam; ha szeretetem gondjaira kegyeskedtél bízni a szenvedő emberiséget, hallgasd meg kérésemet. Prófétáid jelentették az új vértanú anyjának megszabadulását. A hivek örvideni fognak-e végre az Úr békéjének? Megengeded, hogy én, emberek leánya, mutassam be neked könnyeiket. Látom, hogy egy hitvallót tigris fog összetépni; a vér, melyet már kiöntött, nem elégséges, hogy megváltsa e keresztényt és megnyissa előtte dicsőséged kapuját? Be kell fejeznie áldozatát, s Mária szava semmit sem változtathat végzéseid szigorúságán.

Így beszél a hét fájdalmú anya. Messiás könnyőreletes hangon szól:

- Oh anyám! tudod hogy szánakozom az emberek könnyein; érettük magamra vettem a világ minden nyomorának terhét. De Atyám végzéseinek teljesülniök kell. Ha hitvallóim egy pillanatra üldöztetnek is a földön, az égben végnélküli dicsőséget fognak élvezni. Azonban, oh Mária, diadaluk pillanata közelg: a kegyelem is kezdetét vette. Szállj le ama helyekre, a hol a bűnök a vezeklés által eltöröltetnek; hozd magaddal az égbe ama nőt, a kinek boldogságát a próféták jelentették, s anyjának boldogsága által vegye kezdetét a vértanúnak boldogsága, a kiért hozzám esedezel.

Mosoly kíséri a világ Megváltójának szelid szavait. A huszonnégy öreg meghajtja magát trónján, a kerubok elfödik magukat szárnyaikkal, a mennyei szférák megállnak, hogy az örök Igét hallgassák; s a chaos mélységei megrendülnek és ki vannak világítva, mintha valami új teremtmény jött volna létre semmiből.

Mária azonnal leszáll a lelkek tisztító helyére. Napokkal behintett uton, megromolhatatlan illatok és mennyei virágok között halad, a melyeket az angyalok szórnak lábai elé. Előtte a szüzek kara megy, himnusokat zengedezve. Utána láthatók a legjelesebb nők: Erzsébet, kinek méhében Mária jöttkor repesett a gyermek; Magdolna, a ki drága kenetekkel öntözte és hajával törülgette Mesterének lábait; Szalóme, a ki Jézust a kálváriára kísérte; a Makkabeusok, a hét vértanú gyermek anyja; Lia és Rákhel; a még most is királynő Eszter; Debora, a kinek sírja nőni látta a sírás cserfáját, és Elimelek felesége, a kit az angyalok szépnek, az emberek pedig Noéminek hívtak.

Az ég és a pokol között tágas lakhely terül el, a mely a lelkek kiengesztelésének van szentelve. Alapja a fájdalom régiói, teteje a kifogyhatatlan örömek birodalmát érinti; Mária először a boldogság honától legmesszebb eső helyekre visz vigasztalást. Itt lihegő és veríték fedte boldogtalanok sötét éjben mozognak. Fekete pilláikat csak a szomszéd pokol lángjai világítják meg. Az e körben szenvedő lelkek nem osztoznak az örök kínokban, de érzik azok borzalmát. Hallják a a gyötrelmek zaját, az ostorok csattogását, a lánczok csörgését. Csak a kárhozottak könnyeiből alakult égő folyam választja el őket az örvénytől, s félnének, hogy ebbe temettetnek, ha egy szünet nélkül kialvó és mindig megújuló remény nem bátorítaná őket.

Az angyalok Királynőjének a szerencsétlenek között való megjelenése egy pillanatra felfüggeszti rettegéseik borzalmát. Isteni világosság ragyogta be a kiengesztelődési börtönöket, hatott le egész a pokolig, s a pokol csodálkozva azt véli, hogy a Remény lép be. Mária, mennyei részvétellel telve, halad angyali kíséretével a kevésbé sötét és kevésbé boldogtalan régiókba. Minél fölebb emelkedik valaki e szenvedés helyein, annál szebbek lesznek e helyek, annál enyhébbek és rövidebbek lesznek a szenvedések. Részvevő, habár szigorú angyalok öröködnék a szenvedő lelkek vezeklései fölött. Nem gúnyolják ki kínjaikat, mint a gonosz lelkek az elkárhozottak könnyeit, hanem vigasztalják és bűnbánatra intik őket: lefestik előttök az Isten szépségét s a legfőbb Lény szemléletében töltött örökkévalóság boldogságát.

Egyszerre rendkívüli látvány tűnik a szüzek Királynőjével az égből leszállt szent asszonyok szemébe: egyik-másik lélek a többi körülötte levő lélek között lassanként sugárzó és fényes lesz; dicsőséges aureóla képződik homlokuk körül: fokenként átváltozva, emelkedettebb régiókba repülnek, a honnan a mennyei hangokat hallgatják. Ama halottak voltak, a kiknek szenvedései a földön élő rokonaik és barátaik imái folytán megrövidültek. A barátság, a vallás és a boldogtalanság mennyei kiváltsága! Minél szerencsétlenebb, szegényebb, gyengébb és megvetettebb az, a ki itt a földön imádkozik, annál hathatósabbak imái, hogy örök boldogságot adjanak valamely megszabadított léleknek!

A boldog Sephora rendkívüli fényvel tündökölt a megváltott halottak között. A makkabeusok anyja azonnal kezén fogja és Mária elé vezeti Eudor anyját. A kíséret lassan száll vissza a szent sátrak felé. A különböző világok, melyeket éjjel láthatunk, s a melyek kikerülnek tekin-

tetünket a terek mélységében, a napok, az egész teremtés, a hatalmak karai, a melyek a teremtés élén állanak, az Üdvözítő Anyjának himnusát éneklik.

«Nyiljatok meg, örök kapuk: bocsássátok be az egek királynőjét!

«Üdvözlégy, Mária, malaszttal teljes, szüzek és hitvesek példányképe! Lángoló kerubok, vigyétek szárnyaitokon az emberek leányát és az Isten Anyját! Mily nyugodtság honol lesütött szemeiben! mosolya mily csendes és szende! Vonásaiban még megvan a földön érzett fájdalmának szépsége, hogy mintegy mérsékelje az örök örömöket! A világok szerelemtől reszketnek léptei alatt, fényével elhomályosítja az örök világosságot, melyben jár és lélezkzik. Üdv neked, ki áldott vagy az asszonyok között! bűnösök menedéke, szomorúak vigasztalója!

«Nyiljatok meg, örök kapuk: bocsássátok be az egek királynőjét!»

XXII.

Az öldöklő angyal lesujt Galeriusra és Hieroklesre. Hierokles fölkeresi a keresztények biráját. A Diocletianhoz küldött követ visszatérése. Eudor, Demodocus és Cymodocea szomorúsága. A szabad lakoma. Kisértés.

Mik a test kínjai a lelki gyötrelmekhez képest! Micsoda tűz hasonlítható a lelki furdalások tüzéhez! Az igaz testében gyötörtetik, de lelke, mint bevehetetlen erőd, nyugodt marad, midőn kívül minden dül-fül; a gonosz ellenben virágok között vagy bíbor ágyon pihen: békének látszik örvendeni, de befurakodott bensejébe az ellenség; gyászos jelek elárulják a boldognak látszó ember titkát: így tűnik fel virágzó mező közepett a gyászos zászló, a mely egy város tornyán leng, a melynek maradványaiért a dögvész és a halál versenyeznek.

Hierokles megtagadta az eget: az ég átadta a pokolnak. Publius, a ki teljesen el akarja veszteni vetélytársát, fölfedezte a császár miniszterének hűtlenségeit: az álbölcs saját kincsei közé rakta a fejedelem kincseinek egy részét. Mindenki új bünt keres Hieroklesben; mert az ember époly gyáván vádolja a bukott gonoszt, mint a mily gyáva volt vádolni a diadalmast. Mit fog tenni az Isten ellensége? Elmegy-e Alexandriába a nélkül, hogy megmenteni iparkodnék, a mit elvesztett? Rómában marad-e, hogy jelen legyen Cymodocea véres temetésén? A közgyűlölet üldözi; egy rettenetes fejedelem fenyegeti; szívében irtóztató szerelem lobog. E zavarban a gonosz szemei vérben úsznak, tekintete merev lesz, ajkai félig nyitak, s kékes orczái egész testével együtt reszketnek: a kigyó is, midőn a halálos nedvvel, a melyből mérgét készíti, megmérgezte önmagát, a nyilvános úton fekve, alig mozog a porban, pillái félig zárva vannak, feketülő torka piszkos tajtékot bocsát ki, kitágult és megsárgult bőre nem simul többé gyűrűire: még borzalmat kelt, de e borzalmat nem nemesíti meg hatalmának gondolata.

Oh! mennyire más a keresztény, a kinek kiszípolozott ereiben még mindig van annyi vér, a mennyi elég egy nagy szív éltetésére! De a fájdalom és lelkifurdalás, a hivek üldözőjének részére fentartott büntetések előhírnökei, még mind kevés volt: az Isten jelt ad az öldöklő angyalnak, s ujjával két áldozatot jelez ki neki. A boszulás szolgája azonnal vállaira ölti tüzes szárnyait, a melynek suhogása távoli mennydörgés zajához hasonlít. Egyik kezébe veszi az Isten haragjával telt hét arany serleg egyikét; a másikba a kardot fogja, a mely megölte Egyiptom első szülötteit s a mely visszaretenté a napot Szennakerib táborának láttára. Büneikért elítélt egész nemzetek tüntek el e kérlelhetetlen szellem előtt, s hasztalan keresi az ember sírjaikat. Ő írta Balthazar lakomáján a falra az ismeretlen szavakat; ő eresztette a földre a szőlőszedő sarlót és az arató sarlót, midőn János Pátmosz szigetén a jövő rettentő alakjait látta.

Az öldöklő angyal egy villámban száll le, mint ama csillagok, a melyek leválnak az égről, borzalmat visznek a matróz szívébe. Felhőbe burkoltan lép be a czézároknak palotájába, ép abban a pillanatban, midőn Galerius, lakománál ülve, jólétét élvezte. A lakoma lámpái azonnal elhomályosodnak; kívülről mintegy harczy szekerek robogása hallatszik; a vendégek haja égnek áll homlokukon; önkénytelen könnyek folynak szemeikből; a régi rómaiak árnyai jelennek meg a teremben, s Galeriusban a birodalom rombadőlésének homályos előérzete támad. Az angyal láthatatlanul közelg a világ urához, és serlegébe néhány cseppet önt a mennyei harag borából. A császár, rossz végzete által üzetve, ajkaihoz viszi az emésztő folyadékot; de alig ivott a czézároknak üdvére, egyszerre ittasnak érzi magát; ép oly hirtelen, mint váratlan betegség rabszolgái lábaihoz dönti őt: az Isten egy pillanat alatt földre teríti ez óriást.

A Gargara ormán metszett egy gerenda megvénült egy ősrégi nemzetség palotájában; egyszer csak lobogó tűz csap föl a király tűzhelyéről a kiszáradt tölgyfához, a gerenda meggyulad és nagy zajjal hull le a rengő termekbe: így hullt le Galerius. Az angyal az örök méreg ez első

hatása után elhagyja őt, s ama lakásba repült, a hol Hierokles nyöszörgött. Az Úr kardjának egyetlen csapásával elsorvasztja az istentelen miniszter oldalait. Azonnal utálatos betegség jelentkezik rajta, a melynek magvait Keleten szedte magába Hierokles. A szerencsétlen látja, hogy vastag fekély borítja el egész testét: ruhái húsához tapadnak, mint Dejanira ruhája vagy Medea tunikája. Feje zavaros; káromolja az eget és embereket, s egyszerre könyörög a keresztényeknek, hogy szabadítsák meg őt a sötétség szellemeitől, a melyek megszállták. Az éj pályájának közepén volt. Hierokles behívja rabszolgáit; parancsot ad nekik, hogy készítsenek elő egy hordszéket; kikel ágyából, köpenybe burkolózik és, félig magánkívül, a keresztények bírójához viteti magát.

- Festus, mondja neki, a te hatalmadban van egy keresztény nő, a ki életem gyötrelme: mentsd meg őt a haláltól; ne ítélj őt a vadállatoknak; a császári rendelet megengedi, hogy a becsstelen helyekre küldjed őt.... értesz engem?

E szavakkal a gonosz egy arannyal telt erszényt vet a bíró lábaihoz; azután eltávozik, tompa nyögést hallatva, mint a beteg bika, mely egy mocsár mélyén nádasok közt vonszolja magát.

Ugyanezen pillanatban a keresztények reménye is eltűnt: a követ, kit Eudor Diocletianhoz küldött, hogy őt a kormány visszavételére fölhívja, visszatért Salonából: Zakariás vezette be. A hitvallók mind megkapták ítéletüket: meg kelle halniok Eudorral együtt a szinkörben. Lasthenes fia, a sebeit gondozó püspöktől körülvéve, a vértanúk ruháin feküdt a földön: olyan volt, mint a megsebzett harcos, a ki bajtársai körében az általa meghódított zászlókon fekszik. A követet fájdalom fogván el, némán és zavartan tekintett Cymodocea jegyesére.

- Beszélj, testvér, mondá neki Eudor, a test kissé levert, de a léleknek még megvan az erélye. Szerencsésnek mondhat, mert oly kezek ápolnak, a melyek annyiszor érintették Jézus Krisztus testét.

A követ, letörölve könnyeit, a következő szavakban adott számot Diocletiánnal való találkozásról.

- Eudor, rendeleted szerint az Adriai tengerre szálltam, s nemsokára kikötöttem Salona partján. Kérdezősködtem Diocles, az egykori Diocletian császár után. Azt mondták, hogy a várostól négy mérföldnyire, kertjeiben lakik. Gyalog mentem oda. Diocles lakásába érve, átjártam az udvarokat, a hol nem találtam sem öröket, sem felvigyázókat. Itt-ott rabszolgák foglalkoztak mezei munkákkal. Nem tudtam kihez forduljak. Ekkor észrevettem egy előhaladt korú embert, a ki a kertben dolgozott; hozzá mentem, hogy megkérdezzem tőle, hol van a fejedelem, a kit keresek.

- Én vagyok Diocles, mondá az öreg, munkáját folytatva. Elmondhatod, ha valami mondani valód van.

A bámulat megnémított.

- Nos! mondá Diocletian, mi vezetett ide? Valami ritka magvakat akarsz nekem adni, és cserére akarsz velem lépni?

Odaadtam leveledet az öreg császárnak, lefestettem előtte a rómaiak bajait, s elmondtam neki, hogy a keresztények ismét az állam élén óhajtják őt látni. E szavakra Diocletian, félbeszakítva munkáját, felkiáltott:

- Adnák az istenek, hogy azok, a kik téged küldöttek, szintén látnák, mint te, a veteményeket, melyeket Salonában saját kezeimmel művelek! akkor nem hívnának vissza a kormányra.

Megjegyeztem neki, hogy egy másik kertész igen szívesen vette fejére a koronát.

- A sidoni kertész, viszonzá, nem szállt le a trónról, mint én, s kísértetbe jött arra felül: velem semmire sem ment volna Sándor.

Más választ nem nyerhettem tőle. Hasztalan volt minden törekvésem.

- Tégy nekem egy szívességet, mondá hirtelen: itt van egy kút; én öreg vagyok, te fiatal; huzz nekem vizet, veteményeimnek szükségök van rá.

E szavakkal Diocletian hátat fordított nekem, és Diocles ismét kezébe vette öntözőjét.

A követ elhallgatott, Czirill így szólt hozzá:

- Testvérem, ennél jobb hírt nem is hozhattál. Elutazásod után Eudor tudunkra adta utazásod célját: a püspökök félték, hogy sikert aratsz. A vértanúság felvilágosította Lasthenes fiát; most már ismeri kötelességeit: Galerius a mi törvényes uralkodónk.

- Igen, mondá Eudor bűnbánólag és megalázódva, elismerem, hogy jogosan bűnhődöm egy bűnös szándékért.

Így beszéltek a Galerius vasai és kínpadjai által összetört vértanúk: épen ilyen a vadász kegyét érdemetlenül veszített bátor állat is, mely medvéket és vadkanokat űz Achelous sötét erdeiben; a vadállatoknak szánt dárdával átdöfött vizsla összergy a halálos csapás alatt, vergődik a véres mohon; de, kiadva páráját, alázatos tekintetet vet urára, s azt látszik szemére vetni, hogy megfosztotta magát egy hű szolgától.

De a földről távozni készülő Eudort gyengéd nyugtalanság gyötörte. Hitbuzgalma és lelkének emelkedettsége daczára, a vértanú nem tudott reszketés nélkül Homér leányának sorsára gondolni. Mi lesz ez áldozatból? Vissza fog-e esni Hierokles kezeibe? Ki fog-e hallgattatni a bíró által? Ki tudja-e állni a rettenetes megpróbáltatásokat? Halálra ítéltetett-e első vallomására a szent Péter börtönében levő hitvallókkal? Eudor maga elé képzelé Cymodoceát, a mint az oroszlánok tépik és hasztalan kér segítséget jegyesétől, a kiért életét adta. E képpel szembe állítá a boldogság képét, a melyet ily szép és ily tiszta nővel élvezhetett volna. De egyszerre egy hang szólalt meg lelkiismeretében, a mely ezt kiáltá neki:

- Vértanú, ily gondolatokkal kell-e lelkednek foglalkozni? Az örökkévalóság, a örökkévalóság!

A szív ismeretében jártas püspökök észrevették az athléta benső küzdelmeit. Kitalálták gondolatait és iparkodtak fölemelni bátorságát.

- Bajtárs, mondá neki Czirill, örvendjünk: nemsokára dicsőséget aratunk. Tekintsd e börtönt mintegy mosolygó mezőnek, érett kalászosok mezejének, a melyek mind le fognak arattatni s a jó pásztor csürebé hordatni! Talán Cymodocea is velünk lesz: virág ő, mely búza között talál-tatott s a mely illattal fogja megtölteni a kosarakat. Hogy így rendeli az Isten, legyen meg az ő szent akarata! Azonban kérjük inkább az eget, hagyja itt e földön jegyesedet, hogy ártatlan imáinak kellemes áldozatát bemutathassa érettünk az Örökkévalónak.

Midőn forró nyári éj után reggel üde keleti szél támad, a hajós, kinek hajója ellankadt a moz-dulatlan tengeren, üdvözli a Zephyrt, Aurora gyermekét, a ki üdítést hoz neki és megrövidíti utját: Czirill szavai is, mint jótékony szellő, felüdítik és az ég útjára terelik a vértanút. De nem tudja egészen levetkőzni az embert: régóta megbízott rettenthetetlen keresztényeket, hogy mentsék meg Cymodoceát, s ne kiméljenek sem gondokat, sem fáradságokat, sem kincseket; különösen bízik Dorotheus bátorságában, a ki már két izben hasztalan kísérlé meg fölmászni Homér leányának börtönébe.

Demodocussal szerencsésebb volt Dorotheus! sikerült őt a börtön kapuiból elvonszolni és biztos helyre vinni.

- Szerencsétlen öreg, mondá neki, miért napjaid végét így siettetni? Félsz, hogy nem elég gyorsan folynak? Óvd meg fehér hajad leányod kedvéért. Ha az Isten vissza akarja őt adni ölelő karjaidba, neki több szüksége lesz vigasztalásodra, mind neked az övére: el fogja veszteni jegyesét.

- Ejh, felelé az öreg, hát azt akarod, hogy megszűnjem leányomat visszakövetelni? Reá irányoztam a sír széléről szemeimet. Mint Homér lantjának utolsó örökösét a múzsák drága ajándékokkal halmozták el. Ő kormányozta házamat; jelenlétében senki sem merte volna bántalmazni öregségemet. Anyjokhoz hasonló fiukat láttam volna térdeimen növekedni! Cymodocea, kinek szavaiban annyi kellem volt, hova lettek ígéreteid? Azt mondád: «Mekko-ra volna fájdalmam, oh atyám! ha a kérlelhetetlen párkák valaha elrabolnának szeretetemtől! Levágnám hajamat máglyád fölé, s azzal tölteném életemet, hogy társnőimmal együtt siratnálak. Jaj nekem, leányom! nekem kell téged siratnom! Idegen földön, gyermektelen, hontalan, az évek sulya alatt görnyedezve, én foglak háromszor szólítani ravatalod körül.

Miként a bikát elszakítják a legelőtől, hogy elválasszák az üszőtől, a melyet az isteneknek akarnak feláldozni, úgy vonta el Dorotheus Demodocust Cymodocea börtönétől.

Az új keresztény nő ismét megnyitotta szemeit a börtön világosságának, vagyis inkább sötétségének. Huszszor is elolvasta Eudor levelét, és huszszor áztatja könnyeivel.

- Forrón szeretett vőlegény, mondá két vallásból összekevert nyelven, uram, parancsolóm, istenséghez hasonló hős, hát meg fogsz jelenni a bírák előtt!... Kegyetlen vas!... És én nem vagyok ott, hogy sebeit ápoljam!... Oh atyám! miért hagytál el engem? Siess; vezesd lépteimet a legszebb halandó felé! Omoljatok össze, kérlelhetetlen falak! hadd vigyem el életemet korlátlan urának.

Így panaszkodott Cymodocea börtönének csendjében, míg a vértanúk börtönét zaj és lármá vette körül. Kivülről zavart lázongás hallatszott, mely hasonló volt a nagy vizek morájához, a magas hegyekről jövő szelek zúgásához, a pásztor vigyázatlansága folytán meggyult erdő recsegéséhez: a nép volt.

Volt Rómában egy régi szokás: a vadállatok elé ítélt bűnösök kivégzésének előestéjén a fogház kapujánál közlakomát adtak nekik, a melyet szabad lakomának neveztek. E lakomán pazarul ellátták őket a költséges lakomák mindenféle nyalánkságaival: a törvény barbár finomítása vagy a vallás durva kegyessége volt ez; az egyik, a mely meg akarta sajnálatni az életet azokkal, a kik azt el voltak veszítendő, a másik, a mely csak élvezetekre teremtettnek tekintvén az embert, legalább el akarta azokkal halmozni a haldokló embert.

Ez utolsó lakoma egy roppant nagy asztalnál, a fogház előcsarnokában tartatott. A kíváncsi és kegyetlen nép előzőnlötte a környéket, s katonák tartották fenn a rendet. A vértanúk nem-sokára kijönek börtöneikből s helyet foglalnak a gyászos asztal körül: mindnyájan meg voltak bilincselve, de úgy, hogy kezeiket használhatták. A kik sebeik miatt nem tudtak járni, testvéreik által vitettek. Eudor két püspök vállára támaszkodva vonszolta magát, s a többi hitvallók, részvétből és tiszteletből, köpenyeiket terített lábai alá. Midőn a kapun kívül megjelent, a tömeg önkénytelenül szánakozva kiáltott fel, s a katonák fegyverekkel tisztelegtek egykori kapitányuknak. A foglyok sorba ültek a tömeggel szembe lévő vánkosokra. Eudor és Czirill az asztal központjánál foglaltak helyet; a vértanúk két fejének homlokán egyesült mind az, a mi legszebb az ifjukorban és az aggkorban: az ember azt hitte volna, hogy József és Jákob ülnek Fáraó asztalánál. Czirill felhívta testvéreit, oszszák ki a nép között a dús lakomát, hogy azt kevés kenyérből és tiszta borból álló szeretetlakomával pótolják: a csodálkozó sokaság csendet tartott; mohón hallgatta a hitvallók szavait.

- E lakoma, mondá Czirill, jogosan mondatik szabad lakomának, mert megszabadít bennünket a világ bilincseitől és az emberiség bajaitól. Nem az Isten szerzette a halált, hanem az ember. Az ember holnap oda fogja nekünk adni művét, s az Isten, a ki az élet szerzője, életet ad nekünk. Imádkozzunk, testvéreim, e népért: úgy látszik, ma megthatja őt sorsunk; holnap tapasztolni fog halálunknak: igazán sajnálatra méltó! imádkozzunk érte és Galerius császárunkért.

És a vértanúk imádkoztak a népért és Galerius császárunkért.

A pogányok, megszokván azt, hogy a bűnösök örülten mulattak e gyászos orgiában, vagy jajgattak az élet elvesztése miatt, nem tértek magokhoz csodálkozásukból. Az avatottabbak így szóltak:

- Micsoda gyülekezete ez a Catóknak, kik feláldoztatásuk előestéjén nyugodtan beszélgetnek a halálról? Nem bölcsek-e ez emberek, kiket az istenek ellenségeiként mutatnak be nekünk? Mily fenség ül homlokukon; mily egyszerűség nyilvánul tetteikben és szavaikban!

A tömeg mondá:

- Micsoda ez az öreg, a ki oly tekintélylyel beszél, s a ki oly ártatlan és oly szelid dolgokat tanít? A keresztények imádkoznak érettünk és a császárért: sajnálkoznak fölöttünk, nekünk adják lakomájokat; sebekkel fedvék, és nincs egy szavuk sem ellenünk, sem bírják ellen. Az ő Istenük volna az igaz Isten?

Ilyeneket beszélt a sokaság. A szerencsétlen bálványimádók közül némelyek, borzalommal telve, visszavonultak, mások könnyekre fakadtak és fölkiáltottak:

- Nagy a keresztények Istene! Nagy a vértanúk Istene!

Ott maradtak, hogy felvilágosítást nyerjenek, és hittek Jézus Krisztusban.

Mily látvány a pogány Rómára nézve! Mily leczkét adott nekik a vértanúk egyessége! Az emberek, a kiknek nemsokára el kellett hagyni az életet, folytatták kenettel és szeretettel telt beszédjeiket: midőn a sebes röptű fecskék elhagyni készülnek éghajlatunkat, összegyűlnek egy magános tó szélére vagy egy falusi templom tornyára: minden viszhangzik a kellemes búcsúdaloktól; a mint az északi szél föltámad, azonnal felrepülnek az ég felé és elmennek más tavaszt és boldogabb földet keresni.

E megható jelenet alatt egy rabszolga jó sietve; átfurakodik a tömegben; Eudor után kérdezősködik; egy levelet nyújt át neki a bírótól. Eudor kigöngyöli a levelet; eme szavakat tartalmazta:

«Festus, bíró, a keresztény Eudornak üdvöt!

«Cymodocea becstelen helyekre íteltetett: Hierokles várja őt. A tiszteletre, melyet bennem keltettél, kérlek, áldozzál az isteneknek; jer, követeld vissza jegyesedet: esküszöm, hogy tisztán és hozzád méltóan adom vissza!»

Eudor elájul; sürgés-forgás támad körülötte: az őt környező katonák hatalmukba kerítik a levelet; a nép követeli azt: egy tribun fenhangon felolvassa; a püspökök némán és leverten állnak; a gyülekezet zajong. Eudor magához tér; a katonák lábainál voltak és így szóltak hozzá:

- Bajtárs, áldozz! Oltárok hiányában itt vannak sasaink.

És tiszta borral telt serleget nyujtanak neki az italáldozathoz. Rettenetes kísértés szállja meg Eudor szívét. Cymodocea a becstelen helyeken! Cymodocea Hierokles karjaiban! A vértanú keble hullámszik: sebeinek kötése fölszakad s vére patakként foly. A nép szájalommal telve el, szintén térdre hull s a katonákkal együtt ismétli:

- Áldozz! áldozz!

Ekkor Eudor tompa hangon szól:

- Hol vannak a sasok?

A katonák a diadal jeléül pajzsukat ütik és sietnek odahozni a jelvényeket. Eudor felkel, a századosok támogatják; a sasok lábához megy; csend uralkodik a tömegben. Eudor elveszi a serleget; a püspökök ruháikkal elfödik arcukat, s a hitvallók felsikoltanak; e sikoltásra a serleg kihull Eudor kezéből, felborítja a sasokat, és a vértanúk felé fordulva így szól:

- Keresztény vagytok!

XXIII.

A Sátán felszítja a nép fanatizmusát. Bacchus ünnepe. Festus levelének magyarázata. Hierokles halála. A remény angyala leszáll Cymodoceához. Cymodocea felveszi a vértanú-ruhát. Dorotheus kiragadja Cymodoceát a börtönből. Eudor és a hitvallók öröme. Cymodocea viszontlátja atyját. Az álom angyala.

A sötétség fejedelme dühtől reszkette nézte a nép szánakozását s a hitvallók győzelmét.

- Hogyan! kiáltott fel, megreszkettettem volna trónján azt, a kit a rabszolga angyalok Mindenhatónak neveztek el; néhány pillanat elég lett volna, hogy tönkre tegyem a hat nap munkáját; az ember könnyen zsákmányom lett volna; s midőn közel vagyok ahhoz, hogy diadalt üljek Krisztus felett, egy vértanú kijátszaná hatalmam! Ah! szítsuk fel a keresztények ellen az értetlen nép dühét, s részegüljön meg ma Róma a bálványok tömjénétől és a vértanúk véréből!

Mondá, és azonnal magára ölti Tagesnek, a jólok fejének alakját, járását és hangját. Leszedi fejéről az örvény tüze által megemésztett gyönyörű hajának maradványait; a sebhelyek, a melyeket a kétségbeesés és a villám szántottak homlokán, tiszteletreméltó redőkké változnak; összetett szárnyait egy gyolcs ruha bő ránczai alá rejt, és jósbokra támaszkodva, a vértanúk lakomájáról visszatérő nép elé megy.

- Római nép, kiáltja, honnét ma e szentségtörő elérzékenyülés? Hogyan! császártok látványokat készít nektek, s ti megsiratjátok a bűnösöket, a nemzetek hitvány söpredékét! Katonák, felborítják sasaitokat, és ti elérzékenyültök! Mit mondanának a Scipiók és a Camillusok, ha visszatérnének a földre? Űzzétek el a bűnös részvétet, s a helyett, hogy itt sajnálkoztok az ég és az emberek ellenségein, menjetek templomaitokba, imádkozzatok a fejedelem üdvéért és üljétek meg az istenek ünnepét.

E szavakat mondva, a lázadó angyal az örület és düh szellemét leheli az állhatatlan tömegre. Vér- és élvezet-szomj támad a lelkekben, a melyekből a szánalom egyszerre kialszik. Egy áldozószolga felkiált:

- Oh ég! mily csoda tűnik szemembe! Tagent a Capitoliumban hagytam, s itt ismét látom. Rómaiak, legyetek meggyőződve, hogy valamelyik istenség rejtőzött a jólok fejének alakjába, a ki szemetekre veti bűnös részvételüket és tudtokra adja Jupiter akarátát.

E szavakra a sötétség fejedelme eltűnt a tömeg között, s a nép, borzalommal telve, a bálványok oltáraihoz siet, hogy kiengesztelje a pillanatnyi emberi érzetet.

Galerius egyszerre ünnepelte születése napját s a perzsák fölötti diadalát. E nap Flora ünnepeire esett. A császár, hogy a népet s a katonákat jobban megnyerje, újra behozta Bacchus ünnepeit, melyeket a tanács már régóta megszüntetett. Ennyi borzasztóságot a szinköri játékok voltak betetőzendők, a melyekben a keresztény foglyoknak kelle meghalniok.

Esztelen pazarlások, a melyeknek forrása a polgárok romlottságában, s különösen a keresztények kifosztásában keresendő, felforgatták a tömeg szellemét. Minden szabadosság meg volt engedve, sőt parancsolva. A nép egy része fáklyák fényénél nézte a pátriczius-úton a nyilvános fajtalanságokat: trombita-harsogásra összegyűlt meztelen kéjhölgyek ocsmány énekkel ünnepelték Florát, a ki egy addig szemérmes népre hagyta szemérmetlenséggel szerzett vagyonát. Galerius elefántok által vont kocsin ment föl a Capitoliumba; előtte haladt Narses, perzsa király fogoly családja. Tánczosnók tánczai és rikoltozásai változatossá és nagyobbá tették a rendetlenséget. Számtalan tömlő és amphora volt nyitva a kutak mellett a város utcásarkain. Az emberek borseprővel mázolták be arcukat, és borral csináltak sarat. Bacchus egy állványon jelent meg. Papnői égő fáklyákat, szőlőággal körülfont botokat csóváltak körülötte, s czimbalom-, dob- és trombitaszóra tánczoltak; hajuk ziláltan lobogott:

szarvasbőrbe voltak öltözve, a melyet vállukon nyakuk körül játszadozó kigyók tartottak össze. Némelyek fiatal kecskéket vittek karjaikon; mások farkaskölykeknek nyújták emlőiket; mindnyájan tölgy- és fenyőfaágakkal voltak koszorúzva; satyroknek öltözött férfiak kísérték őket, virágfüzérékkel díszített kecskebakot vezetve. Pán fuvolyájával jelent meg; távolabb Silenus haladt; bortól nehéz feje egyik válláról a másikra hanyatlott; számaron ült és faunok és sylvánok támogatták. Egy Mænas repkény koszorúját vivé; egy Aegipán félig telt csészéjét; a zajos kíséret menet közben tántorgott és ivott Bacchus, Venus és a Jogtalanság tiszteletére. Három kar fölváltva éneklé.

«Énekeljük: évoé, ismételjük szüntelen: évoé, évoé!

«Semele fia, az arany pajzsú Theba dicsősége, jer, táncolj Florával, Zephyr nejével és a virágok királynőjével! Szállj le közénk, oh Ariadne vigasztalója! te, ki bejárod Ismarus, Rhodope és Cithæron ormait! Öröm istene, Cadmus leányának fia, téged Nyssa nymphái neveltek, a mûzsák segélyével, egy balzsamos barlangban. Alig ugrottál ki Jupiter ágyékából, azonnal meghódítád tiszteletednek a lázadó embereket. Kijátszottad a tyrrheni kalózokat, a kik elraboltak téged mint halandó gyermekét. Zamos bort folytattál a fekete hajóban, s termékeny szőlővesszőket hullattál a vitorlák tetejéről; gyümölcseivel megrakott borostyán övezte körül a zöldelő árboczt; koszorúk fedték az evezők padjait; egy oroszlán jelent meg a hajó farán; a matrózok delfinekké változva beleugráltak a mély habokba. Te nevettél, oh király, évoé!

«Énekeljük: évoé, ismételjük szüntelen: évoé, évoé!

«Hyadok és Horák ápoltja, mûzsák és Silenus neveltje, ki a Gratiák fekete szemével, Apolló arany hajával és halhatatlan ifjúságával birsch, oh Bacchus! hagyd el az engedelmes India partjait, s jer, uralkodjál Itália fölött! Itt terem a falernusi és cæcubumi bor: évenként kétszer csüng érett gyümölcs a fán és bárány anyjának emlőin. Mezőinken tüzes paripák repülnek, és Clitumnus hosszában legelnek a hiba nélküli bikák, a melyek a római diadalos előtt a Capitoliumba mennek. Két tenger hozza partjainkra a világ kincseit. Az ércz, az arany és az ezüst patakokban foly e szent föld belsejében. Híres népeket s még híresebb hősöket szült ez. Üdv neked, termékeny föld, Saturnus földje, nagy emberek anyja! Teremd sokáig Ceres kincseit, s rengj e kiáltásra: évoé!

«Énekeljük: évoé, ismételjük szüntelen: évoé, évoé!»

Ah! az emberek ugyanazon földet lakják, de mennyire különböznek egymástól! Lehetne-e testvéreknek s ugyanazon város polgárainak tartani a lakosokat, a kik közül némelyek örömben, mások könnyek közt töltik napjaikat: a boldogokat, a kik hyment ünnepelnek, és a szerencsétleneket, a kik temetések tartanak? Mily megható volt az örülten vigadó pogány Rómában látni a keresztényeket, a kik alázattal imádkoztak az Istenhez, könnyeztek a bûnös kicsapongásokon, s a dobzódás és részegség közepett az erkölcsösség és józanság példányképei voltak! A börtönben, a katakombák mélyén, a vértanúk sírjai felett lévő néhány oltár körül gyültek össze az üldözött hivek. Bójtöltek, virrasztottak, önkéntes áldozatul a világ bûneinek kiengesztelésére; s míg Flóra és Bacchus nevei utálatos himnuszokban, vér és bor között viszhangoztak, addig Jézus Krisztus és Mária nevei szeplőtelen énekekben, könnyek közt ismételtettek.

Minden keresztény házába zárkozott, kerülve a nép dühét és a bálványimádás nyújtotta látványt. Kint csak a kórházak és börtönök szolgálatára rendelt néhány pap, a Galerius által halálra szánt szegények megmentésével megbízott szerpapok, az uraik által elhagyott rab-szolgák és az anyáik által kitett gyermekek összegyűjtésével foglalkozó nők bolyongtak. Oh szeretet, mily nagy voltál te az első hivekben! Az ő haláluk főekessége volt a pogány

ünnepeknek, s ők a bálványimádók sorsával foglalkoztak, mintha a bálványimádók résztvevő és szerető testvéreik lettek volna!

Ezalatt a győztes vértanúk, miután visszaverték a sötétség fejedelmének támadásait, visszatértek börtöneikbe: így rohant egykor, Ilion falai alatt, egy hős csapat az ellenségre, a mely a várost megszállva tartá: a sánczok ledöntvék, az árkok betemetvék, a czölöpök kitépvék, s Laomedon fiai győzelmesen térnek vissza szent bástyaikba. De Eudor, kifáradva az utolsó küzdelemben, nem tudja felemelni lecsüggedt fejét: hasztalan beszélnek neki a püspökök, hasztalan vigasztalják és bátorítják, néma és érzéktelen marad beszédeikre. A Cymodoceát fenyegető új veszélyek gondolatát nem tudja kiverni fejéből. Mily nagyok lehettek e vértanú gyötrelmei! Már majdnem a felhőkön ülve, ingadozhatott, s talán még most is ingadozik a hit-hagyás szégyene, a pokol fájdalmainak örökkévalósága s a jelenleg szenvedett kínok között!

Lasthenes fia nem tudta, hogy a bíró szándékosan megcsalta őt. Festus barátja volt a római praefectusnak, s egyedül ez okból sem szolgáltatta volna Hierokles kezébe Cymodoceát. De Festust különben is meglepték Eudor feleletei és nagylelkűsége. Itélőszékéről leszállva, Galerius palotájába ment, s kérte a császárt, hogy nevezzen ki más bírót a keresztények részére.

- Nincs már szükség bírókra! kiáltott fel a bős zsarnok. E bűnösök dicsőségnek tartják szenvedéseiket, s a makacsság, melylyel türik azokat, megrontja a népet és a katonákat. Mily szemtelenül merészkedett ez istentelenek feje szenvedni! Nem akarom, hogy a kínzatásokkal az időt tovább vesztegessék. A vadállatok elé ítélek minden fogságban lévő keresztényt, kor- és nemkülönbség nélkül születésem napjára. Menj és hirdesd ki ez ítéletet.

Festus ismerte hevesességét: nem mondott ellent. Távozott és közzétette a fejedelem rendeletét, de Pilátusként így szólva:

- Ártatlan vagyok ez igazak véréből.

Midőn éjjel Hierokles felkereste, új rokonszenvet érzett szívében Eudor iránt. A természeténél fogva kegyetlen ember, mint a milyen a keresztények bírója volt, ellensége lehet az aljasságnak: a bukott miniszter gyáva céljai fölháborították; az a gondolata jött, hogy e gonosznak indítványát fölhasználja Eudor megmentésére, felszólítva őt, hogy áldozzon az isteneknek. Ekkor írta a levelet, a melyet Eudor a gyászlakomán kapott.

Az Isten, a ki egyházának diadalát akarta, a vértanúk dicsőségére fordítá mindazt, a mi el-rabolhatta volna tőlök a koronát. Így Eudornak a szenvedésekben való kitartása csak sietteté társai halálát, s Festus levele súlyosbította a bajokat, a melyeket el kellett volna háritania. Galerius, értesülve a lakomai jelenetről, elbocsátotta a századosokat, a kik némi tiszteletet tanúsítottak régi parancsnokuk iránt; különféle ürügyek alatt eltávolították Rómából az idegen légiókat, s a borral és arannyal tömött praetoriánok voltak a város egyedüli örei. Cymodocea, Eudor és Hierokles nevei, újból a császár fülébe jutván, heves haragra lobbantották őt: Galerius a holnapi mézárásra különösen kijelente Eudor jegyesét; elrendelte, hogy Lasthenes fia egyedül és elsőnek fog megjelenni a szinkörben, megfosztva őt így a boldogságtól, hogy testvéreivel együtt halhasson meg; végre megparancsolta, hogy Hieroklest, egy hajó fenekére dobva, vigyék el száműzetése helyére.

Ez ítélet, váratlanul érvén Hieroklest, megadta neki a halálos csapást. Az Isten béketűrése és irgalmassága véget ért s kezdetét vette az igazságosság. Alig távozott Hierokles a bíró házából, ismét sújtva érzé magát az öldöklő angyal kardja által. A betegség, mely emészté, egy pillanat alatt megfosztja az orvosokat minden reménytől. A pogányok, a kik a bélpok-losságot az ég átkának tekintik, eltávoznak a hitehagyottól; még rabszolgái is elhagyják őt. Az egész világtól elhagyatva, csak oly embereknél talál segílyt, a kiket kegyetlenül üldözött. A keresztények, a kiknek szeretete egyedül mer dacolni minden emberi nyomorral, megnyitják

üldözőjük előtt kórházaikat. Itt, egy megcsonkított hitvalló mellett fekvé, ugyanazon kezek enyhítik Hierokles fájdalmait, a melyek ép egy vértanú sebeit kötözték be. De ennyi erény látása csak felbőszíti az Istentől eltaszított embert: majd erősen kiabálva hívja Cymodoceát; majd Eudort véli látni, lángoló karddal kezében és őt fenyegetve a magas égből. Ily önkivületi állapotban volt akkor is, midőn Galerius rendeletét tudtára adták. Ekkor, kísértetként emelkedve föl dögvészes ágyán, az álbölcs reszkető és bizonytalan hangon suttozja:

- Örökre pihenni megyek.

Meghal. Borzasztó és csalfa remény! E lélek, mely azt hitte, hogy a testtel együtt meghal, mély és nyugodt éj helyett egyszerre csodás világosságot pillant meg a sír mélyéről. E világosságból egy hang teljesen érthetően ejti ki e szavakat:

- Én vagyok, a ki vagyok.

Ugyanazon pillanatban az élő örökkévalóság feltárul az istentagadó lelke előtt. Három igazság lepi meg egyszerre a zavarba jött lelket: saját léte, az Isten léte, a határidő nélküli megfizetések és a végnélküli büntetések bizonyossága. Oh! miért nem temettetett a mindenség romjai alá, hogy elrejtőzzék a legfőbb Bíró színe előtt! Ellenállhatatlan erő egy szempillantás alatt az Isten ítélőszéke elé viszi a testtől megvált és reszkető lelket. Egy pillanatra látja azt, a kit az időben megtagadott, s a kit nem fog többé látni az örökkévalóságban. A Mindenható felhőkön jelen meg, jobbán ül Fia, körülötte a szentek serege; a pokol elősiet zsákmányát követelni; Hierokles őrangyala, zavarodottan és könnyekig hatva, még a szerencsétlen mellett áll.

- Angyal, úgymond a legfőbb bíró, miért nem védted meg e lelket?

- Uram, felel az angyal, szárnyaival elfödve magát, te az irgalom Istene vagy!

- Teremtény, mondja ugyanazon hang, az angyal nem adott volna neked üdvös intéseket?

A lélek, mélyen megborzadva, önmagát ítélte meg és nem felelt.

- Ő a miénk! kiáltának fel a lázadó angyalok: e lélek álbölcseséggel megcsalta a világot; üldözte az ártatlanságot, meggyalázta a szemérmes kiontott az ártatlan vért: bűnét nem bánta meg.

- Nyissátok ki az élet könyvét, mondá a napok Őse.

Egy próféta fölnyitotta az élet könyvét: Hierokles neve ki volt törölve.

- Távozzál, átkozott, az örök tűzre, mondá a megvesztegethetetlen Bíró.

E pillanatban az istentagadó lelke a kárhozottak gyűlöletével kezdi gyűlölni az Istent, és lehull a lángoló mélységekbe. A pokol megnyílik, hogy befogadja, s bezáródik felette, ez egy szót mondva:

- Az örökkévalóság!

Az örvény viszhangja ismétli:

- Az örökkévalóság!

Az emberek Atyja, a ki a bűnt megbüntette, most megkoszorúzni készül az ártatlanságot.

Van az égből egy isteni hatalom, elválhatatlan társa a Vallásnak és az Erénynek; elviselni segít az életet, hajóra száll velünk, hogy a viharban megmutassa a kikötőt, egyaránt nyájas és segíteni kész a híres és az ismeretlen utasok iránt. Habár szemeit kötelék fedi, tekintete áthat a jövőn; néha nyíló virágokat tart kezében, néha pedig bűvös folyadékkal telt serleget: semmi sem közelíti meg bájos hangját, ígésző mosolyát; minél közelebb megy az ember a sírhoz,

annál tisztábbnak és ragyogóbbnak tűnik fel a megvigasztalódott halandóknak; a Hit és a Szeretet azt mondják neki: «Nővérem!» és a neve Remény.

Az Örökkévaló megparancsolja e szép szeráfnak, hogy szálljon le Cymodoceához és mutassa meg neki távolról a mennyei örömöket, hogy támasza legyen a földi szorongatásokban. Egy hamis tudósítás néhány pillanatra megszakítja a fiatal keresztény nő keserveit. Híre futott Rómában, hogy Eudor kegyelmet kapott: Festus levele s a szabad lakomán lefolyt jelenet adott létet e néphitnek. Blanka sietett e hamis hírt mint biztos ujságot közölni Demodocus leányával; de mennyire megbánta jóakaró csacsкасágát, midőn értesült Eudor igazi sorsáról s az ítéletről, a mely minden fogságban lévő keresztényt halálra kárhoztatott! Sævus kegyetlen örömmel telve, parancsolja meg neki, hogy vigye el Cymodoceának a vértanú nők ruháját. Kék tunikából, fekete övből, fekete cipőkből, fekete köpenyből és fehér fátyolból állott ez öltözet. Az ör gyenge és vigasztalhatatlan felesége sírva teljesíti fájdalmas megbízatását. Nincs ereje kiábrándítani az árvát és tudtára adni sorsát.

- Ime, nővérem, mondja neki, egy új ruha. Az Úr békéje legyen veled!

- Micsoda ruha ez? kérdi Cymodocea. Menyasszonyi ruhám? Vőlegényem küldi?

- Az ő kedvéért kell felvenned, viszonzá az ör felesége.

- Oh! mondja Cymodocea örömmel telve, vőlegényem kegyelmet kapott, megtartjuk menyegzőnket!

Blanka szíve meg volt törve; csak ennyit mondott:

- Imádkozzál, nővérem, magadért és érettem.

Távozott.

Cymodocea, egyedül maradva a dicsőség ruhájával, szemlélni kezdi, s azután gyönyörű kezeibe veszi azt.

- Azt parancsolják, úgymond, hogy jegyesem számára fölékesítsem magamat; engedelmeskedni kell.

Azonnal magára veszi a tunikát, melyet az övvel összeszorít; a cipők párosi márványnál fehérebb lábakat fődnek; fejére teszi fátyolát és vállára ölti a köpenyt: a hazugság múzsa ilyennek festi az Éjt, Ámor anyját, azur leplébe és gyászos fátyolaiba burkolva; ilyennek tünt fel a kevésbé fiatal, kevésbé szép és kevésbé erényes Marcia az utolsó Cato előtt, midőn Róma szerencsétlenségei közepett őt férjének követelte, s midőn Hymen oltáránál kesergő özvegyi ruhában megjelent. Cymodocea nem tudta, hogy halotti ruhát visel! Nézegeti magát e szomorú díszben, mely százszorta meghatóbbá teszi; eszébe jut a nap, midőn a múzsa díszébe öltözött, hogy atyjával elmenjen Lasthenes családjának köszönetet mondani.

- Menyasszonyi ruhám, úgymond, nem oly fényes; de talán jobban fog tetszeni jegyesemnek, mert keresztény ruha.

Első boldogságának és az édes Göröghonnak emléke ihletést adott Homér leányának. A börtön ablakához ült, s a vértanúi fátyolba burkolt fejét kezére támasztva, e zengzetes szavakat suttozta:

«Ausonia gyors hajói, szeljétek a nyugodt és csillogó tengert! Neptun rabszolgái, bizzátok a vitorlákat a szelek szerelmes fuvallatára! Hajoljatok a fürge evezőre. Vigyetek vissza, jegyesem és atyám őrizete alatt, a Pamysus boldog partjaira.

«Repüljétek, Lybia madarai, kiknek hajlékony nyaka kecsesen mozog, repüljétek Ithome ormára, s mondjátok el, hogy Homér leánya nemsokára viszontlátja Messenia borostyánfát.

«Mikor látom újra elefántcsont ágyamat, a halandók előtt oly kedves napot, a virágokkal himzett mezőket, a melyeket tiszta víz öntöz, a melyeket a szemérem leheletével megszépít?

«Hasonló voltam az üszökhöz, a mely egy barlangból jő ki, a hegyeken bolyong és mezei hangszerek zengése mellett legelész. Ma, magános fogságban vagyok, Ceres szegényes fekhelyén!...

«De honnét van, hogy pacsirtaként énekelni akarva, sóhajtozom mint a halottaknak szentelt fuvolya? Hisz menyasszonyi ruha van rajtam; szívem anyai örömeket és aggodalmakat érez: látni fogom fiamat ruhámba kapaszkodni, miként a félénk madár, mely anyja szárnyai alá menekül. Ejh! hát nem vagyok-e magam is az atyai kebelről letépett fiatal madár?

«Mily soká jó atyám és jegyesem! Ah! ha szabad volna még a Gratiákhoz és múzsákhoz esedeznem! Ha megkérdezhetném az eget az áldozat beleiben! De ezzel megsértek egy Istent, a kit még alig ismerek: bizzunk a keresztben.»

Az éj már beburkolta a mámoros Rómát. A börtön ajtai egyszerre megnyílnak, s a keresztényekre kimondott császári ítélet felolvasásával megbizott százados megjelen Cymodocea előtt.

Több katona kísérté őt; mások pedig, a külső udvarokba maradva, visszatartották az őrt és jól tartották a bálványok borából.

Miként a galamb, melyet a vadász egy szikla üregében meglepett, mozdulatlan marad a rémülettől s nem mer az ég felé repülni, úgy Demodocus leánya is, csodálkozva és rettegve, mozdulatlan marad a félig tört széken, a melyen ült. A katonák egy fáklyát gyujtanak meg. Oh csoda! Eudor jegyese a századosi ruhában Dorotheusra ismer! Dorotheus szintén szótlanul nézi a vertanúdíszbe öltözött nőt. Sohasem látta őt ily szépnek: a kék tunika, a fekete köpeny ragyogóbbá tették fehér arcbőrért; és sírástól kifáradt szemeiből angyali szelidség szólt: hasonló volt a gyengéd nárciszhoz, mely lankadó fejét egy magános víz szélére hajtja. Dorotheus s a többi katonának öltözött keresztény égre emeli karjait és könnyeket hullat.

- Te vagy, idegen földön való vándorlásaim társa! kiáltott fel a fiatal messeniai nő, térdre hullva és kezeit nyújtva Dorotheusnak. Végre meglátogatod Eszteredet! Nemes halandó, azért jössz, hogy atyámhoz és jegyesemhez vezess? Mily hosszú lett volna az éj nélküled!

Dorotheus, könnyektől elfojtott hangon felelé:

- Cymodocea, hát ismered sorsodat? Ez a ruha...

- Az én menyasszonyi ruhám, mondá az ártatlan szűz. De, ha mindennek vége van, ha jegyesem meg van mentve, ha szabad vagyok, miért e könnyek és e titokzatosság?

- Meneküljünk, viszonzá Dorotheus; burkózzál e tógába: egy pillanatot sem szabad vesztenünk. E derék barátok kíséretében, ez álöltözet segélyével belopóztam börtönödbe; előmutattam a császár ítéletét: Sævus a századosnak tartott engem, a ki tudtodra adni jó a végzetes ítéletet.

- Micsoda ítéletet? kérde Homér leánya.

- Hát nem tudod, válaszolt Dorotheus, hogy a fogságban levő keresztényeknek holnap a szinkörben meg kell halniok?

- Jegyesem is benfoglaltatik ez ítéletben? mondá az új keresztény oly komolyan kelve fel, a milyen még sohasem volt; beszélj, ne ámíts. Nem ismerem a keresztények sérthetetlen esküjét; egykor Erebosra és atyám őrszellemére esküdtem volna. Itt van szent könyvetek; e könyvben meg van írva: «Ne hazudjatok;» esküdjél meg hát az evangéliumra, hogy Eudor meg van mentve.

Dorotheus elsápadt; könnyben uszó szemekkel felkiáltott:

- Asszony, hát azt akarod, hogy a dicsőségről beszéljek, melyet jegyesed aratott s mely reá még várakozik?

Cymodocea reszketett, mint a villám sújtotta pálmafa.

- Szavaid, mondá, kardként hatottak szívembe. Értelek. S azt akarod, hogy meneküljek! Nem ismerek ebben a keresztények elveire. Eudor sebekkel van fedve Istenéért; holnap küzdeni fog a vadállatokkal, s azt tanácsolják, hogy meneküljek sorsom elől, s hagyjam őt saját sorsára! Részemről, nem tudom, minő reményt érzek, a mely boldogságot és isteni szépségeket ígér nekem. Ha mint gyenge és bátortalan, néha tetszéssel tekintettem az életre, most minden félelmem eloszlott. Nem, Jordán vize nem folyt hasztalan fejemre! Üdvözöllek, szent ruha, melynek nem ismertem becsét! Látom hogy vértanúruha vagy! A bíbor, mely holnap be fog festeni, halhatatlan lesz s engem méltóbbá tesz arra, hogy jegyesem előtt megjelenhessek.

Cymodocea, e szavakat mondva, magasztos lelkesültséggel vitte ajkaihoz ruháját és tisztelettel csókolgatta.

- Jól van! kiáltott fel Dorotheus, ha nem akarsz bennünket követni, veled fogunk mindnyájan elveszni; itt maradunk, keresztényeknek valljuk magunkat, s holnap te vezetsz bennünket a szinkörbe. De hogyan! a vallás parancsolja neked e kegyetlenséget? Meg akarsz halni a nélkül, hogy áldást kapnál atyádtól, a nélkül, hogy megölelnéd az öreget, a ki várva vár, s a kit határozatod sírba fog vinni! Ah! ha láttad volna mint hinté be haját forró hamuval, mint tépte ruháit, mint görnyedezett börtönöd falainak tövében, Cymodocea, akkor hallgatnál szavaimra.

Mint a jég, melyet egyetlen éj képzett, a tavasz első napjaiban felolvad a nap sugarainál, mint a nyíláshoz közel virág megtöri az őt visszatartó gyenge burkot, úgy foszlik szét Cymodocea elhatározása e szavakra, úgy tör és virágzik ki szíve mélyéből a gyermeki kegyelet. Nem tudja magát elhatározni arra, hogy veszélybe döntse a nemes lelkű embereket, a kik megmentésére életüket tették kockárára; nem tud meghalni a nélkül, hogy megvigasztalni ne iparkodnék Demodocust; egy pillanatig szótlannul áll; a mennyei remények angyalának tanácsait hallgatja, a ki lelkéhez beszél; azután, magasztos tervet rejtve magában, hirtelen így szól:

- Menjünk atyámhoz.

A keresztények, örömmel telve, egy sisakkal elfödik a fiatal leány haját; beburkolják Cymodoceát egy bíbor szegélyű tógába, minőt az ifjak viseltek Rómában, midőn a gyermekkorból kiléptek: az ember a könnyed Camillát, a szép Ascaniust vagy a szerencsétlen Marcellust vélte volna látni. A keresztények közbe fogják Homér leányát, kioltják fáklyáikat mindnyájan kimennek, s az ittas örrel gondosan bezáratják az üres börtönt.

A szent csapat eloszlik az éjben, s Zakariás megviszi Eudornak Cymodocea megszabadulásának híret.

Szent Péter börtönében már ismerték Festus levelének jószándékú hazugságát, és Lasthenes fia megszabadult egy elviselhetetlen fájdalomtól. De midőn Zakariás tudára adta, hogy a bárány kijött az oroszlánok verméből, örömkialtásban tört ki, a melyet a vértanúk mindnyájan ismételték. A hitvallók csodálva a hitért harczoló hiveket, nem kívánták látni testvéreik vérének folyását. Az áldozatok, Lasthenes fiának szomorúsága által leverve, ismét visszanyerték derűségüket: már csak a halálról volt szó! Hálát kezdtek adni az Istennek, a ki Joászt megmentette Athália kezeiből. Azután a komoly beszédek, a jámbor buzdítások ismétlődtek: Czirill fönsséggel, Viktor erélylyel, Genesius vidáman, Gyárfás és Protáz testvéri kenetességgel; Perseus, Sándor ivadéka, a történelemből merített leczkéket adott; Thraseas, a vezuvi remete, mosolygó képekbe burkolta elveit.

- Mivel az egész élet, mondá Perseusnak, csak néhány nap, mit nyernél vele, ha ismét nagy lennél, mind születésedkor? Mit határoz ma, hogy csónakon vagy háromevezősen tetted-e meg az útát? Sőt a csónak előnyösebb, mert az folyamon, száraz föld mellett halad, mely ezer és ezer menedékhelyet nyújt neki; a hajó pedig viharos tengeren jár, a hol a kikötők ritkák, a zátonyok gyakoriak, s a hol igen gyakran nem lehet horgonyt vetni, mert mély az örvény.

Ilyen szellemesek, vidámak és kellemes társalgók voltak az emberek, a kik utolsó éjüket tölték a földön. A fiatal és öreg vértanúk, a Szentlélek lehelete által lelkesítve, kitárták erenyeik egész kincstárát, s egyesülve és összevegyülve a bölcsesség legkedvesebb gyümölcseit kínálgatták: ilyenek Campania termékeny mezői; a fiatal gabna a vén nyárfa árnyában van vetve, a mely a szőlőt támogatja; a sárguló vetés nemsokára felnyúl a pirosuló fürthöz, a mely szintén lehajlik az arany kalász felé; szellő surran át a mezőkön, meglengeti a nyárfákat, a kalászokat, a szőlőfüzéreket, s összevegyíti a szántóföldek, kertek és erdők édes illatát.

Eközben Dorotheus, mint bátor pásztor, utat nyitott magának a bálványimádó tömegen keresztül. Az Esquilinus hegy oldalán volt egy magános épület, a melyben Virgil lakott; a kapuban egy borostyánfa kínálkozott a népnek tisztelet tárgyául. Dorotheus midőn még hatalmas volt, megvásárolta e lakot, hogy kiszépítse. Ide akarja rejteni Homér leányát. Demodocus már betölté a szentelt menedékhelyet sírásával. Az öreg egy csarnok alatt a porban ült: azt hitte, hogy két harcos közelg a sötétben.

- Kik vagytok? kiált éles hangon. Vérengző Eumenidák által küldött rémképek, azért jöttök, hogy Tartarus éjébe hurczoljatok? Keresztény szellemek vagytok, kik leányom halálát hozzátok hírül? Bukjék el Krisztus s dőljenek romba templomai! bukjék el az Isten, a ki keresztrefeszíti imádoit!

- De hisz ők vezérlik vissza leányodat! mondá Cymodocea, atyja nyakába borulva.

A fiatal vértanú nő sisakja a földre gurul, haja lehull vállaira: a harcos bájos szűzzé változik. Demodocus elájul; sietnek őt magához téríteni, megmagyarázzák neki a titkolódzást, a melyet örömeiben alig bír megérteni. Cymodocea szavakkal és hizelgéssel vigasztalja őt:

- Oh atyám! végre viszontlátlak a kegyetlen elválás után! Itt vagyok hát ismét lábaidnál! Én vagyok, a te Cymodoceád, a kinek kedvéért magtanultad a leány gyengéd nevét kimondani. Karjaidra vettél születésemkor; szeretetteddel és áldásaiddal halmoztál el. Karjaidon csüngve, hányszor, oh hányszor ígértem meg, hogy a legboldogabb halandóvá teszek! És könnyeket facsartam szemeidből! Oh atyám! te vagy az, kit keblemre szorítottam? Ah! élvezzük e nem remélt boldogság pillanatait! Tudod: az ég nagyon hamar kész visszavenni az adott ajándékot.

Erre Demodocus:

- Óseim dicsősége, leányom, ki kedvesebb vagy szívemnek, mint az Elysium boldog árnyait beragyogó világosság, elbeszélhetném-e neked fájdalmaimat? Mint kerestelek ama helyeken, a hol láttalak, s a börtönök körül, a melyek elraboltak szeretetemtől! Ah! mondtam magamban, nem fogok neki nászágyat készíteni; nem fogok neki menyegzői fáklyát gyújtani; egyedül maradok a földön, a hol az istenek el fogják venni koronámat és örömet! Midőn karjaimba szorítottam leányomat Attica partjain, utoljára öleltem meg őt! Mily édes tekintettel csüngött rajtam! Mily gyengéden mosolygott reám! Ez volt utolsó mosolya! Oh kedves vonások, melyeket újra látok! oh homlok, melyről tisztaság és ártatlanság sugárzik! ti boldogságra teremtetteknek látszatok. Mily élvezet e fiatal és életteljes szív dobogását e megöregedett s a fájdalomtól kimerült szíven érezni!

Így sóhajtoztak Demodocus és Cymodocea: Alcyone, a ki a hullámokon épít magának fészket, ily édes panaszhangokat hallat kicsinyeivel az ingó bölcsőben, melyet a mérhetetlen tenger nemsokára el fog nyelni. Dorotheus fáklyákat hozat, s az atyát és leányát egy terembe

vezeti, a hol két ágyat készítettek el; visszavonul s magokra hagyja őket. Az egész éj kölcsönös elbeszélésekben és a szeretet megható nyilvánulásaiban telt volna el, ha az istenek papja, hirtelen Cymodocea lábaihoz vetve magát, föl nem kiált:

- Oh leányom! vess véget aggodalmaimnak és boldogtalanságomnak! Tagadd meg az oltárokat, melyek szüntelen új üldöztetéseknek tesznek ki; térj vissza atyád vallására! Hieroklestől nincs már, mit félni. A ki férjed akart lenni...

Cymodocea szintén leborult az öreg elé.

- Atyám az én lábaimnál! kiáltott fel, fölemelve Demodocust. Ah! nincs erőm elviselni e megpróbáltatást. Oh atyám! könyörülj egy gyenge leányon, ne kisértsd őt; hagyd meg neki jegyese Istenét! Ha tudnád mennyire nagyobbította ez Isten irántad való tiszteletemet és szeretetemet!

- Ez Isten, mondá Demodocus, el akarta rabolni leányomat; megfoszt jegyesedtől.

- Nem, mondá Cymodocea, nem fogom elveszteni Eudort; örökké fog élni, dicsősége fényt áraszt reám.

- Hogyan! viszonzá Homér papja, nem fogod elveszteni a sírba szállt Eudort?

- Nincs az ő számára sír, mondá az ihletett szűz: az Istenükért meghalt keresztényeket nem siratják meg, mint más embereket.

Azután Cymodocea, a ki magasztos tervet rejt szíve mélyén, pihenésre szólítja föl atyját. Kéréseivel kényszeríti, hogy dőljön le az egyik ágyra. Az öreg nem tudja magát elhatározni, hogy egy pillanatra is elveszítse megtalált leányát szemei előtt; mindig azt hitte, hogy el fog tűnni mellőle: a rossz álmotól sokáig zaklatott ember is, midőn felébred, még sokáig látja a borzasztó képet, s a fölkelő hajnal nem nyugtatja meg lelkét. Cymodocea fáradságról panaszkodik; ledől a terem tulsó végén lévő másik ágyra, s halkán így imádkozik az Örökkévalóhoz.

«Ismeretlen Isten, ki szívem mélyére látsz, Isten, ki meghalni láttad egyetlen Fiadat, ha szándékom kedves előtted, küldj el atyámhoz egyet ama szellemekből, kiket angyaloknak neveznek: zárd le könnyektől megnehezült pilláit, s emlékezzél meg róla, ha éretted majd elhagytam őt.»

Mondá és imája lángszárnyakon repül az Örökkévaló elé. Az Örökkévaló irgalmába fogadja s az álom angyala azonnal oda hagyja az égi boltozatokat. Kezében arany pálczát tart; a melylyel lecsillapítja az igazak kinjait. Először áthalad a napok régióján s leereszkedik a földre, a hova egy hosszas fájdalom kiáltás vezeti. E földtekére szállva, egy pillanatra megáll az arméniai hegyek legmagasabb ormán; szemeivel fölkeresi a pusztákat, a hol az éden virányai voltak; eszébe jut az ember első álma, midőn az Isten Ádám csontjából megteremté a szép társnőt, a ki elvesztendő és megmentendő volt az emberi nemzet. Nemsokára Libanon hegye felé repül; látja maga alatt a mély völgyeket, a fehérülő hegyipatakokat, a magas fenyőket; érinti az ártatlan síkságokat, a hol a patriárkák egy pálmafa alatt élvezték ajándékait. Azután még egyszer átlebeg Sidon és Tyrus tengerein, s messze hagyva Teucer számkivetési helyét, Aristomenes sirját, a királyok által annyira kedvelt Krétát, a pásztorok által szeretett Siciliát, megpillantja Itália partjait. Zajtalanul és szárnycsattogás nélkül hasítja a levegőt; utjában üdeséget és harmatot hint; a hol megjelen, a hullámok elszenderednek, a virágok lekonyulnak, a galamb szárnya alá rejtje fejét, s az oroszlán elalszik barlangjában. Végre az örök város hét halma tárul fel a vigasztaló angyal szemei előtt. Borzalommal veszi észre, hogy millió bálványimádó zavarja az éj nyugalma: bűnös éberségökben hagyja őket; nem hallja Galerius szavát; de futólag bezárja a vértanúk szemeit, s elrepül Demodocus magános rejtékhelyére. E szerencsétlen atya lázasan hanykolódott ágyán; az isteni követ kiterjeszti békétadó pálczáját és érinti az öregnek pilláit: Demodocus azonnal édes és mély álomba

merül. Eddig csak azt az álmot ismerte, a mely a halál testvére, a pokol lakója, s az emberek által isteneknek nevezett ördögök gyermeke: nem ismeré azt az életadó álmot, a mely az égből jő; azt a békéből és ártatlanságból születő hatalmas varázst, mely nem hoz álmképeket, mely nem nehezül a lélekre, s mely az erény kellemes párájának látszik. A nyugalom angyala nem mer Cymodoceához közeledni: tisztelettel hajlik meg az imádkozó szűz előtt, s a földön hagyva őt, távozik, hogy bevárja az égben.

XXIV.

Bucsú a múzsától. Galerius betegsége. Vespasian színköre. Eudor vértanúságra vezetetik. Mihály letaszítja a Sátánt az örvénybe. Cymodocea megszökik atyja mellől és fölkeresi Eudort a színkörben. Galerius értesül, hogy Konstantin czézárként kiáltott ki. A két jegyes vértanúsága. A keresztény vallás diadala.

Oh múzsa, ki ily hosszú és veszélyes pályán támogatni kegyes voltál! térj vissza most mennyei lakodba. Látom már a pálya végét; leszálok a kocsiról, s a holtak himnuszának eléneklésére nem igénylem már segélyedet. Melyik franczia nem tudja ma e gyászéneket? Közülünk kit nem vezetett a gyász egy sírhoz, ki nem zokogott temetéseken? Végére jutottam, oh múzsa! még egy pillanat s örökre elhagyom oltáraidat! Nem fogok többé beszélni az emberek szerelmeiről és csábos ábrándjairól: az ifjúsággal együtt le kellett tenni a lantot is. Isten veled, életem vigasztalója, ki osztottál örömeimben, s még gyakrabban fájdalmaimban! Elválhatok-e tőled könnyhullatás nélkül? Alig léptem ki a gyermekkorból, te gyors hajómra szálltál, s énekeltél a viharokról, a melyek vitorláimat tépték; követtél a vad kéreg-kunyhójába, s az amerikai pusztákon elvezettél Pindus ligeteibe. Mely tájakra nem vitted el ábrándjaimat vagy keserveimet? Szárnyadon vitetve felfedeztem a felhők között Morven elhagyatott hegyeit, behatoltam Irminsul erdőibe, láttam a Tiber habjainak folyását, üdvözöltem Cephissus olajfáit és Eurotas borostyánfáit. Megmutattad a Bosporus magas ciprusait és Simois elhagyatott sírjait. Átkeltem veled a Hermoson, a Pactolus vetélytársán, tisztelettel álltam a Jordán partjain és imádkoztam Sion hegyén. Memphis és Kárhágó láttak bennünket romjaik felett elmélkedni; s a granadai palota maradványai közt felidéztük a dicsőség és a szerelem emlékeit. Akkor így szóltál hozzám:

- Tanuld meg, mi a becse a dicsőségnek, melynek színterét egy ismeretlen és gyenge utas néhány nap alatt befuthatja.

Oh múzsa! nem fogom elfeledni leczkéidet. Nem fogom engedni, hogy szívem lehulljon a magas régiókból, a hova fölemelted. A szellemi tehetségek, melyeket osztogatsz, évek folytán elgyengülnek: a szó elveszti üdeségét, az ujjak megmerevednek a lanton; de az érzelmek, a melyeket keltesz, megmaradhatnak még akkor is, midőn egyéb ajándékaid eltűntek. Hű társa életemnek, az égbe visszaszállva, hagyd meg nekem a függetlenséget és az erényt. Hadd jöjjenek a komoly szüzek, hadd jöjjenek bezárni előttem a költészet könyvét és megnyitni a történelem lapjait. Az ábrándok korát a hazugság mosolygó ecsetelésének szenteltem; a bánat korát az igazság komoly festésére fogom fordítani.

De mit mondok! nem hagytam-e már is el a hazugság kellemes országát? Ah! a szenvedések, melyeket Galerius a keresztényekkel éreztetett, nem hiábavaló koholmányok.

Itt az ideje, hogy az ég megboszulja az elnyomón az elnyomott ártatlanság ügyét. Az álom angyala nem akarta meghallgatni Galerius kéréseit: zsákmányul hagyta őt az öldöklő angyalnak. Az Isten haragjának bora, behatolva a hivek üldözőjének belső részeibe, nyilvánosságra hozott egy elrejtett bajt, a mértékletlenség és dobzódás gyümölcsét. Galerius, derekától egész fejéig már csak egy csontváz, melyet a csontokhoz tapadt kékes bőr takar; testének alsó része felfújódott, mint tömlő, s lábainak nincs már alakja. Midőn egy náddal és nőszirmmal fedett mocsár szélén egy kigyó tekerődzik egy bika oldalaira, ez állat viaskodik a féreg gyűrűiben: szarvával a levegőt szurdalja; de a méreg által megfékezve, nemsokára összerogy és bögve vergődik: így hanykolódik és ordít Galerius. Gyuladás emészti belső részeit. Hogy a férgeket, melyek a világ urát gyötrik, kicsalják, frissen leölt állatokat raknak éhező sebeire. Segélyül hívják Apollót, Aesculápot, Hygiát: e haszontalan bálványokat, a melyek magokat sem tudják megvédeni a szívökön rágódó férgektől. Galerius fejét véteti az orvosoknak, a kik nem találnak gyógyírt szenvedéseire.

- Fejedelem, mondá neki az egyik orvos, a ki titkon a keresztény hitben nevelkedett, e betegség felül áll a mi művészetünkön: magasabbra kell hatolni. Jusson eszedbe, a mit az Isten szolgálai ellen tettel, s tudni fogod, kihez kell fordulnod. Én kész vagyok meghalni, mint testvéreim; de az orvosok nem fognak meggyógyítani.

Ez őszinteség dühbe hozza Galeriuszt. Nem akarja belátni, mily istentelen az az örökkévaló cím, melyet egy pillanatnyi életre fölvet. A keresztények elleni dühe megkétszereződik: esze ágában sincs felfüggeszteni szenvedéseiket, hanem megerősíti első ítéletét, és maga is csak a nappalt várja, hogy a színkörben bemutasson egy haldokló fejedelmet, a ki alattvalóinak halálát jó végig nézni.

Türelmetlensége nem sokáig volt próbára téve: a Tiber sárgás habjai, az Alba hegyei, a Lucretilis és Tibur ligetei már mosolyogtak a kelő hajnal sugaraitól. A harmat mannaként ragyogott a növényeken: a római mezőség egészen tündöklő volt az üdeségtől és, hogy úgy mondjuk, a világosság ifjúságától. Sabina távoli hegyei, melyeket átlátszó pára fedett, olyan színt öltöttek fel, mint a hamvas szilva. Füst szállt fel a tanyákból, köd terült el a halmok hosszában, s a fák csúcsai kibontakoznak: a nap sohasem jött fel szebben keleten, hogy az emberek bűneit szemlélje. Oh nap! a magas trónon, honnan egy tekintetet vetsz ide, mit érdekelnek téged a mi könnyeink és bajaink? Kelésedet és nyugvásodat nem zavarhatja meg a mi nyomoraink fuvallata; ugyanazon sugarakkal ragyogsz a bűnre és az erényre; a nemzedékek eltűnnek s te folytatod futásodat!

Eközben a nép összegyűlt Vespasian színkörében: egész Róma eljött a vértanúk véréért inni. Százezer néző ült a padokon, némelyek ruhájok egyik szárnyával eltakarva, mások ernyőt tartva fejük felett. A csarnokon betóduló tömeg fel- és lejárt a külső lépcsőkön s helyet foglalt a márvánnyal burkolt fokokon. Arany rácsozatok védték a tanácsosok padját a vadállatok támadásai ellen. A lég felüdítésére mesterséges gépek bor- és sáfrányozott víz-sugarakat lövelltek, a melyek illatos harmatként hulltak alá. Háromezer bronz szobor, végtelen sok festmény, jaspis és porfir oszlopok, kristály korlátok, drága művű vázák díszíték a színhelyet. Az aréna körül ásott csatornában egy viziló és krokodilok uszkáltak; ötszáz oroszlán, negyven elefánt, tigrisek, párducok, bikák, medvék, emberek széttépéséhez szoktatva, ordítottak a színkör üregeiben. Itt-ott nem kevésbé kegyetlen gládiátorok törülgették véres karjaikat. A halál barlangjai mellett nyilvános fajtalanság helyei emelkedtek: meztelen kéjhölgyek és első rangú római nők nagyobbították, mint Nero napjaiban, a látvány borzasztóságát, s mint a halál vetélytársai, versenyeztek egy haldokló fejedelem kegyéért. Vegyük ehhez az utcákon fekvő és istenük behatása alatt haldokló Mēnasok végső hörgéseit, s fogalmunk lesz a rabszolgaság minden pompájáról és egész becstelenségéről.

A hitvallóknak a vértanúságra való vezetésével megbízott praetoriánok már ostromolták szent Péter börtönének kapuit. Eudornak, Galerius parancsa szerint, testvéreitől elválasztva és elsőnek kelle harcolnia: így iparkodnak egy vitéz csapatban is legelőször az azt vezérlő hőst lesújtani. A börtönőr a börtön ajtajához megy, s Lasthenes fiát szólítja.

- Itt vagyok, mondá Eudor, mit akarsz?

- Jer meghalni, kiáltott az ör.

- Élni! felelé Eudor.

És fölkelt a kőről, melyen feküdt. Czirill, Gyárfás, Protáz, Rogatián és testvére, Viktor, Genesius, Perseus, s a vézuvi remete nem tudják visszafojtani könnyeiket.

- Hitvallók, mondja nekik Eudor, nemsokára viszontlátjuk egymást. Egy pillanatra elválva e földön, egyesülni fogunk az égben.

Eudor e végső pillanatra egy fehér tunikát tartogat, mely egykor menyegzői ruhának volt szánva; e tunika fölé egy, anyja által hímzett köpenyt vesz: szebbnek tűnik fel, mint az árkádiai vadász, a ki Mantinea mezőire készül, hogy ott íjjal vagy lanttal versenyezzen a pályadíjért.

A türelmetlen nép és praetoriánok erősen kiabálva hívják Lasthenes fiát.

- Menjünk! mondja a vértanú.

És lelki erővel legyőzve testi fájdalmait, kilép a börtön küszöbén. Czirill utána kiált:

- Asszony fia, te gyémánt homlokot kaptál: ne félj tőlök s ne reszkess előttök.

A püspökök énekelni kezdik a dicsőeneket, a melyet nem rég szerkesztett Kárhágóban Ágoston, Eudor barátja.

«Téged Isten, dicsérünk!... Téged Urunknak vallunk! Neked az egek, az angyalok és minden hatalmasságok, a kerubok és szeráfok szüntelen szóval énekelnek: szent, szent, szent seregeknek Ura Istene!»

A püspökök folytatták a győzelmi himnus éneklését, s Eudor, kilépve a börtönből, már is diadalnak örvendett: bántalmaknak lőn kitéve. Az őrség századosa durván meglökte és mondá neki:

- De sokáig váráttál magadra!

- Bajtárs, felelé mosolyogva Eudor, az ellenségre én is mentem oly gyorsan, mint te; de most, láthatod, meg vagyok sebesülve.

Mellére tűznek egy papirusz-lapot, melyen e két szó van:

«KERESZTÉNY EUDOR».

A nép gyalázásokkal halmozza el.

- Hol van most Istene, mondák. Mit használt neki, hogy az ő tiszteletét többre becsülte az életnél. Máj meglátjuk, feltámasztja-e őt Krisztusával, vagy Krisztus elég hatalmas lesz-e őt kiragadni kezeinkből?

S a kegyetlen tömeg ezerféle dicsőréttel halmozta el isteneit, s örvendett a boszúnak, melyet oltáraik ellenségein vett.

A sötétség fejedelme és angyalai, betöltve a földet és a levegőt, megrészegültek a kevélységtől és az örömtől; azt hitték, hogy nemsokára diadalt ülnek a kereszt felett, s a kereszt az örvénybe fog lebukni. Szították a pogányok dühét az új apostol ellen: ezek kövekkel dobálták őt, sebes lábai alá edénycserepeket és éles kavicsokat szórtak; úgy bántak vele, mintha maga Krisztus lett volna, a ki iránt e szerencsétlenek oly irtózáttal viseltettek. Lassan haladt a Capitolium tövétől a színpkörbe a szent utcán át. Jupiter Stator templománál, a Rostránál, Titus ívénel, szóval mindenütt, hol valamely bálvány volt, a tömeg megkettőzteté ordítózását: kényszeríteni akarták a vértanút, hogy meghajoljon a bálványok előtt.

- Kell-e a győzőnek üdvözölni a legyőzöttet? mondá Eudor. Még néhány pillanat, s meg fogjátok látni győzelmemet. Oh Róma! én egy fejedelmet látok, a ki Jézus Krisztus lábaihoz teszi diadémját. A sötétség szellemeinek temploma bezáratik, kapui nem nyílnak meg többé, s ércz reteszek zárják el a bemenetet a jövő századokban!

- Szerencsétlenségeket jósol nekünk! kiált a nép: zúzzuk szét, tépjük darabokra ez istentelent!

A praetoriánok alig tudják megvédeni a jós vértanút a bálványimádók dühétől.

- Hagyjátok őket, mondja Eudor, gyakran bántak ők így császáraikkal; de ti nem lesztek kénytelenek kardjaitok hegyét használni, hogy felemeljétek fejemet.

Eudornak minden diadalmi szobrát összetörték. Egyetlen egy maradt meg, s ez a vértanú útján volt; egy katona, e különös véletlen által meghatva, lehúzta sisakját, hogy arcza eléréke-nyülését elrejtse. Eudor észrevette ezt, s mondá neki:

- Barátom, miért siratod dicsőségemet? Ma diadalmenetet tartok! Iparkodjál kiérdemelni ugyanily kitüntetések.

E szavak meglepték a katonát, s néhány nap múlva hive lőn a keresztény vallásnak.

Így jut el Eudor a színkörbe, miként a nemes paripa, melyet gerely talált a harczmezőn, még tovább megy a küzdelembe, mintha nem is érezné a halálos sebet.

De a kik a hitvalló körül tolongtak, nem voltak mind ellenségek: nagyon sok hívő iparkodott a vértanú ruháját érinteni; öregek mohón hallgatták szavait, papok feloldozást adtak neki, a tömegből s fiatal emberek, asszonyok így kiáltozának:

- Vele akarunk meghalni!

A hitvalló egy szóval, egy taglejtéssel, egy tekintettel lecsillapítván az erény e nyilatkozatait, s csak a testvéreit fenyegető veszélylyel látszott foglalkozni. Az aréna ajtajánál a pokol várt reá, hogy utolsó ostromot intézzon ellene. A gladiátorok, szokás szerint, Saturnus papjainak ruhájába akarták őt öltöztetni.

- Én nem fogok meghalni, kiált fel Eudor, egy gyáva pártütő öltözetében és a bálványimádás színeiben: inkább saját kezeimmel tépem le sebeim kötéseit. A római népé és a császáré vagyok: ha halálom által megfosztjátok őket a harcztól, melylyel nekik tartozom, fejetekkel fogtok érte felelni.

A gladiátorok, e fenyegetésre megrémülve, kinyitották a színkör kapuit, s a vértanú egyedül s diadalmasan lépett az arénába.

Azonnal általános kiáltozás, az épület tetejétől tövéig terjedő dühös tapsolás veri fel a viszhangokat. A barlangokba zárt oroszlánok és a többi vadállatok méltó választ adnak a kegyetlen öröm e kitöréseire: maga a nép is borzalomtól reszket; csak a vértanú nem ijedt meg. Eyszerre eszébe jut az előérzet, mely egykor e helyen megszállta. Pirul mult tévedései miatt; hálát ad az Istennek, a ki irgalmába fogadta és csodálatos útain ily dicső célhoz vezette. Elérékenyülten gondol atyjára, nővéreire, hazájára; az Örökkévalónak ajánlja Demodocust és Cymodoceát: ez volt utolsó földi gondolata, lelkét és szívét egyedül az ég felé irányozza.

A császár még nem érkezett meg, s a játékok rendezője nem adta meg a jelt. A sebesült vértanú engedelmet kér a néptől, hogy leülhessen az arénára, hogy erőit jobban megőrizze: a nép beleegyez ama reményben, hogy hosszabb harczot fog látni. A fiatal ember köpenyébe burkolózva, ledől a homokra, mely nemsokára vérét fogja inni, miként a pásztor ledől a mohára egy magános erdő mélyén.

E közben az örökkévalóság mélységeiben élénkebb világosság tört ki a szentek szentjéből. Az angyalok, trónok, uraságok leborulva s örömtelten hallgatták a hangot, mely így szólt:

«Békeség az egyháznak! békeség az embereknek!»

Az áldozat elfogadtatott: az igaznak utolsó csepp vére diadalra készült vezetni azt a vallást, mely meg fogja változtatni a föld színét. A vértanúk serege mozgásba jő; az isteni harcosok, az Úr seregeinek angyala által meghívott trombita harsogására, összegyülekeznek. Ott tündököl István, az első hitvalló; ott van a rettenthetetlen Lőrincz, az ékesszóló Cziprián, és ti, dicsősége ama jámbor és hű városnak, melyet a Rhône pusztít és a Szajna locsolgat. Ragyogó felhőn mindnyájan leszállnak a boldog katona fogadására, a ki nagy győzelmet fog aratni. Az egek leereszkednek és megnyílnak. A pátriárkák, próféták, apostolok, angyalok karai csodálni

jönek az igaz küzdelmét. A szent asszonyok, özvegyek, szűzek körülveszik és boldognak mondják Eudor anyját, a ki egyedül fordítja el szemeit a földről és irányozza az Isten trónjára.

Ekkor Mihály jobbja veszi a kardot, a mely az Úr előtt jár, s a mely váratlan csapásokat oszt: baljába egy, a mennyei harag fegyvergyárában, villámok tüznél kovácsolt lánczot vesz. Száz arkangyal csinálta szétrombolhatatlan gyűrűit egy lángoló kerub vezetése alatt; az arannyal és ezüsttel összeolvasztott acél csodás munka által nyert alakot súlyos kalapácsaik alatt; belevegyítettek három sugárt az örök bosszúból, a kétségbeesést, a borzadályt, az átkot, egy mennykövet s azt az élő anyagot, a melyből Ezekiel kocsijának kerekei voltak. Az erős Isten által adott jelre, Mihály üstökösként pattan ki az egekből. A megrémült csillagok azt hiszik, hogy pályájok végére jutottak. Az arkangyal egyik lábát a tengerre, másik lábát a szárazföldre teszi. Rettenetes hangon kiált, s hétszeres mennydörgés beszél vele:

- Krisztus uralma meg van alapítva; a bálványimádás eltűnt; a halál nem léssen többé. Elvetemült fajzat, szabadítsd meg a világot jelenlétedtől; és te, Sátán, térj vissza az örvény mélységeibe, a hol ezer évig le leszesz bilincselve.

E rettenetes szavakra a lázadó angyalokat rémület fogja el. A pokol fejedelme még ellenállni és harcolni akar a Mindenható küldöttjével; magához hívja Astartét, az álbölcse és gyilkosság ördögeit; de ezek, a fájdalmak honába rohanva, már új gyötrelmekkel bűnhődnek a bajokért, melyeket az embereknek okoztak. A Sátán, egyedül maradván, hasztalan igyekszik ellenállani az égi harcosnak: erejétől hirtelen megfosztatott; érzi, hogy kormánypálczája széttört és hatalma megsemmisült. Az elkárhozott légiókat követve, borzasztó ordítással merül le az örvény mélységeibe. Az élő bilincsek vele hullnak, át fogják őt s a pokol szigetén egy égő sziklához kötik.

Lasthenes fia a légből kimondhatatlan dallamokat s ezer arany hárfa távoli hangjait hallja, melyekbe zengzetes szavak vegyülnek. Fölemeli fejét s látja, hogy a vértanúk serege fölforgatja a hamis istenek oltárait, s porfelhők között aláássák templomaik alapjait. Egy felhőből csodálatos létra nyúlik le Eudor lábaihoz. E létra jáspisból, hiáczintból, zafirból és smaragdból volt, mint a mennyei Jeruzsálem alapjai. A vértanú belemerül e fényes látomás szemléletébe és sóhajtozva eped a pillanat után, midőn e mennyei úton haladhat.

Pedig ez még nem az egész dicsőség, a melyet Jákob Istene népének szánt. Még egy gyenge nő szívében nagyon nemes és magasztos szándékot ápolgat. Midőn a korán kelő pacsirta az új szántáson a világosság visszatértét várja, mihelyt a kelő nap megfehéřítette a felhők szélét, azonnal odahagyja a földet, s a légből szállva, himnust zeng, mely elbájolja az utast: ily vára-kozva lesi az éber Cymodocea a hajnal első pirkadását, hogy az égbe szálljon Izraelt elragadó éneket zengedezni. A hajnal egy sugara Virgil borostyánfáján keresztül elhat az új keresztényhez. Azonnal csendesesen felkel, s felöltözik a vértanúruhába, a melyet gondosan őrizett. Homér papja még élvezte az álmot, a melyet az angyal bocsátott pilláira. Cymodocea halkan hozzája megy és letérdel Demodocus ágya mellett. Néma könnyeket hullatva szemléli atyját; hallja az öreg békés lihegését, rettenetes ébredésére gondol, s alig tudja visszafojtani a gyermeki kegyelet zokogásait. De hirtelen visszanyeri bátorságát, vagyis inkább eszébe jut szerelme és hite: lopva elszökik, miként Spártában az új hitves elbűjt anyja szemei elől, hogy férje öleléseit élvezhesse.

Dorotheus nem töltötte az éjet Virgil házában; a keresztények nem aludtak a testvéreik halálát megelőző éjjelen: minden szolgája kíséretében a színekörbe ment Zakariással. Áöltözetben, a tömeg közé vegyülve, várták a vértanú küzdelmét, hogy azután hatalmukba keríthessék és eltemethessék a dicsó testet: a galamb csapat egy major mellett, hol új buzát csépelnek, így várja az aratók távozását, hogy a szérűn maradt szemeket összeszedje.

Cymodoceát tehát semmisem akadályozza szökésében. Ki is sejthette volna szándékát? Lemegy az oszlopcsarnok alá, s kinyitva a külső kaput, belemerül az előtte ismeretlen Rómába.

Először elhagyatott utcákon bolyong: az egész nép a színpódium felé tódult. Nem tudja, merre irányozza lépteit; megáll s figyelmesen hallgatózik, mint az őr, a ki az ellenség zaját iparkodik kilesni. Távoli zúgást vél hallani; azonnal arra felé siet: minél közelebb megy, annál jobban növekszik a zúgás. Nemsokára hosszú sort vesz észre katonákból, rabszolgákból, asszonyokból, gyermekekből, öregekből, a kik mind egy úton haladnak; hordszékeket, robogó kocsikat és repülő lovagokat lát. Ezer szózat, ezer hang hallatszik, s e zűrzavarból Cymodocea ez ismételt kiáltást különbözteti meg:

- Vadállatok elé a keresztényekkel!

- Itt vagyok! mondja, még mielőtt meghallhatnák.

Előbbre halad a magaslaton, a honnan belátta a színpódium köré gyűlt tömeget. Cymodocea a mint a pirkadó hajnalban lejő a halomról, úgy tűnik fel, mint a reggeli csillag, melyet az éj egy pillanatra kölcsön ad a nappalnak. Görögország térdelve vallotta őt a Zephyr vagy Cephalus kedvesének; Róma azonnal felismerte a keresztény nőt: azurkék ruhája, fekete fátyola, fekete köpenye még kevésbé árulták el, mint szendésége.

- Egy megszökött keresztény nő! kiáltott fel a tömeg; fogjuk el.

- Igen, felelé Cymodocea, pirulva e sokaság előtt, keresztény vagyok, de nem szökevény: csak eltévedtem. Könnyen csalódhattam az útban, én, ki fiatal vagyok s nagyon messze, Görögország, édes hazám, partjain születtem. Romulus hatalmas gyermekei, nem vezetnétek-e el a színpódiumba?

E beszéd, mely tigriseket fegyverzett volna le, csak gúnyt és gyalázásokat szerzett Cymodoceának. Bortól tántorgó férfiak és asszonyok csoportjába jutott. Egy hang azt akarta mondani, hogy e görög nő nincs-e a vadállatok elé rendelve?

- De igen, felelé a fiatal keresztény nő félénken; várnak rám a színpódiumban.

A csoport azonnal ordítózva vezette őt oda. A vértanúk bevezetésével megbizott gladiátornak nem volt parancsa ez áldozatot illetőleg, s nem bocsátották be az áldozati helyre; de egy ajtó megnyilván, látni lehet azon át Eudort az arénán: Cymodocea mint sebes nyíl repül ki rajta és jegyese karjaiba hull.

Százezer néző emelkedik fel és zajong a színpódium lépcsőzetein. Előre hajolnak, az arénába néznek, egy mást kérdezik, hogy ki az a nő, a ki a keresztény karjaiba vetette magát. Némelyek így szólnak:

- Menyasszonya, egy keresztény nő, a ki meg fog halni: az elítéltek ruháját viseli.

Mások pedig:

- Hierokles rabszolgája, ismerjük őt; az a görög nő, a ki az istenek ellenségének vallotta magát, midőn meg akartuk menteni.

Néhány félénk hang mondá:

- Oly fiatal s oly szép!

De a sokaság:

- Jól van! adassék át a vadállatoknak, mielőtt megsokasítaná a birodalomban az istentelenek fajzatát.

A borzalom, az elragadtatás, rettenetes fájdalom, kimondhatatlan öröm megfosztották a vértanút hangjától, szívére szorította Cymodoceát, de szeretete volna visszataszítani; érzé, hogy minden eltűnő pillanat közelebb hozza az élet végét, a melyért milliószor odaadta volna a magát. Végre, könnyárban úszó szemekkel, fölkiált:

- Oh Cymodocea! mit akarsz itt? Isten! e pillanatban kell téged viszontlátnom! Minő varázs, vagy minő balsors hozott e vérmezőre? Miért ingatod meg hitemet? Hogyan láthatlak majd meghalni?

- Uram, mondá Cymodocea zokogva, bocsáss meg szolgálódnak. Szent könyveitekben olvastam: «Az asszony elhagyja atyját és anyját, s férjéhez ragaszkodik.» Elhagytam atyámat, kiragadtam magamat szerető karjaiból, míg aludt; kegyelmet kérek számodra Galeriusztól, vagy osztozom sorsodban.

Cymodocea észreveszi Eudor sápadt arcát, s hitvány kötéssel fedett sebeit: egyet sikolt, és szent elragadtatással csókolja a vértanú lábait s karjainak és keblének szent sebeit. Ki tudna kifejezést adni Eudor érzelmeinek, midőn tiszta ajkait eléktelenített testén érzi? Ki tudná leírni a szeretett nő vértanúi sebeken át érzett első czirógatásainak varázsát? Az ég egyszerre megihleti a hitvallót; feje fényleni, arcza tündökölni látszik az Isten dicsőségétől; egy gyűrűt von le újjáról, és sebeinek vérébe mártva azt, így szól Cymodoceához:

- Nem ellenzem többé szándékodat; nem lehet, hogy még tovább is megfosztani akarjalak a koronától, a melyet oly bátorsággal keressz. Ha hihetek a titkos szózatnak, mely szívemhez beszél, küldetésed be van fejezve e földön: atyádnak nincs többé szüksége segélyedre; az Isten gondjaiba vette az öreget: meg fogja ismerni az igaz világosságot s nemsokára egyesülni fog gyermekeivel ama lakokban, a hol semmisem rabolhatja el őket tőle. Oh Cymodocea! én előre megmondottam, hogy egyesülni fogunk; kell, hogy mint hitvesek haljunk meg. Itt a templom, az oltár, a nászágy. Nézd a bennünket környező pompát, a fejünkre hulló illatszereket. Emeld föl szemeidet, s nézd az égen a hit szemeivel azt a sokkal szebb pompát. Tegyük törvényesekké az örök öleléseket, a melyek vértanúságunkat követni fogják: vedd e gyűrűt s légy hitvesem.

Az angyali pár térdre hull az aréna közepén: Eudor Cymodocea ujjára teszi a vérébe mártott gyűrűt.

- Jézus Krisztus szolgálója, kiált fel, fogadd eskümet. Szeretetreméltó vagy, mint Rákhel, okos, mint Rebeka, hűséges, mint Sára, ennek hosszú élete nélkül. Növekedjünk, szaporodjunk az örökkévalóságra; töltsük be az eget erényeinkkel.

A nyílt ég abban a pillanatban megünnepli e magasztos menyegzőt; az angyalok a jegyes énekét zengik; Eudor anyja bemutatja az Istennek egyesült gyermekeit, a kik nemsokára megjelennek az Örökkévaló trónja előtt; a vértanú szüzek Cymodocea menyasszonyi koszorúját fonják; Jézus Krisztus megáldja a boldog párt, s a Szentlélek kiapadhatatlan szerelmet ajándékoz nekik.

A tömeg pedig, térdein látva a két keresztényt, azt hitte, hogy életet kérnek. Hüvelykét azonnal feléjük fordítva, mint a gladiátorok küzdelmeinél, e jellel visszautasította kérésöket és halálra ítélte őket. A római nép, mely nemes kiváltságai miatt népkirálynak neveztetett, régóta elvesztette függetlenségét: csak élvezetei rendezésében maradt korlátlan úr; s minthogy az élvezeteket lebilincselésére és megrontására használták fel, valójában csak rabszolgaságának souverénitásával birt. A csarnokbeli gladiátor e pillanatban bejő, hogy parancsot kérjen a néptől Cymodocea sorsát illetőleg.

- Szabad és hatalmas nép, úgymond, e keresztény nő soron kívül lépett az arénába; halálra volt ítélve a többi istentelennel, főnökük harcza után; megszökött a börtönből. Rómában eltévedve, rossz szelleme, vagyis inkább a birodalom nemtője a színpadba vezette őt.

A nép egyetértőleg felkiáltott:

- Az istenek akarták; maradjon és haljon meg!

A nagy kisebbséget, melynek szívében az irgalom Istene működött, megadni látszott Cymodocea ifjúsága: azt akarta, hogy kegyelmezzenek meg a fiatal kereszténynek; de a tömeg ismétlé:

- Maradjon és haljon meg! Minél szebb az áldozat, annál kedvesebb az isteneknek.

Nem voltak már ezek Brutus gyermekei, a kik megátkozták a nagy Pompejusz, mivel békés elefántokat harcoltatott; hanem szolgaság által elaljasodott, bálványimádás által elvakult emberek, a kikből a szabadság érzetével együtt minden emberiség kialudt.

A zsufolásig megtelt színpadon egy hang szólal meg. Dorotheus mond le az életről.

- Rómaiak, kiált fel, én vittem végbe mindent, én szabadítottam ki az éjjel az ég ez angyalát, a ki most kezeitekbe adta magát. Keresztény vagyok, harcolni akarok. Hadd bukják le mielőbb a becstelen Jupiter templomával együtt! Bukásában zúzza össze rettenetes imádóit! Gyűjtsa meg az örökkévalóság boszuló lángjait, s ezek nyeljék el a barbárokat, a kik érzéketlenek maradnak a szerencsétlenség, az ifjúság és az erény minden varázsa iránt!

E szavakat mondva, Dorotheus ledönt egy Merkur-szobrot. A nép figyelme és méltatlankodása azonnal arra felé irányul.

- Egy keresztény a színpadon! fogják meg őt, adják át a gladiátoroknak.

Dorotheus kihurcoltatik az épületből, s kimondatik rá, hogy a hitvallók tömegével meg kell halnia.

Egyszerre fegyverzaj hallatszik: a császári palotából a színpadba vezető híd leereszkedik, s Galerius csak egy lépést tesz betegágyából a mézsárlás színhelyéig: legyőzte baját, hogy még egyszer megjelenjen a nép előtt. Érzé, hogy egyszerre elveszíti a birodalmat és az életet: Galliából egy követ érkezett, a ki Konstáncz haláláról értesíté. Konstantin a légiók által czézárként kiáltva ki, egyszersmind kereszténynek vallotta magát és Róma felé vonulni készült. E hírek, zavart idézve elő Galerius lelkében, csak égetőbbé teszik testének utálatos sebeit: de, keblébe rejtve fájdalmaikat, akár önámításból, akár hogy az embereket megcsalja, a kisértet helyet foglal, mint koronás halál, a császári erkélyen. Mily ellentét az arénában a leopárdok dühének kitett szépséggel, étellel és ifjúsággal!

Midőn a császár megjelent, a nézők felkeltek és szokott módon üdvözölték. Eudor tisztelettel hajlik meg a császár előtt; Cymodocea az erkély alá megy, hogy a császártól kegyelmet kérjen Eudornak s önmagát ajánlja fel áldozatul. A tömeg megmentette Galeriuszt a habozástól, hogy irgalmas legyen-e vagy kegyetlen: régóta várta a küzdelmet; vérszomját megkettőzteté az áldozatok látása. Mindenfelől kiabálnak:

- A vadállatokat! Ereszszerk ki a vadállatokat! A vadállatok elé az istentelennel!

Eudor beszélni akar a néphez Cymodocea érdekében; ezer hang fojtja el hangját:

- Adjanak jelt! A vadállatokat! Vadállatok elé a keresztényekkel!

Trombitaharsogás hallatszik: a vadállatok megjelenését hirdeti. A retiáriusok⁶⁰ főnöke áthalad az arénán, s megnyitja egy kegyetlenségéről ismert tigris ketrecét.

⁶⁰ Hálóval küzdő gladiátorok.

Ekkor Eudor és Cymodocea között örökké emlékezetes vetélkedés támad: mindegyik utolsó-nak akar meghalni.

- Eudor, mondá Cymodocea, ha nem volnál megsebesülve, először óhajtánék harcolni; de most nekem több erőm van, mint neked s képes vagyok végig nézni halálodat.

- Cymodocea, felelé Eudor, én régebben keresztény vagyok, min te: jobban el tudom viselni a fájdalmat; hadd hagyjam el én utoljára a földet.

E szavakat mondva, a vértanú leveti köpenyét; betakarja vele Cymodoceát, hogy jobban elfödje a nézők elől Homér leányának bájait, midőn majd a tigris vonszolni fogja őt a földön. Eudor félt, nehogy ily tiszta halált valamely tisztátalan gondolatnak még csak árnyéka is beszennyezzen, ha mindjárt mások részéről is. Avagy talán a természet utolsó ösztöne, a féltékenység nyilvánulása volt, a mely az igazi szerelmet egész a sírig kíséri.

A trombita másodszor harsog.

Hallani a tigris-barlang vasajtájának csikorgását: a gladiátor, a ki azt kinyitotta, megrémülten fut el. Eudor Cymodoceát maga mögé helyezi. Imába mélyedve, kereszt alakban kiterjesztett karokkal és égre emelt szemekkel áll ott.

A trombita harmadszor harsog.

A tigris lánczai lehullnak s a dühös állat ordítva fut ki az arénába: a nézőket önkénytelen reszketés szállja meg. Cymodocea borzadva kiált föl:

- Ah! ments meg!

És a feléje forduló Eudor karjaiba dől. Eudor keblére szorítja őt, szerette volna szívébe rejteni. A tigris a két vértanúhoz ér. Föláll és belemélyesztve karmait Lasthenes fiának oldalaiba, fogaival vállait tépi a rettenhetetlen hitvallónak. Midőn Cymodocea, még mindig jegyese keblére símulva, fölnyitotta szerelemmel és borzalommal telt szemeit, a tigris véres fejét Eudor fejénél látja. A melegség azonnal elszáll a győzelmes szűz tagjaiból; szempillái becsukódnak; úgy csüng jegyese karjain, mint a hópehely a mænalusi vagy licseusi fenyő ágain. A szent vértanúk, Eulália, Felicítás, Perpétua, leszállnak társukért: a tigris szétzúzta Homér leányának elefántcsont nyakát. A halál angyala mosolyogva metszi el Cymodocea éltének fonálát. Könnyen és fájdalom nélkül leheli ki utolsó sóhaját; visszaadja az égnek az isteni lehetet, a mely alig látszott a Gratiák által alakított testhez tartozónak: lehull, mint a virág, melyet a paraszt kaszája levág a réten. Eudor egy pillanat múlva utána megy az örök lakokba: az ember ama békeáldozatok egyikét vélte volna látni, a melyekben Ááron gyermekei egy galambot s egy fiatal bikát mutattak be Izrael Istenének.

Alig nyerték el a vértanú jegyesek pálmájukat, a légben egy ragyogó kereszt jelent meg, hasonló a labarumhoz, a mely diadalra vezette Konstantint; a Vatikán akkor elhagyatott, de egy ismeretlen szellem által látogatott halma fölött mennydörgött és villámlott; a színkör alapjaiban megrendült, minden bálványszobor leesett, s mint egykor Jeruzsálemben, egy hang volt hallható, mely így szólt:

«FUTNAK AZ ISTENEK».

A fejét vesztett tömeg odahagyja a játékokat. Galerius, visszatérve palotájába, rettentő dühöngésnek adja át magát; megparancsolja, hogy hányják kardra Eudor jeles társait. Konstantin megjelen Róma kapuinál. Galerius legyőzi borzasztó betegsége: az Örökkévalót káromolva, adja ki lelkét. Egy új zsarnok hasztalan ragadja magához a legfőbb hatalmat: az Isten dörg az égből; az üdv jele tündöklök; Konstantin hadakozik; Maxentius a Tiberbe bukik. A győző belép a világ fővárosába: a keresztények ellenségei szétoszlanak. A fejedelem, mint Eudor barátja, készségesen teljesíti ekkor Demodocus utolsó óhajtásait, a kit a fájdalom felemel a

földről, s a ki megkeresztelkedni kíván, hogy szeretett leányával egyesülhessen. Konstantin repülve siet ama helyre, a hol az áldozatok testeit összehalmozták: a két jegyes egész szépségét megőrzé a halálban. Égi csoda folytán minden sebök be volt gyógyulva, s a béke és a boldogság kifejezése ült homlokukon. Sírt ásnak részökre ama temetőben, a hol egykor Lasthenes fia kizáratott a hivek köréből. A gall légiók, a melyeket Eudor egykor győzelemre vezetett, körülveszik régi vezérük emlékét. Romulus harczy sasa a békés kereszttel van diszítve. Konstantin a fiatal vértanúk sírján veszi át Augustus koronáját, s ugyanazon sír felett mondja ki a keresztény vallást a birodalom vallásának.